

DOBŘÍ, NEBO LEPŠÍ ŽIVOT?

Human Enhancement

Jan Payne
David Černý
Adam Doležal a kol.

PRAHA 2015

Vzor citace:

Payne, Jan – Černý, David – Doležal, Adam a kol. Dobrý, nebo lepší život?
Human enhancement. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2015. 204 s.
ISBN 978-80-87439-18-0.

Edice Kabinetu zdravotnického práva a bioetiky

Tato publikace vychází s podporou grantového projektu SVV: 260 027/2014.

Dobrý, nebo lepší život?

Human Enhancement

Autoři: Jan Payne, David Černý, Adam Doležal a kol.

Kolektiv autorů: Roman Cardal (s. 44–62), David Černý (s. 170–186),
Adam Doležal (s. 139–156), Wendy Drozenová (s. 157–169),
Anna Hogenová (s. 118–138), Josef Kuře (s. 13–43),
Jan Payne (s. 5–12, 63–83), Lenka Payne (s. 84–91),
Josef Syka (s. 92–102), Roman Šmucler (s. 103–117).

Recenzoval: prof. Dr. Josef Dolista, Ph.D., Th.D.

Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., Národní 18, 116 00 Praha 1, www.ilaw.cas.cz

Všechna práva vyhrazena. Bez předchozího písemného souhlasu nakladatele je zakázáno jakékoliv další rozmnožování, přetištění či další šíření obsahu této knihy nebo její části.

ISBN 978-80-87439-18-0

Obsah

Předmluva	5
Kapitola 1	
<i>Enhancement: Konceptuální ujasnění a základní podoby</i>	13
Kapitola 2	
Sókratovo pojetí mravního rozvoje člověka	44
Kapitola 3	
Dobry život mezi naději a spokojeností	63
Kapitola 4	
Role citu v enhancementu: Labyrint a ráj srdce	84
Kapitola 5	
<i>Enhancement v neurofyziologii</i>	92
Kapitola 6	
<i>Human enhancement a estetická medicína</i>	103
Kapitola 7	
Problém dopingů	118
Kapitola 8	
Právo a jeho regulační role v oblasti <i>enhancement</i>	139
Kapitola 9	
<i>Human enhancement: mezi utopií a dystopií</i>	157
Kapitola 10	
Můžeme se stát kyborgy? Personální identita v mezních situacích	170
Summary	187
Literatura	188
Autoři	204

Předmluva

Současná medicína prodělává jeden z řady obrátů na své cestě dějinami a lze tušit, že tento obrat bude řazen mezi klíčové. Mnohé se mění. Kdesi na počátku byl objev toho, že každé rostlinné i živočišné tělo se skládá z buněk¹. Avšak je třeba uvést celou řadu milníků dalších. Předně antiseptiky s tím, že bakterie jsou příčinou širokého okruhu chorob a že chorobám se na tomto základě dá úspěšně bránit². Brzy po tom následovaly průkopnické objevy imunity³ s tím, že otázky imunity se postupně staly integrální součástí veškeré léčby. Snad ještě hlubší změnu přinesl rozvoj genetiky s tím, že genetika má jistě svého zakladatele v osobě Gregora Johanna Mendela⁴; Mendelovo jméno bylo ovšem na několik desítek let zapomenuto. Rozkvět tohoto oboru tak nastal až po roce 1900 s tím, že krátce po roce 2000 byla dílčí etapa rozvoje této disciplíny formálně uzavřena pro lidskou bytost⁵. Avšak bádání tím zdaleka nekončí: další a další překvapení přecházejí do klinické praxe a to všechno mění osud každého člověka i společnosti vcelku. Průlom epigenetiky, nanotechnologií či zase personalizované medicíny bude vyžadovat přebudování systému zdravotnictví včetně léčení samotného i výuky na lékařských fakultách od základů. Pro podrobnosti je třeba odkázat na jiné zdroje.

Avšak revoluce přišla do medicíny i z úplně jiné oblasti. Důsledky nacistických zvěrstev přiměly lékaře tehdejší doby vnést do klinické praxe něco, co tam až do války téměř nebylo, totiž důraz na lidskou dignitu s tím, že jádro dignity tkví v autonomii každého pacienta tváří v tvář zdravotní péči. Do me-

---

¹ Za objevitele buněčného pojetí organismu se obvykle pokládá Theodor Schwann. Jan Evangelista Purkyně je ovšem fakticky tím, komu je třeba podle moderních měřítek autorství připsat. Srov. Purkinje J.E.: Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Prague *Anat Physiol Ver* **1837**, 3:177–180; Schwann T.: Über die Analogie in der Struktur un dem Wachstum der Thiere und Pflanzen. *Neue Notizen aus dem Gebiete der Natur und Heilkunde* **1838**/91, 5:34–36.

² Původu chorob v choroboplodných zárodcích objevili Luis Pasteur, Robert Koch a hlavně pak Ignaz Semmelweis. Semmelweis ovšem musel od publikování svých poznatku roku 1861 vybojovat řadu bitev se svými odbornými vrstevníky tak, aby jeho závěry lékařská veřejnost nakonec přijala.

³ V roce 1908 obdrželi současně Paul Ehrlich a Ivan Iljič Mečnikov Nobelovu cenu za objev imunologie navzdory tomu, že po celý život vedli spor: zatímco druhý sledoval imunitu buněčnou, na imunitu protilátek se zaměřoval onen první.

⁴ Mendel J.G.: Versuche über Pflanzenhybriden. *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn*, Bd. IV für das Jahr 1865; 1866:3–47.

⁵ Mezi průkopníky moderního bádání v genetice je třeba uvést hlavně jména: Hüge de Vries, Carl Correns a Thomas Hunt Morgan.

dicíny byl zaveden požadavek na informovaný konsensus coby *conditio sine qua non* všeho, co zdravotnictví koná. Jednou z hlavních konsekvencí bylo to, že v rámci léčby se objevilo dilema coby konflikt dvou různých morálních principů s naprosto stejnou platností⁶. Tento fenomén má některé zajímavé filosofické důsledky⁷, ovšem dopad je i na běžnou péči: žádný z případů dilematu nemá obecné řešení a to katapultuje lékaře do konkrétního uvažování, přičemž konkrétní lidský rozum myslet není s to; máme vrozený sklon myslet abstraktně a to je ještě podporováno současným vzděláním. Potížím s paušálním léčením jde koneckonců na vrub i to, že spousta pacientů je poškozena medicínou samotnou⁸. Stejným směrem ostatně působí též objev již zmíněné personalizované medicíny a tento obrat se dá již sotva pominout.

Na tomto pozadí vyvstává současná palčivá otázka po tom, zda medicína má dělat všechno to, co dělat umí. Zdá se, že uvádět hned do praxe každý vynález odmítne asi každý. Avšak kde jsou hranice? Jde o to, že medicína nyní nabízí ony dříve sotva tušené technické možnosti pozvednout lidský život po stránce tělesné či duševní i tehdy, kdy člověk je jinak zdravý a vlastně žádné zvláštní potřeby již nemá. Ačkoliv by medicína měla ze své agendy celou řadu takových postupů vyškrtnout, dochází v současnosti k naprostému opaku: přibývá těch, kteří od zdravotnictví žádají různé zákroky či léky s touhou změnit vlastní život. Je na tom něco špatného? Což odedávna nebylo hlavním úkolem lékaře léčit a případně uzdravovat nemocné a choré? Není toto již překročením prahu, jenž by žádný lékař překročit neměl? Kde je hranice mezi „nad-zdravím“ a zdravím samotným?

S tím souvisí prastará a velmi filosofická otázka po tom, zda lidská přirozenost (*fysis*) je předem a na věky dána, či zda by se mělo lidstvo dostat na úplně jinou rovinu⁹. V čem vůbec určení lidské bytosti spočívá a kdy jde již o úchylku od něj? Máme s Friedrichem Nietzschem tvrdit, že člověk je něco, co musí být překonáno? Překonávat se jistě máme, avšak až tak, že již nebudeme ani podobní sami sobě? Samotná evoluce s tím stojí a padá. Je tomu tudíž snad tak, že evoluce v lidských dějinách již skončila? Ostatně k vývojovým změnám v lidské přirozenosti došlo i během toho velmi krátkého dějinného času: jsme přece po kulturní a ovšem i po biologické stránce dost jiní než naši pravěcí či starověcí předkové. Dokonce i od středověku se lišíme.

⁶ Payne J.: Analýza informovaného konsensu. *Časopis lékařů českých* 2015/154, 1: v tisku.

⁷ Payne J.: *Odkud zlo?* Praha: Triton 2005.

⁸ Illich I.: *Medical Nemesis – The Expropriation of Health*. New York: Pantheon 1976 pp. 21–44.

⁹ Thein K.: Lidská přirozenost a její rozmanitost v Corpus Hippocraticum. In: Fischerová S., Beran A. (eds.) *Medicína mezi jedinečným a univerzálním*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2012 pp. 31–59.

A ruku na srdce: nezdá se nám, když sledujeme film natočený před několika desítkami roků, že lidé tehdy vypadali dost jinak?

Naše technické schopnosti již poskytují nástroje k velmi pronikavým změnám v povaze člověka a dá se počítat s tím, že v budoucnosti bude medicína ještě mocnější. Máme na tomto pozadí ireverzibilně či i jen reverzibilně měnit anatomii, fyziologii či geny jednotlivců i celé společnosti? Sem spadají rovněž zákroky měnící genetické předpoklady příštích pokolení, přičemž tento transhumanismus již nebývá součástí uvažování běžného lékaře a zdravotnictví vcelku: zčásti spadá do okruhu sci-fi uměleckých děl či některých odborných prací jiných oborů¹⁰.

Potíž tkví v tom, že některé zákroky mohou být zhoubné. Například vyrábět děti podle přání rodičů či ještě hůře, na základě politického zadání, vzbuzuje v mnohých děs. A přece: žádné sci-fi to již není. Tím se ocitáme ve zvláštním napětí: představa naprosté determinovanosti člověka je v rozporu s jeho bytostným určením. Jinak vyjádřeno, ukazuje se, že každý má právo na náhodu; náhoda tudíž není „blbec“, a dokonce naopak, vypadá to alespoň v některých případech tak, že je navýsost moudrá¹¹. Na pozadí tohoto faktu bychom měli postulovat právo ještě nenarozeného, a dokonce i nepočatého člověka na náhodu s tím, že náhoda je povýtce mlhavá. A přece i takové myšlenky bude třeba do našeho myšlení zabudovat.

Zaměření této monografie zahrnuje oblasti rozdělené do několika kategorií: chirurgické zákroky všeho druhu včetně kosmetických úprav případně až podle stávající módy či zase implantace různých technických zařízení s tím, že výsledkem je kyborg poskládaný z přístrojů i buněk; dále pak farmakologické působení na metabolismus kterékoliv části těla od sportovního dopingu přes doping v běžném životě rázu mentální stimulantů či medikamentů proti úzkosti a strachu až po drogy působící euforii či halucinační stavy¹²; konečně pak jde o psychologické působení od vymývání mozků v rámci různých náboženských či jiných sekt přes prosté manipulace mentalitou lidí ze strany dikátorů či populistů až po různá mentální cvičení, jež si provádí každý sám.

Na tuto oblast pak přímo navazují úvahy týkající se toho, co dělat, když člověk ztroskotá či jen zbabrá svůj osud. Uvažovat o změně přirozenosti (*fysis*)

¹⁰ Petru M.: *Možnosti transgrese - Je třeba vylepšovat člověka?* Praha: Triton 2005.

¹¹ Autorem pojmu spontaneity je podle všeho Jan Amos Komenský a dokladem je kromě celého jeho díla i heslo jeho života „*omnia sponte fluant, absint violentia rebus*“. Moderní filosofie od Gottfrieda Leibnize přes Immanuela Kanta až po Friedricha von Hayeka klade tento pojem do samotného centra svého zájmu a přisuzuje mu schopnost uspořádat zkušenost.

¹² Anglický výraz „*dope*“ coby základ slova „*doping*“ znamená „pitomec“ či „hlupák“.

je na hony vzdálené střizlivému duchu. Co s tím? Které předpoklady je třeba splnit k tomu, aby se život i navzdory různým selháním dal pokládat za ještě zdařilý? Počátky takového přemýšlení se též objevují se vznikem filosofického zkoumání a mají společného jmenovatele vyjadřovaného obvykle výrazem štěstí (*eudaimonia*) s tím, že ovšem takový překlad příliš výstižný není¹³.

Tato otázka odedávna ponoukala člověka k různým řešením včetně těch náboženských. Ovšem postavení již řeckého a na něj navazujícího moderního člověka se liší od tradičních společností v tom, že zatímco v tradičně kulturním prostředí ten, koho přepadl pocit marnosti vlastního bytí, byl vzápětí odkázán na uctívané texty či kněze samotného, jenž mu všechno „vysvětlil“ či „vytmažil“ a dotyčný tak zase našel svou cestu, nic takového současný člověk k dispozici nemá. Každý z nás si musí sám a na vlastní pěst najít něco, co by jeho životu dodalo hodnotu: doba hotového mostu pro život každého je ta tam – nic není zaručeno. Pochopitelně tím přibývá tápajících a ti jsou připraveni chytit se čehokoliv, avšak tváří v tvář dynamickému způsobu života takové recepty ztrácejí vesměs váhu.

Zde se ukazuje nutnost překládat onen řecký výraz (*eudaimonia*) jinak než slovem „štěstí“ a přímo se nabízí slovo skloňované nyní ve všech pádech, totiž smysl či přesněji smysl života: život bez pochopeného smyslu je utrpením (utrpení samotné namnoze člověka pocitu smyslu zbavuje) a leckdy končí přímo sebevraždou dotyčného. Navzdory tomu, že takové úvahy hranice medicíny již zčásti překračují, vyhnout se jim medicína nemůže. Jde o to, že všechny ty požadavky pacienta na určité zákroky povznášející ho na jinou úroveň bývají obvykle vedeny snahou dát smysl vlastnímu životu s tím, že v řadě případů jde o požadavek zástupný. Původní pohnutka se kdesi vytratila či zůstala zastřená a dotyčný si najde náhražku v úpravě své duše či jen tělesné schránky: domnívá se, že když bude mít jiné zuby či slasti, všechno se v dobré obrátí.

Na každém lékaři tudíž vždycky je, aby s pacientem vedl pečlivě diskusi o tom, které přání ho do zdravotnictví vlastně přivádí. Opominutí tohoto úkolu obvykle končí tím, že zdravotnictví pacientovi spíš škodí, než prospívá. Základním úkolem medicíny tudíž je zabývat se též tím, co je pro jednotlivého člověka i pro celou společnost určující: nikdo jiný ji v tom zastoupit nemůže.

* * *

¹³ Nussbaum M.: *Křehkost dobra*. (tr: Korte D.). Praha: Oikoumené 2003.

Zde předkládaná monografie si vzala za cíl mapovat hlavní oblasti nyní tak urgentní otázky po tom, kudy běží hranice, jež dělí základní a běžnou léčbu od povznášení (*enhancement*) poskytujícího rozmanité výhody¹⁴.

Pochopitelně se dá čekat, že vyjádřit se k této otázce budou chtít mnozí a že taková vyjádření budou mít namnoze i politické pozadí: zatímco konzervativci budou cítit odpor ke všem změnám, odvážnějším liberálům nebude leccos z pokrokových změn proti srsti. Avšak snad ještě propastnější rozdíly budou mezi bohatými a chudými. Chudoba je překážkou veškerých úvah o povznášení prostě díky tomu, že prostředky stačí obvykle sotva na udržení při životě či základního zdraví a žádné další motivy člověk v nouzi nemá. Něco takového ovšem naší civilizaci v současnosti nehrozí: hrozí nám naopak to, že naše touha srovnávat se s druhými i se sebou samým v poměru k vlastní minulosti se vymkne z kloubů a lidé nahradí skutečný plný život různými náhražkami; navyknou si hrát si na něco.

Jde tudíž o to otevřít dialog na téma povznášení i v českém prostředí. Příspěvky v této monografii lze rozdělit podle toho, zda se soustřeďují spíš na změny povýtce duchovní (*eudaimonia*), či na zákroky víceméně tělesného rázu (*fysis*) s tím, že mezi obojím je jemná pavučina různých vazeb.

V úvodním pojednání „*Enhancement*: konceptuální ujasnění a základní podoby“ rozebírá Josef Kuře různé směry současného uvažování o povznášení a nachází tyto sféry: fyzickou, psychickou, kognitivní a k tomu ještě prodloužování věku v různých podobách i genetickou úpravu generací příštích. Nastíňuje otázku hranice mezi povznášením a prostým léčením v tradičním duchu s tím, že řešení jistě není a nebude snadné.

Chopit se tématu důsledně ovšem není možné bez filosofického základu. Původní otázka je totiž povýtce filosofická a filosofické jsou i další souvislosti. Současný spor o povznášení má své jádro v tom, zda člověku k tomu, aby žil život dobrý po všech stránkách, stačí pouze určité tělesné předpoklady a určitá míra bohatství, či je zde ještě něco jiného. Když se něco jiného připustí, vynořuje se vzápětí otázka další: stačí samotná svoboda a duchovní hodnoty pro dobrý život, či je naopak pro dobrý život též nutná určitá hmotná stránka?

Již za dob Sókrata se tento spor vyhrotil s tím, že Sókratés kladl důraz na rozum a poznání samotné, kdežto tehdejší lékaři (*iatroi*) hájili na základě své zkušenosti to, že kromě pochopení pravdy mají též okolnosti (dieta, klima) podíl na životě vydařeném.

---

¹⁴ Anglický výraz „*enhancement*“ v češtině přesný ekvivalent nemá a v dalším textu je překládán „povznášení“.

Následující úvaha se tudíž soustřeďuje na Sókrata coby iniciátora uvažování o tom, v čem dobrý život tkví. A zároveň jde o toho, kdo podle svého myšlení i žil a jehož život býval navzdory tragické smrti za zdařilý pokládán: odedávna se mnozí filosofové snažili jít ve šlépějích svého učitele. V Sókratovi tak nachází otázka *enhancement* uzlový bod a jeho osobu přibližuje ve svém pojednání „Sókratovo pojetí mravního rozvoje člověka“ Roman Cardal.

Jan Payne pokračuje ve filosofickém zkoumání toho, na čem dobrý život závisí. Ukazuje ve svém příspěvku „Dobrý život mezi nadějí a spokojeností“ dvě základní dimenze s tím, že obě dimenze musí být u dobrého života v určité míře přítomny. Opomíjí zcela úvahy o lékařských zákrocích na objektivních tělesných předpokladech a rozvíjí subjektivní přístup k okolnostem vrženosti do životních souvislostí. Ukazuje se, že naděje i spokojenost jsou pro vydařený život určující, avšak vztah mezi nimi je spletitější; dosáhnout vyváženého (*mesotés*) vztahu mezi nimi je úkolem pro každého z nás.

Další příspěvky jsou již méně obecné a soustřeďují se na povznášení jen z určité stránky. Za klíčovou lze jistě pokládat emocionalitu jednak v tom, že skrze emocionalitu získáváme zkušenost s hodnotami a jednak v tom, že takto uchopené hodnoty pak dávají smysl našemu životu i vztahům k druhým lidem. To, že citová stránka v současnosti chřadne a lidé přestávají rozumět sobě samým, vede mnohé ke snaze povznášet se jinak: místo soustředění se rozptylují a tak utíkají sami před sebou. Tyto úvahy rozvíjí ve svém příspěvku „Labyrint a ráj srdce“ Lenka Payne.

Josef Syka není ve svém rozboru „*Enhancement* v neurofyzilogii“ daleko od úvah o tom, že nálada hraje při povznášení roli klíčovou. Ačkoliv nálada bývá v pozadí takového povznášení ovšem, že dodává určitý hodnotový náboj a vede tudíž snadno k závislosti, ovšem dokáže též podpořit soustředění i paměť a tak povznést kognitivní schopnosti. Současné možnosti léčit postižené pacienty i povznášet zdravé vycházejí jednak poznatků o tranokraniální magnetické či elektrické stimulaci a jednak z poznatků neurofarmakologie o působení na některé receptory v mozku.

Z opačného konce se nabízí též možnost provádět rozmanité chirurgické zákroky odstraňující některé domnělé či skutečné kosmetické vady. Každý lékař zabývající se kosmetickou chirurgií je nucen pečlivě zvažovat požadavky zákazníka, přičemž některé z nich jsou dány profesionálním zařazením, zatímco jiné vyplývají jen z konvencí, módních trendů či prostě jen vrtochu bohatých. Klíčové etické otázky týkající se toho, že lékař musí dbát na porozumění intencím toho, kdo za ním přichází, zvážit všechny stránky včetně integrity dotyčného a vyhnout se úsilí o snadný zisk za každou cenu i na úkor poškození

rozvíjí ve svém příspěvku „*Human enhancement* a estetická medicína“ Roman Šmucler.

Anna Hogenová ve svém příspěvku „Problém dopingu“ na předchozí rozbor konkrétních případů povznášení přímo navazuje s tím, že jejím výchozím bodem je problém dopingu. Doping je ovšem pouze výrazným symptomem intencionální struktury moderního člověka a je nasnadě onu základní dispozici reflektovat a snažit se pochopit její zdroj. Hlavním motivem současnosti je výkon a soutěž, přičemž jedním z důsledků je též technický rozvoj. Směřování ke krizi rozpoznali již dávno filosofové Kierkegaard, Husserl, Nietzsche, Heidegger i Patočka a varovali před tím, ale zdá se, že vyspělé lidstvo hnané svou vůlí k moci není s to najít lék na tuto svou chorobu a z toho důvodu stále pracuje na povznášení sebe sama ve všech možných podobách a za každou cenu.

Již předchozí a tím spíš následující příspěvky posouvají úvahy o povznášení dále do budoucnosti čili do roviny určité sci-fi: moderní medicína překonává sebe samu stále rychleji a to, co ještě poměrně nedávno bylo pouhým snem, stává se nyní skutečností.

Jde hlavně o to, zda a nakolik mají rodiče právo, či dokonce povinnost udělat všechno pro to, aby se jejich děti povznesly na jinou úroveň. Vrací se tak úvaha o nadčlověku a o tom, že člověk je něco, co musí být překonáno. Dopad na etiku může být zásadní. Vyslechtěním dokonalejších lidských bytostí může dojít k útoku na lidskou dignitu s dopadem na základní morální hodnoty: takovým kastováním je vážně narušena vždycky více či méně ctěná rovnost ve společnosti a to má pochopitelné důsledky i na právní vztahy. Uvedené problémy rozebírá v příspěvku „Právo a jeho regulační role v oblasti *enhancement*“ Adam Doležal.

Wendy Drozenové v příspěvku „*Human enhancement*“ alias „mezi utopii a dystopii“ pak pokračuje v těchto myšlenkových experimentech a zvažuje hranice eugeniky případných zásahů do genetické výbavy lidské bytosti. Před současným lidstvem se prostírá rozsáhlý potenciál změny jeho vlastní přirozenosti, ovšem je s tím spjata řada otázek: zejména ty, jež se týkají výběru kladných parametrů člověka budoucnosti, míry diskriminace těch, kdo se takovému schématu vymykají a přece žijí, dále například medicinalizace oblastí přesahující zdravotnictví samotné či konečně i hrozba zneužití techniky a vůbec i schopnosti lidstva techniku držet na uzdě.

Částečně již za hranicemi představitosti na úrovni sci-fi jsou úvahy o tom, zda a nakolik lze propojit člověka se strojem čili vpravit techniku do biologického rámce. Takové propojení se provádí již delší dobu, avšak pro filosofii je podnětné uvažovat o tom, zda něco takového je možné i v případě mozku.

S tím přímo souvisí otázka identity lidské bytosti v čase a nabízí se několik možných kritérií takového sepětí. Na základě logického rozboru dospívá David Černý ve v příspěvku „*Můžeme se stát kyborgy? Personální identita v mezních situacích*“ k tomu, že žádné z těchto měřítek dost silné není, avšak i přes to v úsilí o vytvoření kyborga určitou naději nachází.

Očekávat vyřešení otázky po mezích povznášení lidské bytosti v této monografii by se přičilo filosofii i bioetice samotné. Vždyť snaha o překonání sebe sama vedla člověka odedávna. Například již křesťanské učení o ospravedlnění čili prisouzení spravedlnosti všem lidem bylo takovým pokusem o povznášení a určitou podobou povznášení je naopak i odvěká touha po zbohatnutí a přepychu. Současná diskuse o povznášení se obírá přemítáním o změně přirozenosti lidské bytosti s tím, že posthumanismus se snaží postihnout její povahu a transhumanismus razí cestu k ní¹⁵.

---

¹⁵ Podrobná pojednání o transhumanismu a posthumanismu nabízí monografie Gordijn B., Chadwick R.: *Medical Enhancement and Posthumanity*. New York: Springer 2008.

KAPITOLA 1

Enhancement: konceptuální ujasnění a základní podoby**1. Úvod**

Fenomén nazývaný *enhancement* představuje značně rozsáhlou a mnohoúrovňovou problematiku, v níž se setkává pralidská touha po růstu, pokroku a zlepšování podmínek života s novými technickými možnostmi, s historicky bezprecedentním vývojem vědy a s obrovským rozvojem biomedicíny a biotechnologií. Vzhledem k tomu, že terminologicky pojmu *enhancement* neodpovídá žádný český zaužívaný ekvivalent a termín „vylepšování člověka“ postihuje pouze část tohoto fenoménu¹⁶, bude zde upřednostněno provinění vůči českému jazyku oproti nepřesnému neologismu¹⁷ a v dalším bude používán anglický termín *enhancement*, který plně ponechává etickou ambivalenci fenoménu označovaného jako *enhancement*¹⁸.

Představa překračování přírodních daností a zdokonalování je stará jako lidstvo samo¹⁹. Přesahování těchto daností stejně jako přesahování již dosaženého patří k podstatě lidského života. Uskutečňování života na způsob transcendo-
vání daného pak značně zintenzivnila a urychlila technika. V současnosti jsou k dispozici nové technické postupy, které rozšiřují možnosti podpory lidského zdraví. Snadno se může zdát, že obrovský rozvoj techniky a biomedicíny se

¹⁶ Termín „vylepšování“ člověka zahrnuje například prodlužování života jakožto změnu spíše kvantitativní, navíc je jakýmsi apriorním kvantitativním soudem: „delší“ je „lepší“. Termín „vylepšování“ sémanticky naprosto eliminuje morální dilema, s nímž je koncept *enhancement* spojen. České adjektivum „lepší“ je 2. stupněm adjektiva „dobrý“. Potom „lepší“ nemůže být nic špatného, musí to být v zásadě „dobré“, dokonce umocněním „dobrého“, právě něco ještě „lepšího“ než jen „dobrého“.

¹⁷ K takovým neologismům by patřily termíny jako „umocnění“, „umocnění člověka“, které implikují zvětšení moci člověka pomocí techniky nebo „rozvinutí“, „rozvinutí člověka“, které asociují rozvoj a vývoj na rovině evoluční (další vývoj druhu *homo sapiens sapiens*) nebo na rovině individuálního rozvoje (např. rozvoj ve smyslu rozvoje osobnosti či posunutí na vyšší vývojovou úroveň např. v oblasti psychologického vývoje osobnosti). Jiným (deskriptivním) neologismem by bylo „zvětšení lidských schopností“. Je zřejmé, že žádný z těchto termínů nevystihuje podstatu ani lexikologický výměr anglického výrazu *enhancement* ani podstatu fenoménu *enhancement*.

¹⁸ Buchanan A.: *Better than Human - The Promise and Perils of Enhancing Ourselves*. Oxford: Oxford University Press 2011; Kamm F.: *What Is And Is Not Wrong With Enhancement*. In: Savulescu J., Boström N. (ed.) *Human Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2009 pp. 87–126.

¹⁹ Passmore J.A.: *The Perfectionability of Man* (3rd ed.). Indianapolis: Liberty Fund 2000.

stává fascinací, která by mohla umožnit realizaci některých z dávných přání lidstva²⁰, jako je dosažení „věčného mládí“ (nebo alespoň dlouhověkosti) a radikální upgradování všech schopností člověka. Ve stávající bioetické diskusi se často objevuje přesvědčení, že je třeba rozlišovat mezi situacemi, kdy jsou biomedicínské technologie používány pro terapeutické účely a kdy jsou používány, aby „vylepšily“ lidské znaky, aby zvětšily či alternovaly lidskou kapacitu, aby „zlepšily“ výkon, zjev či chování člověka. Pro současné možnosti a pro budoucí vyhlídky takového „vylepšení“ člověka je používán termín „enhancement“, který je jako *terminus technicus* přebírá do jednotlivých jazyků²¹. Termín „enhancement“ jakožto *terminus technicus* bud používán v této kapitole²².

Obecně termín „enhancement“ označuje snahu dočasně či trvale překonat současné limitace lidského organismu pomocí umělých prostředků, zpravidla biotechnologií. Z hlediska aplikace biotechnologií jde potom o použití technologií k terapeutickým či neterapeutickým účelům. *Enhancement* jako prosté použití technologie implikuje množství etických a sociálních otázek²³, z nichž

²⁰ Koops B.J., Lüthy C.H., Nelis A. (ed.) *Engineering the Human: Human Enhancement Between Fiction and Fascination*. Berlin Heidelberg: Springer 2013.

²¹ Někdy je rovněž používán termín „augmentation“, který neimplikuje, že daný zásah je nezbytně přínosný, ale spíše znamená kvantitativní nárůst určité charakteristiky. V němčině a v německé literatuře se používá termín „Verbesserung“ (vylepšování), který má ambivalentní konotaci pro svůj odkaz k „lepšímu“ člověku, případně k nietzschovskému „nadčlověku“ jakožto „vylepšenému“ člověku. Ve španělštině se místo termínu „enhancement“ používá termín „mejoramiento“ (zlepšování), které jinak odkazuje spíše k zemědělské oblasti (např. genetické zlepšování rostlin). Ve francouzštině je patrná snaha používat predikát „mélioratif“, tedy zlepšující, vylepšující.

²² Simultánně bude používán jako český ekvivalent pro *enhancement* termín „zlepšování“ či „vylepšování“, zejména tam, kde jde o zdůraznění melioračního momentu a kvalitativního alternování lidských charakteristik. Jinak bude používán termín *enhancement*, protože je lexikologicky širší a nezahrnuje nutně evaluaci („vylepšení“ je dobré: označuje stav S_2 , který je lepší, než stav S_1).

²³ Jedna z prvních systematických studií zpracovávajících etické a sociální implikace konceptu *enhancement* je publikace z roku 1998: Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits - Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University Press 1998. K dalším patří přehledový článek „Human Enhancement“ (autoři Budinger, Wachbroit, Shapiro, Mehlman, Juengst). In: Murray T.M., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons 2000 vol I pp. 485–552; Fuchs M., Lanzenrath D., Hillebrand I. (eds.) *Enhancement - die ethische Diskussion über biomedizinische Verbesserungen des Menschen*. Bonn: DRZE 2002; Shapiro H.M., Spece R.G., Dresser R., Clayton E.W.: *Cases, Materials and Problems on Bioethics and Law*. St. Paul: Thomson 2003 pp. 1427–1486; Naam R.: *More Than Human - Embracing the Promise of Biological Enhancement*. New York: Broadway Books 2005; Budinger T.F., Budinger M.D.: *Ethics of Emerging Technologies - Scientific Facts and Moral Challenges*. Hoboken/NJ: John Wiley & Sons 2006 pp. 383–432; Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos 2006; Savulescu J., Boström N. (ed.) *Human Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2009; Savulescu J., ter Meulen R., Kahane G. (eds.) *Enhancing Human Capacities*. Chichester/UK Malden/MA: Wiley-Blackwell 2011; Tirosch-Samuelsen H., Mossman K.L. (eds.) *Building Better Humans? Refocusing the Debate on Transhumanism*. Frankfurt am Main: Lang 2012; Pence G.E.: *How to Build a Better Human - An Ethical Blueprint*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2012; Hauskeller M.: *Better Humans? Understanding the Enhancement Project*. Durham: Acumen 2013.

některé budou nastíněny později. Někteří autoři navrhují, aby byl termín „enhancement“ používán pouze pro neterapeutické postupy, pro některá specifická použití genových či kybernetických technologií, neurotechnologí a nanotechnologií v biomedicině²⁴, aby tedy byl oddělen od konceptu terapie.

Jiní se brání proti rozlišování na terapeutické a neterapeutické použití technologií a v rámci široké definice zdraví (zdraví všeobecně pojmávané jako *well-being*) přiřazují „enhancement“ jako něco, co zlepšuje *well-being*, k terapii a prevenci²⁵; potom sémanticky k *well-being* náleží i meliorace onoho *well* („better than well“)²⁶. *Enhancement* je potom integrální součástí péče o blaho, rozvoj a zdraví člověka (*welfare*). *Welfare* zde neznamená jen sociální zabezpečení či sociální podporu, ale blaho a prosperitu - a *enhancement* je pro svoji meliorační funkci přiřazován k blahu a prosperitě. *Enhancement* je pak výrazem svobody volby, v níž jednotlivec o sobě rozhoduje na základě osobních preferencí. Potom *enhancement* zcela zapadá do pojetí medicíny jako poskytování služby (něm. „Dienstleistungsmedizin“), jejímž cílem je (každé) zlepšení kvality života a dosažení optimálního či dokonalého zdravotního stavu („wellness“) a poskytování zdravotních služeb. *Enhancement* je pak takovýmto poskytováním služeb - a pokud se děje za přesně stanovených a dodržovaných podmínek, nelze proti němu nic namítat. *Enhancement* je pak medicínsky legitimní a žádoucí. V tomto pojetí potom budou zdravým lidem poskytovány medicínské služby, které jsou mimo tradiční cíle medicíny. Toto rozšíření cílů medicíny povede ke změně vztahu lékař - pacient, kdy model spočívající na

²⁴ K těm, kdo navrhují, aby *enhancement* byl striktně oddělen od medicínského konceptu terapie a považován za postup medicínsky neindikovaný, patří zejména kritici konceptu *enhancementu* jakožto cesty ke štěstí - např. Leon Kass, Francis Fukuyama, George Annas, Wesley Smith, Jeremy Rifkin. Prominentní transhumanista Nick Boström z Oxfordu je označuje za „biokonzervativce“ (Boström N.: In Defence of Posthuman Dignity. *Bioethics* 2005/19, 3:202-214). Oddělení konceptu *enhancement* od terapie navrhovala i „Bushova bioetická komise“ („The President's Council on Bioethics“) ve svém rozsáhlém stanovisku (čítajícím 350 stran) *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness - A Report of the President's Council on Bioethics* (New York Washington/DC: DANA 2003), v elektronické verzi dostupné na www.bioethics.gov (cit. 27/10/2014).

²⁵ K proponentům konceptu *enhancement* jako součásti péče o rozvoj a blaho (*welfare*) patří Julian Savulescu, ředitel programu „*Ethics of the New Biosciences*“ z Univerzity v Oxfordu. Tento program byl vytvořen na „*The James Martin 21st Century School*“, jejímž cílem od založení v roce 2005 je rozvíjet prospektivní strategie, které by napomáhaly hledat odpovědi na vážné problémy týkající se budoucnosti lidstva.

²⁶ Parens E.: Is Better Always Good? Project on the Prospect of Technologies Aimed at the Enhancement of Human Capacities and Traits. *The Hastings Center Report*, 1998/28, 1:1-17; Elliott C.: *Better than Well - American Medicine Meets the American Dream*. New York London: Norton & Company 2003; Caplan A.L., Elliott C.: Is it Ethical to Use Enhancement Technologies to Make us Better than Well? *PLoS Medicine*, 2004/1, 4:172-175; Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos 2006.

důvěře bude nahrazen modelem klientským, který je založen na kontraktu mezi lékařem a pacientem/klientem.

Někteří oproti možnosti následného „vylepšování“ upřednostňují eugeniku jako včasnou selekci na základě genomu²⁷. S určitým zjednodušením lze říci, že biotechnologie mohou být použity k tomu, aby lidé mysleli lépe, vypadali lépe, cítili se šťastnější, žili déle, podávali větší výkony. Důležitým kritériem je komparativ: nejen „dobrý“ ale „lepší“, nejen „šťastný“, ale „šťastnější“. Komparativ zde přesahuje pozitiv běžnosti, obvyklosti, standardu, „normálu“²⁸. Předpokládané „vylepšení“ má svůj základ v „normálním“ použití biomedicínských technologií, tak jak tomu je při terapeutických postupech, kdy je léčena choroba a mírněno či odstraňováno utrpení. Terapeutická účinnost těchto technologií se sekundárně stává prostředkem k vylepšení pocitů, prožívání, intelektuální či fyzické výkonnosti.

Pro základní ujasnění toho, co *enhancement* je, v čem spočívá a jaké cíle sleduje, je důležité rozlišení mezi terapií a „vylepšováním“²⁹. Rozlišení mezi *enhancementem* a terapií umožňuje nejen vymezit hranice mezi zdravím a chorobou, ale má svůj význam i pro stanovení morálních implikací terapie a „vylepšování“³⁰. Pro pojmové ustavení *enhancementu* je důležité ujasnit, jak se vztahuje ke konceptu terapie. Zatímco terapie má vyšší morální status ve smyslu morální závaznosti a naléhavosti, případně morálního terapeutického imperativu, *enhancement*, pokud není zároveň terapií, stěží může být morálním imperativem stejným způsobem jako jím je terapie. Pokud *enhancement* není terapií, pak je spíše záležitostí osobních preferencí a tedy má docela odlišný morální status od terapie. Rozlišení mezi tím, co je terapie a co je

²⁷ Např. Agar N.: *Liberal Eugenics - In Defence of Human Enhancement*. Oxford: Blackwell 2004; Savulescu J., Hemsley M., Newson A., Foddy B.: Behavioral Genetics: Why Eugenic Selection is Preferable to Enhancement. *Journal of Applied Philosophy*, 2006/23, 2:157-171. Jedním z výrazných kritiků liberální eugeniky je Jürgen Habermas (*Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Wege zu einer liberalen Eugenik?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001 / *Budoucnost lidské přirozenosti. Na cestě k liberální eugenice?* Praha: Filosofia, 2003. Také Caplan A.L.: What's Morally Wrong with Eugenics? In: Caplan A.L., McCartney J.J., Sisti D.A. (eds.) *Health, Disease, and Illness: Concepts in Medicine*. Washington/DC: Georgetown University 2004 pp. 278-288.

²⁸ Miller P., Wilsdon J.: Stronger, Longer, Smarter, Faster. In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos 2006 pp. 13-27.

²⁹ “One approach to the enhancement/treatment distinction is to define it in terms of the accepted limits of professional medical practice. Under this view, *treatments* are any interventions that physicians and their patients agree are useful and proper, while *enhancements* are simply interventions that are considered to fall beyond a physician’s professional purview. [...] This view resonates well with a number of contemporary social-scientific critiques of biomedicine, which suggest that medicine has no natural domain of practice beyond that, which it negotiates with society.” Parens E.: Enhancement Uses of Medical Technology. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (3rd ed.) New York Detroit: Thomson, Macmillan Reference USA 2004, vol II pp. 753-757 zde p. 753.

enhancement, je ovšem velice obtížné³¹, mnohdy prakticky nemožné, a přitom významné³², nemáme-li bez dalšího přijmout sémantickou totožnost výrazů „terapie“ a „enhancement“ za samozřejmost, kdy „enhancement“ obsahuje dva segmenty: terapii a individuální preferenci.

Eric Parens navrhuje pro ujasnění rozdílu mezi terapií a *enhancementem* tři rozlišující kritéria:

- a/ zda daný postup je výkonem lékařské profese (Professional Domain Approach);
- b/ zda jde o normální a nezbytnou zdravotní péči či luxusní služby (Normalcy Approach);
- c/ zda jde o řešení projevů či důsledků choroby (léčba) či o *enhancement* jako podporu zdraví a normálních charakteristik (Disease-Based Approach)³³.

Interpretace, které staví terapii do kontrastu s *enhancementem*, jsou užitečné zejména tam, kde jde o stanovení hranice pro medicínskou praxi. Nezáleží na tom, zda je vymezení medicíny určeno konceptem nemoci, sociologií medicínské profese nebo normativní teorií; toto vymezení poskytuje nástroje, jimiž je možné stanovit hranici, která není hranicí medicínské tolerance, ale medicínské povinnosti³⁴.

---

³⁰ McKenny G.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Ethics, Therapy vs. Enhancement. In: Murray T.H., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons 2000 vol I pp. 507–515; Resnik D.B.: The Moral Significance of the Therapy-Enhancement Distinction in Human Genetics. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 2000/9, 3:365–377; Lenk C.: *Therapie und enhancement - Ziele und Grenzen der modernen Medizin*. Münster Hamburg London: LIT, 2002; Wolpe P.R.: Treatment, Enhancement and the Ethics of Neurotherapeutics. In: Caplan A.L., McCartney J.J., Sisti D.A. (eds.) *Health, Disease, and Illness: Concepts in Medicine*. Washington/DC: Georgetown University 2004 pp. 268–277; Wolpe P.R.: Treatment, Enhancement, and the Ethics of Neurotherapeutics. *Brain and Cognition*, 2003/50, 3:387–395; Gert B., Culver C.M.: Therapy and Enhancement. In: Mitcham C. (ed.) *Encyclopedia of Science, Technology, and Ethics*. Farmington Hills: Thomson & Gale 2005 pp. 1938–1942.

³¹ “Some argue that medicine’s lacks of an essential domain of practice means that a coherent distinction between medical and nonmedical services can never be drawn in the first place. [...] ...for psychological and economical reasons, a professional medical line between treatment and enhancement will be impossible to maintain in practice.” Parens E.: Enhancement Uses of Medical Technology. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (3rd ed.) New York Detroit: Thomson, Macmillan Reference USA 2004 vol II pp. 753–757 zde p. 753.

³² Daniels N.: Normal Functioning and the Treatment-Enhancement Distinction. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 2000/9, 3:309–322; Schwartz P.H.: Defending the Distinction Between Treatment and Enhancement. *American Journal of Bioethics*, 2005/5, 3:17–19.

³³ Parens E.: Enhancement Uses of Medical Technology. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (3rd ed.) New York Detroit: Thomson, Macmillan Reference USA 2004 vol II pp. 753–757 zde p. 753.

³⁴ Idem p. 756.

Obtížné diferencování mezi terapií a *enhancementem* lze doložit na příkladu použití růstového hormonu³⁵; jedna a tatáž technika může být jak terapií, tak „vylepšením“ (*enhancement*). Terapií je v případě vrozené insuficience růstového hormonu; v tomto případě aplikace uměle připraveného lidského růstového hormonu (Human Growth Hormon, HGH) způsobí, že daný jedinec vyrostе do normální tělesné výšky a je tak odstraněno jeho psycho-sociální znevýhodnění³⁶. Naproti tomu v případě, kdy jedinci normálního fyzického vzrůstu (bez hormonální poruchy) bude aplikován růstový hormon proto, aby byl vyšší (než normální) postavy (např. aby byl vhodným basketbalovým hráčem), jde o *enhancement*. V tomto případě se očividně nejedná o terapeutický účel a ocitáme se tak za hranicemi medicíny, přinejmenším medicíny tak, jak ji dosud chápeme – tedy jako způsob prevence, diagnostiky a terapie nemocí³⁷. Nelze tedy jednoduše říct, že použití růstového hormonu je či není *enhancement*³⁸. Rozhodující bude kontext a situace, v níž je růstový hormon použit, stejně jako cíl, který je jeho aplikací sledován³⁹.

Z hlediska zdravotní péče nelze než souhlasit, že zlepšení kvality života⁴⁰, upevnění zdraví jedince i společnosti je třeba přivítat jako žádoucí změnu. Zlepšení kvality života, ať už jako změny biologické či psychologické, je zlepšením situace daného jedince, je zlepšením jeho zdraví. Specifickou formou konceptu *enhancement* je *enhancement* týkající se dětí. Pod tuto formu *enhancementu* patří problematické „vylepšování“ pomocí prenatální selekce⁴¹.

³⁵ Tauer C.A.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Ethics, Human Growth Hormone. In: Murray T.M., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons 2000 vol I pp. 491–502; Conrad P., Potter D.: Human Growth Hormone and the Temptations of Biomedical Enhancement. *Sociology of Health and Illness*, 2004/26, 2:184-215.

³⁶ Kranzler J.H., Rosenbloom A.L., Proctor B., Diamond F.B., Watson M.: Is Short Stature a Handicap? A Comparison of the Psychosocial Functioning of Referred and Nonreferred Children with Normal Short Stature and Children with Normal Stature. *Journal of Pediatrics*, 1999/136, 1:96-102; Bolt L.E., Mul D.: Growth Hormone in Short Children - Beyond Medicine? *Acta Paediatrica*, 2001/90, 1:69-73; Voss L.D.: Short Normal Stature and Psychosocial Disadvantage - A Critical Review of the Evidence. *Journal of Pediatric Endocrinology and Metabolism*, 2001/14, 6:701-711.

³⁷ Konner M.J.: One Pill Makes You Larger. The Ethics of Enhancement. *Minnesota Medicine*, 1999/82, 8:26-32.

³⁸ “The same technology applied to different persons with different capabilities will in fact have similar but significantly different effects, and we must learn to understand as fully as possible the differences between persons and between the ways in which the same technology might affect them.” – Cole-Turner R.: Do Means Matter? In: Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits: Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University 1998 pp. 151–161, zde p. 160.

³⁹ Fuchs M.: Die Einschätzung des Kleinwuchses als ein Streitfall im Recht und die medizinethische Debatte um Therapie und *Enhancement* (Verbesserung). In: Honnefelder L., Streffer C. (eds.) *Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik*. Berlin New York: de Gruyter 2002 vol VII pp. 283–293.

⁴⁰ *Enhancement* znamená nejen kvalitativní nárůst (zvětšení kvalita života), ale i kvantitativní nárůst v případě prodloužení života.

Pokud vezmeme jako výchozí definici zdraví tak, jak ji podává Světová zdravotnická organizace („health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity“)⁴², potom tato definice zdraví podporuje mnohou medikalizaci normálních podmínek člověka. Jak bylo zmíněno, někteří vycházejí z široce pojaté definice zdraví, jak ji formuluje např. WHO, a přiřazují *enhancement* k péči o zdraví. Protože nelze přesně rozlišit mezi terapií a „vylepšením“, každý nemedicínský problém, například stárnutí či stydlivost, je - v rámci široce pojatého konceptu zdraví, který zastávají „welfaristé“ (takto je označuje Julian Savulescu)⁴³ - zapotřebí řešit medicínsky. Potom *enhancement* je každou změnou v biologické či psychologické konstituci člověka, jež zvětší možnost vést dobrý život za nové situace, která nastane díky tomuto „vylepšení“. A takovou možnost je třeba nejen vítat, ale i realizovat. Ocitáme se tu ovšem u základní otázky, zda vše, co je technicky a technologicky možné, je *ipso facto* eticky správné⁴⁴. Zda každé technicky možné „vylepšení“ lidské konstituce a danosti pomocí biotechnologií je dobré a žádoucí - v individuálním i sociálním smyslu.

Protože *enhancement* představuje značně široký a diferencovaný fenomén, již pouhá definice termínu „enhancement“ dává tušit leccos z etického hodnocení. *Enhancement* je možné definovat neutrálně jako *použití* genetických, biotechnologických či farmakologických poznatků ke zlepšení obecně lidských či individuálních charakteristik; nebo je možné ho určit jako radikální *zlepšení kvality života* pomocí biotechnologií; rovněž je možné ho ztotožnit s *pomocí* žít delší a kvalitnější život než normálně; stejně jako je možné ho označit za biotechnologickou *manipulaci*, za *zlepšení sociálního* statusu, za sociální *podvod*⁴⁵, za technologické *modifikování člověka*, za pokus dostat pod *kontrolu* vývoj jedince i společnosti, za *alternování* lidské přirozenosti, za *porušení* přirozenosti či lidské důstojnosti, za *překročení přirozených hranic*, za *překročení*

⁴¹ Saluvescu J.: Procreative Beneficence - Why We Should Select the Best Children. *Bioethics*, 2001/15, 5-6:413-415. Ke kontrapozici např.: Damovsky M.: The Case Against Designer Babies: The Politics of Genetic Enhancement. In: Tokar B. (ed.) *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*. London: Zed Books, 2001 pp. 133-149; Dooley D., McCarthy J., Garanis-Papadatos T., Dalla-Vorgia P.: *Ethics of New Reproductive Technologies - Cases and Questions*. New York: Berghahn Books 2003 kap 8.

⁴² <http://www.who.int/en/> (Constitution of the World Health Organization, 1946) (cit. 28. 10. 2014).

⁴³ Savulescu J.: Justice, Fairness and Enhancement. *Annales of the New York Academy of Sciences*, 2006/1093:321-38.

⁴⁴ Plotz D.: The Ethics of Enhancement - We Can Make Ourselves Stronger, Fast, Smarter. Should We? *Slate Magazine* (2003, March 12) - online: www.slate.com/id/2079310 (cit. 22. 10. 2014).

⁴⁵ Parens E.: Enhancement Uses of Medical Technology. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (3rd ed.) New York Detroit: Thomson, Macmillan Reference USA 2004 vol II pp. 753-757 zde p. 753.

hranic *dovolenosti* a meze normálnosti, či za *subverzi lidství*⁴⁶. Nejen v návaznosti na koncept terapie, ale i v souvislosti s tím, do jakého pojmového a emočního kontextu je zasazen termín *enhancement*, se pak pochopitelně bude odvíjet jeho etické hodnocení (např. zlepšení, modifikace, manipulace, subverze)⁴⁷.

Z hlediska rozsahu je *enhancement* značně rozsáhlý fenomén; jeho šíře sahá od „vylepšování“ na úrovni genomu, přes farmakologické „vylepšování“ nálady, po rozšiřování kognitivních funkcí a paměti⁴⁸, fyzických možností lidského organismu a fyzického vzhledu. Základním způsobem lze *enhancement* rozlišit na fyzický, psychický, kognitivní a *enhancement* věku. Specifickou kategorií tvoří genový *enhancement*⁴⁹, který modifikuje gen či geny, přičemž se tato genová alterace může projevit v kterékoli z výše uvedených čtyř oblastí⁵⁰. Je třeba rovnou dodat, že genový *enhancement* je z dnešního hlediska nejvíce futurologickou verzí *enhancementu*. Na rozdíl od modifikace tělesného vzhledu či nálad je genový *enhancement* něčím, co v současnosti není technicky možné. Ovšem pokud by se genový *enhancement* stal technicky možným, znamenalo by to naprostou revoluci nejen v medicíně.

2. Fyzický *enhancement*

Prvním typem *enhancementu*, který zde bude uveden, je fyzický *enhancement*. Ten představuje zvýšení fyzického výkonu organismu pomocí technologií nebo modifikaci fyzického vzhledu. Je to tedy specifický případ zlepšení fyzického výkonu, které lze běžně docílit fyzickým cvičením a tréninkem. Fyzický *enhancement* je však o zvýšení výkonnosti, které na rozdíl od tréninku a cvičení je rychlé a nestojí mnoho námahy⁵¹. Fyzické „vylep-

⁴⁶ Caplan A.L.: Is It Wrong to Try to Improve Human Nature? In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos, 2006 pp. 31–39.

⁴⁷ Aby nedošlo k jednoznačnému a kategorickému hodnocení konceptu *enhancement* (například „vylepšování člověka“) a byla zachována ambivalence, kterou tento koncept obsahuje, je zde tento termín ponechán v jeho původní podobě.

⁴⁸ Gerlai R.: Memory Enhancement - The Progress and Our Fears. *Genes, Brain and Behavior* 2003/2, 4:187-190; Glannon W.: Psychopharmacology and Memory. *Journal of Medical Ethics*, 2006/32, 2:74-78.

⁴⁹ *Enhancement* na genové úrovni bude zmíněn v rámci genové terapie, třebaže zůstává otázkou, zda genový *enhancement* terminologicky vůbec patří pod koncept genové terapie.

⁵⁰ Již pouhá kategorizace *enhancementu* dokládá rozdílnost v přístupu. Vedle uvedených kategorií *enhancementu* existují i jiná dělení. Například Shapiro a další rozlišují u *enhancement* „cognitive, emotional, and behavioral performance“. Shapiro M.H., Spece R.G., Dresser R., Clayton E.W.: *Cases, Materials and Problems on Bioethics and Law* (2nd ed.) St. Paul: Thomson 2003 p. 1427.

šení“ nemá jen podobu kvantitativního zvýšení fyzické výkonnosti (např. doping ve sportu), ale i formu kvalitativního „zlepšení“ fyzické podoby (vylepšení fyzického vzhledu)⁵². Stejně tak může jít o modifikaci těla, kterou je například nárůst svalové hmoty (*muscle enhancement*)⁵³, aniž by se jednalo o přímou souvislost s aktivním sportem⁵⁴. Fyzický *enhancement* se velmi často provádí formou plastické chirurgie (zejména „vylepšování“ obličejových partií jako uší, nosu, očních víček, zvětšování či zmenšování prsou apod.). Tento chirurgický *enhancement* v mnoha případech splývá s vítanou terapií (např. plastika po autonehodě), je ovšem eticky problematický, pokud jde medikalizaci sociálních problémů nebo o formu sociálního tlaku, který je ovlivněn tak proměnlivými faktory, jako je třeba móda⁵⁵. Podobně zůstává otázkou, zda estetické zlepšení v daném případě utrpení jedince odstraní, zmenší či zvětší. Přitom tato forma fyzického *enhancementu* může mít mnoho podob – např. medicínsky neindikovaný zákrok jako „změna rasy“ (tj. komplexní chirurgicko-plastické změnění výrazu obličeje typické pro tu či onu rasu, v oblíbě jsou zejména změny asijského obličeje na evropský), modifikace části obličeje (např. zvětšení či zmenšení rtů) v situaci, kdy dotyčnému stávající velikost rtů nepůsobí žádnou psychickou újmu a jde pouze o osobní preferenci nebo o rozhodnutí mladé dívky, která pod sociálním tlakem podstupuje chirurgickou operaci kvůli úpravě části obličeje diktované momentální módní vlnou.

Dalším příkladem pro fyzický *enhancement* je použití erythropoietinu (EPO) kvůli jeho schopnosti zvyšovat počet červených krvinek a tím zlepšovat okysličování. Experimenty na zvířecích modelech (myš, krysa) ukázaly, že EPO by

⁵² Rothwell W.J.: *Beyond Training and Development - The Groundbreaking Classic on Human Performance Enhancement* (2nd ed.) New York: American Management Association 2005; Druckman D., Bjork R.A. (eds.) *Learning, Remembering, Believing: Enhancing Human Performance*. New York: American Management Association, 2005.

⁵³ Vardy P.: *Being Human: Fulfilling Genetic and Spiritual Potential*. London: Darton, Longman & Todd 2003 pp. 63–74; Hogle F.L.: *Enhancement Technologies and the Body. Annual Review of Anthropology*, 2005/34:695–716; Franklin S.: *Better by Design?* In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos 2006 pp. 86–94.

⁵⁴ Andersen J.L., Schjerling P., Saltin B.: *Muscle, Genes and Athletic Performance. Scientific American*, 2000/283, 3:48–55.

⁵⁵ President's Council on Bioethics, *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness. A Report of the President's Council on Bioethics*. New York Washington/DC: DANA 2003 pp. 115–229.

⁵⁶ Davis K.: *The Rethoric of Cosmetic Surgery - Luxury or Welfare?* In: Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits: Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University Press 1998 pp. 124–134; Little M.O.: *Cosmetic Surgery, Suspect Norms and the Ethics of Complicity*. In: Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits: Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University Press 1998 pp. 162–176; Conrad P.: *The Medicalization of Society - On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 2007.

mohl být použit pro léčbu anémie⁵⁶. Vedle stávajícího kurativního použití je však EPO zajímavý svým možným neterapeutickým potenciálem, totiž aplikací za účelem zvýšení výkonnosti sportovců (zejména v takových sportech, jako je cyklistika či běžecké lyžování), což naznačují i dosud provedené experimenty na zvířecích modelech⁵⁷. Použití EPO se tedy zdá být slibnou cestou pro zvýšení výkonnosti lidského organismu (enhancing physical performance), neboť tím, že EPO umocní proces okysličování krve, zajistí následně zvýšení fyzického výkonu. Takové „vylepšení“ sportovní tělesné výkonnosti znamená ovšem nespravedlivé zvýhodnění vůči těm, kteří EPO nepoužili, a je proto považováno za doping⁵⁸. Plošné použití takového *enhancementu*, pro jehož podporu někteří argumentují, by znamenalo radikální proměnu dosavadního konceptu sportu⁵⁹. Sportovního klání by se pak v podstatě mohli účastnit jen *enhancementem* modifikovaní „superborci“⁶⁰; ti, kteří by *enhancement* výkonnosti používat nechtěli, by v takto transformovaném sportu neměli šanci.

⁵⁶ Rivera V.M., Gao G., Grant R.L., Schnell M.A., Zoltick P.W., Rozamus L.W., Clackson T., Wilson J.M.: Long-Term Pharmacologically Regulated Expression of Erythropoietin in Primates Following AAV-Mediated Gene Transfer. *Blood*, 2005/105, 4:1424-1430; Ataka K., Maruyama H., Neichi T., Miyazaki J., Gejyo F.: Effects of Erythropoietin-Gene Electrotransfer in Rats with Adenine-Induced Renal Failure. *American Journal of Nephrology*, 2003/23:315-323; Johnston J., Tazelaar J., Rivera V.M., Clackson T., Gao G.P., Wilson J.M.: Regulated Expression of Erythropoietin from an AAV Vector Safely Improves the Anemia of Neta-Thalassemia in a Mouse Model. *Molecular Therapy*, 2003/7, 4:493-497.

⁵⁷ Tripathy S.K., Goldwasser E., Lu M.M., Barr E., Leiden J.M.: Stable Delivery of Physiologic Levels of Recombinant Erythropoietin to the Systemic Circulation by Intramuscular Injection of Replication-Defective Adenovirus. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 1994/91:11557-11561; Svensson E.C., Black H.B., Dugger D.L., Tripathy S.K., Goldwasser E., Hao Z., Chu L., Leiden J.M.: Long-Term Erythropoietin Expression in Rodents and Non-Human Primates Following Intramuscular Injection of a Replication-Defective Adenoviral Vector. *Human Gene Therapy*, 1997/8, 15:1797-1806; Zhou S., Murphy J.E., Escobedo J.A., Dwarki V.J.: Adeno-Associated Virus-Mediated Delivery of Erythropoietin Leads to Sustained Elevation of Hematocrit in Nonhuman Primates. *Gene Therapy*, 1998/5, 5:665-670; Rizzuto G., Cappelletti M., Maione D., Savino R., Lazzaro D., Costa P., Mathiesen I., Cortese R., Ciliberto G., Lauffer R., La Monica N., Fattori E.: Efficient and Regulated Erythropoietin Production by Naked DNA Injection and Muscle Electroporation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 1999/96:6417-6422; Terada Y., Tanaka H., Okado T., Shimamura H., Inoshita S., Kuwahara M., Akiba T., Sasaki S.: Ligand-Regulatable Erythropoietin Production by Plasmid Injection and in Vivo Electroporation. *Kidney International*, 2002/62, 2:1966-1976.

⁵⁸ Doping ve sportu (např. Tour de France 2007) je závažným problémem nejen medicínským, sportovním a sponzorským, ale i etickým, který zde však nebude diskutován; nicméně je praktickou implikací konceptu *enhancement* v oblasti zvyšování fyzické výkonnosti.

⁵⁹ Miah A.: Rethinking Enhancement in Sport. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006/1093:301-320; Tannsjo T.: Medical Enhancement and the Ethos of Elite Sport In: Savulescu J., Boström N. (ed.) *Human Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2009 pp. 311-322.

⁶⁰ Sandel J.M.: *The Case against Perfection - Ethics in the Age of Genetic Engineering*. Cambridge/MA: Belknap of Harvard University Press 2009 pp. 25-44.

Další zajímavou oblastí fyzického *enhancementu* je zvyšování průtoku krve svaly. Kandidátem pro možnost tohoto nového *enhancementu* je rekombinantní cévní růstový faktor (Vascular Endothelial Growth Factor, VEGF), který podporuje tvorbu a regeneraci cév. VEGF byl zatím klinicky testován pouze pro účely terapeutické stimulace angiogeneze⁶¹, jeho aplikace je však považována i za slibnou metodu pro zlepšení výkonnosti sportovců.

Jinou kategorií fyzického *enhancementu* člověka je používání biočipů, pojení mozku s počítačem pomocí implantovaného čipu za účelem zvýšení inteligence⁶². Toto fyzické „vylepšení“ je zároveň i kognitivním *enhancementem*.

Fyzický *enhancement* jakožto realizování změn tělesnosti pomocí biotechnologií tedy znamená různé formy alternování a modifikování lidského těla⁶³. Pro hermeneutiku konceptu fyzického *enhancementu* je důležité si uvědomit posunutí důrazu od zdraví k tělesné výkonnosti i změněný význam (nejen tělesných) potřeb člověka. Dříve se od těla žádalo, aby mělo dostatek fyzických sil a zavčas doplňovalo energii, a dostatek fyzické síly a energie byl ztotožňován se zdravím; nemoc pak byla neschopností udržovat rytmus, který diktovalo prostředí. Pro nezbytné udržování tělesné zdatnosti (zdraví) bylo zapotřebí pouze přijímání potravy, která zajišťovala regeneraci fyzické síly⁶⁴:

„Všechno, co překračovalo toto minimum, bylo luxusem, přepychem, povoláním si, prostopášností. ‚Nadměrná‘ spotřeba byl příznakem nevázanosti či neodpustitelné lehkomyšlnosti, odříkání si - zejména v jídle - a spořivost napak vedly k ctnosti a mravnosti a byly výrazem rozumné starostlivosti a péče. [...] Dnes přece pohlížíme na ‚tělesné potřeby‘ zcela jinak. Lidské tělo je dnes v první řadě orgánem *spotřeby*, konzumu, a mírou jeho náležitého stavu je schopnost absorbovat a přijmout všechno, co konzumní společnost nabízí. Postmoderní tělo je především odběratelem *prožitků*. Konzumuje a stravuje *zážitky*. Je nástrojem *rozkoše*, protože využívá přirozenou schopnost reagovat na podněty. Správné plnění těchto funkcí se nazývá výkonnost (fitness). [...] Absence výkonnosti je totéž, co podprůměrná schopnost absorbovat nové dojmy

⁶¹ Baumgartner I., Isner J.M.: Stimulation of Peripheral Angiogenesis by Vascular Endothelial Growth Factor (VEGF). *Vasa*, 1998/27, 4:201-206.

⁶² Vylepšení lidského intelektu pomocí strojů je starší než informační revoluce. Howerton W.P. (ed.) *The Augmentation of Man's Intellect by Machine*. Washington: Spartan Books 1963.

⁶³ Halberstam J., Livingston I. (eds.) *Posthuman Bodies*. Bloomington: Indiana University Press 1995; Dewdney Ch.: *Last Flesh - Life in the Transhuman Era*. Toronto: Harper Collins, 1998; Vint S.: *Bodies of Tomorrow - Technology, Subjectivity, Science Fiction*. Toronto Buffalo: University of Toronto Press 2007; Eilers M., Grüber K., Rehmann-Sutter Ch. (eds.) *The Human Enhancement Debate and Disability - New Bodies for a Better Life*. Houndmills New York: Palgrave Macmillan 2014.

⁶⁴ Bauman Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství 1995 pp. 77-79.

a prožitky. Udržovat tělo ve stavu takto pochopené výkonnosti znamená pociťovat vzrušení při pohledu na podněty a impulsy a mít radost z jejich spotřeby. ‚Výkonné‘ je takové tělo, které je vnímavé, schopné vstřebávat, připravené k absorpci rozkoší.“⁶⁵

Pro takto chápanou tělesnou výkonnost idea normy nemá smysl. U výkonnosti nejde jen o to, jakých výkonů je tělo schopno, ale jak hluboce a intenzívně je prožívá. Výkonnost měřitelná škálou prožívání má exponenciální charakter unikání: nikdy nebude uspokojení dostatečné, vždy by měřitelný výkon mohl být větší. Zygumt Bauman k tomu poznamenává: „Každý okamžik uspokojení z vlastní výkonnosti otravuje mysl pomyslením na ‚opravdovou‘ výkonnost, jíž nelze nikdy zcela dosáhnout, protože se vždycky vymyká našim možnostem. Ty, kdo se honí za ‚tělesnou výkonností‘, pronásleduje neklid, jež nemůže žádný výkon a žádné úsilí natrvalo rozptýlit. Žádný lék se nemůže ukázat jako naprosto spolehlivý a účinný, každý přinese jen chvilkovou, dočasnou úlevu a víra v jeho zázračnou moc vyprchá záhy po požití. Horečně se proto hledají nové zázračné léky...“⁶⁶ Do tohoto hledání nových a lepších léků umocňujících celkovou výkonnost lidského těla někde na pomezí medicíny zapadá i radikálně pojatý *enhancement*. Bez ohledu na radikálnost pojetí *enhancementu*, fyzický *enhancement* velice úzce souvisí s naším pojetím tělesnosti vůbec.

3. Psychický *enhancement*

Druhý typ *enhancementu* je zaměřen na zlepšování psychických vlastností člověka a je povětšinou označován jako „mood enhancement“. Na první pohled se může zdát, že tento *enhancement* je eticky irelevantní. Kdo by mohl cokoliv namítat proti „vylepšení nálady“, proti zesílení pocitu štěstí a spokojeného prožívání – zejména pokud tím není nikdo ukrácen na svých právech a pokud tím nevzniká zdravotní riziko pro toho, kdo takto „zlepšuje“ svoji náladu? Nárůst prostředků na „vylepšování“ nálady s sebou ovšem přináší řadu otázek přinejmenším na úrovni medicínské, existenciální a sociální. Na medicínské rovině to je především otázka bezpečnosti užívání těchto preparátů (vedlejší účinky apod.) a otázka indikační (komu a podle jakých kritérií by tyto prostředky měly být předepsány). Na rovině existenciální jde o problematiku sebehápání, vývoje osobnosti, autenticity a medikalizace existenciálních otázek.

⁶⁵ Idem pp. 78–79.

⁶⁶ Idem p. 80.

zek. Na rovině sociální se pak jedná o problematiku sociálního zvýhodňování, odstraňování sociálních handicapů, o otázku distributivní spravedlnosti, případně o medikalizaci sociálních problémů.

Koncept „zvyšování“ psychické výkonnosti zcela zapadá do modelu společnosti, která je primárně orientována na úspěch a výkon: to, co přináší úspěch a zvyšuje výkon, je považováno za dobré, zatímco to, co výkon nezvyšuje a nepůsobí úspěch, je vnímáno jako méněhodnotné a znevýhodňující. Je příznačnou touhou dnešního člověka být chytřejší než druzí – ani ne proto, aby je jen „přechytračil“, ale aby se prosadil, aby byl lepší a úspěšnější. Být asertivnější než druzí, aby se proti nim lépe prosadil a byl úspěšnější ve volné soutěži, být sociálně dovednější a pružnější, aby lépe využil příležitosti, které se mu nabízejí, je dnes považováno za důležité a preferované schopnosti a dovednosti.

Zatímco užívání drog jakožto upravení stavu vědomí a prožívání má za cíl navodit pozměněný stav vědomí a vyvolat příjemné pocity a nálady, „mood enhancement“ nemá za cíl „vylepšení“ nálady v tomto smyslu, ale je prostředkem pro lepší socializaci, je způsobem, jak překonat sociální znevýhodnění (např. bázlivost) nebo jak ve společenské soutěži získat vylepšenou sociální pozici. V prvním případě lze argumentovat tím, že se jedná o legitimní „dovolenání“ sociální příležitosti, která je jinak znevýhodněna například bázlivostí, přílišnou stydlivostí či neurotičností. Proto je docela pochopitelná snaha zvýšit pomocí psychofarmak psychickou výkonnost a tím i společenskou úspěšnost v dnešní soutěživé společnosti. Z tohoto hlediska je „mood enhancement“ nejen legitimní, ale i sociálně žádoucí. Je ovšem třeba se kriticky ptát, zda takováto snaha je současně dobrá a pro člověka zdravá – a to nejen ve striktně medicínském smyslu, ale zda takovýto trend je zdravý pro společnost jako celek a zda tento trend přispívá k vytváření veřejného zdraví.

Jako prostředek ke zlepšení psychické výkonnosti a sociální úspěšnosti lze použít psychofarmaka. Zatímco používání dřívějších preparátů (barbituráty, diazepam atd.) vyvolávalo závislost a starší typy antidepresiv mají nežádoucí vedlejší účinky, současná antidepresiva nabízejí nové možnosti pro „vylepšování“ nálady. Těmito novými možnostmi je míněno použití antidepresiv mimo rámec medicínsky indikované terapie, tedy v těch případech, kdy se nejedná o léčbu deprese (pro ni byly tyto preparáty primárně vyvinuty), ale kdy jsou antidepresiva předepisována lidem, kteří netrpí vážnější psychickou patologií, nýbrž pouze mírnými psychickými poruchami, jako je zvýšená úzkostlivost, či sociální fobie⁶⁷. Výhodou těchto nových antidepresiv je ve srovnání s kla-

⁶⁷ President's Council on Bioethics, *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness - A Report of the President's Council on Bioethics*. New York Washington/DC: DANA 2003 pp. 81-83, pp. 271-273.

sickými antidepressivy užší spektrum neurochemické působnosti, jsou tedy šetrnější a mají menší vedlejší účinky⁶⁸. Klasickým příkladem je preparát Prozac, který je používán od konce 80. let minulého století a později stal přímo symbolem tohoto farmakologického „vylepšování“⁶⁹. Peter Kramer⁷⁰ jako jeden z prvních upozornil na možnost používání psychofarmak jako *enhancementu* pro zdravé jedince. Někteří jeho pacienti, kteří skončili užívání Prozacu, posléze požadovali, aby ho mohli užívat dále – ne proto, že by se jim vrátily deprese, ale proto, aby se cítili „lépe“. Tito pacienti se během užívání Prozacu kdy byli léčeni pro depresi, cítili „dobře“ („they were well“), avšak poté, co byli z deprese vyléčeni, se pomocí Prozacu cítili „lépe než dobře“ („better than well“). Lidé, kteří užívají Prozac nebo podobné preparáty, tvrdí, že se cítí plní energie, mají bdělejší vědomí, jsou emocionálně vnímavější, schopni lépe fungovat a mají pocit, že lépe rozumí sami sobě i svým problémům. Tím se zlepší jejich nálada i sociální interakce (jsou například zbaveni stydlivosti), takže pomocí takovéto lehké formy psychofarmakologické intervence (cosmetic psychopharmacology)⁷¹ snadněji komunikují s druhými a cítí „lépe než dobře“⁷².

Dosud je k dispozici poměrně málo poznatků o účincích antidepressiv serotoninové řady (Selective Serotonin Reuptake Inhibitors, SSRIs) na zdravé jedince⁷³ a podle některých autorů je i nejasné, jak přesně serotonin v mozku funguje⁷⁴, dokonce není ani zřejmé, zda serotonin působí deprese.⁷⁵ Možnost

⁶⁸ Farah M.J., Wolpe PR: Monitoring and Manipulating Brain Function - New Neuroscience Technologies and Their Ethical Implications. *The Hastings Center Report*, 2004/34, 3:35-45.

⁶⁹ Elliott C., Chambers T. (eds.) *Prozac as a Way of Life*. Chapel Hill: University of North Carolina 2004. Prozac jako *enhancement* odkrývá hlubší existenciální kontext. Odstraňuje existenciální úzkost a odpovídá historickému modelu *self-made man*, jenž se táhne americkými dějinami od Jeffersona. DeGrazia D.: Prozac, Enhancement and Self-Creation. In: Elliott C., Chambers T. (eds.) *Prozac as a Way of Life*. Chapel Hill: University of North Carolina 2004 pp. 33–47. Tím, že usnadňuje sociální interakci a umožňuje mít náladu pod kontrolou, zapadá do americké kultury (*Prozac as a Way of Life*, 2. část „Prozac and American Culture“ a odpovídá americkému snu o překonání pocitu nesmyslnosti a usilování o štěstí. Elliott C.: Pursued by Happiness and Beaten Senseless. Prozac and the American Dream. *The Hastings Center Report*, 2000/30, 2:7-12.

⁷⁰ Kramer P.: *Listening to Prozac*. New York: Viking 1993.

⁷¹ Idem.

⁷² Elliott C.: *Better than Well. American Medicine Meets the American Dream*. New York London: Norton & Company 2003; Hall W.: Feeling 'Better Than Well'. *EMBO Reports*, 2004/5:1106-1109.

⁷³ Studie Australanů Andrewse, Parkera a Barretta realizovaná na skupině pacientů vyléčených z deprese potvrdila snížení neurotismu a popudlivosti. – Andrews W., Parker G., Barrett E.: The SSRI Antidepressants: Exploring Their "Other" Possible Properties. *Journal of Affective Disorders*, 1998/49, 2:141-144. Na zdravých dobrovolnících bylo prokázáno, že SSRI může modulovat afektivní dimenzi normální osobnosti tím, že redukuje negativní afekty a zlepšuje sociální chování. Knutson B., Wolkowitz O.M., Cole S.W., Chan T., Moore E.A., Johnson R.C., Perpstra J., Turner R.A., Reus V.I.: Selective Alteration of Personality and Social Behavior by Serotonergic Intervention. *The American Journal of Psychiatry*, 1998/155, 3:373-379; Tse W.S., Bond A.J.: Serotonergic Intervention Affects both Social Dominance and Affiliative Behaviour. *Psychopharmacology*, 2002/161, 3:324-330.

užívat antidepresiva jako formu sociálního přizpůsobení (být „in“) a „zlepšovat“ či upravovat tak svoji náladu je zajímavá i láková nejen pro dospívající, ale znamená i určitou proměnu v dosavadním pojetí psychiatrie⁷⁶. Používání psychofarmak pro neterapeutické účely by mělo rozsáhlé sociální důsledky, vedlo by k použití stávajících léků k nemedicínským účelům nebo k vývoji nových léků, které by nebyly léky ve vlastním smyslu, ale preparáty alternující životní styl („lifestyle drugs“)⁷⁷. Rostoucí dostupnost farmakologických preparátů, které by mohly upravovat životní styl, by přinesla výrazné sociální, psychologické a zdravotní změny. Psychologické a sociální implikace farmakologicky a nefarmakologicky vylepšeného fungování mozku zdraveného normálního jedince jsou enormní⁷⁸. Například podle Nestlera přibližně 20% studentů na amerických prestižních univerzitách užívá přípravky na zlepšení nálady („mood-brighteners“)⁷⁹. Preparáty modifikující životní styl s sebou dále přinášejí řadu otázek ohledně proměny vztahu lékaře – pacient, stejně jako otázky ohledně práva na sebediagnostiku či sebemedikaci a limitace jednoho či druhého. V neposlední řadě pak vyvstává otázka medikalizace sebezporozumění člověka a medikalizovaná substituce identity⁸⁰, kdy by autentická identita mohla být nahrazena účinky vylepšené nálady („mood enhancement“).

⁷⁴ “Serotonin does not alter mood directly, such that more of it produces more pleasure or confidence and less of it the opposite; that much is clear. Serotonin is not an opiate or a euphoriant. But just what does happen when more or less serotonin is available - whether mood is eventually reoriented by some plastic development in the brain, or by some other downstream effect, some subtle influence over feeling, perceiving, and thinking, or something else entirely - is at present a mystery. [...] Brain science is and likely will remain silent on the nature and significance, in *human* terms, of the experienced changes in mood that the SSRIs produce. One effect of SSRIs is clear: they relieve a number of disorders of mood, particularly depression. Yet the nature of these disorders is complicated and their causes remain largely unknown.” - President’s Council on Bioethics, *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness* (2003) p. 275.

⁷⁵ Idem pp. 274–283.

⁷⁶ Bradley L.: *Moving Beyond Prozac, DSM, and The New Psychiatra - The Birth of Postpsychiatry*. Ann Arbor: University of Michigan 2006.

⁷⁷ Flower R.: Lifestyle Drugs - Pharmacology and the Social Agenda. *Trends in Pharmacological Sciences*, 2004/25, 4:182-185; Walter H., Abler B., Ciaramidaro A., Erk S.: Motivating Forces of Human Actions - Neuroimaging Reward and Social Interaction. *Brain Research Bulletin*, 2005/67, 5:368-381.

⁷⁸ President’s Council on Bioethics, *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness* (2003) pp 283-306; Turner D.C., Sahakian B.J.: Neuroethics of Cognitive Enhancement. *BioSocieties*, 2006/1:113-123 (<http://journals.cambridge.org> - cit. 8. 10. 2014).

⁷⁹ Nestler E.J., Barrit M., DiLeone R.J., Eisch A.J., Gold S.J., Monteggia L.M.: Neurology of Depression. *Neuron*, 2002/34, 1:13-25 zde p. 15. Lze se domnívat, že v současnosti bude procento studentů užívajících tyto přípravky ještě vyšší.

⁸⁰ President’s Council on Bioethics, *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness* (2003) pp. 295–298.

4. Kognitivní *enhancement*

Zatímco vylepšování nálady pomocí čaje, kávy, alkoholu nebo opiátů má dlouhou historii, vylepšování kognitivních funkcí je poměrně novou záležitostí. Použití „kosmetických psychofarmak“ je jedním ze způsobů vylepšování nálady (tzv. „mood enhancement“⁸¹). Další cestou, jak alternovat vnímání, prožívání a kognitivní funkce mozku, jsou nefarmakologické metody. Příkladem těchto metod je transkraniální magnetická stimulace (Transcranial Magnetic Stimulation, TMS) a hloubková stimulace mozku (Deep Brain Stimulation, DBS), které jsou klinicky používány pro zlepšení mentálních funkcí či nálad u pacientů s neuropsychiatrickými chorobami, které jinak nelze léčit, protože jsou farmakorezistentní. U zdravých pacientů se výzkum účinků nefarmakologických metod omezuje na méně invazivní TMS⁸².

Jinou formou tohoto typu *enhancementu* je použití informačních a komunikačních technologií (ICT). Dosud byl v praxi používán převážně implantátový software, ovšem s rozvojem neurověd, které přinášejí celou paletu nových technických postupů *enhancementu*, se objevuje i možnost externího zvětšení kognitivních funkcí pomocí nových typů hardware či software⁸³. Specifickou oblast kognitivního *enhancementu* představují technologické modifikace inteligence, včetně možnosti propojení lidského mozku s počítačem⁸⁴.

Označení „kognitivní *enhancement*“ v sobě zahrnuje množství různých strategií⁸⁵ a metod⁸⁶. Kromě biočipů a neurotechnologií to jsou i farmaka, případně (v budoucnu) genové technologie, o nichž je zmínka níže. Kognitivní funkce lze tedy zlepšit i farmakologicky („smart drugs“)⁸⁷. Z těchto farmak jsou významná zejména ta, která zlepšují koncentraci a paměť⁸⁸. Příkladem je Provigil, který je běžně užíván k léčbě narkolepsie⁸⁹. Provigil rovněž dokáže výrazně

⁸¹ Freedman C.: Aspirin of the Mind? Some Ethical Worries about Psychopharmacology. In: Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits - Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University 1998 pp. 135–150; Elliott C.: Tyranny of Happiness - Ethics and Cosmetic Psychopharmacology. In: Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits - Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University Press 1998 pp. 177–188; Elliott C.: *A Philosophical Disease. Bioethics, Culture and Identity*. New York London: Routledge, 1999.

⁸² Farah M.J., Wolpe P.R.: Monitoring and Manipulating Brain Function - New Neuroscience Technologies and Their Ethical Implications. *The Hastings Center Report*, 2004/34, 3:35-45.

⁸³ Idem.

⁸⁴ Boström N.: *Superintelligence - Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press 2014 pp. 22–51; Kurzweil R.: *The Singularity Is Near - When Humans Transcend Biology*. New York: Penguin 2005.

⁸⁵ Turner D.C., Sahakian B.J.: Neuroethics of Cognitive Enhancement. *BioSocieties*, 2006/1:113-123; Hildt E., Franke A.G. (eds.) *Cognitive Enhancement - An Interdisciplinary Perspective*. Dordrecht: Springer 2013.

⁸⁶ K přehledu metod kognitivního *enhancementu* Sandberg A., Boström N.: Converging Cognitive Enhancement. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006/1093:201-227.

zlepšit i krátkodobou paměť⁹⁰. Místo terapeutické aplikace je možné Provigil použít jako tzv. „wakefulness enhancer“ ke zvýšení pozornosti a tím ke zlepšení kognitivních funkcí⁹¹. Takovéto stimulování a alternace paměti zjevně obnáší medicínské i etické problémy⁹². Někteří autoři však nestavějí kognitivní enhancement proti terapii a místo toho mluví o regeneraci kognitivních funkcí⁹³.

⁸⁷ Whitehouse P.J., Marling C.R.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Ethics, Cognitive Enhancement. In: Murray T.H., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons 2000 vol I pp. 485–491; Hall S.S.: The Quest for a Smart Pill. *Scientific American*, September 2003:54–65 (<http://www.sciam.com> – cit. 4. 10. 2014); Caplan A.L.: Straining Their Brains - Why the Case against Enhancement is not Persuasive. *Cerebrum. The Dana Forum on Brain Science*, 2004/6, 4:14–18; Farah M.J., Illes J., Cook-Deegan R., Gardner H., Kandel E., King P., Parens E., Sahakian B., Wolpe P.R.: Neurocognitive Enhancement - What Can We Do and What Should We Do? *Nature Reviews Neuroscience*, 2004/5, 5:421–426; Whitehouse P.J., Juengst E.T., Mehlman M.J., Murray T.H.: From “Enhancing Cognition in the Intellectually Intact”. In: Caplan A.L., McCartney J.J., Sisti D.A. (eds.) *Health, Disease, and Illness - Concepts in Medicine*. Washington/DC: Georgetown University Press 2004 pp. 263–267; Persaud R.: Does Smarter Mean Happier? In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos, 2006 pp. 129–136; Rose S.: Brain Gain. In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos, 2006 pp. 69–78.

⁸⁸ Lynch G.: Memory Enhancement - The Search for Mechanism-Based Drugs. *Nature Neuroscience*, 2002/5:1035–1038.

⁸⁹ Narkolepsie (chorobná spavost) je chronickou nemocí postihující nervovou soustavu (postižena jsou centra mozku řídící procesy usínání a probouzení). Příznačná je nenadálým a nekontrolovatelným usínáním, které může člověka zachvátit prakticky kdykoliv, při jakékoliv činnosti. Navíc se tyto záchyty spánku dostávají bez jakýchkoliv předchozích příznaků a nemocný jedinec sám nemá možnost tento stav jakkoliv ovlivnit. Provigil je lékem, který svým účinkem působí bdělost a zabraňuje tak chorobnému usínání.

⁹⁰ Turner D.C., Sahakian B.: The Cognition Enhanced Classroom. In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos 2006 pp. 79–85.

⁹¹ President’s Council on Bioethics, *Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness* (2003) pp. 249–253.

⁹² Literatura zabývající se kognitivním enhancementem se snaží poměřovat možný přínos a rizika těchto postupů. Někteří autoři zvažují i možný (budoucí) sociální dopad. Zatímco jedni jsou ohledně vývoje „vylepšování“ kognitivních funkcí a správnosti jejich dostupnosti skeptičtí (např. Leon Kass, Erik Parens), jiní je vítají (např. Nick Boström, Anders Sandberg), další se k problému stavějí pragmaticky: třebaže kognitivní enhancement jako technologie je nejistý a přináší množství sociálně etických otázek, potenciální benefit je pro ně jasným důvodem pro technologické vylepšování mozkových funkcí (např. John Harris, John Chan). Vastag B.: Poised to Challenge Need for Sleep, “Wakefulness Enhancer” Raises Concerns. *Journal of the American Medical Association*, 2004/291:167–170; Bush S.S.: Neurocognitive Enhancement - Ethical Considerations for an Emerging Subspecialty. *Applied Neuropsychology*, 2006/13, 2:125–136; Chan J., Harris J.: Cognitive Regeneration or Enhancement - The Ethical Issues. *Regenerative Medicine*, 2006/1, 3:361–366; Glannon W.: Neuroethics. *Bioethics*, 2006/20, 1:37–52; Racine E., Illes J.: Neuroethical Responsibilities. *Canadian Journal Of Neurological Sciences*, 2006/33, 3:260–277; Schöne-Seifert B., Ach J.S., Opolka U., Talbot D. (eds.) *Nero Enhancement - Ethik vor neuen Herausforderungen*. Paderborn: Mentis 2006; Walcher-Andris E.: Ethische Aspekte des pharmakologischen „cognition enhancement“ am Beispiel des Gebrauchs von Psychostimulanzien durch Kinder und Jugendliche. *Ethik in der Medizin*, 2006/18, 1:27–36.

⁹³ Chan J., Harris J.: Cognitive Regeneration or Enhancement - The Ethical Issues. *Regenerative Medicine*, 2006/1, 3:361–366.

Dá se předpokládat, že v blízké budoucnosti dojde v rámci rozvoje informačních technologií k intenzivnímu kombinování dat z biočipů se zobrazovacími metodami používanými v neurovědách⁹⁴. Rostoucí množství poznatků v neurovědách, které je podmíněno exponenciálním rozvojem neurotechnologií umožňujících pozorovat, stimulovat a manipulovat mozkovou činnost, posouvá celý výzkum mozku za čistě medicínsko-terapeutickou mez. Při extrapolaci řady technicko-ekonomických vln, tak jak se objevily ve 20. století, a sociálně-politických změn, které je provázely, lze očekávat, že sociální implikace tzv. NBIC (Nano-Bio-Info-Cogno) technologií – zejména v podobě neurotechnologií - dá vznik novému typu lidské společnosti, která bude post-industriální a postinformační, výrazně poznamenaná právě neurotechnologemi. Americký evoluční biolog a futurista Zack Lynch nazývá tuto společnost „neurosociety“⁹⁵. Je obtížné na základě historického kontextu přesně extrapolovat, jakou podobu bude mít společnost transformovaná očekávaným vývojem neurověd a neurotechnologií, je však zřejmé, že bude odlišná od podoby naší stávající společnosti⁹⁶. Nové neurotechnologie (neuroceuticals) představují možnosti pro terapii i *enhancement*. Na rozdíl od psychofarmak jsou tyto neuromodulační přípravky vysoce efektivní s minimem vedlejších účinků⁹⁷.

Problematikou etiky v souvislosti s vývojem a použitím technologií v neurovědách se zabývá nově vzniklý obor neuroetika⁹⁸, která tvoří samostatný podobor bioetiky. Kognitivní *enhancement* má na rozdíl od „vylepšování“ nálad širší spektrum etických implikací. Patří k nim sociální účinky, které – za předpokladu, že kognitivní „vylepšování“ by nebylo rovnou příležitostí pro všechny - by znamenalo, že by k *enhancementu* měli přístup pouze sociálně privilegovaní a bohatí. Potom by kognitivní *enhancement* ze sociálního hlediska vytvářel nové rozdíly mezi lidmi.

⁹⁴ Lynch Z.: Neurotechnology and Society (2010–2060). *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2004/1013:229-233.

⁹⁵ <http://www.neurosociety.net/bestofbrainwaves.html> (cit. 18. 10. 2014).

⁹⁶ Blank R.H.: *Brain Police - How the New Neuroscience Will Change Our Lives and Our Politics*. Washington/DC: Georgetown University Press 1999; Pepperell R.: *The Posthuman Condition - Consciousness Beyond the Brain*. Bristol Portland: Intellect 2003.

⁹⁷ Lynch Z.: Neurotechnology and Society (2010–2060). *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2004/1013:229-233.

⁹⁸ Marcus S.J. (ed.) *Neuroethics - Mapping the Field*. New York: Dana 2002; Ackerman S.J.: *Hard Science, Hard Choices - Facts, Ethics and Policies Guiding Brain Science Today*. New York: Dana 2006; Illes J. (ed.) *Neuroethics - Defining the Issues in Theory, Practice and Policy*. Oxford: Oxford University Press 2005; Glannon W. (ed.) *Defining Right and Wrong in Brain Science - Essential Readings in Neuroethics*. New York: Dana 2007.

Specifickou situací pak je, pokud rodiče podávají svým dětem preparáty zlepšující kognitivní funkce. Sice se *bona fide* snaží je zvýhodnit pro společenskou soutěž, ovšem takový postup s sebou nese řadu medicínských a etických otázek.

5. *Enhancement* věku

Prodlužovat lidský věk je velmi stará myšlenka⁹⁹; po dlouhá staletí jí však v realizaci bránila neexistence efektivních „elixírů života“, kterými by se v budoucnosti měly stát právě biotechnologie¹⁰⁰. *Enhancement* věku – na rozdíl od *enhancementu* fyzického, kognitivního či psychologického – se s praktickými aplikacemi nedostal daleko. Oblastí, v níž však již nyní existují určité výsledky, je výzkum snižování příjmu kalorií u některých modelových druhů zvířat¹⁰¹. Zůstává ovšem otázkou, zda tato metoda kalorické restrikce je aplikovatelná na člověka, neboť jsou s ní spojeny nežádoucí vedlejší účinky, jako je psychický stres, hlad, snížený fyzický výkon, atd. Jinou oblastí je výzkum lidského růstového hormonu (Human Growth Hormone, HGH), jehož použití u starších lidí způsobuje posílení imunity, nárůst svalové hmoty a snížení tělního tuku¹⁰². Použití růstového hormonu na zvířecích modelech ovšem prokázalo i závažné nežádoucí účinky, zejména zvýšený výskyt rakoviny, diabetes a hypertenze¹⁰³. Do této skupiny by patřilo i genetické modifikování embryonálních kmenových buněk (Embryonic Stem Cells, ESCs) a následná produkce imunologicky kompatibilních tkání či orgánů v laboratorních podmínkách. Ovšem z hlediska našich současných poznatků o procesu buněčné diferenciaci a našich stávajících omezených schopností mít tento proces zcela pod kontrolou, je takováto forma prodlužování věku (už pouze z důvodu bezpečnosti takových modifikací) zatím pouhou teorií – což ovšem nevylučuje, že by jednou mohla být reálnou možností¹⁰⁴.

⁹⁹ Gruman G.: A History of Ideas about the Prolongation of Life. *Transactions of the American Philosophical Society*, 1966/56:5-97.

¹⁰⁰ "We see the prospect of further increases of life span as a realistic possibility, but our ancestors were never in any doubt that ageing was inevitable and unavoidable." Sargent M.G.: *Biomedicine and the Human Condition - Challenges, Risks, and Rewards*. Cambridge: Cambridge University Press 2005 p. 151.

¹⁰¹ např. Sohal R., Weindruch R.: Oxidative Stress, Caloric Restriction, and Aging. *Science*, 1996/273, 5271:59-63.

¹⁰² Blackman M.R., Sorkin J.D. et al.: Growth Hormone and Sex Steroid Administration in Healthy Aged Women and Men - A Randomized Controlled Trial. *The Journal of the American Medical Association (JAMA)*, 2002/288, 12:2282-2292.

¹⁰³ Hintz R.L.: Growth Hormone - Uses and Abuses. *British Medical Journal*, 2004/328, 7445:907-908.

¹⁰⁴ Overall C.: Life Enhancement Technologies And the Significance of Social Category Membership. In: Savulescu J., Boström N. (ed.) *Human Enhancement*. Oxford - New York: Oxford University Press 2009 pp. 323-336.

Stárnutí jako biologický, psychologický a sociální proces se v poslední době stalo intenzivně sledovaným tématem¹⁰⁵. Ohledně možnosti prodloužení života existuje řada koncepcí, které je možné rozdělit do následujících tří kategorií¹⁰⁶:

5.1. Potlačení nemocnosti (*compressed morbidity*)

Nejkonzervativnějším přístupem k problematice prodloužení života je model označovaný jako „compressed morbidity“¹⁰⁷, jehož primárním cílem je snížit morbiditu a předcházet chronickým geriatrickým onemocněním, takže lidé budou moci žít déle a zdravěji – v rámci limitace věku, jehož se dožívá člověk jako biologický druh. Tento přístup zdůrazňuje prevenci chorob, které jsou spojovány se stářím; jde mu o prodloužení průměrné délky života a o umenšení nemocnosti, nikoliv o co nejdelší věk¹⁰⁸. Výsledkem tohoto přístupu je společnost s mnoha starými lidmi, kteří v ní ovšem hrají aktivní sociální roli až do své smrti.

5.2. Zpomalení stárnutí (*decelerated aging*)

Cílem tohoto přístupu je zpomalit proces stárnutí a prodloužit tak průměrný věk (*life expectancy*) i maximální délku života (*life span*)¹⁰⁹. Při zpomalení procesu stárnutí by se lidé mohli dožívat běžně 100 let, optimističtější odhady mluví až o 140 letech¹¹⁰. Otázkou však je, do kolika let by lidé byli relativně zdraví a jak by se projevovala morbidita v prodlouženém věku. Společným přesvědčením této skupiny gerontologů je hypotéza, že bychom se až do vysokého stáří těšili dobrému zdraví.

¹⁰⁵ Callahan D.: *Setting Limit - Medical Goals in an Aging Society*. New York: Simon & Schuster, 1987; Daniels N.: *Am I My Parents' Keeper? An Essay on Justice Between the Young and the Old*. New York: Oxford University Press 1988; Kirkwood T.: *Time of Our Live - The Science of Human Aging*. New York: Oxford University Press 1999; Overall Ch.: *Aging, Death, and Human Longevity - A Philosophical Inquiry*. Berkeley: University of California Press 2003.

¹⁰⁶ Juengst E.: Anti-Aging Interventions - Ethical and Social Issues. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (2004), vol I, p. 112.

¹⁰⁷ Fries J.: Aging, Illness, and Health Policy: Implications of the Compression of Morbidity. *Perspectives in Biology and Medicine*, 1988/31, 3:407-428.

¹⁰⁸ "On present trends, we might see an increase in life expectancy of five or ten years in the next fifty if avoidable causes of mortality are limited." Sargent M.G.: *Biomedicine and the Human Condition. Challenges, Risks, and Rewards*. Cambridge - New York: Cambridge University Press 2005, p. 151.

¹⁰⁹ Glannon W.: Extending the Human Life Span. *Journal of Medicine and Philosophy*, 2002/27:339-354; Harris J., Holm S.: Extending Human Lifespan and the Precautionary Paradox. *Journal of Medicine and Philosophy*, 2002/27:355-368.

¹¹⁰ Miller R.: Extending Life - Scientific Prospects and Political Obstacles. *Milbank Quarterly*, 2002/80, 1:155-174.

5.3. Zanedbatelné stárnutí (*negligible senescence*)

Tento model ve své radikálnosti počítá s možností průběžného odvracení procesu stárnutí, které za normálních okolností nastává u všech dospělých jedinců¹¹¹. Cílem je udržení neomezené vitality a odstranění stáří jakožto problému¹¹². Cestou k tomuto cíli by mohlo být odstranění poruch, k nimž dochází během metabolických procesů, čímž by se neomezeně oddalovalo stárnutí a byl by redesignován člověk ve své časoprostorové existenci¹¹³. Tento model vychází z předpokladu, že „zvládnutí“ procesu stárnutí (ve smyslu kontinuálního odvracení stárnutí) bude dosažitelné již v první polovině 21. století.¹¹⁴ Stárnutí, které je vlastně něčím docela zanedbatelným, odpovídá snaze překonat limitace medicíny i lidské existence tím, že bude překonána bariéra smrti a tím bude otevřena možnost trvalé existence, tedy nesmrtnosti¹¹⁵.

Uvedené trojí pojetí prodlužování života se pochopitelně odlišným způsobem promítá do konceptu „vylepšování“ života jeho prodlužováním, což nepřímou znamená, že „delší“ je „lepší“. Zatímco první pojetí (*compressed morbidity*) je preventivním modelem, kde *enhancement* spočívá v předcházení chorob, které jsou příznačné pro stáří - a takový model nelze než medicínsky a eticky přivítat -, druhý model (*decelerated aging*), který znamená zpomalení procesu stárnutí, již vyžaduje diferencování - např. s ohledem na to, čím je dosahováno zpomalení procesu stárnutí. Je toto zpomalení stárnutí důsledkem zdravé životosprávy nebo je důsledkem biotechnologického zásahu? To, že člověk žije zdravě, vyvaruje se kouření, stresů, nezdravých pokrmů a přejídání, žije ve vztahové harmonii a existenciální pohodě, je nepochybně „vylepšením“ života ve srovnání s těmi, kteří zdravě nežijí - je to tedy *enhancement* v nejširším smyslu slova. Moment, kdy délka lidského života je prodlužována některou z biotechnologických metod, s sebou

¹¹¹ Fossel M.: *Reversing Human Aging*. New York: William Morrow, 1996.

¹¹² Grey de A., Rae M.: *Ending Aging - The Rejuvenation Breakthroughs That Could Reverse Human Aging in Our Lifetime*. New York: St. Martin's Press 2008.

¹¹³ Stock G.: *Redesigning Humans: Our Inevitable Genetic Future*. New York: Houghton Mifflin, 2002.

¹¹⁴ Grey de A., Ames B.N., Andersen J.K.: Time to Talk SENS: Critiquing the Immutability of Human Aging. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2002/959:452-462.

¹¹⁵ Olshansky S.J., Carnes B.: *The Quest for Immortality - Science at the Frontiers of Aging*. New York: Norton, 2001; Jonas H.: The Burden and Blessing of Mortality. *The Hastings Center Report*, 1992/22, 1:34-40; Callahan D.: *The Troubled Dream of Life - Living with Mortality*. New York: Simon & Schuster 1993; Miller P., Wilsdon J.: The Man Who Wants to Live Forever. In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos, 2006 pp. 51-58.

však již přináší sérii individuálně etických i sociálně etických otázek¹¹⁶. Třetí model (*negligible senescence*), který je vlastně úplnou negací stárnutí a stáří, je modelem radikálním a eticky i sociálně nejproblematictějším. Zůstává otázkou, zda překonání hranice smrtelnosti - jakkoli koresponduje s kulturními archetypy „věčného mládí“ – nepatří spíše do kategorie *science fiction*, než mezi solidní intelektuální a vědecké projekty.

6. Genový *enhancement*

Specifickou kategorií je genový *enhancement* čili „vylepšování“ genetické výbavy jedince. Spíše než o typ *enhancementu*, tak jak byly zmíněny výše, jde o úroveň *enhancementu*, která se posouvá na genomickou rovinu. Genetické modifikování člověka má sice svoje četná technická úskalí (např. bezpečnost či kvalitu) a v současnosti zůstává pouze teoretickou možností. Pokud by se ovšem podařilo vyvinout bezpečný způsob modifikování lidského genomu, proměnila by se tato teoretická možnost v revoluci, která by naprosto předčila vše, co je dnes označováno za genetickou revoluci¹¹⁷. Nejen podle názoru transhumanistů bude právě genetickému „vylepšování“ člověka patřit budoucnost¹¹⁸. Taková „vylepšená“ budoucnost by byla budoucností společnosti, která coby geneticky „vylepšená“ by byla odlišným typem společnosti¹¹⁹, přestože by se její členové od nás fyziognomicky nemuseli lišit. Kritici genových manipulací by ji však označili za jeden ze způsobů eugeniky¹²⁰. Pokud se genový *enhancement* stane technicky dosažitelnou skutečností a nebude nijak regulován (včetně *enhancementu* zárodečných linií), vznikne tak pro společnost obtížně tolerovatelné riziko¹²¹. Bez ohledu na množství praktických problémů plynoucích z tvorby více

¹¹⁶ Sargent M.G.: *Biomedicine and the Human Condition - Challenges, Risks, and Rewards*. Cambridge New York: Cambridge University Press 2005 pp. 150–152.

¹¹⁷ Klein Ch.: Revolution der Medizin? Möglichkeiten und Grenzen der Gentechnik am Menschen. In: Goebel G., Kruij G. (eds.) *Gentechnologie und die Zukunft der Menschenwürde*. Münster: LIT, 2003 pp. 9–19; Morgan R.M.: *The Genetics Revolution - History, Fears, and Future of a Life-Altering Science*. Westport: Greenwood 2006 pp. 1–52.

¹¹⁸ Boström N.: Human Genetic Enhancements - A Transhumanist Perspective. *Journal of Value Inquiry*, 2003/37, 4:493–506.

¹¹⁹ Smith G.P.: Genetic Enhancement Technologies and the New Society. *Medical Law International*, 2000/4, 2:85–95; Tokar B. (ed.) *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*. London: Zed Books, 2001; Mehlman MJ: *Wondergenes - Genetic Enhancement and the Future of Society*. Bloomington: Indiana University Press 2003.

¹²⁰ Harris J.: Is Gene Therapy a Form of Eugenics? In: Kuhse H., Singer P. (eds.) *Bioethics. An Anthology*. Oxford: Blackwell, 1999 pp. 165–170.

či méně restriktivního regulačního rámce genového *enhancementu*, mohlo by být velmi obtížné, ne-li nemožné vytvářet takový regulační rámec až poté, co se genový *enhancement* stane společenskou praxí nebo zůstane privilegiem těch, kteří si ho budou moci dovolit¹²². Proto je velmi zapotřebí prospektivní přístup, který už nyní bude vytvářet předběžné podmínky (včetně regulačních mechanismů, k nimž patří úprava legislativní i insti-tuční) pro možné budoucí genové „vylepšování“ člověka. Bez takovéhoho preventivního opatření by se mohlo stát, že v příslušnou dobu v budoucnosti společnost nebude schopná vhodným způsobem a včas reagovat¹²³.

Genovou meliorační modifikací je například genový doping, který se sice v současnosti na rozdíl od hormonálního dopingu v masovém měřítku nepoužívá¹²⁴, ovšem výzkum v této oblasti slibuje velký potenciál a současně vyvolává četné etické otázky¹²⁵. Genový doping by mohl výrazně zvýšit výkonnost sportovců a přitom by byl v podstatě nedetekovatelný. Již dnes je nezbytné položit si otázku, jak společnost s takovouto modifikací sportu naloží. Nepromění se pak sport v (nezjistitelné) organizované kolektivní podvádění, v jakousi soutěž supermanů či geneticky modifikovaných tí-tánů¹²⁶?

Genový *enhancement* by měl samozřejmě obrovskou škálu uplatnění, da-leko širší, než je pouze problematika genového dopingu ve sportu – vyvolává však množství zásadních otázek nejen biologicko-medicínských, ale i eticko-

¹²¹ Globální prohibice genetického *enhancementu* není pro množství odlišných jurisdikcí, pro značnou legislativní variabilitu a rozdílnou mez politicko-etické tolerance reálná. Gardner W.: Can Human Genetic Enhancement Be Prohibited? *Journal of Medicine and Philosophy*, 1995/20, 1:65-84.

¹²² "Novel gene-technology-based medicines with particular value in treating serious diseases could become luxuries affordable only by the wealthy or by those prepared to make major sacrifices. [...] The overwhelming dominance of the American industry in the development of new medicines means that sales, for the foreseeable future, will be a significant foreign exchange cost even for relatively rich countries. Gene and stem cell therapy will almost certainly be affordable only by the affluent. The expense of high-technology medicine makes these products irrelevant to poorer countries." Sargent M.G.: *Biomedicine and the Human Condition - Challenges, Risks, and Rewards*. Cambridge New York: Cambridge University Press 2005 pp. 315-316.

¹²³ Torres J.M.: On the Limits of Enhancement in Human Gene Transfer - Drawing the Line. *Journal of Medicine and Philosophy*, 1997/22, 1:43-53; Mehlman J.M.: Genetic Enhancement - Plan Now to Act Later. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 2005/15, 1:77-82.

¹²⁴ Světový protidrogový úřad (World Anti-Doping Agency, WADA) kvůli možnosti na genetické bázi zvětšovat fyzickou výkonnost sportovců zařadil genový doping do dopingového seznamu (www.wada.ama.org – cit. 26/10/2014).

¹²⁵ Tamburrini C., Tannsjö T. (eds.) *Genetic Technology and Sport - Ethical Questions*. London New York: Routledge 2005.

¹²⁶ McCrory P.: Super Athletes or Gene Cheats? *British Journal of Sports Medicine*, 2003/37, 3:192-193.

sociálních¹²⁷ a v neposlední řadě i právních (např. v souvislosti s vlastnictvím genomu)¹²⁸.

7. Dřív než začneme *enhancement* reflektovat filosoficko-eticky

Po uvedení základní kategorizace *enhancementu* nebude následovat systematická etika *enhancementu*¹²⁹, ale pouhé nastínění toho, co vše je v této souvislosti zapotřebí vzít v potaz pro etickou reflexi fenoménu zvaného *enhancement*.¹³⁰ Jakkoli je obtížné přesně a jednoznačně *enhancement* definovat, je zcela jasné, že *enhancement* je filosoficko-etickou a filosoficko-antropologickou výzvou¹³¹. V následujícím bude jen naznačeno, co vše je při reflektování těchto biomedicínských technologií ve hře a čeho všeho se možnosti označované jako „human enhancement“ dotýkají a jaké jsou otázky a problémy implicitně spočívající za těmito čistě technickými možnostmi.

Jen velice povrchnímu pozorovateli by se mohlo zdát, že se jedná pouze o otázku, zda *enhancement* ano či ne. O tuto otázku zde vůbec nejde, tedy v první řadě o ni nejde. Nejprve jde o daleko závažnější otázky, než jestli *enhancement* ano či ne, jestli ho dovolit či zakázat. Nakonec, i kdyby byl ohledně *enhancementu* dosažen globální konsens prohibice – jakože něco takového je

¹²⁷ Newson A.: Is there a Cost in the Choice of Genetic Enhancement? In: Almond B., Parker M. (eds.) *Ethical Issues in the New Genetics - Are Genes Us?* Aldershot - Brookfield: Ashgate, 2003 pp. 23–38; Holtug N.: Does Justice Require Genetic Enhancements? *Journal of Medical Ethics*, 1999/25, 2:137–143; Buchanan A., Daniels N., Wikler D., Brock D.W., Wilker D.I.: *From Chance to Choice - Genetics and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press 2000; Glannon W.: *Biomedical Ethics*. New York: Oxford University Press 2005 pp. 95–118; Overall C.: Life Enhancement Technologies And the Significance of Social Category Membership. In: Savulescu J., Boström N. (ed.) *Human Enhancement*. Oxford New York: Oxford University Press 2009 pp. 323–336.

¹²⁸ Mehlman J.M.: How Will We Regulate Genetic Enhancement? *Wake Forest Law Review*, 1999/34, 3:671–714; Moore A.D.: Owning Genetic Information and Gene Enhancement Techniques: Why Privacy and Property Rights May Undermine Social Control of the Human Genome. *Bioethics*, 2000/14, 2:97–119; Smith G.P.: Genetic Enhancement Technologies and the New Society. *Medical Law International*, 2000/4, 2:85–95; Mehlman J.M.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Law, Genetic Enhancement, and the Regulation of Acquired Genetic Advantages. In: Murray T.H., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology* (2000) vol I pp. 515–527.

¹²⁹ K etice *enhancementu*: Buchanan A.: *Beyond Humanity? The Ethics of Biomedical Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2011.

¹³⁰ Boström N., Roache R.: Ethical Issues in Human Enhancement. In: Boylan M. (ed.) *Medical Ethics*, 2nd edition, Malden - Oxford: Wiley Blackwell 2014 pp. 226–251 zde p. 226.

¹³¹ Parens E.: Toward a More Fruitful Debate About Enhancement. In: Savulescu J., Boström N. (ed.) *Human Enhancement*. Oxford New York: Oxford University Press 2009 pp. 177–194.

s ohledem na stávající rozsáhlý a hluboký disent ohledně *enhancementu* jako konceptu i ohledně jeho etického hodnocení naprostou fikcí – nebylo by ani rozumné si takový konsens globální prohibice přát, byť by to bylo jen v rámci nějakého intelektuálního cvičení. Krom toho že by šlo o regressi až před „scienza nuova“, tedy před renezancí a nehledě na to, že vědecko-technický rozvoj nelze zastavit, zůstává otázkou, zda by prohibice vůbec mohla být řešením – už jenom s ohledem na to, že oddělit *enhancement* od terapie je prakticky nemožné (což mj. vyplývá z definice zdraví, kterou WHO, a nejen WHO, doposud zastává). Na otázku „*Enhancement* ano či ne?“ je možné odpovídat až po zodpovězení důležitějších otázek. To nic nemění na skutečnosti, že *enhancement* jako myšlenka „vylepšování“ člověka, jeho možností a kapacit, je nezadržitelná, neboť odpovídá základnímu sebepojetí člověka jako toho, kdo určuje svůj vývoj i budoucnost¹³². Je však zapotřebí provázet tento vývoj etickou reflexí, upozorňovat na souvislosti a na možné důsledky – a to nejen na ty negativní.

Fenomén *enhancement* netematizovaným způsobem naznačuje, jaká témata jsou vůbec součástí prospektivního uvažování, přemýšlení, které se zaměřuje na budoucnost, na budoucnost jako takovou – a to nejen na budoucnost, *aby* byla – ve smyslu Jonasovské ontologické odpovědnost za člověka (totiž *aby* člověk byl a tím, *aby* byla i budoucnost¹³³) – ale především na to, *jaká* budoucnost bude. Pro nastínění prvků etické reflexe *enhancementu* nebudou vzaty všechny výše uvedené typy a roviny *enhancementu*, nýbrž bude použit pouze jeden případ a to *enhancement* věku.

První základní těžkostí je pojmové a koncepční ujasnění. V tomto smyslu fenomén *enhancement* – nikoliv záměrně a programově – zapadá do konceptu postmoderny s její nejednoznačností, neurčitostí, nespojitostí, epizodičností. *Enhancement* je pro jeho polysémantismus a morální ambivalenci velmi obtížné pojmově uchopit. Termín *enhancement* označuje celou plejádu rozličných postupů na úrovni genové, buněčné, farmakologické či komunikačních a informačních technologií (implantované čipy), v oblasti fyzického zjevu a výkonu, intelektuálních schopností, psychického vnímání a sociálního chování. Pokud položíme otázku, zda *enhancement* je či není terapií, nemáme k dispozici žádnou uspokojivou odpověď, poněvadž nemáme jasná kritéria pro stanovení diference mezi terapií a *enhancementem*. Ti, kteří se snaží řadit *enhancement* k terapii, ho často označují za „substituční terapii“ – ta ovšem většinou nenahrazuje po-

¹³² Baylis F., Robert J.S.: The Inevitability of Genetic Enhancement Technologies. *Bioethics*, 2004/18, 1:1-26.

¹³³ Jonas H.: *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikoumenh 1997 pp. 67–80, pp. 152–154.

škozenou funkci. Z tohoto hlediska by byla přesnějším termínem neindikovaná terapie¹³⁴. Ti, kteří *enhancement* pod terapii neřadí, rozlišují mezi léčebným a transformativním postupem („curative“ – „transformative“) – pak by z tohoto hlediska *enhancement* patřil k transformativním postupům¹³⁵. Vzhledem k tomu, že jedna a tatáž technologie může být v jednom případě terapií a ve druhém „vylepšením“, nezbyvá než důsledně aplikovat kontextualizaci a hodnotit použití technologií případ od případu při zohlednění kontextu a situace.

Je nesporné, že medicína ve 20. století výrazně přispěla k prodloužení délky lidského života. Nejspíš tuto snadno doložitelnou prolongaci nebudeme nazývat *enhancementem*. Jestliže si medicína 2. poloviny 20. století a prvních dekád 21. století stanovila za cíl odsouvání smrti, přesněji vědecko-technický rozvoj ji tuto úlohu přisoudil a medicína ji jaksí mlčky přijala, neměla by se tohoto úkolu chopit s novou vehemencí v oblasti *enhancementu* věku a ještě usilovněji odsunout problém smrti? Nebo, jak někteří medicíně ukládají, problému smrtelnosti s definitivou vyřešit? To zjevně souvisí s redefinováním cíle medicíny¹³⁶. *Enhancement* věku, zejména v jeho radikální podobě (negligible senescence), je pokusem překonat limitaci lidské existence v prostoru a čase¹³⁷.

Sice není příliš pravděpodobné, že výzkum procesu stárnutí a „*anti-aging medicine*“¹³⁸ budou schopny v dohledné budoucnosti poskytnout genetické alternování procesu stárnutí či jeho úplné zastavení, nicméně *enhancement* věku představuje velmi zajímavý podnět přivádějící k celé řadě otázek.

Pokud by se prodlužování života dělo na buněčné úrovni, pak první otázkou je bezpečnost takového postupu¹³⁹ a problém možných rizik – tak, aby na konci bylo prodloužení, nikoliv zkrácení života. I za předpokladu – který je z perspektivy našich dnešních poznatků z oblasti buněčné biologie velmi hypotetický a časově vzdálený –, že by totiž proces buněčné intervence byl naprosto bezpečnou procedurou bez jakéhokoliv rizika (např. nádorové transformace),

¹³⁴ Illhardt F.J.: *Medizinische Ethik*. Berlin - Heidelberg - New York - Tokyo: Springer, 1985.

¹³⁵ Shapiro M.H., Spece R.G., Dresser R., Clayton E.W.: *Cases, Materials and Problems on Bioethics and Law*. St. Paul: Thomson (2nd ed.) 2003 p. 23.

¹³⁶ Post S.G., Binstock R.H. (ed.) *The Fountain of Youth. Cultural, Scientific and Ethical Perspectives on Biomedical Goal*. Oxford: Oxford University Press 2004 pp. 11–132.

¹³⁷ Agar N.: *Truly Human Enhancement - A Philosophical Defense of Limits*. Cambridge/MA: MIT Press 2014.

¹³⁸ Juengst J.T., Binstock R.H., Mehlman M.J., Post S.G., Whitehouse P.: Biogerontology, “Anti-Aging Medicine”, and the Challenges of Human Enhancement. *The Hastings Center Report*, 2003/33, 4:21–30; Post S.G., Binstock R.H. (ed.) *The Fountain of Youth. Cultural, Scientific and Ethical Perspectives on Biomedical Goal*. Oxford: Oxford University Press 2004 pp. 133–270.

¹³⁹ Frances Kamm ukazuje problematičnost konceptu *enhancement* a navrhuje možnosti bezpečného „vylepšování“. Kamm F.M.: Is There a Problem With Enhancement. *American Journal of Bioethics*, 2005/5, 3:5–14.

by rozšíření těchto technologií mělo závažné sociální důsledky¹⁴⁰. Tím prvním a nejvíce zjevným by byl nárůst populace v celosvětovém měřítku. Tento jev by s sebou nepochybně přinesl řadu neblahých důsledků, např. problémy kvality života či boj o základní zdroje, jako jsou voda, jídlo nebo zdravotní péče, které by se tak zároveň staly zdroji vzácnými, resp. ještě vzácnějšími. Z toho je dále možné dovodit, že liberální demokratické státy by byly v pokušení autoritativních zásahů do reprodukční svobody, méně vyspělé demokracie by pak zřejmě takový sociální nárůst neunesly a uplatňovaly by velmi drastická populační a jiná sociální, případně legislativní opatření. Utvořit a uplatnit odpovídající politiku dlouhověkosti by bylo velice obtížné pro velmi závažné implikace, které by radikální prodloužení života s sebou přineslo.

I za jinak legitimního předpokladu, kterým je koncept neutrality liberálního státu, jenž nezasahuje do věcí biologie či psychologie a ponechává jednotlivcům, aby se v rámci své svobody a autonomie rozhodovali na základě vlastních individuálních preferencí a odlišných koncepcí „dobrého života“ a tuto volbu nepřenechávali ani „expertům“ (přírodovědci, filozofové, sociologové, psychologové), ani „přírodě“, ani sekulárním či náboženským autoritám (stát, vláda, lékaři, církev), zůstává základní otázkou, zda by *enhancement* věku byl hrazen na soukromo-individuální bázi tohoto liberálního předpokladu a otázku *enhancementu* by tak regulovala (liberálně-tržní) ekonomika, nebo zda by stát zajistil rovný přístup k těmto technologiím v rámci státem garantované zdravotní péče a zda by *enhancement* patřil k právu na zdravotní péči. Tak jako má dnes pacient v zemích s veřejným zdravotnictvím právo na zdravotní péči, by měl v budoucnosti pacient trpící chorobou jménem stáří právo na dlouhověkost,¹⁴¹ zejména pokud by *enhancement* věku byl chápán jako součást terapie.

Protože součástí procesu zpomalování stárnutí či „odstranění“ stáří je i výrazná disproporční změna poměru mezi starými a mladými lidmi ve prospěch starých, bylo by jedním z všeobecných účinků tohoto *enhancementu* ohrožení mezigenerační spravedlnosti – pracovním činných (mladších) lidí by bylo neustále méně, naproti tomu by průběžně narůstalo procento pracovním neaktivních (starých) lidí, kteří by potřebovali rostoucí množství finančních prostředků na zdravotní a sociální péči.¹⁴² Tento disproporční model alokací

¹⁴⁰ Post S.G., Binstock R.H. (ed.) *The Fountain of Youth. Cultural, Scientific and Ethical Perspectives on Biomedical Goal*. Oxford: Oxford University Press 2004 pp. 340–386.

¹⁴¹ Stáří sice dnes není chápáno jako choroba, ovšem existuje řada chorob, které v minulosti také nebyly chápány jako choroby.

¹⁴² Frances Kamm ukazuje problematičnost konceptu *enhancement* a navrhuje možnosti bezpečného „vylepšování“. Kamm F.M.: Is There a Problem With Enhancement. *American Journal of Bioethics*, 2005/5, 3:5–14.

zdrojů je v protikladu k modelu, v němž prostředky zdravotního pojištění jsou rozdělovány tak, že umožní všem lidem žít život normální délky a těm, kteří přesáhnou tuto hranici, sice zdravotní péči neodepře, ale spravedlivě a odpovědným způsobem ji umenší¹⁴³. Tvzení, že věk není indikačním kritériem i v současném zdravotnictví zůstává v mnoha případech pouhou proklamací. Kritérium věku je již v současnosti aplikováno v běžné klinické praxi tam, kde jde o alokaci či distribuci vzácných zdrojů (např. transplantace nebo finančně velice náročná léčba).

Vezmeme-li v úvahu narůstající disproporci mezi technickými možnostmi biomedicíny a v mnoha zemích sice rostoucími, nicméně omezenými finančními zdroji pro poskytování zdravotní péče, ocitáme se u problému základního konceptu medicíny. Pokud budeme zastávat model „udržitelné medicíny“ („sustainable medicine“¹⁴⁴), kterou si budeme moci dlouhodobě dovolit, pak zřejmě některé postupy nebude možné hradit z prostředků zdravotního pojištění a prodloužení života, které jako takové není patologií ani poruchou – za předpokladu, že stárí a stárnutí není chorobou –, k těmto postupům bude patřit, třebaže v technologiích prodlužujících život je velmi obtížné rozlišit, co je terapie a co *enhancement*.

Koncepčně je poměrně obtížné stanovit, co je vlastně „normální“ délka života (ta ještě nedávno byla poloviční a v současnosti je poloviční v celé řadě zemí světa), neboť jde o sociální konstrukt, který se může měnit na základě sociálního konsensu. Podobně obtížné je pak mluvit o prodloužení „normální“ délky života. „Normální“ fungování organismu je proměnlivou veličinou, která je podmíněna sociálně, kulturně, ekonomicky i geograficky. Co je počátkem 21. století „normální“ délka života v globálním měřítku? Je touto délkou celosvětový průměr? Bylo by nesprávné rozšířit limity takovéto celosvětově zprůměrované „normální“ délky lidského života?

Průměrná délka života se během posledních dvou staletí sice více než zdvojnásobila a neustále se zvyšuje, to ovšem platí pouze pro rozvinuté země¹⁴⁵. Co však „nerozvinutá“ část světa? Je vůbec legitimní a slučitelné s konceptem solidarity, sounáležitosti a sociální soudržnosti, aby západní svět, jenž spotřebovává většinu světových zdrojů, vyvíjel technologie, které budou sloužit

¹⁴³ Např. Callahan D.: *Setting Limit - Medical Goals in an Aging Society*. New York: Simon & Schuster 1987; Daniels N.: *Am I My Parents' Keeper? An Essay on Justice Between the Young and the Old*. New York: Oxford University Press 1988.

¹⁴⁴ Callahan D.: *False Hope - Overcoming the Obstacles to a Sustainable, Affordable Medicine*. New Brunswick: Rutgers University Press 1999 pp. 25–45, pp. 240–289.

¹⁴⁵ Sargent M.G.: *Biomedicine and the Human Condition - Challenges, Risks and Rewards*. Cambridge - New York: Cambridge University Press 2005 pp. 312–314.

opět jenom jedné části světa a které budou vylepšovat zdraví a prodlužovat život malému procentu světové populace a vyvářet tak nové sociální napětí, bariéry a mezigenerační problémy, zatímco mnohem větší část obyvatel planety a především mladší generace budou ze současného i prospektivního přínosu těchto technologií dopředu vyloučeny? Není potom eticky pochybným konceptem prodlužovat věk malé části světové populace, zatímco velká část této populace nemá přístup k základní zdravotní péči? Řečeno s určitou nadsázkou, nebyla by za „získání dlouhověkosti“, za „odstranění stáří“ či dokonce za „překonání smrtelnosti“ zaplacená cena sociálního suicidia?

Nakonec není vůbec zřejmé, zda výrazné prodloužení života nebo dokonce „odstranění stáří“ by bylo pro člověka přínosem¹⁴⁶, zda to není spíš hra s myšlenkou dlouhověkosti či nesmrtelnosti než něco, co bychom jako jednotlivci i jako společnost doopravdy chtěli, preferovali a o co bychom měli usilovat¹⁴⁷. Z hlediska vývojové psychologie a psychologie osobnosti je stárnutí důležitým procesem našeho lidského zrání a stáří je neoddělitelnou součástí našeho života i naší personální identity. Podle Erika Eriksona je stáří klíčovým momentem životního cyklu¹⁴⁸.

Koncept zpomalení či zastavení procesu stárnutí (v rámci tzv. *anti-aging medicine*) je stejně fascinující, jako vyvolává řadu etických, psychologických, sociálních a politických otázek¹⁴⁹. Problém „vylepšování“ člověka prodlužováním věku (*life span enhancement*) je třeba zkoumat na několika rovinách:

- a) na rovině vědecko-věcné (zkoumat biologický proces stárnutí);
- b) na rovině individuálně-existenciální (životní cyklus, psychologický proces stárnutí, „normálnost“ stárnutí, význam stárnutí a stáří pro osobnostní vývoj jedince, osobní preference, identita);

¹⁴⁶ Glannon W.: Identity, Prudential Concern, and Extending Lives. *Bioethics*, 2002/16, 3:266-83.

¹⁴⁷ “Whether or not the biological changes of aging are beneficial or harmful, they are meaningful: They and their natural timing constitute part of normal life cycle for human beings, and thus part of what it means to be human. Intentionally distorting that cycle alienates the elderly from the definitive human life story, and dehumanizes them in the process. In this view, adults should be taught to seek the meaning of the later stages of human development, and biomedical research should focus on making the experience of that part of life as healthy and pleasant as possible, but not interfere in its essential rhythm.” Juengst E: Anti-Aging Interventions - Ethical and Social Issues. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (2004) vol I p. 114.

¹⁴⁸ Erikson E.: *The Life Cycle Completed - A Review*. New York: Norton 1982.

¹⁴⁹ Neugarten B.L., Havighurst R.J.: *Extending the Human Life Span - Social Policy and Social Ethics*. Chicago: University of Chicago 1977; Selzer M. (ed.) *The Impact of Increased Life Expectancy - Beyond the Grey Horizon*. New York: Springer 1995; Glannon W.: Identity, Prudential Concern and Extending Lives. *Bioethics*, 2002/16, 3:266-283; Miller R.: Extending Life - Scientific Prospects and Political Obstacles. *Milbank Quarterly*, 2002/80, 1:155-174.

- c) na rovině malých sociálních jednotek jako je rodina (dopad dlouhověkosti pro koncept rodiny a rodinné a příbuzenské vztahy, sociální funkce a význam stárnutí a stáří v kontextu rodinných a příbuzenských vztahů);
- d) na rovině demografické (dopad dlouhověkosti pro demografickou strukturu populace);
- e) na rovině sociální (dopad dlouhověkosti na společnost jako celek a její fungování);
- f) na rovině ekonomické (zejména zdravotně-ekonomické a sociálně-ekonomické);
- g) na rovině politické a legislativní (odpovídající politická a legislativní rozhodnutí upravující rámec smysluplného fungování společnosti se zohledněním sociální únosnosti výrazně změněné demografické struktury populace).

Teprve po důkladné diskusi problému „*life extension*“ na všech uvedených rovinách by bylo možné vést rozpravu o tom, zda s dobrou věcnou znalostí a s relativně jasnou představou prospektivní společnosti s výrazně změněnou demografickou strukturou budeme usilovat o dlouhověkost (*age enhancement*), o jaký model *enhancementu* věku budeme chtít jako společnost usilovat, včetně modelu zastavení procesu stárnutí a zrealizování lidské prastaré touhy „věčného mládí“. Zatím se zdá, že máme spoustu vážných problémů zcela odlišného druhu, stejně jako zůstává pravdou, že diskuse o *enhancementu* věku je záležitostí omezeného okruhu zainteresovaných a zůstává diskusí víceméně akademickou. To, co bylo výše uvedeno o rovinách, na nichž je třeba zkoumat fenomén „prodlužování života“, by na tomto místě mohlo být řečeno – *mutatis mutandis* – pro každý druh technologického „vylepšování“ (modifikování) člověka.

8. Závěr

Výše učiněný pokus kategorizovat *enhancement* dokládá, že je poměrně obtížné přesně rozlišovat mezi jednotlivými druhy *enhancementu* a dospět ke konsensu ohledně *enhancementu* jako konceptu a jeho vztahu k terapii, tím i k jeho místu v medicíně. Přitom pojmové rozlišení je nezbytným předpokladem pro následné etické hodnocení.

Enhancement rovněž odkazuje k problematice limitovanosti lidské existence, techniky a medicíny. Jedním ze zdání, které technologizovaná medicína v současnosti vyvolává, je dojem neomezených či takřka neomezených technických

možností, které ve srovnání s možnostmi dostupnými ještě před pár desítkami let dokáží takřka nemožné. Nicméně subjektem těchto technologií je člověk, který je entitou limitovanou, v posledku limitovanou vlastní smrtelností. Stejně tak medicína, jejíž diagnostické i terapeutické možnosti během posledních několika desetiletí vzrostly obrovským způsobem, zůstává jako věda i jako umění entitou zásadně limitovanou. Třebaže v biomedicíně kontinuálně narůstá celková znalost i počet jednotlivých diagnostických a terapeutických metod – včetně metod „vylepšování“ (a to bez ohledu na to, zda bude pro *enhancement* používán tzv. „disorder model“¹⁵⁰ či nikoliv) –, zůstává biomedicína medicínou v principu omezenou. Limitovanost medicíny má trojí příčinu, již je omezenost lidského poznání, omezenost technologie jako lidského produktu a časoprostorová omezenost lidské existence. *Enhancement* rovněž může být formou scientismu, pod nímž se skrývá (pseudo)náboženská ambice sebetranscendence člověka.

Je otázkou, jak medicína ve společnosti orientované na výkon a úspěch (a do tohoto modelu uvažování zapadá i *enhancement*) zachází se svojí limitovaností – zda ji vnímá jako svoji přirozenou součást nebo jako nedostatečnost, selhání a negativum, které musí být překonáno. Nebo je *enhancement* právě cestou a možností, jak tuto zásadní limitovanost posunout či definitivně překonat? Je *enhancement* modelem překonání limitovanosti lidských schopností a omezenosti lidské existence? Je to instrumentální rozum, který nás osvobozuje z našich (přirozených) limitací? Platí, že „more is better“ a „unlimited is best“? Je „vylepšený“ člověk cestou k překonání lidské danosti a podmíněnosti (human condition), cestou k Nadčlověku (*Übermensch* – jako radikální *enhancement*) nebo k sobě samému (Jungovské „das Selbst“)? Působí *enhancement* nové odcizení člověka sobě samému nebo ho naopak přivádí k sobě samému? V zásadě je totiž možné obojí. Proto nezbývá než pečlivě rozlišovat a rozvažovat dříve než ten či onen model *enhancementu* spustíme.

¹⁵⁰ Shapiro M.H., Spece R.G., Dresser R., Clayton E.C.: *Cases, Materials and Problems on Bioethics and Law*. St. Paul: Thomson, 2003 pp. 1431–1433.

KAPITOLA 2

Sókratovo pojetí mravního rozvoje člověka

1. Proč Sókrates?

Jaký vztah má náš příspěvek k tématu lidského *enhancement*? Sókratovo pojetí lidského života je dynamické. Je mu vlastní vědomí, že prakticky vše v životě člověka podléhá proměnám. Neznamená to však, že by se mu život děl tak jako třeba stárnutí. To podstatné může vzít do svých rukou. Má moc zvolit si kurz své existence tím, že ho zaměří ke chtěným metám. Svým poznáním odhaluje povahu možných cílů života a podle toho se též rozhoduje. Proces dosahování zvolených cílů je zároveň procesem zdokonalování anebo degradace a to jak v rovině duševní, tak v rovině tělesné. V našem příspěvku nás bude zajímat, jaké možnosti navýšení lidské eudaimonie, která je psychickou stránkou celkového lidského zdokonalení, Sókratovo myšlení otevírá.

Každý znalec dějin filosofie si je vědom, že Sókratovo jméno není svázáno jen s epochou antické filosofie. Sókratova osobnost je tak výrazná, že se k ní odvolávají myslitelé všech následných dob. To vyvolává otázku, proč se tak hluboce zapsala do paměti vzdělavců a proč pouhé vyslovení jejího jména dýchá takovou čerstvostí, jako by se jednalo o nějakého našeho známého současníka? Zdá se, že na Sókratovi je opravdu něco zvláštního, něco, co nelze spoutat okovy dávné minulosti. Pokusme se alespoň částečně prozkoumat důvody, které neutuchající přitažlivost Sókratova odkazu vysvětlí. Především nás bude zajímat, jakým způsobem se tento antický filosof staví k otázce mravního rozvoje člověka a jakou míru aktuality můžeme tomuto jeho postoji přisoudit.

2. Spor o Sókratovu historickou podobu

Chceme-li představit Sókratovo učení o mravním rozvoji člověka, stojíme před jednou zásadní obtíží. Největší Platónův učitel žil před více než 2000 lety a nezanechal po sobě žádný spis. Ne že by neměl co napsat. Jeho učení je značně bohaté. Svě poselství nese-psal záměrně, poněvadž nepovažoval psaný text za přiměřený prostředek k hledání a sdílení důležitých poznatků o životě

člověka. Dával přednost ústní rozpravě, v níž mohl situačně reagovat na vědomostní a mravní stav partnera v diskuzi. Vše, co o Sókratovi víme, tedy čerpáme z tzv. nepřímých zdrojů, od jiných autorů, kteří nás o Sókratově životě a učení zpravují. To by sice nemuselo znamenat velký problém, ale ve skutečnosti znamená. Proč? Protože příslušné prameny nám o Sókratovi podávají vzájemně neslučitelné údaje.

2.1. Základní nepřímé zdroje

Nejstarší pramen pochází z pera starořeckého autora komedií Aristofana, který ve své inscenaci nazvané *Oblaka* představuje Sókrata v karikované podobě jako sofistu, ba dokonce jako člověka ještě horšího než sofisté, jako vyznavače pochybných kosmologických tezí a jako nebezpečného svůdce mládeže. Účinek komedie na aténský lid byl značný. Nešlo totiž jen o neškodné zesměšnění nesympatické osoby, nýbrž o brutální a nevybíravý útok na Sókratovo učení a na jeho vliv na mladé posluchače¹⁵¹ Některí historikové předpokládají, že negativní ozvuky tohoto Sókratova vykreslení v širokých vrstvách aténských občanů nemalou měrou přispěly i k jeho odsouzení na smrt, k němuž došlo třicet let po inscenování *Oblaků*¹⁵².

Druhým zdrojem informací o Sókratovi jsou Platónovy dialogy. Platón byl stejně jako Aristofanes Sókratův současník, ale způsob jeho podání je zcela jiný. Svěho učitele nelíčí jako sofistu, nýbrž jako přesvědčeného antisofistu¹⁵³, ani jako vyznavače kosmologických teorií, nýbrž jako myslitele nezabývajícího se přírodovědnými otázkami¹⁵⁴, nikoli jako svůdce mládeže, nýbrž jako jejího

¹⁵¹ Aristofanova komedie *Oblaka* „není jen parodie na filosofa, ale také velmi násilný akt obvinění proti jeho učení a jeho neblahému vlivu na mládež“ (Reale G: *La Storia della filosofia antica I - Dalle origini a Socrate*. Milano: Vita e Pensiero 1994, p. 289).

¹⁵² Jacob Burckhardt popisuje Sókratovu situaci před aténským soudem jako beznadějnou už proto, že naprostá většina Atéňanů ho považovala za obtížného a nepohodlného člověka: „To, že se ho mezi občany nikdo nezastal ukazuje, že ho Atéňané (a také mnozí do lepších kruhů patřící občané) nemohli vystát“ (Burckhardt J.: *Künste und Forschung. Griechische Kulturgeschichte Bd. II*. Stuttgart: Alfred Kröner 1940 pp. 414–415). Burckhardt neopomíjí poznamenat, že sám Sókrates počítá Aristofanova *Oblaka* k jedné z příčin jeho obžaloby. Před soudci se vyjadřuje, že některé z jemu imputovaných zločinů „jste viděli i sami v oné Aristofanově komedii“ (Platón: *Obrana Sókratova*. Praha: Oikoumené 2003, 19C).

¹⁵³ Značná část Platónových dialogů, v nichž Sókrates vystupuje jako protagonista, živě přibližuje jeho polemiky se sofistickými učiteli moudrosti.

¹⁵⁴ Platón uvádí, že se Sókrates hájil proti Meletově obžalobě ze záliby v kosmologických zkoumáních (na níž lpělo podezření z ateismu) následnými slovy: „... opravdu, občané aténští, já nemám s těmito slovy nic společného. A zase vedu da svědky většinu z vás ... nuže, povězte si vespolek, zdali mě kdo z vás slyšel třeba dost málo rozmlouvat o takovýchto věcech, a z toho poznáte, že takové jsou i ostatní věci, které o mně lidé mluví“ (Platón: *Obrana Sókratova*. Praha: Oikoumené 2003, 19C-D).

autentického vychovatele¹⁵⁵. Kromě toho jej výslovně prohlašuje za jediného pravého politika, třebaže se Sókrates nikdy o žádnou politickou funkci aktivně neucházel¹⁵⁶. Není těžké pochopit, že se Platón s Aristofanem při popisování Sókratova intelektuálně-mravního profilu zásadně rozcházejí.

Musíme z toho usoudit, že se buď oba mýlí, anebo že má pravdu jen jeden z nich? To vůbec není nutné. Platón totiž popisuje druhou půli Sókratova života, která je skutečně charakterizována ostrým vystupováním proti sofistům (na rozdíl od první fáze jeho života) a odklonem od kosmologických zkoumání¹⁵⁷. A pokud jde o hodnocení Sókratova působení na mládež, jedná se zřejmě o otázku mravních kritérií, s nimiž oba autoři k problému přistupují.

Třetím významným zdrojem informací o Sókratovi je Xenofón. Jeho spis *Vzpomínky na Sókrata* obsahuje řadu cenných svědectví, ale celkový obraz Sókrata je aténským aristokratem malován v jiných barvách. Můžeme zde upozornit na dvě zvláštnosti.

Zaprvé, Xenofón sice Sókrata považuje za skvělého myslitele, nebojí se však přisoudit mu motivy jednání, o nichž se Platón nezmiňuje. Když líčí Sókratovu reakci na odsouzení k smrti, kterého se mu dostalo od lidového soudu, nevnáší do popředí trestancův zájem o důsledné naplnění spravedlnosti. Platón dbá velmi na to, aby byl odkaz jeho učitele nerozlučně spjat se ctností spravedlnosti, za kterou dobrovolně umírá¹⁵⁸. Xenofón představuje odsouzenec

¹⁵⁵ V Platónově dialogu *Theaitetos* se dozvídáme, jak se máme dívat na Sókratovo výchovné působení, které se týkalo především mladých lidí. Sókratovi jsou zde vložena do úst následná slova „...nejdůležitější věc v mém umění je schopnost vším způsobem zkoušet, zdali mysl mladého člověka rodí pouhý přelud a nepravdu či plod zdárný a pravý...sám nejsem nijak moudrý ani se nemohu vykázat nějakým moudrým nálezem, který by byl plodem mé duše; ale na těch, kteří se se mnou stýkají, je vidět, že někteří jsou nejprve zcela nevědomí, ale postupem styků že všichni, kterým toho Bůh dopřává, dělají podivuhodné pokroky...“ (Platón: *Theaitetos*. Praha: Oikoumené 2003, 150B-C). Zmíněný pokrok byl povahy jak intelektuální tak i mravní. Na druhé straně je dobré nepřehlédnout pasáž, v níž se Sókrates distancuje od své schopnosti kohokoli vychovávat (Platón: *Obrana Sókratova*. Praha: Oikoumené 2003, 20C).

¹⁵⁶ Jen jednou byl Sókrates „předsedou aténské vlády“ - zaujímal funkci předsedajícího pryšana po dobu 24 hodin. Jak bouřlivá byla tehdejší politická situace, o tom vypovídá sám Sókrates na lavici obžalovaných. Srov. *tamtéž*, 32B-C.

¹⁵⁷ V dialogu *Faidón* je podáno svědectví, že se v mládí Sókrates dostal do styku s kosmologickým učením slavného filosofa Anaxagory (Platón: *Faidón*. Praha: Oikoumené 2003, 97B). Jeho touha po vědění tím ovšem nebyla uhašena. Naopak, byl si vědom toho, že kosmologie nedává poslední odpovědi na nejdůležitější otázky po světě a člověku.

¹⁵⁸ Když bohatý občan Atén a přítel Sókratův přichází do vězení, aby navrhl odsouzení možnost útěku, dostává se mu odmítavé odpovědi. Rozhovor, který se mezi Kritónem a Sókratem odvíjí, se točí okolo legality a legitimacy Sókratova opuštění vězení. Kritón se nakonec musí vrátit s nepořízenou, protože odsouzenec útěk odmítá s poukazem na nespravedlnost takového činu. Zásadní myšlenka je tato: „Jestliže se ukáže, že bychom dělali věci nespravedlivé, nesmíme asi myslet ani na smrt ani na jakékoli jiné utrpení, jež bychom museli podstoupit“ Platón: *Kritón*. Praha: Oikoumené 2003, 48E).

v jiném světle. Nevkládá mu do úst slova o věrnosti zákonům obce, jimž je třeba se podřídit, nýbrž bez skrupulí prozrazuje méně vznešený motiv Sókratova přijetí trestu. Smrt je bezesporu nepřijemná a bolestná záležitost, Sókrates ji nicméně klidně přijímá, protože ho dostihla v pravý čas. Další pokračování života by s sebou neslo mnoho zdravotních problémů, takže smrt vlastně přichází velmi vhod. Jde o eutanazii vykonanou milosrdnými okolnostmi¹⁵⁹.

Zadruhé, Xenofónovo pojednání o Sókratovi ukazuje výtečnost jeho osobnosti a v tom se nijak neliší od Platóna, který chtěl rovněž podat svědectví o nevšední zdatnosti svého mistra. Na rozdíl od Platóna však hovoří o Sókratovi způsobem, který by mohl zvolit i pro pojednání o jiných významných filosofech. Sókrates je zkrátka v jeho očích jeden z mnohých vynikajících myslitelů. Pro Platóna je taková prezentace nedostatečná – všechny své síly napíná k tomu, aby dosvědčil naprostou a bezkonkurenční mimořádnost Sókratova ducha. Je mnoho významných filosofů, ale Sókrates stojí nade všemi.

Konečně posledním významným pramenem informací o Platónově učiteli je Aristoteles. Zakladatel Akademie neměl to štěstí poznat Sókrata osobně a tak mají jeho reference poněkud jinou povahu. Jím podávané údaje jsou zprostředkované. Aristoteles zachovává ve vztahu k Sókratovi značnou střídmost a je nápadně věcný. K jeho osobě se prakticky nevyjadřuje¹⁶⁰ a soustřeďuje se na vyzvednutí jeho zásluh v oblasti filosofického bádání. Považuje ho za zakladatele filosofie pojmu a za průkopníka na poli vědecké pojmové klasifikace.

Nyní snadno pochopíme, že není vůbec jednoduché hovořit o Sókratovi. Jakého Sókrata máme na mysli? Toho Aristofanova, Platónova, Xenofónova či

¹⁵⁹ „A tak se tenkrát, když se nám zdálo, že musíme za každou cenu hledat cestu, jak se vyhnout odsouzení, boží naprosto správně postavili proti tomu, abych si připravil obhajobu. Vždyť kdybych toho dosáhl, je jasné, že místo abych už teď opustil život, připravil bych si smrt spojenou s trýzní nemocí nebo potížením stáří, v němž se sbíhají všechny trampoty a v němž chybí všechny radosti“ (Xenofón: *Sókratova obhajoba*. In: *Vzpomínky na Sókrata*. Praha: Svoboda, 1972 pp. 232–233). O něco dále čteme: „...opouštím život v okamžiku, kdy od něho nemohu očekávat nic jiného než obtíže“ (*tamtéž*, 237). Na závěr obhajoby Xenofón píše: „Mně se však zdá, že osud, který ho postihl, byl projevem velké milosti bohů. Vždyť se vyhnul té nejhorší části života a našel nejlehčí smrt“ (*tamtéž*, s. 239). Podobný postoj sdílí i Will Durant: „Celkově vzato měl velké štěstí: žil aniž by pracoval, četl a nic nepsal, učil bez omezení, pil bez špatných následků a zemřel ještě před zestárnutím, téměř bezbolestně“ (Durant W: *Storia della civiltà - La Grecia*. Verona: Arnoldo Mondadori 1959 p. 463).

¹⁶⁰ Jedno z míst, kde se Aristoteles vyslovuje k povaze výkladů Platónova učitele, nacházíme na stránkách jeho *Politiky*: „Všechny Sókratovy hovory mají v sobě cosi neobyčejného, uhlazeného, původního a hloubavého, ale stěží lze říci, že by v nich bylo všechno správné“ (Aristotelés: *Politika*. Praha: Rezek 2009 1265a11-13).

Aristotelova? Můžeme vůbec vědět něco spolehlivého o jeho pravé, historické podobě? Kterému ze zdrojů máme věřit, když všechny nemůžeme přijmout jako spolehlivé? Nemálo filosofů a historiků na pokus odhalit skutečnou Sókratovu tvář rezignovalo a vzdalo snahu propracovat se k ní skrze horu historických dokumentů. Postupem doby se ale naštěstí ukázalo, že kapitulace nemusí být poslední odpovědí na Sókratovskou otázku. Podařilo se totiž odhalit a nakonec i spolehlivě ověřit měřítko, které nás přivádí k dosti zřetelnému pochopení, kým Sókrates jako historická osoba byl.

2.2. Sókratova historická osobnost a její příspěvek do západního filosofického myšlení

Jaké kritérium nám tedy umožňuje proniknout k pravé podstatě Sókratovy osobnosti? Na počátku stanovení kritéria stáli filosofové J. Burnet a A. E. Tylor. Oba provedli rozsáhlý výzkum předsókratovské literatury a s překvapením zjistili, že doba po Sókratovi obsahuje nové pojmy, jejichž původ je připisován právě jemu¹⁶¹. Tyto pojmy mají tak zásadní povahu, že se se vzrůstající intenzitou dostaly do oběhu a staly se nesmazatelným dědictvím celého následujícího západního filosofického myšlení. Jinými slovy, od chvíle, kdy Sókrates v Aténách vystoupil, došlo k významnému otisku této události v tehdejších i pozdějších literárních pramenech, takže můžeme hovořit o nové kulturní vlně, která se šířila od antiky přes středověk, renesanci, novověk až po současnost.

Již to svědčí o mimořádnosti Sókratovy osobnosti a jeho výrazném vlivu na evropskou vzdělanost¹⁶². Díky tomuto interpretačnímu přístupu došlo i k přehodnocení stavu naší informovanosti o starořeckých filosofech. Dříve byl zastáván názor, že toho víme podstatně více o předsókratovských myslitelích než o samotném Sókratovi, poněvadž zatímco on nic nenapsal, uchovaly se z děl předsókratiků alespoň fragmenty¹⁶³. Dnes se celá záležitost hodnotí přesně naopak. Výzkum Sókratovy historické osobnosti již natolik pokročil, že lze s klidným svědomím trvat na tom, že ji známe mnohem důkladněji než její dějinné předchůdce (Tháleta, Anaximena, Anaximandra, Parmenida, Herakleita, Pytagoru, Demokrita a další).

¹⁶¹ Příspěvek těchto autorů je vyložen např. v: Reale G.: *La Storia della filosofia antica I - Dalle origini a Socrate*. Milano: Vita e Pensiero 1994 pp. 288–289 a 293.

¹⁶² Například Jiráni O.: *Řecká a římská vzdělanost ve vývoji evropském*. Praha: Melantrich 1921 pp. 76–77.

¹⁶³ Svoboda K.: *Zlomky předsókratovských myslitelů*. Praha: Česká akademie věd a umění 1944.

3. Zvrat dosavadního způsobu myšlení

V dějinách filosofie se můžeme dočíst, že Sókrates byl prvním filosofem, který se zabýval výhradně etickými otázkami. Z toho samozřejmě neplyne, že by se jeho předchůdci o mravní problémy vůbec nezajímali. Určitou část zlomků, které se ze spisů předsokratovských autorů dochovaly, tvoří různé etické maximy (zásady), jimiž by se měl člověk ve svém životě řídit¹⁶⁴. Sókrates se však od předchozí tradice liší tím, že svůj zájem zaměřil výlučně na otázky etické správy lidské existence. Třebaže v první fázi svého života věnoval svou energii přírodovědným zkoumáním, v určitém momentě se od nich odvrátil a zaměřil svou pozornost na problém člověka. Nebyl tedy kosmologem, ale vyznavačem humanismu¹⁶⁵. V tom se shodoval se sofisty, kteří dokonce stáli u zrodu tohoto nového humanistického trendu v antické kultuře¹⁶⁶.

Sókratův přístup k člověku se ale radikálně lišil od přístupu, který uplatňovali jeho sofističtí protivníci. Jak Sókrates chápe lidskou bytost? Úsilí o pochopení, kdo je člověk, se pro něj stalo ústředním a nejnaléhavějším problémem. Byl veden přesvědčením, že komu není jasné, kdo je člověk, ten nemůže mít přiměřený vztah ani k přírodovědným objevům, ani k technice, ani k politice, ani k oblasti, která člověka přesahuje. Technika a politika jsou tu pro člověka, nevíme-li však, kdo jsme, nevíme ani, jak s technikou a politickou mocí naložit. Stejně tak nám zůstává neznámé, zda je naše životní role omezena jen na viditelnou scénu pozemského bytí, anebo zda pokračuje i za hranicí smrti.

¹⁶⁴ Stačí se podívat na dochované výroky tzv. sedmi mudrců. Kleobulos například říká: „Míra je nejlepší. Je třeba ctít otce, ochotně naslouchat a ne mnoho tlachat, nenávidět bezpráví, zachovávat zbožnost, občanům radit co nejlépe, ovládat rozkoš, nedělat nic násilím, vychovávat děti, odklízet sváry, odpůrce lidu pokládat za nepřítel, brát si ženu z rovných, neboť vezmeš-li si ji z mocnějších, dostaneš pány, ne příbuzné“ (Kleobulos, idem p. 26). Podobně by bylo možné pokračovat i dále. Fragменты dochované z děl sedmi mudrců jsou všechny mravní povahy.

¹⁶⁵ Obrat k člověku se u Sókrata projevoval jeho pozorností k niternému životu a zřetelným důrazem na jeho hodnotu: „Razil cestu novému způsobu života, který byl zcela založen na vnitřní hodnotě člověka“ (Jäger W.: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, Bd. II, 3. Aufl. Berlin: Walter de Gruyter, 1959 p. 59).

¹⁶⁶ W. K. C. Guthrie připisuje sofistům zásluhy, které lze všechny shrnout pod pojem „humanismus“. Se sofistickou se pojí „status práva a mravních principů, teorie lidského vývoje z primitivního stavu k civilizaci, čímž byl nahrazen mýtus o úpadku ve srovnání s minulým zlatým věkem, myšlenka společenské soudržnosti, subjektivní teorie poznání, ateismus a agnosticismus, hedonismus a utilitarismus, jednota lidstva, otroctví a rovnost, povaha ctností, důležitost rétoriky a studium jazyka“ (Guthrie WKC: *The Sophists*. Cambridge: Cambridge University Press 1977 pp. 25–26).

3.1. Identita člověka

První bod, který je nutné zdůraznit a o němž jsme se právě zmínili, je Sókratova antropologická orientace. Středem jeho myšlenkového zájmu je člověk. Nemá-li člověk zůstat jen slovem bez konkrétnějšího významu, musíme se společně se Sókratem zeptat: v čem spočívá jeho pravá totožnost?

Na tuto otázku existovalo již v Sókratově době více odpovědí. Sókrates přijímá pouze tu, která stojí na konci dlouhodobého kritického prověřování. Po náročné diskuzi, s níž se můžeme seznámit četbou Platónova dialogu *Faidón*, dochází k závěru, že člověk není ve své nejposlednější identitě tím, co je na něm nejnapadnější, co lze smyslově vnímat (co lze vidět, slyšet, hmatat, cítit a chutnat), nýbrž tím, co je našim smyslům nedostupné. Sókrates tvrdí, že člověk je především duší (psýché). To se současnému člověku jeví buď jako nepřípustná redukce (člověk není jen duší), anebo jako úplná dezinterpretace (člověk nemá žádnou duši). Musíme si však vyslechnout důvody, které Sókrata k tomuto názoru přivedly.

Ty nejvýrazněji zaznívají v právě zmíněném dialogu *Faidón*. Platón v něm Sókrata představuje jako vězně čekajícího na popravu, jenž tráví poslední chvíle života diskuzí se svými přáteli na téma lidské nesmrtnosti. To je samozřejmě velmi odvážná myšlenka, ale tvář v tvář smrti není zřejmě žádný jiný problém akutnější. Sókratovi přátelé tápají a různé pokusy o prokázání nesmrtnosti se záhy po své formulaci zase hroutí. Čas příchodu Sókratova kata se blíží a atmosféra bezradnosti sílí. Důležité ale je, že je to právě odsouzenec, kdo ve vypjaté situaci neztrácí hlavu. Zdá se, jako by se pro něj uvrhnutím do vězení nic zásadního nezměnilo. A nejde jen o zdání. Sókrates své přátele upomíná na to, že žil v blízkosti smrti po celý svůj život. Nemá tím na mysli prostou smrtelnost člověka a neustálé ohrožení života, kterému je více či méně vystaven každý i v dobách největšího klidu a míru. Dotýká se tím samotné povahy života filosofa. Filosofie je pro něj totiž soustavnou přípravou na smrt. Jestliže tedy filosofoval od mládí, připravoval se již odedávna na tento kritický okamžik. Bylo by tudíž nemístné, kdyby se cítil zaskočen¹⁶⁷.

Filosofie je přípravou na smrt v dvojím smyslu. Předně ve smyslu předmětném – filosof se zabírá otázkou konce lidského života a snaží se vnést světlo do této temné záležitosti. Zadruhé ve smyslu metodickém – průběh filosofického poznání je neustálou anticipací smrti. Je-li totiž smrt odpoutáním se duše od těla, pak filosof v každém svém kognitivním úkonu předjímal tento

¹⁶⁷ „...muž, který vskutku strávil svůj život ve filosofii, podle mého zdání vším právem se nebojí smrti, když má zemřít, a je pln dobré naděje, že se mu, až zemře, dostane na onom světě největšího dobra...Zdá se totiž – co ostatním lidem zůstává skryto – že ti, kteří se správně chápou filosofie, nezabývají se ničím jiným než umíráním a smrtí“ (Platón: *Faidón*. Praha: Oikoumené 2003, 63 E – 64 A).

moment, protože abstrahuje, vzdaluje se, odpoutává se od všeho, co je konkrétní a postihuje to, co je obecné. Smrt jen završuje to, co činil nesčetněkrát – osvobozuje ho od omezujících podmínek časo-prostoru¹⁶⁸.

Co když je ale smrt naprostým koncem člověka? Pak by nebylo správné vidět ji jako separaci duše od těla. Právě to je třeba dokázat a ne pouze postulovat.

Jeden ze silnějších momentů dialogu spočívá v diskuzi o duální povaze člověka¹⁶⁹. Sókrates si všímá toho, že zatímco tělo podléhá neustálé proměně, lidské vědomí se vyznačuje určitou stabilitou. Proto se odvažuje tvzení, že naše vědomí (duše) nemá tutéž povahu jako naše tělo. Vědomí trvá, tělo plyne a zcela se obměňuje¹⁷⁰. Člověk vnímá kontinuitu svého života od dětství až po stáří a to i přes to, že během této doby „obnosil mnoho těl“. Jak by tedy mohl být totožný se svým tělem? Kdyby tomu tak bylo, ztratil by ve své minulosti mnohonásobně svoji identitu. Tato minulost by už ani nebyla jeho minulostí, nýbrž časovým úsekem následnosti různých jedinců.

Dialog se odvíjí dále a dospívá k bodu, který je pro pojednávání téma naprosto stěžejní. Historikové filosofie ho pojmenovávají magna charta západní metafyziky¹⁷¹. Sókrates zde vyjadřuje pozoruhodný názor: kdyby v člověku nebylo něco, co zásadně přesahuje jeho tělesnost, nemohl by poznat pravdu a nemohl by být svobodný¹⁷².

¹⁶⁸ Pojmové myšlení je abstraktní a tedy obecné. Co je obecné, přesahuje svou platností konkrétní situovanost věcí do nesdělitelného „zde a nyní“.

¹⁶⁹ Platón je často označován jako dualista, tj. jako myslitel, který považuje hmotnou a nehmotnou sféru za dvě skutečnosti v silném a odděleném smyslu slova. Tato interpretace je prokazatelně mylná. G. Reale dokládá, že „Teze o ‚oddělení‘ mezi Ideami a věcmi není autenticky platónská, alespoň ne v zatížené a teoreticky zúžené podobě, v jaké nám ji předkládá Aristoteles“ (Reale G.: Aristotele. *Metafisica III - Sommari e commentario*. Milano: Vita e Pensiero 1993 p. 57). Jak o této problematice soudil Sókrates, to nám zřejmě zůstane navždy skryto. Jisté ale je, že v člověku rozlišuje tělo a duši, což není nutně dualistická pozice.

¹⁷⁰ „Když je tomu tak, zdali pak nepřísluší tělu rychlý rozklad, duši však zase naprostá nerozlučitelnost nebo nějaký stav tomu blízký? ... Každá z duší obnosí mnoho těl, zejména když žije mnoho let. Neboť...tělo je...ve stálém toku a hyne, dokud ještě člověk žije, kdežto duše stále znovu tká to, co je opotřebeno...“ (Platón: *Faidón*. Praha: Oikoumené 2003, 87E).

¹⁷¹ Idem, 96A-102A.

¹⁷² Sókrates odmítá hodnotit svoji situaci materialistickou optikou. Co vysvětluje fakt, že dobrovolně setrvává ve vězení a čeká na výkon trestu? Mohou za to jen hmotné příčiny a faktory (Sókratův nervový aparát, motorický systém atd.)? Kdo by tak soudil, „zapomněl by jmenovat ty opravdové příčiny, že když Atéňané uznali za dobré mě odsoudit, z té příčiny také já uznávám za dobré zde sedět a za spravedlivé zůstat a podstoupit trest, který poručí; neboť, u psa, tyhle svaly a kosti by byly, myslím, už dávno buď v Megaře nebo v Boiotii, kam by byly zaneseny míněním o tom, co je nejlepší, kdybych si nebyl myslil, že spravedlivější a správnější než utíkání a prcháání je učinit obci zadosť a podstoupit trest, kterýkoli ona stanoví“ (Idem, 98 E – 99 A). Kdyby bylo Sókratovo jednání plně ovládnáno instinkty, byl by již „v Megaře anebo v Boiotii“. Ale protože se řídí svobodnou rozvahou a poznáním spravedlivého, setrvává na svém místě. Hodnoty pravdy a svobody zde vystupují ze svého skrytého pozadí.

Jak takové myšlenky rozumět? Argument, který v textu není otevřeně vysloven¹⁷³, ale který můžeme vyčíst z kontextu debaty, zní následovně: Kdyby byl člověk pouhým produktem přírody, vzniklým formací hmoty, která je odevádána k dispozici v materiálním univerzu, byl by jen jedním z mnoha míst, v němž stejně jako všude jinde platí univerzální kosmické zákony. Skutečnosti podléhající těmto zákonům jsou spoutány nutností, musejí se chovat tak, jak to daným zákonům odpovídá a jak tyto zákony diktují. Malá hmotná entita zvaná člověk je v daném případě zasazena do kontextu vlivů a sil, z nichž se nemůže vyvázat. Pak ale nikdo o sobě nemůže říct, že je samostatným, svébytným já, které si svůj život rozvrhuje podle vlastního uvážení. Všichni lidé však předpokládají, že alespoň do určité míry pravdivě poznávají sebe a realitu, v níž žijí, a že činí volby, které jim nejsou odnikud vnuceny, nýbrž které pramení z jejich myšlenkové orientace v konkrétních situacích života. Jsou-li ale lidské myšlení a chtění jen výrazem určité situační konstelace materiálních podmínek v mozku, pak neexistuje žádný důvod, proč by názor jednoho člověka měl být mylný a názor jiného člověka pravdivý. Každý názor je totiž produktem nějaké materiální determinanty. Zastánce materialistického (imanentistického) pojetí člověka ovšem předpokládá, že přichází s pravdivým názorem na lidské bytí, myšlení a chtění a že se jeho oponenti (spiritualisté) mylí. Přitom mu uniká, že musí v souladu se svou materialistickou ideologií přiznat stejnou hodnotu tezím antimaterialistických myslitelů. Jelikož se však tyto pozice (materialistická a antimaterialistická) vzájemně vylučují, nemohou být současně pravdivé. A pravdivé nemůže být dozajista stanovisko materialistovo, protože se zbavuje jakéhokoli důvodu ve prospěch platnosti své vlastní interpretace¹⁷⁴.

V materialistickém pohledu na člověka zanikají i důvody pro svobodu, neboť v rámci univerzálního diktátu kosmických zákonů nelze hovořit o možnosti svobodného zaujímání postojů. Za těchto okolností je každý člověk ve svém myšlení i ve svém chtění v takovém stavu, jak to odpovídá jím nemanipulované konstelaci sil a energií, kterým je jako nepatrná součást kosmu naplno vystaven. Lidská bytost se tak stává pasivní výslednicí cizích sil.

¹⁷³ Platón odmítal ukládat do psaného textu pečlivě vypracované filosofické důkazy. V tom se držel Sókratova odkazu. K jeho strategii filosofické komunikace patří, že psaným slovem pouze naznačuje. Tato strategie je doložitelná přímo z jeho děl, v nichž nám jasně sděluje, že od jeho psaného textu nemáme očekávat žádná definitivní stanoviska (Platón. *Faidros*. Praha: Oikoumené 2003, 274E-275B). Zde Platón namítá, že psané slovo vede k zanedbávání paměti, ke zjednodušování argumentací a tedy ke zdnalivě vzdělanosti. Ve svém *Sedmém listě* výslovně tvrdí, že o posledních filosofických důvodech jeho názorů nikdy nic nese-psal a ani nikdy nese-píše – „ode mne o tom jistě není žádného spisu a také nikdy nebude“ (Platón: *Listy*. Praha: Oikoumené 2003, 341C Sedmý list). Důslednou filosofickou práci lze podle něj konat pouze formou ústního dialogu.

Klást identitu člověka do jeho duše znamená zastávat jeho transcendenci vůči kauzálnímu řádu hmotné přírody, do níž je díky své tělesnosti plně zasažen. Jde o přesvědčení, podle něhož je člověk občanem dvou světů – hmotného a duchovního. Při studiu dějin filosofie si lehce všimneme, že Sókrates nebyl první, kdo ztotožnil podstatu lidské bytosti s duší. Mnoho let před ním to byl Pythagoras, který se na člověka díval právě touto optikou. Kromě usilovné výzkumné práce se věnoval i intenzivnímu náboženskému životu v rámci jím založené komunity. Souběžně se silně přítomnou tradicí pythagorejskou byla v Sókratově době vlivná ještě mocnější a dokonce lidovější tradice orfická. Orfismus byl rozšířeným náboženským hnutím, v němž byl člověk chápán jako čistě duchovní bytost, která je kvůli spáchaným vinám zabředlá do omezující tělesnosti¹⁷⁵.

Sókrates však na zmíněné tradice nenavazuje. Naopak, jeho učení s nimi stojí v kontrastu. Jak pro pythagorejce, tak pro vyznavače orfismu bylo typické, že považovali člověka (duši) za součást něčeho původněji jsoucího. Touto nejpůvodněji jsoucí rovinou byla tzv. božská sféra reality. Zákonitým důsledkem uvedené koncepce bylo, že vědění o božské dimenzi skutečnosti a o lidské duši bylo něčím jedním, a že bylo zpřístupnitelné studiem univerzálních zákonů kosmu (astronomie, teorie čísel), protože právě tyto zákony lidský život ovládaly. K lidskému sebe-porozumění tedy patřilo se s těmito zákony seznámit.

¹⁷⁴ Následná námitka na adresu E. O. Wilsona, který materialisticky redukuje lidské myšlení a chtění na výkon mozku a zároveň hájí lidskou svobodu, leží plně v Sókratově založené tradici: „Chce-li snad někdo operovat nutnými podmínkami, pak jsou objekty neurofyziologických znalostí asi tak důležité pro vnitřní zápas, který probíhá v duši zrazeného či odpouštějícího jako fakt, že vzduch je stále ještě dýchatelný a země se nám nepropadá pod nohama. Žádné objasnění, porozumění boje s vlastním egotismem však tyto objekty přinést nemohou. Neboť jsou neosobními, nevědomými, determinovanými mechanismy, zatímco drama probíhá tam, kde člověk stojí před možnostmi volby, rozumí hodnotám alternativ, jejich souladu s vlastním určením a rozhoduje se. K čemu je tu znalost neuronů? Materialistovi, který nechápe implikace své teze, nepřichází na mysl, že „by měl v důsledku svých redukcí na mozek pravdivostně neutralizovat vlastní tvrzení, že by měl, jakožto reflektující smysl svých tezí, zrušit jejich pravdivostní nárok, neboť determinované výkony jeho determinovaného mozku zajisté nejsou privilegované“ (Fuchs J.: *Problém osobnosti - filosofie 6*. Praha: Krystal 2002 pp. 94–95).

¹⁷⁵ „V řeckých literárních pramenech, které známe, se objevuje poprvé u Pindara pojetí přirozenosti a osudu člověka, jenž byly takřka zcela neznámé u Řeků předcházejících období a také výraz v mnohých ohledech revoluční víry, která byla po právu považována za prvek nového pojetí civilizace. Začíná se hovořit o přítomnosti něčeho božského a nesmrtelného v člověku majícího božský původ a sídlícího v samotném těle, protikladné povahy ve srovnání s tělem a tudíž, dojde-li k oslabení vazby k němu, dávající mu svobodu“ (Reale G.: *La Storia della filosofia antica I - Dalle origini a Socrate*. Milano: Vita e Pensiero 1994 pp. 439–440). Orfismus je specifickým výrazem tohoto nového pohledu na člověka. Pro podrobnější diskuzi orfismu srov. *tamtéž*, 436–455.

Sókratova antropologie má zcela jiný ráz¹⁷⁶. Člověk ve své nejhlubší podstatě přesahuje řád hmotného univerza (díky své duši), čímž se vymaňuje z diktátu všech přírodních zákonů. Lidský život není pasivní výslednicí cizích sil, nýbrž výsledkem vnitřní, svobodné samosprávy jednotlivce. Proto se Sókrates přestal zajímat o matematické a přírodní vědy a začal své úsilí rozvíjet na poli etiky. Etika je totiž disciplínou, která odhaluje, jak má člověk úspěšně prožít svůj život, co má učinit, aby svou existenci nepromarnil.

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že předmět etického výzkumu se neztotožňuje s empiricky vykazatelnými skutečnostmi¹⁷⁷. Kdyby byl jeho předmět na stejné úrovni jako naše tělesnost, tj. kdyby byl zkušenostně bezprostředně dostupný, dostal by se pod nadvládu univerzálně platných přírodních zákonů, což by vedlo k vytrhnutí otěží života z rukou člověka a jejich svěřením slepým, anonymním kosmickým silám. Ve zkratce můžeme uzavřít konstatováním: Sókrates ve svém novém poselství individualizuje a autonomizuje vědomé já člověka.

3.2. Bytí člověkem na začátku a na konci

Když se Sókrates přesvědčil o tom, že totožnost člověka spočívá v jeho duchovní dimenzi (specifické schopnosti duše – rozum a vůle – nejsou hmotné), přikračuje k dalšímu hledání, v němž se ve zdoluhavém a namáhavém dialektickém procesu ptá, co vlastně znamená být bytostí nadanou rozumem a vůlí. Z jeho vlastní zkušenosti se mu ukazuje, že člověk je ve svém specifickém (autenticky lidském) rozměru charakterizován hledáním, nespokojeností, neúplností, směřováním. Člověk neexistuje na způsob nerostu, který se nehybně vyskytuje v přírodě a je pasivně modelován vnějšími silami, ani ve všem nesdílí osud rostlin a živočichů, jež sice směřují k dosažení dosud nevlastněného, avšak neblíží se k němu cestou svobody¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Termínu „antropologie“ zde není možné rozumět jako systémově rozvíjené disciplíně v aristotelském stylu. Sókratova dialektika ještě nevedla k vědeckému ustavení nauky o člověku, třebaže mnohé z jejím prostřednictvím dosažených poznatků jsou plně racionální.

¹⁷⁷ Jedním z konkrétních příkladů empiricky nedostupné skutečnosti je Sókratem diskutovaný problém spravedlnosti. Když se na stránkách *Ústavy* dostává do sporu s Trasymachem ohledně tohoto tématu, obhajuje svůj zdoluhavý a nepřímocharý způsob hledáním právě poukazem na to, že spravedlnost nám neleží před očima jako nějaký empiricky konstatovatelný předmět (Platón: *Ústava*. Praha: Oikoumené 2003, 336E-337A).

¹⁷⁸ „Krátce znovu shrnuto, znamená Sókratův humanismus tolik: člověk je bytost původně, od přírody nehotová, nedotvořená. Pouhý život je jen zdánlivě plným bytím. Lze však člověka k pravému, skutečnému bytí probudit. Tuto možnost člověk přírodní zanedbává, „nezná sebe sama“...Sókrates tedy objevil člověka jako bytost od všeho ostatního nejodlišnější – lidskou bytost jako původně nehotovou, ale danou do ruky sobě samé, aby pochopila svou podstatnou vůli...Pro takovou bytost musí dění životní nabýt významu; bytost, pro niž dění má význam, je však historická bytost. Sókrates je objevitel lidské přirozenosti“ (Patočka J.: *Negativní platonismus*. Praha: ČS 1990 p. 73).

O několik let později Aristoteles ve své *Metafyzice* trefně poznamenal, že až poté, co člověk nasytí své hmotné potřeby, ozve se v něm nejsilnější intelektuálně-mravní žízeň. Tam, kde živočich dospívá na vrchol svého blaha (uspokojení hmotných tužeb), tam se teprve probouzí specifický lidský život¹⁷⁹.

Situaci člověka v tomto světě tudíž Sókrates chápe jako zcela výjimečnou. Kdo tuto nestandardní situaci nepřehlédne, musí se ptát, k čemu je vlastně člověk svým bytím rozvržen. K čemu směřuje, když mu nestačí nasycení hmotnými dobry? Takovou otázku si Sókrates neustále kladl a pátral po odpovědi na ní až do konce života. Uvědomoval si, že pohodlné zabydlení se v životě oplývajícím bohatstvím, mocí a slávou ještě zdaleka nenaplnjuje nesmazatelnou touhu, kterou v sobě člověk nosí. O jakou touhu se ale jedná a jak ji uspokojit?

3.2.1. Teleologie lidského života

Zmíněná hluboce zakořeněná žádost je psychologickým signálem přítomnosti kapacity, kterou je člověk vybaven. Kapacita je schopností a schopnost má povahu něčeho, co umožňuje dosažení určitého cíle (*telos*). Představme si, že existuje nějaká skutečnost, kterou sice nejsme schopni smyslově vnímat (naše smyslové kapacity k tomu nedostačují), ale která přesto objektivně existuje a je odhalitelná pouze naším rozumem. Uvedená realita „X“ má všechny náležitosti, které dostačují k naplnění našich lidských schopností/kapacit rozumu a vůle. Tak jako kvalitní strava patřičně uspokojuje biologickou složku naší bytosti, tak i ona realita „X“ plně saturuje onu vyšší dimenzi našeho lidského bytí (naši rozumovou duši).

Zvědavost Sókratova nebyla o nic menší než zvědavost současného člověka, který, nemá-li již nějaký apriorní předpoklad, by rád věděl, zda vůbec nějaká taková skutečnost existuje, a pokud ano, jaká je její totožnost. Sókratova analýza situace člověka se v mnohém blíží k analýzám, které vykonali moderní existencialisté. I oni nahlíží, že člověk nezadržitelně směřuje nad vše, co se bezprostředně nabízí k uspokojení jeho potřeb. Z toho lze snadno vyvodit, že plná realizace našeho lidství je buď jen neuskutečnitelným snem, *une passion inutile*, projektem odsouzeným již předem k neúspěchu (Sartre), anebo úlohou a příslibem, které lze sice velmi nesnadno, ale přece jen splnit a dosáhnout (Sókrates)¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Aristotelés: *Metafyzika*. Praha: Rezek 2009, 980a29-32.

¹⁸⁰ Seberealizace člověka byla Sókratem považována za jeho hlavní úkol. Různí autoři se však rozcházejí v názoru, do jaké míry Sókrates tuto seberealizaci zakotvil v něčem jiném od člověka. Jan Patočka například tvrdí, že se „Sókratovo úsilí neorientuje podle nějakého vyššího, transcendentního světa morálního, který by byl předmět mravně nazírán...“ Patočka J.: *Negativní platonismus*. Praha: ČS 1990 p. 71), zatímco se Karl Jaspers vyjadřuje zásadně jinak: „Pro Platóna ležel původ filosofie v otřesení mladíka Sókratem. Jediný muž v něm probudil, na čem jedině záleželo: péči o duši prostřednictvím dobrého života ve vztahu k samotnému věčnému já“ (Jaspers K.: *Drei Gründer des Philosophierens – Plato Augustin Kant*. Stuttgart-Hamburg: Deutscher Bücherbund 195 p. 24).

V počáteční nenaplněnosti a touhách člověka se projevuje jeho nehotovost. Aby se každý z lidí realizoval, aby se stal tím, čím má být (viz. Pindarův výrok „staň se tím, čím jsi“), musí dospět na nejvyšší vrchol svých specificky lidských schopností (rozumu a vůle). Sókrates tento vrchol označuje jako ctnost (*areté*, *virtus*, zdatnost). Ctnostný člověk je takový, který ve svém nitru vystoupil až na samý strop svých možností. V pozdější latinské tradici, která má své nepřehlédnutelné kořeny až u samotného Sókrata, se ctnost definovala jako maximální aktualizace příslušných kapacit (*virtus est maximum potentiae*)¹⁸¹.

3.2.2. Revoluční etický náhled

Těžko můžeme popřít, že každý člověk touží po svém plném sebe-uskutečnění. Jakou cestou se však k němu lidé mají vydat? Sókratovi byla samozřejmě dobře známa živá etická tradice, která se na tento problém snažila nalézt řešení. Tak jako mnoho našich současníků si i většina lidí v době Sókratově i dávno před ní myslela, že celkového naplnění lidského života se dosahuje prostřednictvím určitých hodnot, které byly soustředěny do obecně sdíleného kánonu. Mezi nejžádanější dobra tělesná byla počítána zdraví, krása a síla, k oněm duševním pak bohatství, moc a sláva. K závěru o všeobecném uznání tohoto kánonu nebylo třeba žádného otevřeného vyznání většiny lidí. Stačilo se rozhlédnout okolo sebe a bylo zřejmé, že převážná část Sókratových vrstevníků vynakládala většinu své energie v honbě za těmito hodnotami.

Pro Platónova učitele je příznačné, že jmenované hodnoty nezavrhuje. Na rozdíl od výrazně asketických tradic pythagoreismu a orfismu je považuje za hodnotově neutrální. Podle něj nejsou samy o sobě ani dobré, ani špatné. Tyto kvality jim podle Sókrata nepřísluší, protože je nahlíží jen jako pouhé prostředky k dosahování posledního cíle lidského života (seberealizace člověka). Pokud je člověk využije k realizaci dobrého cíle, stávají se i ony dobrými. Pokud z nich však učiní cílové hodnoty, mění se rázem v něco špatného. Proto je lepší nechat je ležet ladem, než s nimi naložit špatně. Je lepší být např. chudým, ale mravně dobrým člověkem¹⁸², než člověkem bohatým a mravně zkaženým.

V této souvislosti přichází Sókrates s revoluční tezí. Má za samozřejmé to, co bylo v jeho době naprosto nemyslitelné – posledního cíle lidské existence je možné dosáhnout i tehdy, když se člověku těchto tradičně uznávaných hod-

¹⁸¹ Snaha o dosažení ctnosti je snahou o dosažení toho nejlepšího, o výstup nad únavnou šed' průměru. W. Jäger ukazuje, jak se řecké pojetí zdatnosti váže k aristokratickému způsobu života ve smyslu mravním i ve smyslu historickém: „Šlechta je pramenem duchovního procesu vzniku vzdělání národa...Vzdělání není ničím jiným než postupně se zduchovňující šlechtická forma národa“ (Jäger W.: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, Bd. II, 3. Aufl. Berlin: Walter de Gruyter, 1959 p. 25).

not nedostává, tedy když je nemocný, ošklivý, slabý, chudý, bezmocný a po-
hrdaný¹⁸³. Tato Sókratova hodnotová revoluce má svou logiku, neboť pouhé
prostředky nikdy nemohou rozhodnout definitivní osud člověka¹⁸⁴.

Stále ale není zřejmé, v čem Sókrates spatřoval poslední cíl lidského života.
Tvrzení, že spočívá v dosažení ctnosti, se zdá nedostatečné, poněvadž není jasné,
co vlastně taková ctnost je. Její ztotožnění s maximální realizací lidství v jednom
každém člověku je příliš vágní. Sókrates ale nezůstává u takto obecných výpo-
vědí. Zabývá se konkrétními ctnostmi a stanovuje mezi nimi hierarchický poměr.

Realitu ctností lze přeložit do termínů výrazných lidských dokonalostí. Člo-
věk je komplexní, dynamická bytost, která nemůže žít nekontrolovaným sa-
mospádem. Kdo nechá volný průchod všem svým tužbám a žádostem, ztratí
vládu sám nad sebou. Řekové rádi přirovnávali realitu člověka k lyře. Aby tento
hudební nástroj splnil svoji funkci, aby se na ni dala zahrát dobrá skladba,
musí být vhodně naladěna, její struny musejí být patřičně vypnuty. Podobně
se to má i s člověkem. Aby mohl žít vyrovnaným a harmonickým životem, mu-
sejí být složky jeho nitra náležitě uspořádány. Žádná z jeho četných vášní a žá-
dostí nesmí potlačit legitimní nároky, vycházející z jeho jiných schopností.
Smyslová žádostivost nesmí přehlušit požadavky rozumu a vyšší tužby vůle,
stejně jako nesmí nastat opačný extrém tyranské vlády rozumu a přehnaně
asketické vůle¹⁸⁵. Jinak dochází k převrácení vnitřního řádu, v němž jedině
může člověk nalézt sám sebe.

¹⁸² To byl případ samotného Sókrata. Před svými soudci odkazoval na svou chudobu jako na doklad toho, že svým působením nehleděl na prospěch svůj, nýbrž na prospěch jiných: „A kdybych z toho měl nějaký zisk a kdybych udílel tyto domluvy za hmotnou odměnu, mělo by mé jednání nějaký důvod; takto však vidíte vy sami, že moji žalobci, kteří si ve všem ostatním počínali při žalobě tak nestoudně, nebyli schopni dovřít svou nestoudnost uvedením svědka, že jsem si já buď někdy vydělal nějakou odměnu, nebo o ni žádal. Já myslím, že uvádím postačujícího svědka o pravdě své řeči: svou chudobu“ (Platón: *Obrana Sókratova*. Praha: Oikoumené 2003, 31B-C).

¹⁸³ Není divu, že Nietzsche nenáviděl Sókratovu dialektiku, která ústila do takových závěrů (MacIntyre A.: *Enciclopedia, genealogia e tradizione - Tre versioni rivali di ricerca morale*. Milano: Massimo 1993 – na stránkách této knihy je dobře vylíčen kontrast, který odděluje Sókratův a Nietzscheův pohled na život člověka a na jeho etické cíle).

¹⁸⁴ Jak se naloží s prostředky, o tom rozhoduje především znalost (moudrost) jednajících. Zdraví, krása, síla, sláva, moc a bohatství se sice většinou jeví jako cílové hodnoty, v očích Sókrata jsou ale o sobě neutrální a svou kvalifikaci získávají teprve podle toho, k čemu jsou v životě použity: „Úhrnem, Kleinio, se zdá o všech těch věcech, které jsme na začátku prohlašovali za dobra, že při nich nejde o to, jak jsou sama o sobě dobrá, nýbrž má se to pravděpodobně takto: jestliže je vede nevědomost, jsou to tím větší zla než jejich opaky, čím větší je jejich schopnost sloužit špatnému vůdci, pakli však moudrost a znalost, tím větší dobra; avšak samy o sobě nemají ani jedny ani druhé žádnou cenu“ (Platón. *Euthydémos*. Praha: Oikoumené 2003, 281E).

¹⁸⁵ Důsledky tyranské vlády vůle nad vášněmi jsou Platónem plastickým způsobem popsány v 8. a 9. knize jeho *Ústavy*. Absolutizace moci vůle vede k postupnému vnitřnímu rozkladu člověka, což se odráží i v postupné degradaci jeho politického života.

Ctnosti neboli dokonalosti, které harmonizují a sjednocují komplexní vitální dynamizmy člověka, jsou v zásadě čtyři: moudrost, statečnost, umírněnost a spravedlnost (tzv. kardinální ctnosti v pozdějším etickém myšlení). Nejdůležitější z nich je moudrost, neboť jen ona zprostředkovává vědění o posledním smyslu lidského života a zobsažňuje ho zcela určitým způsobem. Moudrost (*sofia*) je vědění, díky kterému víme, kdo jsme, odkud přicházíme a k čemu směřujeme jako k poslednímu vrcholu naší životní pouti¹⁸⁶. Sókrates v jistých náznamech přisuzuje moudrému člověku schopnost racionálního poznání existence Boha a vlastní nesmrtnosti¹⁸⁷. Člověk v jeho pojetí existuje proto, aby měl trvalou účast na hodnotách, které jsou svou povahou rovněž trvalé a které nedovolí, aby se v nich svobodně zakotvené lidské bytí propadlo v nicotu¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Moudrost je vědění, které se týká celku skutečnosti: „Výsadní postavení praktické moudrosti znamená, že skutečnými dobra předpokládá vědění o skutečnosti. Konat dobro může jen ten, kdo ví, jak se věci mají“ (Pieper J.: *Ctnosti*. Praha: Česká křesťanská akademie 2000 p. 13). K harmonizaci lidské bytosti přispívá výrazným způsobem zvláště umírněnost (*temperantia*): „Sestavit z různorodých částí jeden uspořádaný celek – právě to je prvotní a vlastní smysl výrazu *temperare*. Teprve na základě tohoto širšího významu může mít výraz *temperare* v záporném smyslu i význam „držet na uzdě“ a „učinit něčemu přítrž“, jako ostatně naopak ve smyslu kladném může znamenat „šetřit“ a „ušetřit“. Tento obecnější význam však také spoluurčuje jak výrazy *temperamentum* a *temperatura* (správné smísení, náležitý stav), *temperatio* (účelné zřízení) a *temperator* (ten, kdo pořádá, tvoří), tak i výraz *temperantia*, a právě takto je nutné jim rozumět“ (*tamtéž*, 114).

¹⁸⁷ Xenofón vyjmenovává řadu důvodů, které Sókrates uváděl ve prospěch existence Boha. Ve svém výkladu kolísá mezi singulární a plurální formou – jednou mluví o Bohu, jindy o bozích. V závěru první knihy svých „Vzpomínek na Sókrata“ parafrázuje Sókratovu výzvu na adresu Aristodéma: „Poznáš, že božstvo je tak velké a mocné, že současně všechno vidí, všechno slyší, všude je přítomno a o všechno se stará“ (Xenofón: *Sókratova obhajoba*. In: *Vzpomínky na Sókrata*. Praha: Svoboda, 1972 p. 47).

¹⁸⁸ Platón nás zpravuje o tom, že poslední Sókratova slova zněla: „Kritone, Asklepiovi jsme dlužni kohouta; dejte mu ho a nezapomeňte!“ (Platón: *Faidón*. Praha: Oikoumené 2003, 118A). Výrok je možné číst ve dvou významech – doslovném a symbolickém. Rozumíme-li mu symbolicky, máme co činit se Sókratovým přesvědčením, že se smrtí uzdravuje z nemoci pozemského bytí. Bez víry v nesmrtnost by byl tento akt díkůvzdání jen marným gestem. F. Novotný pasáž komentuje: „... při čtení této věty, jež byla velmi často a velmi různými způsoby vykládána, je třeba mít na paměti, že poznámka o dlužní byla v Řeků jedním z odstavců poslední vůle. V závěti Platóna samého, kterou podává Diogenes Laertios (Diogenes Laertios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna 1999 III pp. 41–43) čteme ke konci: „Kameník Eukleides mi je dlužen tři miny ... Nejsem dlužen nikomu nic“. K dluhům náležely i slíbené a nevykonané oběti bohům. Tak dává stařeček Kefalos poučení v Platónově Ústavě (Platón: *Ústava*. Praha: Oikoumené 2003 I 331B): „Neboť aby mohl člověk odejít na onen svět beze strachu, že třeba proti své vůli někoho ošidil nebo přelhal nebo že zůstal dlužen bohu nějaké oběti nebo lidem peníze, k tomu přispívá velkou měrou jmení.“ Zdá se tedy, že tu jde o skutečný výrok Sókratův, takto odůvodněný, ne o fikci Platónovu. Při tom je možné, že Sókrates opravdu někdy dříve slíbil Asklepiovi z nějaké příčiny kohouta, ale nedostal se k tomu, aby ten slib splnil. Podobně umírající Spinoza upozornil lékaře, že je dlužen za rybu a má v zásuvce peníze, aby ji zaplatil. Ovšem jsou nasnadě symbolické výklady tohoto Sókratova výroku. „Sókrates cítí, že jeho duše je konečně uzdravena ze zla svého spojení s tělem; jeho vděčnost tedy platí bohu, který obnovuje zdraví, Asklepiovi“ (Novotný F.: *Platónovy spisy 7, Faidón*. Praha: Laichter 1941 pp. 120–121).

Sókratova vize lidské reality je tedy charakterizována znakem dynamičnosti, která se odvíjí od počáteční nenaplněnosti a směřuje v podobě svobodného, během života stále nerozhodnutého etického zápasu buď ke konečnému naplnění v případě vítězství, anebo ke konečné zkáze v případě prohry.

3.2.3. Dobyty lidské svěbytnosti

Etický boj, v němž si člověk postupně osvojuje základní ctnosti (dokonalosti), vede k dosahování stále výraznější svěbytnosti (autonomie)¹⁸⁹. Svorníkem všech zdatností je moudrost. Díky ní se člověk dozvídá, že je niterně disponován k získání něčeho, co je trvalé, nezničitelné, božské. Počáteční směřování k této skutečnosti, které signalizuje vnitřní nedostatečnost a nenaplněnost, má být postupně vystřídáno spočinutím v dosaženém cíli. Moudrý člověk má k dispozici všechny prostředky, které jsou k dosažení této mety nezbytné. Nečeká na přízeň vnějších okolností. Nevstupuje do soutěže o pomíjivá dobra, nedere se o podíl na moci, slávě a bohatství. Všichni, kdo tak činí, staví základy života na písku. Jen co má člověk plně pod kontrolou, splňuje požadavek na povahu prostředku k autentické seberealizaci. Ctnostný člověk si cení jen toho, co nezaniká a v čem se jako osoba naplno uskutečňuje. Tím se stává nezávislým, svěbytným, autonomním. Jeho pudy nejsou rozjitřené a neženou ho neovladatelnou silou za dočasným nasycením, které se po čase opět promění ve sžíravou touhu po novém a novém ukojení¹⁹⁰. Protože takový člověk nahlédl, že jeho nejhlubší totožnost není tělesná, nýbrž duchovní, zaměřuje se na skutečnosti, které mají mnohem trvalejší nutritivní hodnotu. Rozumem poznaná pravda a vůlí obejmuté dobro zůstávají v člověku¹⁹¹ a nemají tak nestabilní povahu jako zmíněná tělesná potrava, jež musí být do našich útrob znovu a znovu dodávána.

Sókratem vyznávaná svěbytnost je vlastně sebevládou a pravou svobodou. Svoboda značí nezávislost, avšak je třeba dobře vědět, na čem má být člověk

¹⁸⁹ Není bez zajímavosti vidět, jak Sókratův odkaz naplno ožívá v dílech úspěšných moderních autorů. Jedním z nich je např. Stephen R. Covey. Jeho knihy, v nichž předkládá zásady úspěšného a spokojeného života, jsou čteny po celém světě a mají velmi hmatatelný dopad do životů jedinců, rodin, firem a podnikatelských společností. Aniž si to autor uvědomuje, navazuje plně na Sókratem otevřené zdroje (Covey S.R.: *7 návyků skutečně efektivních lidí. Zásady osobního rozvoje, které změní Váš život*. Praha: Management 2012; Covey S.R.: *Vedení založené na principech*. Praha: Management 2009).

¹⁹⁰ Lidé, kteří nenalezli hodnotu, v níž by mohli spočinout, „nosí do dřávého sudu vodu jinou takovou dřávou nádobou, sítím“ (Platón: *Gorgias*. Praha: Oikoumené 2003, 493B). „Dřává“ je jejich duše i jejich tělo, neboť tyto jsou jen místy neustálého protékání toho, co nikdy nenasytí. Filosofie naopak vede k odhalení hodnot, které jsou trvalé a které člověku přinášejí trvalou satisfakci.

¹⁹¹ Řečeno slovy klasické filosofie: jde o termíny imanentních činností rozumu a vůle.

nezávislý. Nezbytnou podmínkou takového vědění je pochopení vlastní totožnosti. Před Sókratem lidé svobodu chápali jako něco vnějšího, jako právní a politickou hodnotu. Někteří myslitelé se snažili jít ještě dál a ukázat, že svoboda není jen vnějším rámcem neutlačované existence, ale to, díky čemu je člověk skutečně jen sám sebou. Sofista Hippias se vedle encyklopedických znalostí pyšnil tím, že vše, co nosil a používal, si zhotovoval výhradně sám. Potvrzoval tím sám sebe jakožto nezávislého na druhých¹⁹².

Sókrates činí v tomto směru mnohem zásadnější krok. Jeho pojetí svobody (nezávislosti) je ještě niternější. Pokud je lidská bytost v nejposlednějším smyslu slova duší, pak stojí tělo mimo jeho totožnost. Kdo se proto nechá ovládat tělem, ztrácí vládu nad sebou samým, poněvadž žije pod taktovkou něčeho jiného od sebe. Podobná úvaha zůstává v platnosti i pro pozdější myslitele (např. Aristotela), kteří sice tělesnost nevytěsňují mimo identitu člověka, ale hierarchicky ji podřazují vůči hegemonickému principu duše (rozumu a vůli).

Jaké poselství chce Sókrates svým učením o svobodě předat? Chce upozornit, že sami sebe nalezneme ne v nezávislosti umožněné vnější technikou (Hippiova technická autarchie), ale v nezávislosti, v níž si uvědomujeme, že musíme vždy jednat nezastupitelně sami za sebe. Kdo chce dosáhnout posledního smyslu života, nemá zapotřebí přílišné vnější zajištěnosti. Vše, co člověk k autentické existenci potřebuje, je na dosah jeho ruky. V posledním důsledku stačí jen dobrá vůle, zatímco vnější podmínky života mohou být třeba i krajně nepříznivé. Jak Sókrates deklaroval na konci své obhajoby před aténskými soudci, dobrému (ctnostnému) nikdy nic neuškodí, poněvadž na tomto světě neexistuje žádná moc a síla, která by ho dokázala oddělit od jeho posledního cíle, jestliže k tomu on sám neudělí svůj vnitřní souhlas¹⁹³.

¹⁹² „Nuže tedy, Hippio, rozhleďni se takto volně po všech vědách, zdali tomu je někde jinak než takto. Všim způsobem jsi ze všech lidí nejznalejší v největším počtu oborů, jak jsem tě já kdysi slyšel se chlubit, když jsi na náměstí u peněžnických stolů probíral svou rozsáhlou a závidění hodnou moudrost. Právil jsi totiž, že jsi jednou přišel do Olympie, maje všechno, co jsi měl na sobě, uděláno vlastními rukama; předně prsten – odtud jsi totiž začínal – který jsi měl, že byl tvůj výrobek, protože prý umíš vyrývat prsteny, i jiné pečetidlo že bylo tvůj výrobek i hřebílko i lahvička na olej, které sis sám zhotovil; potom střívece, které jsi měl na sobě, jsi prý sám ušil a svrchní roucho jsi utkal i suknicí; a co se zdálo všem nejpodivnější a ukázkou největšího umění, to bylo, kdy jsi řekl, že pás suknice, který jsi měl, je jako jsou perské pásy z těch drahých a ten že jsi sám upletl; kromě toho že jsi tam měl u sebe básně, eposy, tragedie i dithyramby, a mnoho všelikých přednášek složených prózou...“ (Platón. *Hippias menší*. Praha: Oikoumené 2003, 368B-E).

¹⁹³ „Ale také vy, soudcové, musíte se chovat ke smrti s dobrou nadějí a rozvažovat tuto jedinou pravdivou myšlenku, že pro dobrého muže není žádného zla ani za živa ani po smrti a že bohové nejsou lhostejní k jeho věcem“ (Platón: *Obrana Sókratova*. Praha: Oikoumené 2003, 41C-D). S.Covey se vyjadřuje ve stejném smyslu: „Nikdo vám nemůže ublížit, pokud mu to nedovolíte...Dobrovolný souhlas s tím, co se nám děje, nás zraňuje mnohem víc než to, co se nám děje“ (Covey S.R.: *7 návyků skutečně efektivních lidí. Zásady osobního rozvoje, které změni Váš život*. Praha: Management 2012 p. 69).

Sókratovo pojetí svobody se může stát snadnou obětí dezinterpretace a to hlavně tehdy, když v ní přítomný rys nezávislosti překryje její další, neméně důležitý znak – znak závislosti. Je rozporné sloučit v jednom pojmu dvě protikladné vlastnosti? Ne, poněvadž se netýkají jednoho a téhož. Nezávislost požadovaná svobodou se domáhá uvolnění vazeb, které člověka poutají k tomu, co není on sám ve své poslední totožnosti a v čem nikdy nenalezne sám sebe. To je základní charakteristika svobody, která ovšem není samoúčelná. Podařilo se totiž člověku osvobodit od nezdravých pout (má-li tzv. svobodu od...), nabízejí se mu k zisku nové hodnoty (svoboda k...). Jen ten, kdo nežije v područí vášní, zvládá sám sebe natolik, že dokáže věnovat mnoho času studiu závažných otázek života i pomoci druhým lidem. Disponuje sám sebou – a proto je schopen se dát plně k dispozici.

To se odráží i v Sókratově pojetí přátelství a občanství. Přátelé rádi tráví společné chvíle, neboť mají slučitelná pojetí lidského života. Kdo ctí nadevše bohatství anebo zábavu, nemůže dlouho setrávat v přítomnosti toho, kdo lne k zvažování a studiu otázek, které se pragmatikovi nutně jeví jako neužitečné. Takoví lidé jsou bytostně odcizení a jejich vzájemná komunikace je pouze účelová a povrchní. Převládne-li mezi lidmi neshoda nad smyslem jejich životů, vztahy přátelství se mění ve vztahy právní. Atmosféra veřejné sféry se promění. Stát by měl v Sókratově pohledu sdružovat svobodné (tj. relevantními dokonalostmi-ctnostmi vybavené) občany, kteří se nepovažují jen za zdroje vzájemného uspokojování materiálních potřeb, ale zejména za partnery, s nimiž lze sdílet radost ze zdárně rozvinuté lidské existence. Občany by do jisté míry mělo pojít pouto přátelství¹⁹⁴.

Sókratem obhajovaná svoboda se zásadně liší od pojetí svobody, s níž přišla pozdější filosofie. Kynikové, epikurejci, stoikové, ale např. i mnozí postdescartovští myslitelé hrdě bojovali za autonomii lidského jedince, avšak už se nedostali k tomu, aby člověku ukázali vyšší hodnoty, které mohou jeho vnitřní prázdnotu proměnit v opravdovou slavnost hojností oplývajícího života. Ani vnitřní rezignace na vyšší kulturu, ani asketické uzavření se před světem s jeho lákadly, ani oddání se kultu ekonomické soběstačnosti k takovému naplnění nestačí.

Hodnoty, jejichž uznání Sókrates vyžaduje, nevrhají člověka do otroctví, protože jde o hodnoty, k nimž je přirozeně rozvržen jako zdokonalovaný k zdokonalujícímu, nenaplněný k naplňujícímu. Kdo se jim otevře, nalezne v nich

¹⁹⁴ „... je jasné, že vzájemné přátelství občanů je stěžejní pro zmírnění tvrdosti spravedlnosti“ (Schall J.V: *The Order of Things*, San Francisco: Ignatius 2007 p. 125).

svou finální svébytnost. V obezřetných náznacích klade Sókrates definitivní dosažení autonomie až za hranici smrti – jedině po jejím překročení se člověk vymaňuje z časové pouti k dosud nedosaženému a mnohem jasněji vnímá nejdokonalejší a člověka nejvíce uskutečňující realitu božského života.

4. Závěr

Pro Sókrata je proces mravního zdokonalování člověka nejen možný, ale přímo závazný. Povinnost směřovat k plnějšímu a dokonalejšímu životu čte ze samotné lidské přirozenosti. Máme-li na tento odkaz navázat, musíme umět s dostatečnou jasností odpovédět na otázku „kdo je člověk“? Současná doba nás nezabývá nutností hledat takovou koncepci člověka, v níž má jednání svůj hlavní pramen ve filosoficky kultivovaném myšlení. Stále totiž platí, že ideje mají následky¹⁹⁵. Pravdivé ideje následky dobré, mylné ideje následky špatné. Sókratovy myšlenkové postoje jsou natolik významné, že nám mohou být při řešení tohoto úkolu velkou inspirací.

¹⁹⁵ Podle Sókrata není život bez zkoumání a hledání hoden žití (srov. *tamtéž*, 38 A). Bez zkoumání a sebezpytování člověk upadá do mylného sebepojetí a důsledky takového sebe-zapomnění jsou tragické. Zvláště dnes se potřebujeme vrátit k závažnému Sókratovu odkazu: „Existuje dost pádných důvodů k tomu, abychom konstatovali, že se moderní člověk stal mravním idiotem. Tak málo je lidí, jimž stojí za to zkoumat svůj život, případně přijmout memento plynoucí ze zjištění, že současný stav je stavem mravně pokleslým, až se vnučuje otázka, zda dnešní lidé chápou, co znamená nadřazenost ideálu. Že s nimi nepohne abstraktní argumentace, tomu se ještě není co divit, ale co si máme myslet, když ani tváří v tvář dokladům o zcela konkrétních zkázách nejsou schopni rozlišovat a poučit se? Už čtyři století je člověk sám sobě nejen knězem, ale i učitelem etiky. Důsledkem je anarchie ohrožující i mimimální shodu o hodnotách nezbytných pro politické uspořádání státu“ (Weaver R.M.: *Ideje mají následky*. Praha: Občanský Institut 2011 pp. 9–10).

KAPITOLA 3

Dobrý život mezi nadějí a spokojeností

1. Úvod

Enhancement čili povznášení (dále) má dva póly s tím, že jeden pól představuje spirituální a ten druhý reálnou stránku. Pro reálný přístup je obvykle klíčová *fysis* či *soma* a platí, že její změny bývají spíš ireversibilní. Reversibilní naopak bývá spirituální přístup přinášející obvykle člověku ‚povznesený‘ stav od nálady až po výkonnost v tom či onom směru; výsledkem je *eudaimonia* spočívající v překonání překážek a přetavení vlastního života i s různými chybami do podoby života vydařeného. Vyjádřeno jinak, pro povznášení se nabízejí vždycky dvě cesty: cesta přivyknutí potížím v daných poměrech či změny poměrů samotných.

Tento příspěvek důsledně opomíjí změnu tělesných vlastností a soustřeďuje se na to, čím lze v rámci daných okolností přispět k tomu, aby život nebyl pokládán za promarněný. Zájem o *eudaimonia* tak přímo pokračuje v odkaze Řeků a v jejím lůně zrozené filosofie s tím, že s tímto úsilím byla právě medicína odedávna těsně spjatá¹⁹⁶. Dokonce je tomu tak, že bez vytěžení zkušeností s poruchami a chorobami se dá ona otázka řešit jen těžko.

V moderní medicíně je námět povznášení stále aktuálnější a dá se tušit, že ještě aktuálnější bude v čase příštím. Výklad tohoto jevu je prostý: samotné léčení je dostupnější a dostupnější s tím, že lékařské umění dokáže napravit kromě různých zdravotních vad i vady na kráse skutečného a potažmo i zdánlivého rázu. Pro etiku z toho vyplývá úkol najít hranice toho, co se ještě dělat smí a co je již třeba odmítnout.

Východiskem pro řešení je zastavit se u předpokladu povznášení v podobě kvality života: život se může utvářet různým způsobem a toto utváření lze zase hodnotit různě jednak podle osoby a jednak podle doby. Jinak vyjádřeno, schválení či odmítnutí určitého osobního vývoje závisí jednak na tom, kdo to hodnotí (hodnotit totiž může člověk svůj vlastní život a jeho život mohou

---

¹⁹⁶ Nussbaum M.C.: *Křehkost dobra* (tr: Korte D.). Praha: Oikoumené 2003.

hodnotit i lidé kolem), jednak na tom, zda jde o hodnocení v přítomnosti čili toho, co se právě děje, ale i zpětně toho, co se dělo dříve, a ovšem i budoucího dění. Obě tyto stránky hodnocení jsou vzájemně spjaté tak, že jedna bez druhé možná vůbec není.

Další výklad směřuje k přesnějšímu vymezení pouze druhého přístupu, přičemž v jeho rámci se ukazují dvě dimenze a obě dimenze se ruku v ruce podílejí principiálním způsobem na tom, zda kvalita toho kterého života bude mít spíš záporné či kladné znaménko¹⁹⁷. Oněmi klíčovými rozměry lidské duše jsou naděje a spokojenost s tím, že žádný z nich bez toho opačného není pro naplnění života dostačující.

Představa čistě hedonistická postavená na tom, že spokojenost či pohoda stačí, je žalostně chybná, poněvadž člověk je bytostně vykloněný do budoucnosti a v budoucnosti vlastně převážně i přebývá. Ovšem scetná je i představa kladoucí důraz na to, že každý příjemný prožitek vyžaduje odklad na příště; utápět se v askesi za každou cenu je bezmeznou frustrací a končí v pekle slzavého údolí. Vydařený život tkví v tom, že se skloubí obě stránky v přiměřeném poměru, přičemž dokázat to je mimořádným uměním, uměním vynalezeným Řeky a rozvíjeným v naší vlastní tradici s větším či menším úspěchem až dosud.

Zabývat se zde vztahem mezi objektivním a subjektivním hodnocením čili hodnocením ze strany vlastní a ze strany okolí či společnosti nelze. Mezi obojím je totiž filigrán jemných vztahů s tím, že dochází k ovlivňování oběma směry, ovšem věc je mimořádně spletitá a daleko přesahuje záměr tohoto článku. Budiž zde zdůrazněno jen tolik, že i tato otázka je pro kvalitu života klíčová a že v ní svým způsobem povznášení vposledu spočívá.

První část se věnuje spokojenosti a jejímu vztahu zejména k bolesti či utrpení obecně, kdežto druhá část se zaměří na naději a hlavně na to, v čem spočívá její ryzí i falešná podoba.

2. Spokojenost

Před tím, než se rozvine úvaha o povaze spokojenosti, pohody, štěstí či blaha, je třeba alespoň zhruba načrtnout některé základní rysy pochopení lid-

¹⁹⁷ Do medicíny se otázka po eudaimonia prolamuje v podobě měření kvality života a ta je vlastně cílem veškerého lékařského snažení. Leplège A., Hunt S.: The Problem of Quality of Life in Medicine. *JAMA*. 1997/278, 1:47-50.

ského těla a vlastně těla živých tvorů vůbec. Východiskem necht' je poněkud zavádějící pojetí rozvržené na počátku moderní doby s tím, že hlavním reprezentantem je v tomto směru René Descartes. Descartes měl za to, že veškerá skutečnost se rozpadá do dvou roviny: roviny *res cogitans* čili čirého ducha a *res extensa* čili předmětů všech podob. Sem podle něj spadají i rostliny, zvířata a ovšem též člověk samotný ve svém celku s výjimkou mentálních schopností.

Nechme stranou problém vztahu mezi oběma těmito stránkami lidské bytosti, jenž má až komickou podobu: klást myšlení do šišinky není hodno filosofa s lékařským vzděláním¹⁹⁸. Vyústěním bylo pak vlastně nutně popření i toho zbytku lidskosti s následným tvrzením, že člověk „není nic než' stroj“¹⁹⁹. Tento mechanický výklad přetrvává a převažuje v bádání dosud. Základem mechanického pochopení skutečnosti je, že skutečnost se skládá z elementů a ty jsou rigidní svou povahou, přičemž veškeré změny spočívají v jejich pohybu a vztazích mezi sebou. Za předpokladu důsledného scientismu není pro cokoliv jiného místo. Všechno je jen soubor substancí a substancí je koneckonců i člověk samotný.

Obrovským kamenem úrazu je v takovém dosud převažujícím přístupu kromě jiného též emocionalita; emocionalita se dá jistě odsunout na okraj zájmu či pochopit opět oním zavedeným způsobem: příčinou pohnutí je uvolňování mediátorů či generování vzruchů v mozkových buňkách. Avšak každý tuší, že naše zkušenost je v této oblasti něco poněkud jiného. Když se zamilujeme či i jen ochutnáme výtečné víno, máme určitý prožitek a tento prožitek není s oním výkladem „není nic než' vlastně vůbec sluchitelný. Vyjádřeno jinak, též veškeré poznatky neurofyzologie jsou zase jen odvozené z určitého prožitku v dávných dobách. Lze tudíž pokládat prožitek za něco původního, původnějšího než všechny konstrukce postavené na něm: jde o ryze apriorní předpoklad všech aposteriorních znalostí²⁰⁰.

Na tomto pozadí lze vyjít z vlastních prožitků s tím, že prožitky jsou základem všeho dalšího: lze je v reflexi studovat a při tom se ukazují obecné předpoklady získávání znalostí vůbec. Pochopitelně se při tom lze jen těžko

¹⁹⁸ Descartes R.: *Vášně duše* (tr: Švec O.). Praha: MF 2002 pp. 31–35 a též v posmrtně vydaném spisech i některých dopisech; Berhouma M.: *Beyond the pineal gland assumption - a neuroanatomical appraisal of dualism in Descartes' philosophy*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.clineuro.2013.02.023>.

¹⁹⁹ Dotažení Descartesova uvažování o mechanickém výkladu těla provedl lékař Julien Offray La Mettrie. La Mettrie J.O.: *Člověk stroj - výbor z díla* (tr: Kozák J.B.). Praha: ČSAV 1958.

²⁰⁰ Toto východisko je východiskem fenomenologie; fenomenologie pokládá ústy Edmunda Husserla zkušenost za princip všech principů. Husserl E.: *Ideje k čistě fenomenologii a fenomenologické filosofii I* (tr: Rettová A., Urban P.). Praha: Oikoumené 2004 pp. 21, 48, 56n, 157.

ubránit úvahám o jejich předpokladech: přirozené je počítat s nimi, avšak je třeba mít stále na paměti to, že jde o konstrukci a že ta si někdy v budoucnosti vyžádá korektury prožitky dalšími.

V tomto bodě se již lze vrátit od obecných prožitků k samotné emocionalitě: emocionalita je zvláštní zkušeností v řadě směrů, přičemž klíčové na ní je to, že ji dokáže probudit vnější okolnost sama o sobě, avšak rovněž tak vnitřní sklony beze změny prostředí, přičemž jde v různých chvílích o cit stejný. Na daném citu se tudíž podílejí vždycky oba zdroje a pouze vzájemným poměrem mezi nimi v různých chvílích se jeho povaha liší. Z toho lze vyvodit závěr: výsledný cit vzniká působením dvou různých faktorů na sebe navzájem.

Ovšem trvalým střetem mezi faktory vnitřními a vnějšími vlivy lze definovat život obecně. Není tomu tudíž tak, že by zde byla živá bytost a ta se potýkala s překážkami mimo ni; je tomu tak, že ono potýkání samotné vymezuje živou bytost. Když se ona interakce zastaví, nastává smrt jedince, druhu či celého systému přírody. Zatímco vlivy vnější jsou asi pochopitelné celkem snadno, s vnitřními vlivy bude mít leckdo potíží. Připustit je se zdá být tak trochu magický přístup. Odkud pramení? Kde je ono jádro?

Zde je urgentní udělat krátkou odbočku s úvahou o povaze života samotného. Řešení je celkem prosté, avšak scientista ho bude jistě odmítat. Výchoiskem totiž je, že je třeba počítat se skrytými strukturami působící všude s tím, že příroda se jimi nutně řídí. Tyto struktury obecně zkoumá matematika a platí, že na výkladu matematických zákonů všechno empirické bádání troskotá. Žádný empirický obor není s to podat výklad i jen prosté aritmetiky a tím méně čehokoliv spletitějšího; uvedená nutnost není dána stálým opakování stejného, nýbrž platila odedávna a platit bude vždycky. Takové struktury jsou všude a zdatný matematik je umí nacházet. Ovšem matematika proniká i do biologie a ukazuje se, že biologie je jí prostoupena skrznaskrz. Například podle Fibonacciho řady se řídí spousta přírodních dějů²⁰¹. Ale již i pouhá symetrie není geneticky zakotvena: požadavek na ni je prostě přítomen ve skutečnosti a skutečnost mu jen dle možností vyhovuje.

Uvedené předem dané konfigurace se tak stále utkávají s realitou čistě hmotnou a tento proces probíhající bez konce je život samotný. Takové pochopení života má ovšem jednu konsekvenci prioritního významu: bezprostřední skutečnost je děj a nikoliv věc, proud a nikoliv stav, řeka a nikoliv

²⁰¹ Livio M.: *The Golden Ratio - The Story of PHI, the World's Most Astonishing Number*. New York: Broadway 2002; Dunlap R.A.: *The Golden Rule and The Fibonacci Numbers* (3rd ed.). New Jersey: World Scientific 2003.

jezero. Další zkoumání skutečnosti a zejména té živé musí tudíž brát vážně události a nikoliv trvalé předměty samotné. Když se interakce daří, pak život pokračuje zdárně dál. Při převaze vnitřních vlivů dochází například k nádoru, naproti tomu převaha vlivů vnějších nastává například při úraze.

Ovšem tato vzájemná interakce by byla vyloučena bez zpětné vazby. Vazby tohoto rázu zná i průmysl s tím, že obě mají něco společného, avšak zároveň se i propastně liší. Hlavní rozdíl tkví v tom, že zatímco u živých tvorů je zpětné působení nastaveno přirozeně, dodává totéž v technických zařízeních člověk: člověk určuje jednak účel a jednak zařazení do celku. Bez těchto dvou parametrů nemá zpětná vazba žádný smysl a tudíž jí vlastně ani není.

V evoluci se pak stal úžasnou vymožeností systém vyčleněných buněk rázu neuronů s tím, že neurony dokáží včas registrovat změny v onom střetu endogenních a exogenních vlivů a že díky tomu se dá leccos upravit či opravit ještě před tím, než dojde k ireversibilním změnám. Nástrojem takové amplifikace je něco, co se dá obecně pokládat za emocionalitu: emocionalita je tudíž výsledkem vzájemného působení endogenních a exogenních vlivů.

Vyjádřeno jinak, onen jev vzniká v důsledku disproporce mezi přirozeným směřováním a jeho naplněním: rozpor mezi obojím se projeví určitou podobou emocionality. Emocionalita je obecným úkazem u všech živých tvorů vybavených neuronální sítí; její zcela elementární podobou je pak bolest s tím, že bolest v určité podobě zakouší spolu nejvyšší i nejnižší tvorové potud, pokud již mají rozvinutý systém oněch buněk vedoucích vzruchy. Ostatní čili i velmi diferencované podoby pocitů a citů jsou tak vlastně odvozené z původní bolesti a bolest je tudíž velmi primitivní podobou zakoušení vůbec.

Odbočka k povaze života a citům obecně s důrazem na cit primitivní v podobě bolesti byla nutná pro další výklad. Připomenout je třeba v této souvislosti i to, že bolest a veškeré city další jsou určitou zkušeností a oborem zaměřeným na jejich zkoumání je jistě psychologie; psychologické jevy mají ovšem v tomto případě svůj etický protějšek a tím jsou hodnoty: hodnota je zakoušena v podobě citu a city mají naopak své zaměření k hodnotám kterékoliv podoby²⁰². Jde o city předně jistě kladné, avšak vedle nich zakouší každý tvor též city záporné s tím, že zápornou hodnotou nejzazší podoby je bolest. Bolest jde tudíž svou povahou proti životu a docela prostě z toho vyplývá obecná etická povinnost nepůsobit bolest žádnému tvorů a dokonce jí předcházet či bránit.

²⁰² Scheler M.: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Gesammelte Werke. Halle: Max Niemeyer 1916 pp. 260–272.

Avšak docela jinak je tomu tehdy, když jde o nás samotné. Zde se onen etický důraz zvláštním způsobem láme. Máme totiž bytostný sklon vyhovět si a hovět si. Zdá se nám, že je přirozené prohlubovat a rozšiřovat slast a potažmo štěstí přes všechny meze. Oč jiného v životě jde, než o to těšit se z něčeho: jen to, co těší naši duši, má přece hodnotu. Přesně z toho důvodu je povznášení nyní tak oblíbené: dopřejme si příjemné prožitky s tím, že takové prožitky se dají rozmnožovat přes všechny meze. Lidé pěstují povznášení různých požitků počínaje kávou a drogami konče. Sem spadají i činnosti rázu turismu, snobského holdování umění či sexuálních výstřelků.

Současné lidstvo jde až tak daleko, že se snaží i bolest samotnou zcela zrušit: vynalezlo proti bolesti spoustu léků pro lokální znecitlivění a dokonce i pro bujarou náladu. Záměrem je navodit si vposledu čistou blaženost bez ustání, přičemž téměř všechno ostatní se tomu podřizuje. Výsledkem je, že si všichni rádi půjčují peníze na komfort a na to, aby konzumovali svůj život či aby prostě z toho svého života něco měli; platit se to bude v budoucnosti a zdroje se jistě najdou. Zabývat se dluhy nyní je hloupost: vrásky si z toho nikdo nedělá. Teď je teď: *carpe diem*. Biblická zpráva o tom, že Bůh odpočíval až den sedmý po tom, co šest dnů tvořil nebe a zemi, je zapomenuta, překonána! Překonali jsme Boha samotného! Nic už nám na cestě do ráje nepřekáží. Odpočívajme předem a nikoliv až po práci! Avšak přichází vystřízlivění v podobě krize s dluhovou pastí a krachem: krachují individua či korporace a případně i naše civilizace samotná. Všechny civilizace dojely na tento blud.

V čem tkívá problém? Problémem spočívá v tom, že radost je opakem bolesti a že bolest je vychýlením z harmonie či prostě rovnováhy. Návrat k původní harmonii je příjemný, ovšem až do chvíle než se všechno vrátí do původního stavu. Pak zbývá již jen ‚nula‘ a nad ‚nulu‘ jít nelze či lze jen za obrovskou cenu. Kdo po blahu přece jen touží, ten je odkázán na to opět vyrazit vstříc potížím, námaze či prostě jen práci a pak, po skončení má šanci onu radost opět získat.

Jistou metaforou může být toto: jestliže se to vezme tak, že podněty samotné mohou být záporné i kladné, pak výsledný prožitek není součtem (integrálem) těch i oněch, nýbrž závisí na směřování (derivaci) křivky samotné²⁰³. Dalším a dalším rozmnožováním kladných podnětů se od určitého bodu již nedá dosáhnout vůbec ničeho. Tento závěr by se měl vštěpovat každému dítěti od útlého věku; kde se toto dělo, tam kultura vzkvétala, zatímco v opačném případě kultura i navzdory závrtné vyspělosti jen chřadla.

Výtečným obrazem této myšlenky je pak též mýtus o Sisyfovi: Sisyfos zakouší radost pouze tehdy, když s námahou dovalil balvan na vrcholek a ten se

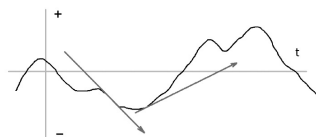
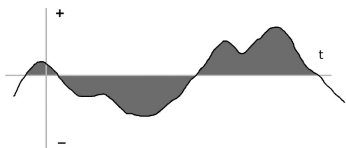
mu vysmekl: následně kráčí dolů a těší se z prostých životních radostí. Takový předpoklad činí společnost daleko pevnější než předpoklad o rozmnožování blaženosti bez konce. Lpění na blaženosti je pouze výrazem mechanického či mechanistického přístupu ke skutečnosti: skutečnost ‚není nic než ...‘.²⁰⁴ Je tudíž třeba se s takto výhradně mechanistickým výkladem smířit? Zajisté nikoliv.

Jde o to, že se nabízí východisko i jiné: k onomu obecnému určení všech tvorů totiž přistupuje u člověka ještě určení zvláštní. Zvláštnost člověka vyvěrá hlavně z toho, že na rozdíl od zvířat je schopen uvažovat o čemkoliv a zejména o budoucnosti sebe sama. Tento předpoklad je klíčový v tom, že budoucnost poskytuje prostor k různým záměrům, přičemž když je předmětem usilování pouhá ‚nula‘ bez čehokoliv dalšího, pak se v každém nutně probudí pusté zoufalství a s tím se žít nedá (toto je podrobněji rozebráno v kapitole další). Samotná ‚nula‘ čili stav bez bolesti a vlastně i bez kterýchkoliv citů dalších, nemůže nikomu stačit; snad je tomu tak ve vypjatých případech strádání, avšak i tehdy se člověk ptá, co dál.

Tváří v tvář této bídě se ovšem naskytá řešení. Jde o to, že ono lidské uvažování tkví v tázání a tázání je zdrojem vědění či dokonce vědomí samotného. Zde se objevuje zvláštní souběh dvou zdánlivě zcela různých zkušeností: zkušenost otázky a bolesti má totiž společného jmenovatele a ten tkví v poměru ke skutečnosti kolem.

Když váháme nad tím, zda něco je skutečností či pouhým zdáním, tak se štipneme či kousneme do rtu: skrze tento prožitek se nám realita stane přítomnou. Zakopnutí nás o realitě poučí vždycky, kdežto v pohodě se rozdíl mezi věcmi a pouhým sněním o nich stírá. Tento jev vede mimo jiné k tomu, že v klidu a míru jsou duše a tělo entity různé, zatímco v bolesti se sjednotí: rozhodnout o tom, zda bolest je zkušenost spíš tělesná či duševní vlastně nelze.

²⁰³ Vlevo je metafora obvyklého výkladu blaha v podobě integrálu se zápornými prožitky pod vodorovnou osou a s kladnými prožitky nad ní, kdežto vpravo je metafora výkladu blaha v podobě derivace směřující buď nahoru anebo dolů.

²⁰⁴ V anglické jazykové oblasti vystihuje tento přístup výraz ‚nothingbuttery‘ Lorenz K.: *Základy etologie* (tr: Rýdl M.). Praha: Academia 1993 p. 26.

Avšak stejně je tomu v případě otázky: otázka se bytostně vztahuje k pravdě a k pravdě nás tak vlastně přiková, zatímco mít jistotu o čemkoliv počínaje dogmaty a axiomy konče je výrazem pýchy bránící pochopení pravdy samotné. Tento vztah k pravdě je koneckonců počátkem filosofie a promítá se i do jejího pojmenování: základem je touha po chybějící moudrosti a nikoliv moudrost samotná. Totéž lze vyjádřit i tak, že naše představa o skutečnosti je vždycky jiná než skutečnost samotná²⁰⁵.

Ona souvislost mezi tázáním a bolestí poukazuje k řešení základní lidské nouze. Mít zálibu v čiré bolesti je výrazem motivace povýtce chorobné a pouze v mitigované podobě kázně je něco takového přijatelné. Ovšem i samotná kázeň je zničující potud, pokud chybí důvody k ní. Kde pádné důvody najít? Východiskem je právě ono tázání: tázání je totiž poslední lidskou pohnutkou a vlastní pohnutky rozvíjí ten, kdo se na takovou cestou vydá. Zprvu se do takového podniku obvykle nikomu nechce. Dá hodně práce rozvinout v sobě takto důsledně kritické zkoumání naprosto všeho. Avšak odměna pro kritického ducha je úžasná. Přiblížení se k pravdě se stává nejzazší radostí s tím, že souběžně se děje obojí: takový člověk má důvody k tomu, aby se v různých oblastech omezoval, přičemž díky tomu vystačí s málem, avšak zároveň ony důvody stále prohlubuje a zalíbení v nich při tom sílí.

Onen dvojí přístup lze postihnout výrazy ekstatický a homeostatický; homeostatické východisko tkví v návratu k původní rovnováze zbavené veškerého trápení, kdežto ekstatické východisko tkví ve stálém prolamování dosaženého klidu a vykračování do budoucnosti po cestě tázání bez konce. Tato cesta je průchodná bez rozporů (rozpor je vlastně otázkou v ryzí podobě), kdežto ona touha po blaženosti je v případě lidské bytosti naprosto marná.

Takto se dá vést i hranice mezi povznášením záporným a kladným. Kladné povznášení je to, jež přispívá ke kritickému zkoumání všeho, kdežto povznášení spočívající v obohacování příjemných prožitků včetně prostředků k tomu, je vposledu zničující.

3. Naděje

Předchozí oddíl dospěl k bodu, kde se vynořila budoucnost: budoucnost se ukázala být pro dosažení spokojenosti naprosto nutná. Jinak vyjádřeno, dospět k životu spokojenému i jen v elementární podobě nelze pouze v přítomné chvíli

²⁰⁵ Payne J.: *Smrt - jediná jistota*. Praha: Triton 2008 pp. 17–29.

čili rozměr času je též určující. Jistě i minulost hraje svou roli hlavně v tom, že potud, pokud je rozvrácená, dospět ke klidu se nedá²⁰⁶. Avšak naše těžiště je v tom, co teprve přichází, přičemž do toho jsme stále vykloněni; dokonce je tomu tak, že naše duše prodlévá spíš tam než v ‚nyní‘ a v ‚nyní‘ setrvávají jen dvě fasety: faseta vznímání a konání.

Při tom je třeba mít stále na paměti to, že budoucnost zdaleka není jen prázdno (prázdnem je pouze pro mechanický výklad); naopak je třeba vzít vážně, že budoucnost je strukturovaná a že tato strukturovanost je mimořádně spleťtá. Ukázat se to dá docela prostě již na tom, že každý z nás si vytváří rozvrh: promítá si ho do budoucnosti a budoucnost se tak stává každého velmi spleťtíou²⁰⁷. Dochází při tom k řetězení představ jednak o důsledcích vlastních kroků, dále o prostředcích k určitým cílům a konečně o oněch cílech samotných. Tento obraz má povahu jemného filigránu s tím, že s každou další zkušeností se přetváří do podoby trochu jiné.

Avšak to samo by ještě nebylo tak vážné; vážnější je, že kolem je spousta dalších lidí vybavených též svobodnou vůlí s tím, že jejich vůle po způsobu i té naší není vyzpytatelná předem. Je svým způsobem vrtošivá. Přes to s druhými lidmi všichni stále více či méně počítáme (dokonce člověka dělá člověkem právě zapojení do společnosti ostatních). Ovšem každý další jedinec si vytváří svůj vlastní projekt a projekty všech určitým způsobem interferují mezi sebou i s tím naším. Takto komplikovaná budoucnost je též skutečností a je skutečností zvláštního rázu; liší od oné, pro nás běžné tím, že prozkoumat ji do hloubky je nad síly kohokoliv.

Na takovém pozadí se teprve dá zkoumat motivace lidské bytosti. Není zde místo pro rozbor všech jemných nuancí lidské vůle a jejich pojmové uchopení. Dostačující je připomenout zde, že ústředním pojmem pro uvažování o vůli je intence: intence (mínění) je výrazem toho, že vědomí je vždycky vědomí něčeho čili vztahování se k určitému předmětu²⁰⁸. Následně je pak třeba počítat též s tím, že mínění má povahu buď pasivní anebo aktivní; aktivní je praktické a týká se jednání, kdežto noetické zaměření poskytuje znalost předmětu bez toho, že by do předmětu zasahovalo²⁰⁹. Pochopitelně jsou obě podoby mínění provázány mezi sebou, avšak je vhodné je rozlišovat.

²⁰⁶ Condrau G.: *Daseinsanalyse*. Bern: Hans Huber 1989 pp. 67–73.

²⁰⁷ Ricoeur P.: *Filosofie vůle I* (tr: Čapek J.). Praha: Oikoumené 2001 pp. 148–204.

²⁰⁸ Husserl E.: *Ideje k čistě fenomenologii a fenomenologické filosofii I* (tr: Rettová A., Urban P.). Praha: Oikoumené 2004 pp. 172–204.

²⁰⁹ Ricoeur P.: *Filosofie vůle I* (tr: Čapek J.). Praha: Oikoumené 2001 pp. 219–227.

Zároveň s tím je žádoucí rozlišit dva druhy mínění podle předmětu tak, že vztahovat se lze jednak k prostředkům sloužících určitému cíli a jednak k cíli samotnému. Opět platí, že tyto předměty se mohou v průběhu času různě zaměňovat, přičemž dřívější uctívaná hodnota se stává díky osobnímu zrání prostředkem k něčemu jinému a naopak, proměna prostředku v cíl je též běžná (pro leckoho jsou například peníze cílem samotným).

S takovou výbavou se lze již pustit do zkoumání toho, které povznášení je zdravé a které již nikoliv. To, že povznášení závisí na budoucnosti a bez ní možné ani není, bylo již ukázáno. Ovšem k budoucnosti se lze vztahovat různým způsobem. Obvyklé dokonce je, že budoucnost děsí: většinou se zdá, že jistota v tom, co přijde, přináší pohodu spíš než cokoliv jiného. Raději se držet starého než s čímkoliv novým riskovat ztráty! Obrátit se k riziku čelem je vzácné a svým způsobem jde takové chování proti přirozenosti lidské duše. Tento přirozený sklon tkví koneckonců též v kořenech mýtického uvažování spočívajícího v útěše z toho, že všechno se opakuje stále stejně²¹⁰.

Dalo hodně práce překonat mýtické sklony a vlastně se to podařilo jen zčásti; návrat k zabydlenosti v tom, co je, je stálou hrozbou pro každého jedince i společnost vcelku. Příklady z poslední doby představují například komunismus či nacismus a z doby dřívější přetrvávající všechny podoby náboženství. Nástrojem či lékem proti takovému úpadku je pouze důsledně kritické myšlení odmítající se ukonejšit dosaženým výsledky²¹¹. Ovšem do myšlení se člověku příliš nechce a kritičnost vznášející otázky nad čímkoliv bývá přímo trestána.

Když se člověk k překonání své pohodlnosti přece jen odhodlá, nalezne úžasný poklad rázu naděje v to, že příští věci budou přínosem. Nicméně v jistém směru je tomu též obráceně: napřed je třeba získat naději a s takovou výbavou se pak dá čelit pochybnostem či případně dokonce pochybnosti po svém rozvíjet; představa udržování téhož se pro takového člověka stane přímo odpudivou. Napětí mezi ‚doufat‘ a ‚zoufat‘ tváří v tvář budoucnosti je výrazem rozdílu mezi mýtickým a kritickým postojem, přičemž zaujetí pro nové se stále potýká se lpěním na starých pořádcích.

Nabídka obou těchto přístupů vyvstává před každým z nás a dokonce vlastně v každé chvíli s tím, že na nás je jednu z oněch dvou cest si vybrat.

²¹⁰ Hejdánek L.: *Nepředmětnost v myšlení a ve filosofii*. Praha: Oikoumené 1997 pp. 28–30, 122–124, 160–161, 182–183.

²¹¹ Paul R., Elder L.: *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. New York: Prentice Hall 2002.

Výsledné rozhodnutí se pak promítá do veškerého uvažování a potažmo i činnosti dotyčného. Pozadím je ovšem pochopení dějin: dějiny jsou vykládány buď tak, že v nich dochází ke stálému úpadku proti tomu, co bývalo dříve (zlatý věk), anebo tak, že ony samotné spočívají v pokroku směřujícím přes všechna úskalí i propady ke šťastnějším zítřkům: příští věci budou cennější než cokoliv z toho, co zde až dosud bylo²¹².

Tato alternativa mezi optimismem a pesimismem proniká do všech oblastí života s tím, že výběr jedné z obou variant se uplatňuje zejména v politickém klání. A dokonce se zdá, že politické kolbiště je pro takové rozhodování tím pravým místem, poněvadž jde přece o hodnoty a hodnotové zaměření. Ovšem symetrický tento vztah zdaleka není. Dají se totiž najít pádné důvody pro to, že strany naděje mají navrch. Doklady přicházejí z pro někoho snad překvapivě odtažitého zdroje a tím je ryze neurologické bádání, ačkoliv neurologické poznatky mají v poslední době stále větší dopad i jinde než v medicíně samotné²¹³.

Každý obratlovec a zejména pak člověk je obdařen frontální kůrou mozkovou poskytující nositeli výjimečné schopnosti²¹⁴. Výhoda tvorů vybavených frontálními laloky oproti všem dalším tvorům tkví v účinné adaptaci na měnící se prostředí, přičemž adaptace může probíhat oběma směry: přizpůsobovat lze jednak okolí sobě a jednak sebe okolí. Výsledkem je snazší vyrovnávání se s novými událostmi všech podob, totiž jistě i přírodního dění, avšak hlavně chování druhých svobodných lidských bytostí; jen díky tomu jsou s to lidé vytvářet obrovské a zároveň i diferencované sociální skupiny. Ostatně toto je základním principem selekce a potažmo vývoje vůbec.

Avšak je třeba připomenout zde, že je rozdíl mezi proběhlou adaptací a adaptabilitou coby schopností přizpůsobovat se opět a opět. Jde na jedné straně o potencialitu a o aktualitu na straně druhé; tyto okolnosti se propastně liší a směřovat je nelze: kupovat se dá za aktuální a nikoliv potenciální

²¹² Tento pozitivní výklad budoucnosti představuje zejména biblický odkaz: „co oko nevidělo a ucho neslyšelo, co člověku ani na mysl nepřišlo, připravil Bůh těm, kdo ho milují“ I Kor 2:9.

²¹³ Neuroetika je disciplína poměrně moderní a jejím úkolem je nacházet souvislosti mezi některými částmi mozku a ryze morálními rysy počínání i myšlení lidské bytosti. K tomuto námětu je již bohatá literatura s tím, že ucelený výklad lze najít například v: Illes J. (ed.) *Neuroethics - Defining the Issues in Theory, Practice and Policy*. Oxford: Oxford University Press 2005; Glannon W. (ed.) *Defining Right and Wrong in Brain Sciences*. New York: DANA 2007.

²¹⁴ Zevrubné pojednání o frontální kůře nabízí zejména Joaquín Fuster ve své klíčové knize: Fuster J.M.: *The Prefrontal Cortex* (4th ed.). Amsterdam: Elsevier 2008; Funes M.A., Lupiáñez J., Humphreys G.: Top-down and bottom-up deficits in conflict adaptation after frontal lobe damage. *Cogn Neuropsychol* 2010/27, 4:360-75.

peníze. Avšak v přírodě tomu bývá namnoze tak, že s dokonalejším přizpůsobením se se přizpůsobivost ztrácí. Odvozovat z toho, že během vývoje přizpůsobivost s každým dalším přizpůsobením roste, je jedním z hlubokých omylů tohoto vývojového pojetí.

Naopak ke starému setrvačně lnou ti, kdo mají uvedenou část mozkové kůry chabě vyvinutou, poškozenou či prostě jen atrofickou díky tomu, že ji nechávali ve svém životě ladem. Avšak platí též, že atrofické změny si navodí ten, kdo si začne libovat v pohodlí a od budoucnosti se odvrátí. Vzepětí k budoucnosti je každopádně prospěšné každému a lhostejné při tom je, zda poddajnost úzkosti či strachu má příčinu přímo v poruše frontálních laloků či prostě jen v pohodlnosti dotyčného.

Ukazuje se tak, že naděje má v lidském životě zvláštní postavení²¹⁵. Ovšem naděje samotná má poměrně komplikovanou strukturu a díky tomu velmi snadno nabývá falešné podoby: kdekdo se upíná k naději a ta žádnou nadějí vlastně není. Předně je zde třeba uvést případy pouhé touhy s tím, že touha rázu praktické intence je provázena též intencí noetickou ve vztahu k okolnostem daného případu. Vyjádřeno jinak, lze to, co se bude dít, již nyní předjímat a zároveň si i přát přesně totéž. Za takových okolností se na něco prostě těšíme a zdá se nám, že těšení se na něco s nadějí vlastně splývá.

Omyl tkví v tom, že jde o naději jen zdánlivou, poněvadž budoucnost vlastně vůbec není ve hře: to, co je zavinité se rozvine podle předem daného určení. Když něco již v přítomnosti či spíš v minulosti směřuje k tomu, aby se to stalo, pak jde vlastně o minulost a takový přístup spadá do mýtického uvažování. Výhodou mýtického pochopení skutečnosti bylo vlastně hlavně to, že se každý mohl těšit na pravidelné dění: od přírodních změn rázu ročních období až po náboženské obřady. Uvedená úchylnka těšení se na něco přetrvává dosud a převažuje či dokonce s pohodlností a hlavně uspořádaností moderní společnosti sílí.

Takové sklony bývají popudem k povznášení rozmanitých podob. Všechny jsou zavádějící v tom, že budoucnost je vždycky jiná než naše představy o ní²¹⁶. Je tomu dokonce tak, že čím přesnější odhad budoucnosti je, tím spíš dojde ke zklamání, přičemž to je ovšem s povznášením v příkrém rozporu. Počinání člověka je v tomto směru pošetilé.

Výsledkem bývá ještě poměrně mírná úchylnka naděje spočívající ve změně zaměření. Obvyklé je, že naděje se prostě jen napře opačně; místo na budouc-

²¹⁵ Moltmann J.: *Theologie der Hoffnung*. Gütersloher: München 1997; Bloch E.: *Das Prinzip der Hoffnung* (3rd ed.). Berlin: Suhrkamp Insel 1976.

²¹⁶ Popper K.: *Bída historicismu* (tr: Odehnalová J.). Praha: Oikoumené 1994 pp. 20–21.

nost se soustředí na minulost: minulost se zdá skrývat v sobě zlatý věk a k tomu se upínají. Počátkem takového konzervativního postoje je úzkost z toho, co přichází a hrozí přinést změnu s tím, že změna je vesměs špatná. Když se taková úzkost na něco určitého soustředí, promění se ve strach a tím se stává poněkud snesitelnější, ovšem zároveň s tím se propadá do některé z následně probíraných vážnějších poruch. Pozadím je ovšem stále konzervativní stesk a lítost nad tím, že něco mizí a již nikdy nebude. Tyto podoby scesti se ovšem týkají spíš kultury a hranice medicíny přesahují.

Zároveň se stává, že naděje se vytratí a bezprostředním popudem k tomu bývá ztráta prostředků kterékoliv podoby. Celkem běžně někdo utrpí úhony společenského rázu, od ztráty postavení přes ztrátu zaměstnání až po ztrátu majetku, avšak za závažné je třeba považovat různé poruchy tělesné povahy.

Uvedené okolnosti se medicíny týkají již přímo. Předně se stává, že člověk sice původní naděje ztratí, nicméně pochopení naděje coby klíčové hodnoty pro život mu zůstane: obrátit se do minulosti tudíž odmítá. Zejména k tomu dochází po utrpeném úraze či s rozvinutím choroby s tím, že takový pacient již není s to dělat to, co pro něj dříve bylo určující: hudebník ztratí sluch, sochař ztratí zrak a sportovec ochrne. Pozadím je výpadek určité schopnosti s tím, že schopnosti jsou spíš tím, co jsme, než co máme. Místo prostého ‚nemohu‘ nastává ‚neumím‘ a takový člověk mívá neoprávněně či bohužel i oprávněně za to, že v očích ostatních ztratil hodnotu. Naše tělesnost je totiž přímo součástí našeho ‚já‘ a ‚já‘ bývá při narušení její integrity vychýleno z rovnováhy vlastně vždycky. Takových případů je ve zdravotnictví obrovská spousta a vyžadují zvláštní péči, jež postiženému pomáhá překlenout propast ztráty naděje tak, že v něm probouzí naději jinou (*counseling, seelsorge*)²¹⁷.

Zde ovšem začíná též hlavní úkol samotné medicíny; medicína má zakázáno měnit smysl a cíl života pacienta ve vší přísnosti, kdežto rozvíjet pacientovy prostředky kterýmkoliv směrem je jí naopak přikázáno se stejným důrazem²¹⁸. Nabízí se ovšem otázka po hranicích mezi obojím: co je ještě kompenzací díky rehabilitaci či dalším procedurám a co je již povznášením za to.

Avšak medicína se věnuje též případům opačným: obvykle jde o jedince s výjimečnými ambicemi sloužit lidem, lidstvu či prostě jen vznešené hodnotě a bez toho, že by se jim cokoli přihodilo, dojde u nich k vyvanutí onoho zaujetí. Dospějí k tomu, že to, co mělo dříve obrovský smysl, smysl již nemá: zdrojem jsou tudíž přemrštěné a hlavně falešné či falešně pochopené hodnoty.

²¹⁷ Gerkin Ch.V.: *Crisis Experience in Modern Life*. Nashville: Abingdon 1979 pp. 162–206.

²¹⁸ Payne J.: Analýza informovaného konsensu. *Časopis lékařů českých* 2015/154, 1: v tisku.

Tato porucha ‚vyhoření‘ se rozvíjí vesměs plíživě²¹⁹. Hlavní projev po tom, co jiné nálady pominou, představuje trýznivý prožitek buď zoufalství s tím, že zoufalství dřímá na dně moderní duše²²⁰, anebo nudy; nuda pronásleduje současného člověka na každém kroku a ústřední pohnutkou mnohých je spíš se zbavit jí než usilovat o cokoli jiného: všechny pohnutky pozitivní zastiňuje tato negativní a dohání člověka k pošetilým věcem²²¹.

Mezi oběma skupinami čili skupinou vymezenou selháním tělesných či duševních funkcí a těch, kdo vyhořeli ve svém snažení, je spousta rozdílů, ovšem v důsledcích jsou srovnatelné: spojuje je to, že se u nich poslední pohnutka čili naděje vytrácí. Ztrátu naděje poskytující poslední cíl lidskému životu lze pokládat za krizi a krize tudíž vzniká tehdy, když žádný cíl člověk či společnost již nemá. Jde o vzácnější, ovšem o to vážnější trápení než bývá to běžné: běžně se trápíme problémy a problémy tkví v tom, že selžou prostředky kterékoliv podoby. Když selže cíl samotný, pak převládne krize a krize vyžaduje přístup úplně jiný²²².

Oba dva druhy překážek bývají podnětem k povznášení s tím, že tato povznášení se hluboce liší.

Předně je třeba zaměřit se na krizi: krize představuje pro člověka daleko vážnější hrozbu s tím, že hrozí hlavně spáchání sebevraždy. Pokračovat v životě bez toho, že život by měl pro dotyčného smysl alespoň v zárodečné podobě nelze. Stačí ovšem jen příslib smyslu a naděje vzápětí vzkypí i navzdory tomu, že se upne k čemukoliv. Takto se rodí naděje falešné a povýtce zavádějící. Příkladů najdeme v minulosti spoustu, přičemž v dávných dobách se takové falešné hodnoty pokládaly za modly a bývaly předmětem příkrého zavržení. Ovšem v prostředí pojmových jazyků se s něčím takovým vystačit nedá: je třeba prozkoumat náhražky za ztracenou naději pečlivěji.

Pro další rozbor je třeba vzít do úvahy to, že samotný rozum není s to pohout člověkem ani o píd²²³; i tehdy, když se soustředí na ty nejvznešenější hodnoty a zkoumá ty nejjemnější rozdíly mezi nimi, stále je rozum veden

²¹⁹ Schaufeli W.B., Leiter A., Maslach Ch.: Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International* 2009/14, 3:204-220; Freudenberger H.J.: Staff burn-out. *Journal of Social Issues* 1974/30, 1:159-165; Layman E., Guyden J.A.: Reducing your risk of burnout. *Health Care Superv* 1997/15, 3:57-69.

²²⁰ Kierkegaard S.: *Nemoc k smrti* (tr: Thulstrup-Mikulová M.). Mnichov: Opus Bonum 1981 (otázce zoufalství a jeho různým nuancím je věnován celý spis).

²²¹ Heidegger M.: *Die Grundbegriffe der Metaphysik - Welt Endlichkeit Einsamkeit* (Vorlesungen 1929-1930). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2004 pp. 117-260.

²²² Layman E., Guyden J.: Reducing your risk of burnout. *Health Care Manager* 1997/15, 3:1-78.

²²³ Hume D.: *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon 1978 pp. 413-422.

něčím jiným a tím jsou city²²⁴: city jsou poslední motivací úplně každého a měnit je není vůbec snadné. Je to o to horší, že se snadno utrhnou ze řetězu a páchají obrovské škody. Totiž přesněji: platí stále to, že samy o sobě směřují k ‚nule‘ a za to již nejsou s to jít, avšak potud, pokud z hloubi duše tryskají potřeby zvláštní či přímo šílené, žádným způsobem jim vyhovět nelze a v tom případě ‚nula‘ namnoze dosažitelná vůbec není.

Jedinou léčbou obecně a za takových okolností zejména je ono tázání včetně tázání po tázání samotném. Pouze díky důslednému tázání se lze zbavit podřízenosti různým sklonům. Ovšem tato cesta je stále spíš vzácné a stává se tudíž poměrně běžně, že člověk se nechává strhnout různými pošetilými pohnutkami rázu bezuzdných vášní či alespoň ponurých nálad. Počátkem takových úchylek jsou sice různé sklony pramenící ve vlastní přirozenosti či okolním dění, avšak klíčové je, že dotýčný se vzdá svobody, svobody v podobě tázání bez omezení; výhradně tázání je totiž s to nás vymanit z vleku bizarního směřování.

Příklon k bloudění má ovšem určité zákonitosti a ty je třeba alespoň načrtnout. Základní osou těchto zákonitostí je kaskáda spuštěná vesměs vskrytu a ústící namnoze do oblundného počínání, přičemž ona kaskáda má tři stupně v tomto sledu:

- 1) vtíravé pocity
- 2) utkvělé představy
- 3) nutkavé chování

Zprvu se objevují rozmanité **vtíravé pocity** bez pádného důvodu: lhostejnost v případě závažných událostí a zejména pak otrávenost i tehdy, když se nic zvláštního neděje. Takový člověk je pod tlakem rozmanitých nálad. Nálady tohoto rázu ovšem posléze bují a stává se, že potud, pokud mají povahu zápornou, začnou vysloveně překážet: snášet je pak bývá obtížné a dotýčný se pídí po jejich otupení. Určitým východiskem bývá první stupeň povznášení zaměřující se na uklidňující prostředky od alkoholu přes droby až po některé sedativní léky, avšak to se týká jen některých. Všechno se totiž i navzdory silným dávkám vrací a bývá to ještě trýznivější.

Trvalejším řešením za cenu pádu daleko vážnějšího bývá přechod k **utkvělým představám** kterékoliv podoby. Na nich není zvláštní ani tak to, že by byly mylné; mýlit se přece může kdokoliv v čemkoliv. Avšak běžně se o takových předpokladech dá diskutovat a pádnými argumenty je lze i vyvrátit, za-

²²⁴ Výrazy původně latinské a posléze převzaté i do moderních jazyků ‚*e-motio*‘ a ‚*motivatio*‘ mají dokonce společný kořen.

tímco zde je něco takového vyloučeno. Ovšem ani to samo o sobě celkem nevádí potud, pokud jde o okrajové oblasti. Zhoubné je zde, že se vesměs jedná o něco ústředního a ještě k tomu to má dotýčný stále na paměti: všechny jeho činnosti jsou tím určeny. Když s ním někdo zapřede rozpravu o čemkoliv, vždycky se ona rozprava nakonec stočí na jeho téma a u tohoto tématu se drží. Zde nabývá povznášení obvykle společensky únosné povahy členství v politické straně či náboženské společnosti, když společným jmenovatelem obou je lpění na dogmatických tvrzeních. Avšak u některých osob nabývá všechno fanatických rozměrů, přičemž v případě jejich sdružení do sekty se dá zkáza odvrátit již jen velmi svízelně. Svým způsobem děsivé je, že i tato útěcha bývá chabá. Pouhé začlenění do sekty stejně uvažujících, provázené téměř vždycky záští k těm, kteří se v něčem liší, není dostatečné.

Zvláštní uvolnění nastane vlastně až tehdy, když se začne něco dělat, což je brána k **nutkavému chování** přinášejícímu výrazné zklidnění prostě jen tím, že se konečně něco děje. Takové osoby bývají poměrně činorodé a ve šťastnějších případech se vrhnou do práce tak, že práce je pro ně vším. Každá chvílka přemítání bez dosažení určitého výsledku se jim zdá být promarněná. Obvykle jim dělá potíže reflexe sebe sama a těmi, kteří se reflexi oddávají, pohrdají, přičemž otázka smyslu toho, co dělají, a života vůbec je pro ně ztráta času, pitomost či přímo projev choroby. Vždyť život má smysl sám o sobě a vesměs tkví v soutěžení. Zdrcující vítězství nad ostatními je vrcholem toho, oč se lze vůbec snažit: být nejrychlejší, nejbohatší, nejslavnější či nejmocnější ke štěstí stačí (jiná věc je, že dosáhnout něčeho takového nikdy nikomu dáno nebylo). Zde se zdá být úspěšným povznášením odstraňování soků. Lze je jistě i zabítet a v dějinách se dá najít spousta příkladů krutosti tohoto rázu. Daleko přijatelnější je ovšem osnování pletich za účelem zbavení někoho vlivu. Oblíbeným nástrojem takto ušinutých osob bývá šíření pomluv; pomluva je vlastně protekce s negativním znaménkem²²⁵.

Všem těmto případům je společné to, že původní pohnutky pachatele jsou jemu i ostatním skryté a nabývají tak povahy pouhé schválnosti či škodolibosti. Základním a přímo charakteristickým prožitkem je zde bujarý triumfalismus: triumfalismus tkví v povýtce odporlivé rozjařenosti nad tím, že protivník byl poražen, zničen a nyní bezmezně trpí. Tato doprovodná nálada ovšem právě prozrazuje vlastní úchylnost. Nabízí se sice podobnost s trestáním viníka, avšak o žádné trestání nejde, poněvadž při něm je vykonavatel spíše smutný a dal by přednost vyhnout se mu. Leč leckdo se odkazem ke spravedl-

²²⁵ Peck M.S.: *Lidé lži - psychologie lidského zla* (tr: Navrátil J., Krejčová E.). Olomouc: Votobia 1996.

nosti zaštiťuje navzdory tomu, že jde o pouhou mstu; msta ostatně bývá hlavním popudem takového počínání.

Načrtnutou kaskádu lze ještě pokládat za normální vývoj s tím, že člověk zapletený do oněch bludných pohnutek se může svými vlastními silami obrátit a vrátit zpět. Avšak každý z těchto stupňů se také může zvrhnout do patologické podoby, což bývá namnoze v důsledku určitých biologických předpokladů. Vyhrocené vtíravé pocity se vyvíjejí směrem k melancholii, schizofrenie je charakterizovány bludy rázu velmi utkvělých představ a nutkavé chování mívá ráz až anankasmů vyžadujících psychiatrickou péči - z takových poruch se člověk již sám dostat nemůže.

Platí tudíž, že naděje se může zvrhnout oněmi třemi chorobnými způsoby. Poměrně mírné selhání způsobuje vtíravé pocity, utkvělé představy jsou již vážnější úchylkou a úchylkou skrz naskrz zhoubnou je nutkavé chování s tím, že poslední pohnutka je v pozadí mnoha hrůz od hašteření na místní úrovni až po války zachvacující celou zemi.

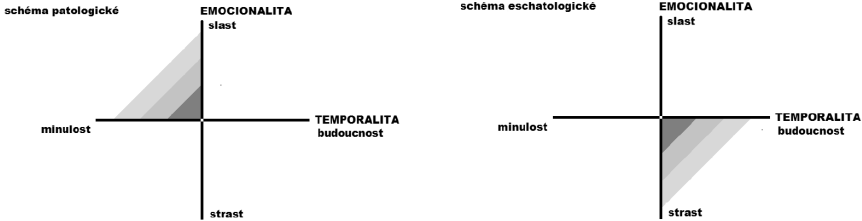
4. Závěr

Předchozí výklad načrtnul dvě základní dimenze každého vydařeného života s tím, že obě dimenze jsou naprosto nutné; žádnou z nich tudíž nelze zcela potlačit a nahradit onou zbývající. Ovšem je třeba připomenout zde, že v obou případech hrozí úchylka: zatímco naděje se snadno zvrhne v těšení se na něco zcela určitého, mnozí si přejí prosté těšení se z něčeho protahovat přes všechny meze tak, aby spokojenost trvala na věky. Lpění na spokojenosti postrádající příslib naděje představuje děsivou nudu, kdežto naděje bez dosažení alespoň špetky spokojenosti se dá pokládat za vrchol trápení.

Pro dobrý život je tudíž nutná určitá konstelace obou základních pohnutek a platí, že tato konstelace je různá u různých lidí a u téhož člověka se dokonce v čase mění. Je úkolem psychologie proniknout do těchto zákonitostí, přičemž mezi nadějí a spokojeností bude pro různé okolnosti zcela určitý číselný poměr. Ovšem některé souvislosti lze načrtnout i bez empirického bádání.

V této souvislosti se nabízejí dvě schémata: schéma první je patologické a spočívá ve falešné spokojenosti rozmnožující blaženost za každou cenu; k tomu se obvykle váže chybějící naděje s následným lpěním na zvycích a zvyklostech. Vyjádřeno jinak, hlavní důraz je zde na slast a tu nutně doprovází obrat k minulosti poskytující uklidňující zázemí, přičemž společným jmenovatelem je chybějící odvaha; odvaha je naopak základním rysem postoje dru-

hého, jenž je připraven snášet strasti coby předpoklad ryzí spokojenosti a hlavně se obracet do budoucnosti²²⁶; budoucnost je ovšem v daném přístupu naprosto klíčová a z toho důvodu se dá tento přístup pokládat za ‚eschatologické‘ východisko²²⁷. Následující obrázky naznačují oba postoje s tím, že šrafovaná oblast postihuje rozdíl mezi nimi.

Uvedené souvislosti dávají tušit, že poslední schéma je v této úvaze ztotožněno s předpokladem vydařeného života a naopak schéma první směřuje ke ztroskotání. Následně se pak nabízí rozlišovat mezi povznášením chorobným a zdravým tak, že zdravé povzbuzení je to, jež pěstuje odvahu obrátit se k budoucnosti a ochotu snášet případné strasti s tím spjaté. Příkladů ryzího povznášení lze najít celou řadu, avšak tím klíčovým jistě bude vzdělání postavené na důsledně kritickém myšlení čili ochotě pochybovat hlavně nad nápady vlastními²²⁸.

Za předpokladu etiky budované na naději platí, že takovéto pěstování naděje je totožné s morálním povznášením a lze ho bez výhrad doporučit. Zvláštní na tom je, že léky či podobné prostředky jsou vesměs překážkou. Naproti tomu pomocí drog se dá rozvíjet pouze povznášení vadné, jež spočívá v rozmnožování slasti a jež je provázáno ztrátou schopnosti vyrovnávat se s novými věcmi; takové zaměření ústí v lpení na starém a zavedeném.

Současnost charakterizuje to, že eschatologické schéma je jí cizí a že v ní převažuje schéma patologické směřující k pohodě: pohoda vyjadřuje obojí, totiž jednak vyhýbání se utrpení za každou cenu a jednak odpor ke změnám kterékoliv povahy. Převládá pak nutně sklon k dějinnému pesimismu pohrda-

²²⁶ Kierkegaard S.: *Současnost* (tr: Žilina M.). Praha: MF 1969.

²²⁷ Pojem eschatologie je pro teologii klíčový a poukazuje k budoucnosti či poslednímu věcem života. Wells J.L. (ed.) *The Oxford Handbook of Eschatology*. Oxford: Oxford University Press 2010 p. 4.

²²⁸ Payne J.: *Smrt - jediná jistota*. Praha: Triton 2005 pp. 17–29; Paul R.: *Critical Thinking*. Rohnert Park CA: CCTMC 1990 p. 207; Paul R.: Teaching critical thinking in the 'strong' sense. *Informal Logic Newsletter* 1982/4, 2:2-7.

jícímu optimismem a vyvažovanému důrazem na štěstí této chvíle. Sotva lze být za takových okolností překvapen rozhojněním povznášení všech podob.

Avšak takové povznášení vede k záhubě či zakrnění jednotlivců i celé společnosti, kdežto civilizace vybavené odhodláním obracet se k budoucnosti i ochotou snášet strádání měly vždycky navrch i navzdory tomu, že byly třeba i slabší a chudší²²⁹. Tato zákonitost platí i potud, pokud by se léky zaštiťovaly tím, že jejich účelem je mravní povznášení; povznášení tohoto rázu spočívá v rozhojnění pouze některé ze schopností.

Obvykle se v této souvislosti zdůrazňuje rozvíjení emocionality s tím, že emocionalita pak již sama o sobě zajistí mravní povznesení lidské bytosti. Kolem tohoto tématu se rozvinula bohatá diskuse s řadou argumentů poukazujících na případné hrozby. Do podrobností zde již zacházet nelze, ale několik základní údajů je třeba zde uvést.

Úvahy vedené tímto směrem se objevují již řadu roků²³⁰, avšak rozsáhlou diskusi zažehli až Ingemar Persson a Julian Savulescu svou knihou o možnostech zásahu do bytostného určení lidské bytosti jinými než tradičními cestami²³¹: jejich argument tkví v tom, že rychlý technický pokrok předběhl etické schopnosti současného člověka a pouhá výchova již stačit nemůže. Jde o to, že potud, pokud se má vývoj udržet dál, bude třeba lidskou přirozenost změnit; ostatně již i současná biologie se zdá nabízet pro to některé nástroje a v budoucnosti to bude jistě stále snazší. Proti takovým zásahům poměrně ostře vystoupil John Harris navzdory tomu, že jinak je poměrně zaujatým obhájcem povznášení v dalších oblastech²³²; namítá zejména to, že manipulace potud, pokud bude účinná, zbaví člověka svobody a bez svobody lze sotva uvažovat o mravní povznesení lidské bytosti; kromě toho argumentuje též odkazem k tomu, že efekt na povznesení charakteru je vesměs povrchní a ke všem může být i zcela opačný čili může charakter kazit.

Oba autoři podnětné knihy²³³ se vracejí ke svému původnímu stanovisku a snaží se najít další argumenty k jeho obhajobě, přičemž připouštějí to, že

²²⁹ Toynbee A.J., Somervell D.C.: *A Study of History I* (abridged 3rd ed.). Oxford: Oxford University Press 1988 pp. 307–335, 533–547.

²³⁰ Douglas T.: Moral enhancement. *Journal of Applied Philosophy*, 2008/25, 3:228–245; Buchanan A.: Enhancement and the ethics of development. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 2008/18, 1:1–34; Buchanan A.: Moral status and human enhancement. *Philosophy and Public Affairs*, 2009/37, 4:346–381; Buchanan A.: *Beyond humanity? The ethics of biomedical enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2011.

²³¹ Persson I., Savulescu J.: *Unfit for the Future - The Need for Moral Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2012.

²³² Harris J.: Moral enhancement and freedom. *Bioethics* 2011/ 25, 2:102–111.

²³³ Persson I., Savulescu J.: Genetic moral enhancement right: the desirability of moral bioenhancement. *Bioethics* 2013/27, 3:124–131.

současné poznání v oblasti modulace mravních citů je v samotných počátcích. Ovšem jejich přístup dává tušit, že povaha toho, o čem etika vlastně je, jim poněkud uniká. Následně do tohoto sporu vstoupil též Thomas Douglas s kritikou námitek proti zásahům do osobnosti člověka i se svou obhajobou ovlivňování či rozhojňování emocionality a potažmo motivace pomocí léků²³⁴. Má za to, že takto se dá rozvíjet empatie a že empatie je bezprostředním zdrojem altruismu coby základu mravného chování.

Avšak empatii samu o sobě nelze s morálními kvalitami ztotožňovat. Důvodů je celá řada počínaje tím, že člověk se rodí s různou mírou citlivosti k druhým a že i lidé v tomto směru špatně vybavení mají ryzí srdce, přes to, že někteří mohou onu citlivost pozbyť v důsledku úrazu či choroby, avšak tím se nestávají zlými lidmi, až po to, že osoby nadané schopností vcítit se do druhých mohou představovat zvláštní hrozbu, poněvadž vcítění jim může sloužit k rafinovanější manipulaci druhými. Kromě toho jde nutně o rozvíjen citů a citovost bývá u lidí opačně proporcionalní k racionalitě; racionalita coby základ současné civilizace by tudíž zásahem do mentálních schopností jistě utrpěla, přičemž ovšem právě na ní stojí celá řada etických učeních počínaje Kantovým a Gewirthovým konč²³⁵. Avšak i samotná racionalita pojatá obecně leckdy slouží špatným záměrům. Najít zvláštní dispozice výhradně pro mravné chování je prostě vyloučeno.

Objevují se sice návrhy skloubit obě či i další rysy mravného jednání a podpořit jejich společný biologický základ, ovšem žádný takový terapeutický postup dosud nalezen nebyl. Kromě toho potud, pokud by se i povznášení podařilo, vyvstává otázka stran toho, kdo by měl být povznášen v mravní rovině podroben. Potíž tkívá v tom, že oproti mravně a potažmo altruisticky se chovajícím jedincům by měli zbývající egoisté výraznou výhodu, přičemž výsledkem by byl naprostý rozvrat společnosti. Jediný způsob zajištění klidu by tudíž bylo provádět povznášení povinně všem, avšak to samo by již bylo rozvratem liberální společnosti²³⁶.

Zde načrtnutá debata jistě není u konce a bylo by žádoucí otevřít ji i v českém prostředí. Objeví se řada dalších argumentů na obou stranách, avšak

²³⁴ Douglas T.: Moral enhancement via direct emotion modulation - a reply to John Harris. *Bioethics* 2013/27, 3:160-168; Douglas T. Human enhancement and supra-personal moral status. *Philos Stud* 2013/162, 3:473-497; Douglas T.: Enhancing moral conformity and enhancing moral worth. *Neuroethics* 2014/7, 1:75-91.

²³⁵ Gewirth A.: *Reason and Morality*. Chicago: University of Chicago Press 1978.

²³⁶ Trivino J.L.P.: On the need of moral enhancement - a critical comment of 'Unfit for the Future' of I Perssons and J Savulescu. *Dilemata* 2013/5, 12:261-269.

jeden argument poněkud ční nad ostatními a týká se povahy etiky samotné. Od počátku etiky je totiž jejím posledním cílem nikoliv v udržení civilizace či pokroku pokračujícím bez konce, nýbrž ve zdařilém životě každého jednotlivce; takto se vyslovuje zakladatel oné větve filosofie Aristotelés naprosto jasně²³⁷. A předpokladem k tomu je podle Aristotela jednak přátelství a jednak spravedlnost; spravedlnost a přátelství ovšem nemají žádné genetické předurčení a podobně se k nim nedá najít ani žádné centrum v mozku; mít za to, že by se dala mravnost rozvíjet pomocí stereotaktických zákroků, podáváním farmak či dokonce úpravou lidského genomu je za hranicí soudnosti a hraničí se směšností.

Jediným prostředkem k povznesení mravní úrovně tudíž zůstává důsledná výchova každého jednotlivého dítěte v láskyplném vztahu a následně pak u každého dospělého výchova sebe sama. Zde je též prostor k rozvíjení společenských institucí sloužících mravnímu vzdělávání lidí: jde o tradiční alternativu ke snům o civilizaci jiných než lidských bytostí.

Drobným příspěvkem k tomuto úkolu je též zde předkládaná úvaha o tom, že každý člověk má v každém období svého života nejvhodnější algoritmus vzájemného provázání naděje se spokojeností a že najít i naplnit ho pokoutně díky lékům či něčemu podobnému se nedá. V povaze mravnosti je přece hodnocení toho, co člověk dokázal tvářit v tvář okolnostem a nikoliv to, co mu bez zásluhu spadlo do klína. Je pouze třeba čestně žít vlastní život.

---

²³⁷ Aristotelés: *Etika Nikomachova* (tr: Kříž A.). Praha: Rezek 1996 cf 1095a13-28, 1098b16-23.

KAPITOLA 4

Role citu v enhancement: labyrint a ráj srdce

Titul úvahy každému nutně připomene odkaz Jana Ámose Komenského. Komenský žil v pohnutých časech přeskupování sil a válek s náboženským pozadím, přičemž dění ho vyvrhlo daleko od domova. Trpěl chaosem zasahujícím do jeho osobního života v mnoha rovinách: jeho první i druhá žena zemřela a zemřely mu i dvě děti na mor, jeho literární práci mnoha roků zničil požár zažehnutý katolickou záští. Po celý svůj život měl živobytí vždycky jen skrovné a posléze se rozpadla i jeho milovaná církev; tragédii pak dovršilo to, že jeho rodná zem se ocitla v rukou katolické vrchnosti a on coby štvanec osudu ztratil veškeré šance vrátit se do ní.

Tváří v tvář těmto osudovým ranám našel místo útěchy ve svém srdci: srdce pro něj bylo vyhrazeným prostorem míru a řádu. Řád ovšem nechápal jako výtvor lidského rozumu.

„Aniž toliko prostý pokoj v nich přebývá, ale ustavičná radost a plésání, kteréž se v srdcích z přítomnosti a čitadlnosti Boží lásky rozplývá ... . Nebo jak jen tomu člověku sladko a potěšeno býti nemá, kterýž takové Božské v sobě světlo; takové ušlechtilé Ducha Božího sebe spořádání; takové od světa a otroctví jeho osvobození; takové jisté a hojné Boží sebe opatrování; takové před nepřáteli a příhodami ubezpečení; takový naposledy odevšad pokoj, jakž již ukázáno, v sobě cítí a vidí?“²³⁸

V tomto řádu panují vybrané city směřující lidské myšlení k transcendentním hodnotám. Taková transcendentální zkušenost ve své rozmanitosti nese prosté jméno víra a tato víra není pro Komenského souborem závazných pouček (*fides quae*) o něčem v rámci daného náboženského učení, nýbrž osobním prožitkem setkání (*fides qua*) a zároveň i způsobem života.

Ve stejném duchu posléze Søren Kierkegaard líčí do jemných podrobností vašeň víry tak, že víra je cenná právě díky onomu náboji emocí a nikoliv díky korektnosti učení²³⁹.

²³⁸ Komenský J.A.: *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Waldpress 2005 kap. 49.

²³⁹ Kierkegaard S.: *Philosophische Brosamen und Unwissenschaftliche Nachschrift* (Diderichsen B. a S.). München: Deutscher Taschenbuch 2005 pp. 559–598.

Naše doba se od načrtnutého rozvrhu propastně liší. Hlavní rozdíl tkví v tom, že srdce coby sídlo emocí již dávno není místem pokoje natož blaženosti. Ba dokonce naopak: došlo k tomu, že mnozí lidé před sebou samými utíkají. Jejich potlačené, skrývané či pouze zmatené emoce se stávají samy zdrojem úzkosti a rozjitření. Nacházejí pak v sobě chaos horší toho, který je kolem nich; do chaosu dění se slastně vrhají právě proto, aby v něm unikli své vlastní prázdnotě. Prahnu po zábavě a potažmo po slasti, avšak štěstí spojené s jejich naplněním mizí právě naplněním těchto tužeb. Proto je třeba slast rozhojňovat stále dál: co jiného by bylo štěstí než toto. A o to být šťastným a úspěšným současnému člověku přece jde.

V takové zvrácenosti tkví současná krize i krize dřívější. Zdá se, že je třeba si užít a užít si je třeba teď hned - místo života samotného. I Bůh samotný by byl zahanben: napřed šest dní tvořil a až den sedmý odpočíval. Odpočinek současnost posunula na začátek. Vypadá to tak, že již není třeba si ho zasloužit pilnou prací a pracovními výsledky. Výrazem takového zmatení je to, že člověk má sklon půjčovat si a vést život na dluh (dluh je v mnohých jazycích totožný s vinou) s tím, že o splacení se sotva stará: však ono se to nějak vyřeší. Řešení ovšem přijde v podobě celkového rozvratu a úpadku.

Uvedené souvislosti vytvářejí potřebu povznášení (*enhancement*) všech podob; snad i toho, díky němuž se lidská přirozenost (*fysis*) zčásti mění, avšak hlavně toho, jež přispívá ke zjitření prožitků (*eudaimonia*) přes všechny meze. Sem spadají herní konzole, sociální sítě, vířivka či sklenička něčeho tvrdého. Šíře radovánek je závratná, přičemž společným jmenovatelem je úpadek, na-prostý opak toho, oč se snažili ti z našich předků, kteří ještě dokázali přemýšlet o sobě samých. Tyto okolnosti si zaslouží zevrubnějšího rozboru stran příčin a možné nápravy či léčby.

Co se to tudíž s člověkem stalo? Je chorý? Do jisté míry, ano. Ve hře jsou dvě možné příčiny jeho neduhu: buď určité city má, avšak není s to je vůbec číst, anebo prostě trpí citovou plochostí. To druhé dává tušit, že jeho mozek je již vážně poškozen²⁴⁰, zatímco to první bývá dáno spíš mizernou výchovou a vzděláním čili jde pouze o funkční poruchu²⁴¹. Avšak taková funkční chudoba posléze též vede ke strukturním změnám a výsledek je podobný. Všechny tyto

²⁴⁰ Quirk G.J., Beer J.S.: Prefrontal involvement in the regulation of emotion: convergence of rat and human studies. *Currant Opinion in Neurobiology*, 2006/19, 16:723-727.

²⁴¹ Nemiah J.C., Freyberger H., Sifneos P.E.: Alexithymia: a view of the psychosomatic process. In: Hill O.W. (ed.) *Modern trends in psychosomatic research* vol 3. London: Bittersworth 1976 pp. 430-9; Sifneos P.E. The prevalence of 'alexithymic' characteristics in psychosomatic patients. *Psychotherapy and psychosomatics*, 1973/22, 2:255-262.

okolnosti jsou ještě podtrženy obecnou morálkou kladoucí důraz na racionalitu s tím, že city je třeba ovládat či přímo potlačit. Vypadá to tak, že za city je nutno se stydět a že oddat se jim již hraničí s duševní poruchou.

Nabízí se tak palčivá otázka po tom, co vlastně city vyjadřují a které místo jim přisoudit. Povahou citů se zabývají různé obory, přičemž jejich metody a na jejich základě i výsledky se poměrně hodně liší.

Někteří badatelé se rozhodli postupovat psychologicky a prostě jen zachycovat to, co pokusné osoby líčí: jde o širokou škálu rozmanitých prožitků vybízejících k začlenění do umělých škatulek podle síly náboje, vztahu k předmětu či povaze předmětu samotného²⁴². Jiní badatelé pak vytušili vztah k hodnotám a pokusili se seřazovat hodnoty podle toho, které emoce je provázejí²⁴³. Potíž těchto pokusů tkví v tom, že se pouštějí do oblastí spadajících již do jiných oborů a že v nich pochopitelně tápou.

Na opačné straně dvorce stáli filosofové zaměřeni tak či tak na etiku a sledující hodnoty. Hodnotám se věnovali někteří kantovští myslitelé ve Freiburgu a od samotného počátku též fenomenologie²⁴⁴. Fenomenologie měla za to, že hodnoty lze prostě nazřít či nahlédnout přímo tak, jak se to děje i s jinými předměty zkoumání. Ovšem vadou těchto pokusů bylo to, že jmenovaní postřádali zevrubnější poučení o povaze citovosti a citovost tudíž ponechávali stranou.

Až svérázný filosof Max Scheler ovlivněný již zmíněnými školami ukázal poměrně jednoduchý vztah mezi dvěma zcela různými oblastmi: zkušenost citů odkazuje vždycky k určitým hodnotám a naopak potud, pokud je něco hodnotou pro kteroukoliv lidskou bytost, pak je to v jejím případě vždycky opředeno citovým nábojem²⁴⁵. Vyjádřeno jinak, mezi psychologii a etikou je takto velmi těsný vztah navzdory tomu, že jde o zcela různé obory. Zaměřovat je je špatné a stejně tak špatné je zcela je oddělit.

Uvedenou zákonitost je třeba mít dále na paměti. Jde o to, že etika není od zkušenosti zcela odtrženým oborem a že naopak zkoumání duše tímto získává určitý transcendentální rozměr. Výhoda této interpretace spočívá v tom, že díky ní lze proniknout hlouběji k pochopení rozvratu současné společnosti.

²⁴² Ekman P.: Basic Emotions. In: Dalgleish T., Power M. (eds.). *Handbook of Cognition and Emotion*. Sussex: John Wiley 1999 ch 3.

²⁴³ Maslow A.H.: *Motivation and personality*. New York: Harper 1954.

²⁴⁴ Brentano F.: *O původu mravního poznání* (tr: Hartl M). Praha: Naše vojsko 1993.

²⁴⁵ Scheler M.: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, GW 2*. Bern: Francke 1954 pp. 256–278.

Kterou roli tudíž takto vykládané city v lidském životě vlastně hrají? Zdá se, že na uvedeném pozadí se nabízejí různé podoby jejich místa. Předně je třeba počítat s tím, že určité city má člověk se zvířetem společné. Jde o to, že v tomto směru je tělo určitým amplifikátorem zkušenosti s prostředím: zatímco sensorické nástroje samy o sobě bývají leckdy otupělé, dochází k tomu, že na pozadí očekávání se dají postřehnout i velmi jemné nuance toho, co z prostředí přichází. Výrazem těchto nuancí jsou právě city; city jsou tudíž rysem vyspělosti toho kterého zvířete a u člověka dosahuje tato vyspělost mimořádného vrcholu.

Avšak to je stále jen imanentní rovina, kterou se nyní můžeme pokusit doplnit o rovinu transcendentální a obrátit se k tomu, co asi mýnil Komenský ve svém směřování k ráji srdce. Zde je vhodné připomenout dvě základní kategorie každého uvažování o etice a vlastně o lidském jednání vůbec: jde o pojmy prostředku a cíle. Cíle pak jsou oněmi hodnotami, jejichž prožitek má citovou povahu, zatímco prostředky bývají povýtce rozumové a proto přidržit se rozumového přístupu je v jejich případě dokonce pokládáno za ctnost hodnou doporučení. Ovšem oddělit obě vrstvy rozhodování úplně nelze: jde o to, že prostředky se týkají též druhých lidí. Ba dokonce tomu bývá tak, že druzí lidé jsou přímo nástrojem pro uskutečnění našeho vlastního záměru, přičemž nástroje takto nabývají hodnoty a je tudíž povinností přikládat jim též citovou váhu.

Je tudíž mravním úkolem přetavit prostředek v cíl samotný potud, pokud je jím lidská bytost²⁴⁶. Na druhé straně člověk vyžívá a vyžívá tím, že dospívá k hlubším pohnutkám. Důsledkem je, že vznikají prostředky z cílů dřívějších a že dosavadní cíle jsou tak překračovány cíli dalšími, díky čemuž se dostávají do jejich služeb. Poněvadž cíl je v případě jednání důvodem, důvody každého jednání lze takto vést hodně daleko až tam, kde lze v budoucnosti nalézt či aspoň vytušit důvod poslední. Poslední důvod se v současné době obvykle pojmenovává smysl života vcelku. Potíž s tímto pojmem je, že vyjadřuje hodnotu a že coby hodnota má citovou povahu. Postihnout citovou zkušenost čirým rozumem je ovšem vyloučeno. Naproti tomu mít za to, že rozum se jen tak vzdá, očekávat jistě nelze; alespoň určitá jeho část se vždycky bude snažit uchopit i ty nejskrytější a nejtajemnější oblasti zkušenosti a najít pro ně jméno.

Leccos bylo v tomto směru filosofii již vykonáno. Průkopníkem je zde nejspíš David Hume hlavně v tom, že postuloval poslední důvod každého lidského jednání: jednání má svého hybatele vždycky v emoci (*,e-motio' ~ ,motio'*) a nikdy v racionalitě s tím, že racionalita není s to pohnout člověkem ani o píď.

²⁴⁶ Kant I.: *Základy metafyziky mravů* (tr: Znoj M). Praha: Svoboda 1990 p. 91.

„city podněcují rozum k tomu, aby hledal souvislosti a dospěl k úsudku o příčinách a následcích ... poněvadž rozum není s to spustit jednání či podnitit volbu, soudím, že stejně tak není s to volbě zabránit či vést s vášněmi a city spor o směřování vůle ... rozum samotný nemůže být nikdy motivem k jednání vůle ... nemůže odporovat vášním vyvěrajícím z vůle“²⁴⁷

Tento geniální postřeh jmenovaného se ovšem veškeré dosavadní tradici přičil. Navázal na něj sice přítel a žák Adam Smith rozvinutím učení o mravních citech či další skotští představitelé morálního bádání, avšak jinak takovému obratu nebyl pozdější vývoj příliš nakloněn: převažovalo i nadále zaujetí pro rozum coby klíč k pochopení lidského ducha.

Totíž přesněji: šlo jen o určité pojetí rozumu a jiné výklady rozumu zůstávaly stranou. Když se rozum zúží na pouhé zacházení s pravidly a k tomu ještě pravidly přesně vymezenými, dochází k tomu, že se veškerá citovost beze zbytku vytratí; důraz na citovost je ovšem manko moderny a důsledky nás pronásledují dosud. Východisko tkví nikoliv v tom, že se proti citovosti staví chladný rozum coby její protiklad. Nabízí se totiž možnost pochopit rozum coby kritický přístup a všechno pak vypadá docela jinak: každé důsledně kritické myšlení je totiž s emocionalitou těsně spjaté a lze dokonce mít za to, že bez emotionality by k žádnému hodnotovému soudu ani nemohlo dojít. Ostatně tudy vede i cesta Maxe Schelera a jeho pokračovatelů²⁴⁸.

Další obrat nastal s osobou Sorena Kierkegaarda; Kierkegaard se lišil od svých předchůdců tím, že citovou stránku zkušenosti postavil dokonce přímo do středu svého uvažování. Prozkoumal různé city a mezi nimi mu šlo hlavně o víru: víru pokládal za výraz nejzazší vášně ovládající celého člověka a pronikající do všech koutů lidského snažení²⁴⁹. Kromě takto mohutného zaujetí se v lidské duši rojí spousta citů jiných a tyto city jsou s to člověka též ovlivňovat.

Následně pod pak vlivem tohoto filosofa si pak celá řada filosofů dalších začala všimnout emocionální zkušenosti a některé z nich podrobila zevrubnému rozboru. Výrazný vliv měl rovněž na Martina Heideggera. Heidegger ovšem některé z podnětů rozvedl do hloubky a mezi nimi vyniká hlavně objevná myšlenka rozdílu mezi jsouncem a bytím: bytí je podle něj způsobem jevení se jsounca čili tím, co každé jsouncno provází, přičemž ono samo žádným jsouncnem není.

²⁴⁷ Hume D.: *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon 1978 pp 414-416 II/III.

²⁴⁸ Solomon R.C.: The logic of emotion. *Nous* 1977/11, 1:41-48; Prinz J.: The emotional basis of moral judgments. *Philosophical Explorations: An International Journal for the Philosophy of Mind and Action* 2006/9, 1:29-43.

²⁴⁹ Cf: pozn. 2.

Není zde prostor probírat obsah výrazu bytí a zabíhat do podrobností, ovšem jednu stránku je třeba v naší souvislosti zdůraznit. Postřehnout bytí není snadné a výrazem vyjadřujícím to, oč v něm jde, je smysl; smysl pak má emocionální povahu, přičemž jde o emocionální zkušenost lišící se od zkušeností jiných: je to celkové naladění (*Stimmung*) zůstávající v pozadí předně všech citů dalších a kromě toho i rozumu samotného²⁵⁰.

Zde se dostáváme k jádru otázky po povznášení ve všech jeho podobách. Když se člověku smysl bytí vytratí, upíná se k různým jsoucnům a jim svým způsobem slouží. Jde cestou obstarávání (*Besorgenheit*) místo prosté starosti (*Sorge*) o to, co je v životě určující. Hlavním důsledkem je existence zbavená autenticity a povýtce vyprázdněná²⁵¹.

Ovšem toto poněkud abstraktní vyjádření je v poměru k ráji srdce stále ještě dost prázdné. Onen ráj má totiž daleko živější povahu – oplývá bohatstvím vnitřních prožitků (*Erlebnis*) a člověk si s ním vystačí i tehdy, když je po vnější stránce chudý a prostředků k obveselení má jen poskrovně, případně dokonce i tehdy, když chaos přímo vládne kolem něj.

Avšak i tento chaos je stále ještě přijatelný pro toho, jehož srdce zůstalo vyprahlé a opuštěné: zachvátí ho totiž chaos horší než chaos mimo něj. Čím se takový chaos v nitru projeví? Základním rysem niterného chaosu je buď úzkost anebo nuda; nuda je ovšem obvyklou a převažující zkušeností moderního lidstva. Heslem moderního člověka je: ‚kudy z nudy?‘. Nuda je svým způsobem peklo a před tímto peklem se každý snaží za každou cenu prchnout: pídí se po rozptýlení všeho druhu²⁵², ačkoliv spása spočívá v pravém opaku. Záchrana tkví v soustředění se: bez soustředění se nedá ani odpočívat. Ovšem to se podaří jen tomu, kdo má na co. Když se všechny pocity slíjí a cit základní v podobě smyslu se vytratí, zbývá jen útěk, útěk před sebou samým (vlastní obraz v zrcadle je děsem) a k zábavě povyražení či sebevraždě (sebevraždou bývá svou povahou vlastně již i zábava samotná).

Na tomto pozadí si může každý udělat test vlastního srdce či přesněji, míry jeho bohatství: bohatost se dá poznat podle toho, čemu kdo dává v dané chvíli přednost a čemu se ve svém pracovním i volném čase věnuje. Kdo raději kontemplanuje a medituje než by sledoval kabaret (kabaretem se zde míní zábava kterékoliv podoby), ten má jistě v srdci hojnější podněty než ten, kdo jde cestou opačnou.

²⁵⁰ Heidegger M.: *O pravdě a bytí* (tr: Němec J.). Praha: Vyšehrad 1971 pp. 47–49; Heidegger M.: *Bytí a čas* (tr: Chvatík I., Kouba P., Petříček M., Němec J.). Praha: Oikoumené 2008 pp. 339–346 § 68 b.

²⁵¹ Idem pp. 260–267 § 53, 295–301 § 60.

²⁵² Idem pp. 346–348 § 68 c.

Zajímavé je, že rozum tváří v tvář takovým úkolům troskotá: totiž rozum nižší v podobě vymezování, dokazování či odvozování. Ovšem je zde ještě vyšší rozum, rozum důsledně kritického uvažování, pochybností a otázek po pravdě, kráse a dobru či případně po rozumění druhým lidským bytostem. Takové rozumění vyvěrající ze stálého tázání a zejména z tázání po nejzazších pohnutkách bližního, nemůže nikdy dospět k jistotě²⁵³: jistota je chimérou slabochů a týká se leda přizemních věcí.

Totíž přesněji, není nic naprosto jistého; jistými se věci pouze zdají a zdají se tak tehdy, když jsou poněkud jistější než ostatní. Souhrnné tvrzení má tudíž podobu: ze všeho nejjistější je, že něco je jistější než cokoliv jiného. Za předpokladu stupňování jistoty pozbývá platnost i aporie lháře díky tomu, že při důraze na význam věty panuje relativismus a relativismus panuje i při důraze na větu samotnou. Možnost nalezení absolutní jistoty je bez rozporu vyloučena. Odvážní lidé dokáží jistotu opustit, zatímco slaboši k ní přilnou a vybaveni silným přesvědčením o své pravdě, kráse či dobru páchají v dějinách až příliš mnoho špatného.

Jsou tudíž pouze dvě cesty na výběr a lze si vybrat jen jednu z nich: pro někoho je hlavní **být** a pro jiného **znát**.

Znalost zoufale žádá zakořenění v čemsi pevném, ať již je to dogma, axiom či alespoň hmatatelné vlastnictví něčeho. Na tomto základě si pak buduje model skutečnosti místo skutečnosti samotné a v něm se zabydluje; odvozuje všechno ze svých předpokladů a běda tomu, co se jim přičí. Přesně toto vystihuje anekdota o slavném německém mysliteli. Když přišli Hegelovi žáci za svým učitelem a namítali mu, že jeho učení se od faktů se liší, on měl pravit: tím hůř pro fakta.

Fiasko tohoto přístupu tkví v tom, že každá evidence je evidencí pouze silného citu a ten, kdo onen cit postrádá, uchyluje se k floskulím s tím, že jeho floskule se mu zdají být na rozumu postavené záruky. Ovšem celý jeho rozum tkví v tom, že se ve své křehkosti vydal někomu napospas a následně si od něj vypůjčil či prostě jen ukradl cosi z jeho myšlenkového bohatství. Jde ve směr o osoby pěstující povznášení (*enhancement*) v každé chvíli života; život stávající je pro ně pouhým prostředkem k získání znalosti a ze znalosti pramení jejich jediná útěcha.

Proti takovým osobám stojí ti, jímž jde hlavně o to žít svůj vlastní život čili prostě být. Bytí je při veškeré křehkosti samo o sobě hodnotou a není třeba

²⁵³ Collingwood R.G.: *Speculum mentis*. Oxford: Clarendon 1924; Collingwood RG: *An Autobiography*. Oxford: Oxford University Press 1959 pp. 29–43.

ho dál povznášet; povznášením (*enhancement*) dostačujícím je tázání a tázání po tázání vlastní bytosti i bytostí druhých²⁵⁴. Těší se nikoliv na něco, nýbrž z něčeho: z toho, že díky tázání v jejich srdci tryská pramen rozmanitých citů a tyto city samotné jsou pro ně bohatstvím dostatečným: vstupují do zvláštního království vymykající se všem královstvím či jiným politickým uskupení času tohoto.

Na volbě mezi ‚být‘ a ‚znát‘ se štěpí povznášení (*enhancement*) v tom, zda je prospěšné či škodlivé. Škodlivý je důraz na ‚znát‘ ve smyslu znalost ‚mít‘ a držet pevně v rukou. Na druhé straně skutečný zisk pramení z odvahy k tázání tváří v tvář čemukoliv a potažmo k ‚být‘ čili k tomu spokojit se se životem samotným²⁵⁵. To ostatně výtečně vystihují biblická slova:

„Nikdo nemůže sloužit dvěma pánům. Neboť jednoho bude nenávidět a druhého milovat, k jednomu se přidá a druhým potom pohrdne. Nemůžete sloužit Bohu i majetku. Proto vám pravím: nemějte starost o svůj život, co budete jíst, ani o tělo, co budete mít na sebe. Což není život víc než pokrm a tělo víc než oděv? Pohlédte na nebeské ptactvo: neseje, nežne, nesklízí do stodol, a přece je váš nebeský Otec živí. Což vy nejste o mnoho cennější (*diaferete*)? Kdo z vás může o jedinou píď prodloužit (*prostheinai*) svůj život, bude-li se znepokojovat? A o oděv proč si děláte starosti? Podívejte se na polní lilie, jak rostou: nepracují, nepředou a pravím vám, že ani Šalomoun v celé své nádheře nebyl tak oděh, jako jedna z nich. Jestliže tedy Bůh tak obléká polní trávu, která tu dnes je a zítra bude hozena do pece, neobleče tím spíše vás, malověrní? Nemějte starost (*merimnésete*) a neříkejte: co budeme jíst? Co budeme pít? Co si budeme oblékat? Po tom všem se shánějí pohané (*ethné*). Váš nebeský Otec přece ví, že to všechno potřebujete (*chrézete*). Hleďte především jeho království a spravedlnost, a všechno ostatní vám bude přidáno“²⁵⁶.

Jde zkrátka o to dospět k autenticitě a vzít si k srdci radu: buď sám sebou!

---

²⁵⁴ Cf. pozn. 16.

²⁵⁵ Tillich P. (2004) *Odvaha být* (tr: Mikšík D.). Brno: CDK 2004.

²⁵⁶ Mat 6:24-33.

KAPITOLA 5

Enhancement v neurofyziologii**1. Úvod**

Enhancement může v českém překladu znamenat zvýšení, zvětšení, pozvednutí, vzestup, vystupňování, zintenzivnění, zmnožení, ale také přehánění. Z hlediska funkce mozku, resp. současných znalostí, které máme o funkci mozku a také v souvislosti se znalostmi o *enhancement*, se budeme zabývat dvěma druhy *enhancement*, a sice farmakologickým kognitivním *enhancement* a kognitivním *enhancement* způsobeným aplikací magnetického pole nebo stejnosměrného proudu na mozek. Nebudeme se zabývat jinými druhy *enhancement*, jako například morálním *enhancement* či sociálním *enhancement*, i když jejich bezprostřední souvislost s funkcí mozku je nepopíratelná. Co znamená *enhancement*? Velmi obecně lze říci, že určitá funkce či schopnost je zvýšena, když je zlepšena relativně vůči předchozí úrovni této funkce či schopnosti a to tak, že zvyšuje naději jednotlivce vést kvalitní život²⁵⁷. Také lze říci, že funkce nebo schopnost je zvýšena (*enhanced*), když je zlepšena víc než činí obvyklá úroveň – třeba průměrná úroveň pro daný druh, anebo obecně přijímaná normální úroveň funkčnosti²⁵⁸. Jiná definice říká, že kognitivně zvýšená (*cognitively enhanced*) osoba není nutně ta, jejíž kognitivní kapacita je vysoká. Je to spíše někdo, kdo má prospěch ze zákroku či intervence určené ke zkvalitnění některého z kognitivních subsystémů, aniž by byla korigována nějaká specifická identifikovatelná patologie či dysfunkce tohoto subsystém²⁵⁹. Tito autoři uvádějí následující definici kognitivního *enhancement*: jedná se o zvětšení (*augmentation*) základních systémů zpracování informace v mozku, včetně mechanismů, které jsou základem percepce, pozornosti, konceptualizace, paměti, uvažování a motoriky.

²⁵⁷ Savulescu J., Sandberg A., Kahane G.: Well-being and enhancement. In: Savulescu J., Meulen ter R., Kahane G. (eds.) *Enhancing Human Capacities*. Oxford: Wiley-Blackwell 2011 pp. 3–18.

²⁵⁸ Sabin J.E., Daniels N.: Determining “medical necessity” in mental health practice. *Hastings Cent Rep*, 1994/24, 6:5-13.

²⁵⁹ Bostrom N., Sandberg A.: Cognitive enhancement: methods, ethics, regulatory challenges. *Sci Eng Ethics*, 2009/15, 3:311-341.

2. Farmakologický kognitivní *enhancement*

V případě farmakologického kognitivního *enhancement* (FKE) se obvykle jedná o léky, které byly vyvinuty pro léčbu určitých onemocnění mozku a jsou využívány pro změnu psychického stavu zdravých lidí²⁶⁰. Většina látek, které jsou považovány za FKE, byla původně vyvinuta pro klinické využití s cílem léčit stavy, které jsou alespoň částečně charakterizovány nějakým zřejmým kognitivním deficitem. Například dvě látky, které jsou nejčastěji zmiňovány v souvislosti s kognitivním *enhancement*, amfetamin a modafinil, byly původně vyvinuty, aby léčily příznaky vyskytující se v onemocnění označovaném jako ADHD (*attention deficit hyperactivity disorders* – choroba spojená s poruchou pozornosti a hyperaktivitou) a narkolepsie.

Stručný přehled látek, které se počítají mezi typické FKE látky přinášejí Husain a Mehta²⁶¹. Mezi FKE látky patří metylfenidát a amfetamin, oba jsou inhibitory zpětného vstřebávání noradrenalinu a dopaminu, zlepšují pracovní paměť, pozornost a bdělost, ovlivňují frontoparietální systém pozornosti a striatum a využívány jsou pro léčení ADHD a zvýšení stavu bdělosti. U metylfenidátu (Ritalin) se ukazuje, že jeho účinek u zdravých lidí je spíše ve smyslu zvýšení motivace, nikoliv zvýšení kognitivních funkcí²⁶². Podrobnější přehled účinku těchto stimulancií z pera autorek Elisabeth Smithové a Marthy Farahové²⁶³ ukázal, že tyto látky jsou ve Spojených státech hojně užívány studenty, a že jejich pozitivní avšak nevýrazný účinek může být ve smyslu zlepšení deklarativní paměti a také zvýšeného ukládání paměťových stop. Kofein je ne-selektivní antagonist adenosinových receptorů, zvyšuje bdělost, zlepšuje pracovní paměť a příležitostné učení, působí na frontální systém pozornosti. Nikotin je antagonistou nikotinového cholinergního receptoru, zlepšuje pracovní paměť, episodickou paměť a pozornost, působí na frontoparietální systém pozornosti a mediální temporální lalok. U modafinilu je neuromodulační účinek neznámý, ale ovlivnění se zřejmě týká systémů mediátorů dopamin, noradrenalin a orexin; modafinil ovlivňuje pozornost, pracovní a episodickou

²⁶⁰ Maslen H., Faulmüller N., Savulescu J.: Pharmacological cognitive enhancement-how neuroscientific research could advance ethical debate. *Front Syst Neurosci*, 2014/8:107.

²⁶¹ Husain M., Mehta M.A.: Cognitive enhancement by drugs in health and disease. *Trends Cogn Sci*, 2011/15, 1:28-36.

²⁶² Ilieva I.P., Farah M.J.: Enhancement stimulants – perceived motivational and cognitive advantages. *Front Neurosci*, 2013/7, 198:1-6.

²⁶³ Smith M.E., Farah M.J.: Are prescription stimulants “smart pills”? The epidemiology and cognitive neuroscience of prescription stimulant use by normal healthy individuals. *Psychol Bull*, 2011/137, 5:717-741.

paměť prostřednictvím frontálního systému pozornosti, používá se pro léčbu narkolepsie. Atomoxetin a reboxetin jsou inhibitory zpětného vstřebávání noradrenalinu, ovlivňují inhibiční procesy, pracovní paměť a pozornost prostřednictvím frontoparietálního systému a užívají se pro léčbu ADHD a deprese. Donepezil, galantamin a rivastigmin blokuje enzymatický rozklad acetylcholinu, zlepšují episodickou paměť a pozornost vlivem na frontální pozornostní systém a používají se k léčbě raného stadia Alzheimerovy choroby. Memantin působí nekompetitivní blokádu otevřených kanálů NMDA receptorů, ovlivňuje episodickou paměť a pozornost prostřednictvím frontálního a parietálního laloku a používá se pro léčbu Alzheimerovy nemoci. V současné době se dají účinky FKE látek na kognitivní funkce sledovat objektivně například pomocí funkční magnetické rezonance. Například v testu visuomotorické kontroly po podání reboxetinu je zvýšená aktivita přítomna vpravo v primární zrakové oblasti, v intraparietálním sulku.

Maslenová se spolupracovníky se ve své přehledné práci zabývají šesti základními etickými otázkami v souvislosti s farmakologickým kognitivním *enhancement*²⁶⁴: 1. Jsou tyto látky dostatečně bezpečné z lékařského hlediska, aby mohly být používány? 2. Můžeme považovat takto obohacený mozek za autentický? 3. Mohou být jednotlivci nuceni užívat látky typu FKE? 4. Existuje významný rozdíl mezi využitím látky působící FKE jako léku a jako vylepšující či obohacující látky? 5. Může nerovnost v přístupu k FKE mít vliv na spravedlnost v distribuci léků? 6. Představuje užívání látek působících FKE podvod ve smyslu zdravé soutěže?

Pokud se týče první otázky, autoři nejprve upozorňují na skutečnost, že mnoho studií nenalézá u klasických FKE látek jako methylenidát, amfetamin, modafinil či donepezil buď žádný účinek, nebo jen velmi specifický účinek – například modafinil zvyšuje exekutivní funkce a paměť u lidí, kteří jsou silně nevyspalí, ale nemá žádný účinek u vyspalých a odpočnutých lidí. Podobně jako u jiných léků jsou lidé používající FKE látky vystaveni jejich vedlejším účinkům, i když obecně řečeno FKE látky jsou vesměs dobře tolerovány. Soubor vedlejších účinků je rozsáhlý a zahrnuje podle jednotlivých léků, resp. jejich farmakologických účinků bolesti hlavy, úzkost, nervozitu, nauseu, závratě, spavost, nespavost, různé potíže kardiovaskulárního systému atd. Podobně jako u jiných léků je to otázka zda pozitivní účinky převáží nad negativními. Velkým rizikem u FKE látek je také vznik závislosti na nich.

²⁶⁴ Maslen H., Faulmüller N., Savulescu J.: Pharmacological cognitive enhancement-how neuroscientific research could advance ethical debate. *Front Syst Neurosci*, 2014/8:107.

Ve smyslu autenticity Maslenová a spolupracovníci²⁶⁵ upozorňují na skutečnost, že člověk je tvor autonomní a může podobně jako behaviorálním trénováním ovlivnit pomocí FKE látek některé své vlastnosti, které se mu zdají nedostatečné pro jeho život, například zlepšit svou koncentraci na nějaký úkol. Jinou otázkou je do jaké míry mozek ovlivněný FKE látkami zůstává mozkem přirozeným? Pravdou je však, že se takto neptáme u celé řady látek, jako kofein, nikotin či alkohol, jejichž používání považujeme za přirozené a neuvažujeme o nepřirozeném mozku. Podobně jako FKE látky i tyto látky ovlivňují nervové systémy, modifikují vyplavování či zpětné vstřebávání mediátorů.

V problematice donucení či povinnosti používat FKE látky se Maslenová a spolupracovníci²⁶⁶ odvolávají na nedávný materiál britské Akademie lékařských věd, ve kterém se píše: „Zaměstnání, která vyžadují specifické soustředění, mohou mít prospěch z *enhancement* jenž usnadňuje dosažení takového soustředění. Například, chirurgové jsou nuceni často soustředit se po velmi dlouhé období, kdežto v jiných zaměstnáních, jako například v případě letových dispečerů je třeba naopak okamžité soustředění v průběhu dlouhých uniformních období. Je patrné, že u takových zaměstnání s vysokou odpovědností může být považován *enhancement* (rozuměj FKE) za morální povinnost a dokonce může být vyžadován společností“. Je však často velmi obtížné stanovit, jaký stav odpovídá normálnímu stavu a jaký je již patologický. Například v případě ADHD je odhad stupně abnormality velmi obtížný a tím také odhad nutnosti použít látku jako *enhancement* nebo lék. Dále uvádějí autoři jako instruktivní příklad použití modafinilu jako léku FKE. V případě narkolepsie, kde modafinil je lékem, lze v mnoha případech stanovit tuto diagnózu na základě absence neurotransmiteru orexinu v hypotalamu, na rozdíl od toho normální jedinec s deprivací spánku má hladinu orexinu v hypotalamu normální. Na druhé straně je předepisován modafinil jako lék v případě nespavosti způsobené prací na noční směně, tedy stavu, který není spojen s patologickým stavem v hypotalamu. Autoři se domnívají, že ve sporu kdy jsou FKE látky lékem a kdy v roli *enhancement* by měla v budoucnosti být rozhodující objektivní neurovědecká diagnóza. Tím se také vypořádávají s čtvrtou otázkou, tj. otázkou kdy se jedná o lék a kdy o FKE látku.

Rovnost či spravedlivé rozdělování FKE látek přináší s sebou významné sociální otázky. Vzhledem k tomu, že FKE látky nejsou předmětem zdravotního

---

²⁶⁵ Idem.

²⁶⁶ Idem.

pojištění, jsou teoreticky lépe dostupné majetným jedincům. Tím se zvyšuje sociální nerovnost a dostává se majetným jedincům dalších výhod. Teoreticky by měly být FKE látky podle některých pozorování být účinnější při zvyšování kognitivní kapacity u lidí, kteří se vyznačují nízkou základní úrovní pracovní paměti, naopak by měly mít poměrně nízkou účinnost u lidí s vysokou základní úrovní pracovní paměti, dokonce by měly jejich kognitivní kapacitu zhoršovat²⁶⁷. Z tohoto důvodu by měly mít k FKE látkám lepší přístup lidé, kteří patří do první skupiny.

Na otázku podvádění pomocí FKE látek a naopak jejich správného použití doporučují řídit se neurovědeckými znalostmi. Například je známo²⁶⁸, že u mnohých FKE látek má funkce závislosti odpovědi na dávce (*dose-response curve*) tvar U, tzn. že lidé s nízkou kognitivní výkonností se nacházejí na vzestupné části této křivky a mohou použitím FKE látek získat a lidé s vysokou kognitivní výkonností se nacházejí na sestupné fázi křivky a mohou použitím FKE látek jen ztratit. Husain a Mehta také upozorňují na individuální efekt FKE látek, který může mít podklad i genetický²⁶⁹. Uvádějí i příklad polymorfismu v oblasti chromosomu 22 kódující enzym katechol-O-metyltransferázu (COMT), která rozkládá katecholaminy, včetně dopaminu, na synapsích. Polymorfismus bývá spojen s variabilitou výkonnosti pracovní paměti a proto mohou být reakce lidí na amfetamin, látku ovlivňující metabolismus dopaminu, velmi odlišné. Jiným faktem souvisejícím s otázkou individuální reakce na FKE látky je skutečnost, že použití FKE látky může zlepšit či zvýšit některou kognitivní vlastnost, například pracovní paměť, s cílem vyřešit rychle nějaký problém, ale přitom si podstatně zhoršit výbavnost dávných událostí, tzn. zhoršit dlouhodobou paměť. V současné době přispívá k objasnění účinku FKE látek také funkční magnetická rezonance (fMRI) a pozitronová emisní tomografie (PET).

Podstatou *enhancement* se zabývá u pokusných zvířat práce Ahnaoua a spolupracovníků²⁷⁰, která naznačuje, že podstatnou skutečností pro vznik *enhancement* je vznik synchronizovaných oscilací v EEG v mozkové kůře a podkorových centrech. Studovali tento problém na potkanech s vhojenými elektrodami v různých oblastech mozkové kůry, jimž podávali farmaka, která jsou

²⁶⁷ de Jongh R., Bolt I., Schermer M., Olivier B.: Botox for the brain - enhancement of cognition, mood and pro-social behavior and blunting of unwanted memories. *Neurosci Biobehav Rev*, 2008/32, 4:760-776.

²⁶⁸ Idem, Husain M., Mehta M.A.: Cognitive enhancement by drugs in health and disease. *Trends Cogn Sci*, 2011/15, 1:28-36.

²⁶⁹ Idem.

²⁷⁰ Ahnaou A., Huysmans H., Jacobs T., Drinkenburg, W.H.: Cortical EEG oscillations and network connectivity as efficacy indices for assessing drugs with cognition enhancing potential. *Neuropharmacology*, 2014/86:362-377.

známa tím, že vyvolávají *enhancement* (donepezil, rivastigmin, takrin, galantamin a memantin). Pomocí analýzy hlavních komponent v EEG záznamech zjistili, že aplikace uvedených látek způsobuje zvýšení oscilací v theta oblasti (4,5-6 Hz) a v gama oblasti (30,5-50 Hz). Analýza funkční konektivity naznačila, že existuje zvýšená koherence pomalé theta activity v parietookcipitální a v mezihemisferální korové oblasti. Podobné oscilace a koherentní aktivitu bylo možné zaregistrovat u potkanů z vhojených elektrod do hipokampové oblasti CA1-CA3 po podání donepezilu. Kombinované podání farmak vyvolávajících *enhancement* a skopolaminu způsobilo zablokování přesunu hipokampové aktivity směrem k pomalé delta aktivitě. Efekt zpomalení EEG aktivity vyvolává samotný skopolamin a je spojen s typickým zhoršením kognitivních funkcí a u potkanů.

Adenosin a adenosinové receptory se ukazují jako důležité farmakologické cíle pro kontrolu kognitivních funkcí²⁷¹. Adenosin tím, že působí na inhibiční A1 receptor a facilitační A2 receptor je schopen integrovat dopaminovou, glutamátovou a BDNF signalizaci a modulovat synaptickou plasticitu v těch oblastech mozku, které jsou důležité pro proces učení a pro paměť. Pokusy na zvířatech a klinické studie u lidí prokázaly, že aktivita adenosinových receptorů může následkem působení kognitivního *enhancement* a neuroprotektivního působení snížit stupeň kognitivního zhoršení u neurodegenerativních onemocnění. Například existují epidemiologické důkazy o tom, že pravidelná spotřeba kofeinu, nejčastěji používané psychoaktivní látky, která je neselektivním antagonistou adenosinových receptorů, způsobuje snížení kognitivního zhoršení v souvislosti se stářím a také u Alzheimerovy choroby a snižuje možnost vzniku Parkinsonovy choroby.

Jeden z příkladů současného přístupu k *enhancement* představuje tzv. *human augmentation* (v prakticky stejném významu jako *enhancement*, navíc přírůstek či přídavek) což je nový obor výzkumu, jehož cílem je využití metod vypracovaných pro lékařské terapeutické intervence a rehabilitační medicínu, tzn. strategické postupy, léky a externí umělé přístroje původně určené ke kompenzaci ztracených funkcí ke zvýšení fyzických a kognitivních schopností jedinců, tak, aby jejich schopnosti převyšovaly schopnosti normálních fyziologických jedinců²⁷². Jedná se o vytvoření hybridního bionického systému, který obsahuje jak biologické prvky, tak technické prvky uspořádané do kom-

---

²⁷¹ Chen J.F.: Adenosine receptor control of cognition in normal and disease. *Int Rev Neurobiol*, 2014/ 119:257-307.

²⁷² Di Pino G., Maravita A., Zollo L., Guglielmelli E., Di Lazzaro V.: Augmentation – related brain plasticity. *Front Syst Neurosci*, 2014/8, 109:1-22.

paktního komplexu, kde je robotická součást systému těsně spojena s mozkem lidské bytosti. Například se jedná o robotickou ruku, která je řízena přímo signály z vhojených elektrod do mozkové kůry nebo do periferních nervů, aby dekódovaly úmysl zkoumané osoby pohnout končetinou. Takový systém nakonec vede k nebývale těsnému spojení člověka a stroje. Mnohé z mozkových procesů, které jsou určeny k znovunabytí některé funkce, jsou identické s těmi, které jsou určeny k augmentaci.

Mozek je vybaven značnou plasticitou, což je schopnost adaptovat jeho strukturální a funkční konektivitu jako odpověď na vnější podmínky vytvořením nové funkce nebo nového způsobu jak vykonat starou funkci. Plasticita mozku se uplatňuje v raném vývoji mozku, při osvojení si nových dovedností a při hojení poraněného mozku, například po iktu. Kognitivní *enhancement* představuje pokus zlepšit kognitivní funkce (paměť, pracovní paměť, pozornost, inteligenci) prostřednictvím tréninku, psychologické strategie, léků nebo jiných lékařských intervencí a také technické pomoci. Současný způsob *human augmentation* představuje buď kognitivní *enhancement* samotný nebo jej může ovlivnit nepřímo prostřednictvím sensori-motorické augmentace. Plasticita mozku je založena na novotvorbě synapsí, která se dá prokázat morfologicky jako změna trnů na dendritech neuronů, nebo dnes i pomocí dvoufotonové konfokální mikroskopie *in vivo*. Může se měnit i tvar a délka dendritického stromu neuronů, změny se dají prokázat i elektrofyziologicky, pomocí elektroencefalografie, magnetoencefalografie, pozitronové emisní tomografie či magnetické rezonance. Například magnetoencefalograficky lze prokázat zvětšení projekční oblasti levé ruky v somatosenzorické a motorické kůře houslisty²⁷³.

3. *Enhancement* pomocí transkraniální magnetické a elektrické stimulace

Kromě farmakologického kognitivního *enhancement* existuje ještě jedna oblast *enhancement*, které se dostává v poslední době pozornosti v neuroetice. Jedná se o *enhancement* prováděný neinvazivní transkraniální stimulací a to ve dvou verzích: buď jako transkraniální magnetická stimulace (*transcranial magnetic stimulation* – TMS) nebo jako transkraniální stimulace stejnosměrným

²⁷³ Elbert T., Pantev C., Wienbruch C., Rockstroh B., Taub E.: Increased cortical representation of the fingers of the left hand in string players. *Science*, 1995/270(5234):305-30.

elektrickým proudem (*transcranial direct current stimulation* - tDCS). V prvním případě se stimuluje mozek subjektu silným magnetickým polem (1 i více Tesla), které vzniká v cívice přiložené k povrchu hlavy, elektrické pulzy zavedené do cívky vybudí magnetické pole, které je dostatečně silné, aby změnilo membránový potenciál buněk mozkové kůry a vyvolalo generování akčních potenciálů. Podle frekvence stimulace je možné mozkovou kůru buď inhibovat (nejčastěji frekvence 1 Hz) nebo excitovat (nejčastěji frekvence 5–20 Hz). V případě tDCS prochází slabý elektrický stejnosměrný proud (cca 1 miliampér) mezi elektrodami umístěnými na protilehlých částech hlavy a moduluje membránové potenciály mozku podle své polarity. TMS i tDCS byly použity ke kognitivnímu *enhancement*²⁷⁴ v případě ovlivnění prostého pojmenování obrazů, fonologické paměti, pracovní paměti, plynulosti řeči, zlepšení implicitního učení a analogického uvažování.

Výzkumy, které se týkají využití TMS v *enhancement* kognitivních funkcí probíhají především v armádě USA a týkají se hlavně pilotů a jejich technického zázemí²⁷⁵. Ukazují, že například TMS zrakových oblastí, především v inhibičním pomalém režimu, může zlepšit výkon subjektů v psychofyzikálních testech zraku. Podobně TMS ovlivňující parietální kůru při určité frekvenci stimulace prokázala zlepšení pracovní paměti, nasměrování na určité části frontální kůry způsobilo snížení reakčních časů a lepší výkon v testech rozpoznávání a podobně. Daří se také ovlivnit motorickou paměť a přesnost pohybů ruky působením TMS na motorickou kůru. V případě tDCS je vztah mezi lokalizací elektrod a efektem méně průkazný, často reagují poměrně vzdálená místa od elektrody. Anodová stimulace působí zvýšenou excitaci v místě elektrody, katodová stimulace naopak působí inhibiči. Efekt stimulace stejnosměrným elektrickým proudem často přetrvává vlastní stimulaci, často desítky minut. V klinickém použití při léčbě deprese, kdy byla aplikována tDCS proudem 2 mA pod dobu 20 minut dvakrát denně přetrvával účinek několik měsíců²⁷⁶. Předpokládá se, že účinek anodové stimulace se děje ovlivněním depolarizace neuronových membrán hlavně na základě ovlivnění NMDA glutamátových receptorů. Většina prací, která se zabývala využitím tDCS v kognitivním *enhancement* využívala umístění elektrody v místě prefrontální

²⁷⁴ Přehledně McKinley R.A., Bridges N., Walters C.M., Nelson J.: Modulating the brain at work using non-invasive transcranial stimulation. *Neuroimage*, 2012/59, 1:129-137.

²⁷⁵ Idem.

²⁷⁶ Brunoni A.R., Ferrucci R., Bortolomasi M., Vergari M., Tadini L., Boggio P.S., Giacomuzzi M., Barbieri S., Priori A.: Transcranial direct current stimulation (tDCS) in unipolar vs bipolar depressive disorder. *Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry*. 2011/35, 1:96-101.

dorzolaterální kůry, tj. místa o němž se ví, že je důležité pro kognitivní funkce jako pozornost, pracovní paměť, plánování, organizaci a řízení. Podařilo se tak prokázat zlepšení výkonu v rozhodovacích procesech, zvláště spojených s velkým rizikem, v testech pracovní paměti a v prostorovém učení. Podobně umístění anody na parietální kůru ovlivnilo pozitivně výkon ve zrakových testech spojených s vyhledáváním cíle.

Podrobnější informaci o využití TMS ke zvýšení lidského kognitivního výkonu přináší přehledná práce Lubera a Lisanbyové²⁷⁷. Podle těchto autorů existovalo v roce 2014 celkem 61 prací věnovaných problematice *enhancement* pomocí TMS. Rozborem těchto prací Luber a Lisanbyová dospěli k závěru, že lze charakterizovat tři způsoby *enhancement* vyvolané TMS mozku: *enhancement* prostřednictvím nespecifických účinků TMS, *enhancement* vyvolaný cíleným účinkem TMS na specifické oblasti mozkové kůry a *enhancement* na základě „přidání k úbytku“ (*addition-by-subtraction*). Pod nespecifickými účinky autoři chápou například efekty vyvolané zvuky spojenými s aplikací TMS. V případě specifických účinků se jedná například o efekt facilitace činnosti neuronů ovlivněné mozkové kůry nebo o vliv rytmu TMS stimulace na EEG rytmy v mozkové kůře. Například využití rytmů podobných theta aktivitě (5 Hz) nebo beta aktivitě (30 Hz) může mít velmi pozitivní účinek na činnost mozku v určitých kognitivních funkcích – v paměťových či pozornostních úkolech. Efekty, které se objevují po dlouhodobé TMS stimulaci mozku, trvající např. 20 minut i více, lze připsat mechanismům dlouhodobé potenciace (*long term potentiation* – LTP) tak jak je známe z neurofyziologických experimentů. V této souvislosti autoři přehledu uvádějí možnost synchronizace TMS s periferní motorickou aktivitou, což může vést k následnému zlepšení jemných motorických výkonů. Mechanismus účinku „*addition-by-subtraction*“ je demonstrován na příkladu zrakového úkolu s vyhledáváním cíle. Když se jedná o podnět, který se pohybuje a je třeba určit směr pohybu, TMS aplikovaná na zrakovou oblast V5 (která je určena k vnímání pohybu podnětu ve zrakovém poli) prodloužila reakční čas. Na druhé straně TMS aplikovaná na stejnou oblast v případě, že podnět nebyl pohyblivý a vyznačoval se pouze tvarem či barvou, reakční čas zkrátila. V tomto směru je často používána opakovaná stimulace (*repeated transcranial magnetic stimulation* – rTMS) frekvence 1 Hz o trvání 10–20 min, která má inhibiční účinek a může provést jakousi funkční lézi, například v testu, kde jsou přítomny rozptylující podněty, může blokováním parietální oblasti, určené právě pro řízení pozornosti k rozptylujícím podnětům, jejich vliv snížit a zlep-

²⁷⁷ Luber B., Lisanby S.H.: Enhancement of human cognitive performance using transcranial magnetic stimulation (TMS). *Neuroimage*, 2014/85:961-970.

šit reakční čas sledovacího úkolu. Jako jiný příklad „*addition-by-subtraction*“ efektu je uváděna práce, kdy stimulovali gyrus cinguli TMS frekvencí 10 Hz a snížili reakční čas na nesouhlasné podněty ve Stroopově testu²⁷⁸. Využití TMS v medicíně je mnohostranné. Používá se v psychiatrii k léčbě depresí, v otolaryngologii k léčbě tinnitu, v neurorehabilitaci nemocných postižených iktem. Pozitivní účinky byly pozorovány u starých nemocných, kde aplikace TMS vedla ke zlepšení paměti a řečových funkcí pod dobu až osmi týdnů²⁷⁹.

Transkraniální stimulace stejnosměrným proudem – tDCS má poměrně dlouhodobé účinky v trvání minut až hodin, ovlivňuje patrně synaptický přenos, včetně tvorby nových proteinů a změn intracelulárního cAMP a vápníku²⁸⁰. Zatím nemá v USA povolení Federal Drug Administration pro klinické účely, ale nalézá využití v klinice v léčbě deprese, tinnitu, motorických a kognitivních defektů po iktu, defektů pracovní paměti a dalších patologických stavů. V roce 2009 publikoval prestižní časopis *Journal of Neuroscience* práci autorů Dockery a spolupracovníků²⁸¹, která se zabývala vlivem tDCS na plánovací činnost. Autoři aplikovali stejnosměrný proud o intenzitě 1mA po dobu 15 min na dorzolaterální prefrontální kůru a to jak anodou, tak katodou a zjišťovali výkon v plánovací činnosti při řešení úlohy nazývané londýnská věž (Tower of London). Pozitivní účinky tDCS našli jak při anodové stimulaci, tak při katodové stimulaci, ale v rozličné fázi testu. Katodová stimulace byla účinnější v první fázi testu, při fázi osvojování si informace a v její počáteční konsolidaci, kdežto anodová stimulace účinněji ovlivnila plánování v pozdní fázi testu. Zlepšení v testu bylo u přítomno po dobu 6-12 měsíců. Snowball a spolupracovníci²⁸² se pokusili objektivizovat výsledky ovlivnění testů pomocí proudové stimulace (ke zvýšení efektu stejnosměrné stimulace použili ještě kombinaci s vysokofrekvenční stimulací 100–600 Hz) aplikované bilaterálně na dorzolaterální prefrontální kůru u osob, které se zabývaly aritmetickými úkoly a sou-

²⁷⁸ Hayward G., Goodwin G.M., Harmer C.J.: The role of the anterior cingulate cortex in the counting Stroop task. *Exp. Brain Res.* 2004/154:355-358.

²⁷⁹ Solé-Padullés C., Bartrés-Faz D., Junqué C., Clemente I.C., Molinuevo J.L., Bargalló N., Sánchez-Aldeguer J., Bosch B., Falcón C., Valls-Solé J.: Repetitive transcranial magnetic stimulation effects on brain function and cognition among elders with memory dysfunction. A randomized sham-controlled study. *Cereb Cortex.* 2006/16, 10:1487-1493.

²⁸⁰ Nitsche M.A., Cohen L.G., Wassermann E.M., Priori A., Lang N., Antal A., Pascual-Leone A.: Transcranial direct current stimulation – State of the art 2008. *Brain Stimul.* 2008/1, 3:206-223.

²⁸¹ Dockery C.A., Hueckel-Weng R., Birbaumer N., Plewnia C.: Enhancement of planning ability by transcranial direct current stimulation. *J. Neurosci.* 2009/29, 22:7271-7277.

²⁸² Snowball, A., Tachtsidis, I., Popescu, T., Thompson, J., Delazer, M., Zamarian, L., Cohen Kadosh, R. (2013). Long-term enhancement of brain function and cognition using cognitive training and brain stimulation. *Curr Biol.* 23/11:987-992.

časně jim měřili změny hemodynamických poměrů ve frontální kůře pomocí infračervené spektroskopie. Pokusné osoby nejenže se po aplikaci významně zlepšily v aritmetických úlohách, ale také u nich byly nalezeny změny v hemodynamice v levé prefrontální dorzolaterální kůře. Pozitivní kognitivní změny přetrvávaly ještě 6 měsíců po ukončení stimulace.

Pokud se týče negativních vedlejších účinků, neměly by je ani TMS ani tDCS mít²⁸³. Po jejich aplikaci se popisují bolesti hlavy, nauzea a v případě opakované TMS se vyskytly i případy epileptického záchvatu. Přesto je třeba při všech pokusech s TMS a tDCS dbát zvýšené opatrnosti. Nebyly zatím popsány také žádné dlouhodobé negativní účinky na lidskou psychiku či změny osobnosti. Jsme však jak v případě transkraniálního elektrického *enhancement* tak v případě farmakologického kognitivního *enhancement* na počátku výzkumu a pracujeme s nesmírně důležitou a vulnerabilní součástí lidského těla, s mozkem, proto je třeba postupovat s velkou opatrností, zejména jedná-li se o vyvíjející se dětský mozek.

---

²⁸³ Cabrera L.Y., Evans E.L., Hamilton R.H.: Ethics of the electrified mind - defining issues and perspectives on the principled use of brain stimulation in medical research and clinical care. *Brain Topogr*, 2014/27:33-45.

KAPITOLA 6

Human enhancement a estetická medicína

1. Současná situace

Zatímco v jiných příbuzných oborech se horlivě diskutuje o pro a proti vylepšování člověka (*human enhancement*), v estetické medicíně všechny tyto jevy dávno probíhají a všem zájemcům o tuto problematiku poskytují vynikající studijní materiál. Příčin je několik:

1) Význam vzhledu v moderní kultuře. Dobře vypadat bylo výhodou v jakékoli historické epoše a lidé tomu vždy věnovali značnou pozornost, neboť vzhled je klíčovou hodnotou ve snaze získat partnera, sexuální uspokojení či postavení ve společnosti. Moderní doba ovšem vytvořila mediální průmysl vnučující lidem vzory, které je žádoucí napodobovat. Usnadnění komunikace vytváří mnohem větší a konkurenčnější trhy nejenom co se týká žádané a dobře ohodnocené práce, ale i partnerských vztahů a sexu (*facebook*, seznamovací servery). Tato média jsou převážně vizuálního charakteru a ostatní informace jsou upozadněny při nevyhovujícím zevnějšku.

2) Nedostatek financí v kurativní medicíně. Prodlužující se lidský věk a rozšiřující se možnosti moderních medicínských technologií velmi zatěžují celosvětově zdravotnické systémy. Jednou z možností řešení je tlak na relativní snižování platů personálu, díky kterému je možno financovat technologie a léky. Lékaři na to reagují rozšiřováním neregulovaných a přímo hrazených vyšetření a ošetření. Jejich naprosto největší částí je estetická medicína, kde je možný růst tržeb bez omezení daných státem či pojišťovnamí. Už tak vysokou poptávku ze strany potenciálních pacientů či klientů (už tato terminologická nejasnost je zajímavá a směrodatná) ještě umocňuje agresivní nabídka poskytovatelů takových služeb, která je na rozdíl od kurativní medicíny málo právně regulovaná. Faktická regulace se často blíží nule. Jelikož se jedná o málo kontrolovanou sféru, řada nabídek není korektních a na trh vstupují nedostatečně trénovaní poskytovatelé (nezřídka zcela bez jakéhokoli odborného vzdělání). Ti se snaží uspět snižováním cen, což dále stimuluje poptávku.

3) Technologický pokrok. I když převratnost mnoha nabízených postupů je nezřídka toliko deklarovaná, nelze přehlédnout, jak neuvěřitelný pokrok byl

dosažen v estetické medicíně za několik posledních let a desetiletí. Nejčastěji používané technologie dneška: aplikace botulinumtoxinu na vrásky i pocení; injekční výplně kyselinou hyaluronovou; lasery; intenzivní zdroje světla; fokusované ultrazvuky atd. To vše ještě nedávno často vůbec neexistovalo a dnes je běžně využíváno i v zapadlých místech. Dynamika vývoje a šíření technologií je zde dramaticky vyšší, než v kurativní medicíně. Vzhledem k finanční motivaci je mnohem vyšší ochota lékařů se vzdělávat v oboru, sledovat novinky. Školení jsou vysoce kvalitní, nákladná, obejdou se bez stimulace poptávky farmaceutickými společnostmi. Stát naprosto ztratil kontrolu a tak je rozvoj trhů na maximální možné dynamice. Počet estetických ošetření se v USA se zvýšil mezi lety 2001-2010 desetkrát. To je zcela bezprecedentní u oboru, který se vyvíjí od starověku!!

4) Volné finanční prostředky. S naplněním základních ekonomických potřeb lidé hledají další zdroj uspokojení a i pracovní motivace. Vzhled je na jednom z předních míst mezi luxusními produkty a to ve všech kategoriích – tedy od „*affordable luxury*“ pro široké masy až po „*exclusive luxury*“ pro segment nejbohatších lidí. Estetická medicína již není privátním tajemstvím, ale naopak její konzumace zvyšuje společenský status a je předmětem mezilidské komunikace i stratifikace společnosti.

5) Prodlužování lidského věku. Kurativní a preventivní medicína dokázala v posledních dekádách skokově prodloužit střední délku lidského života oproti minulému vývoji. S tím stoupá požadavek na prodloužení mládí, byť by se jednalo jen o iluzi. S prodlužováním délky života jde ruku v ruce i nutnost odpracovat více let a tedy nový fenomén konkurence několika generací o pracovní místa, v níž je obzvláště ceněn dynamický, zdravý výkonný vzhled spojený již se životní a pracovní zkušeností.

2. Cíle estetické medicíny z pohledu *human enhancement*

V návaznosti na tyto předpoklady má *enhancement* v estetické medicíně tyto cíle, které plní u stejné osoby velmi často v kombinaci:

1) Prodloužit mladistvý vzhled.

Rozumí se, že poptávka je po skutečném „mládí“, tedy kombinaci vylepšení všech markant organismu, aby jeho aktuální stav odpovídal nižšímu kalendářnímu věku, než je realita. Je zajímavé, že ještě před několika málo lety jsme v oblasti vzhledu neměli morfologicky jasno v tom, co nejvíce činí člověka

„mladistvým“ pro jeho okolí. Sledujeme tak v současnosti vznik nových vědeckých oborů. Příkladem je 4D anatomie – tedy studující morfologii nejenom třídídimenzionálně, ale i proměny v čase. Jistě budeme svědky 4D histologie, mikromorfologie a následně i fyziologie vázané na věk jedince. Teprve na počátku je bádání věnované tomu, jak retardovat proces stárnutí. Celá snaha se mění od původního cílení na odstranění zjevných známek stárnutí (před desetiletími typická operace face-lift u šedesátileté ženy, jež vytvářela jen částečnou a velmi nedokonalou iluzi) k zbrzdování stárnutí počínajícimu někde na hranici dospělosti (možná bude začínat již v dětském věku), jež má vést k tomu, aby změny typické pro stáří nenastaly vůbec, nebo byly znatelně zpožděny. Paleta technik je nesmírně široká – od topic-kých modalit (typicky dermatologie) až po systémové zásahy (nyní nejčastěji *hormonal replacement*). Lidé se snaží prodloužit délku života ve smyslu *health-span* a nejenom prostého *life-span*. *Health-span* je reálnou cílovou veličinou o kterou moderní medicína musí usilovat.

2) Dosáhnout uznávaného estetického ideálu.

Vzor preferovaného vzhledu se ve stoletích mění, jak ukazuje historie výtvarného umění, leč mnoho základních charakteristik (symetrie, zlatý řez atd.) je konstantních a máme je pravděpodobně implementovány ve svém genomu od narození. Kosmetický a estetický průmysl si ale vytvořil značný mediální tlak na potenciální spotřebitele prostřednictvím všech médií, který je nutí k celospolečenskému dodržování pravidel, která před pár lety nedodržovali ani extrémně mladí a exponovaní jedinci. Typickým příkladem je tlak na barvu a tvar chrupu, který je z funkčního hlediska zcela nadbytečný. Značné defekty nevadily v kariéře ideálům krásy ještě někdy v sedmdesátých letech dvacátého století. Vzhled chrupu, který byl akceptován třeba u Jeana Paula Belmonda v době jeho největší slávy, je dnes prostředkem stigmatizace i mezi příjmově podprůměrnou populací na českém venkově. Tím byl vytvořen obrovský trh a zároveň tlak na zejména mladé lidi, kteří mají nejpalčivější potřebu potřebného vzhledu a zároveň nejméně disponibilních příjmů.

3) Odstranit skutečné i zdánlivé vady vzhledu.

Úkolem třeba plastické chirurgie je nepochybně odstraňovat stigmatizující a funkční vady. Většina dnešní náplně tohoto oboru je ale něčím, co by se ještě před pár desítkami lety označilo jako „*overcorrection*“, přehnaný zásah do integrity pacienta. Některé požadavky pacientů hnané médii jsou v rozporu s fy-

ziologií organismu. Příkladem může být až nadbytečné operování některých menších vad skusu nikoli pro funkční problémy (ty vyřeší ortodoncie), ale pro snahu o dokonalý profil jedince. Počet jedinců označených za „vadné“, „mimo normu“ je v násobcích situace před jednotkami let. To není objektivní zhoršení v populaci, ale zpřísnění kritérií, nemálo hnané i snahou o zvýšení finančního obratu. Pro dotyčné to znamená komplikovanou léčbu s nemalým rizikem komplikací. Tlak okolí a zejména finančně motivovaných lékařů je však značný.

Jiným již klasickým příkladem je „vyrobení“ diagnózy celulitida. Zejména v počátečním stádiu se jedná o stav, který klienta neobtěžuje a který se stal nepříjemným až po „mediální edukaci“ obyvatelstva. Náklady na boj s tímto „onemocněním“ jsou obrovské. Prostou změnou konvence by byl problém vyřešen...

4) Snaha o individualizaci, sebeprojekci.

Zejména v oblastech s vysokou hustotou obyvatelstva – velkoměsta, generelně Asie – stoupá touha po odlišení se od okolí. Donedávna bylo hlavním prostředkem oblečení, kde jsou změny snadno proveditelné a relativně levné. S rostoucími technologickými možnostmi je možné si vytvořit třeba v počítači virtuální obraz člověka podle jeho představ a tento postupně naplňovat. Proces začíná relativně jednoduchými technikami typu tetování či drobných implantací, ale dnes dokáže medicína provádět významné zásahy do organismu, které radikálně změni tvar obličeje (už nejenom posuny „měkkých tkání“, jako v minulosti ale přímo manipulací se skeletem), prodlouží či zkrátí postavu, změni objem svalové hmoty. Není pochyb, že řada těchto krací je projevem psychiatrického onemocnění. Včasné rozpoznání takového procesu vedoucího k sebepoškození by mělo být ve schopnostech příslušných center, ale často není a navíc finanční motivace vyhovět je značná. Až komické jsou snahy věrně napodobit celebrity, smutnější je zneužití technik v pornografii (deformovaná těla za účelem vytvořit ideální sexuální objekt pro deviantního jedince) až po vyslovené mutilující výkony (jizvení, amputace částí těla atd.).

5) Potlačení projevů genetické výbavy a etnické příslušnosti.

Řada klientů se dodnes snaží potlačit vnější příslušnost k „méně vhodnému etniku“ a zařadit se tak k preferované většině. V zemi vycházejícího slunce je důležité být „Japoncem“ a nebýt „neJaponcem“, ať už to znamená nápadné znaky typické pro Korejce či třeba Číňany. Mnoho asijských žen

touží po evropském tvaru očí a evropsky světlé pleti. Obojí je značně preferováno a má to velký vliv na získání žádaného partnera nebo kariérní postup v řadě profesí. V Evropě je známá preference světlavlasých žen (snadno řešitelné), ideálně s oválným obličejem a jemnými rysy (komplikovanější pro některá etnika).

6) Zvýšení erotické přitažlivosti i v kalendářně vyšším věku.

Erotický pud je silnější, než pud sebezáchovný. Řada žen dnes označuje za věk nejvyšší sexuální aktivity dobu na hraně menopauzy, často s odezněním strachu o reprodukci. V této době je však degradace sekundárních pohlavních znaků hormonálně naprogramovaná. Cílem estetické medicíny je tyto projevy minimalizovat. Přírozeným, ale kontroverzním řešením je hormonální suplementace. Novým trendem jsou „omlazující“ operace genitálu u žen, kde velkým stimulem byla móda odstraňování pubického ochlupení, která odhaluje genitál. U mužů snaha směřuje k zachování erekce jak medikamentózně, tak i chirurgickými výkony.

3. Nejasnost hranice mezi terapeutickým a ryze estetickým ošetřením

Jasnou hranici mezi terapeutickým a ryze estetickým ošetřením nelze až na malé výjimky stanovit. Krásným příkladem je často i regulátory zmiňovaný prsní silikonový implantát. Může nahradit tkáň odstraněnou kvůli zhoubnému nádoru, někdy je součástí modelační operace řešící deformace páteře, jindy koriguje vrozenou vadu, ale může být vsazen i z prostého rozmaru. Kurativní medicína by měla mít ve svých procedurách vždy preventivní nebo léčebný prvek. Definice pojmu zdraví je ale natolik široká, že není problémem do ní vtěsnat mnoho procedur jasně *enhancement*. Toto dělení je ale důležité z pohledu mnoha států (včetně České republiky), které se snaží „kosmetické operace“ významně zdanit, aniž by byly schopny toto přesně definovat, o schopnosti nařízení vynuocovat nemluvě. Lékaři mají finanční, ale i osobní motivaci spíše vidět ve své práci pomoc pacientovi zbytečně trpícím, byť by se jednalo jen o problémy spíše rázu psychologického či sociálního, než fyzického. Toto dělení je i velmi důležité z pohledu právního. Komplikace se posuzují přísněji u kosmetických procedur. Větší důraz se zde klade na správné poučení pacienta a ten má i vyšší naději na finanční kompenzaci. Jak výše uvedeno, estetická medicína se bouřlivě rozvíjí. S každým rokem přibývá řada

nových technik, které jsou kontroverzní a málo vyzkoušené. Je velmi pravděpodobné, že bude docházet k tomu, že mnohé se nejprve vyzkouší zde a pak to bude eventuálně využito k prospěchu nemocných. Velká část center pracujících na výzkumu třeba kmenových buněk, které se prezentují jako velká naděje pro celé lékařství, nyní produkuje mnoho přípravků pro estetickou medicínu, kde jsou finanční prostředky, menší regulace a velká ochota riskovat. Tady je krásně vidět, jak je nemožné snadno oddělit svět kurativní medicíny a *enhancement*. Obojí je nyní propleteno v jednotlivých osobách i institucionálně. Pakliže výjimečně dojde k regulaci (zákaz silikonových prsních implantátů v USA – již pominul), lékaři a pacienti se přesunou jinam.

4. Současné nejčastější metody a trendy v jednotlivých medicínských oborech

Diagnostika

Soudobá technologie umí trojrozměrně naskenovat osobu, tuto různě analyzovat, dálkově konzultovat možnosti ošetření a simulovat možné varianty výsledku. Jednak je to zdrojem exaktnosti při plánování výsledku, ale hlavně, pacient je poprvé partnerem ošetřujícího. Dříve bylo pro zájemce o estetické ošetření vůbec složité představit si, k jakému výsledku vede být jen jedna prostá operace. Malý příklad. Na mém pracovišti jsme prováděli operace nosu, odstranění vad tvaru proti uznávané normě vzhledu. Lékař navrhl metodu s pomocí fotografií předchozích operací a kreseb. Pacient domnívaje se, že rozumí, souhlasil. S novou technologií jsme provedli věrný 3D model výsledku a již odsouhlasené pacienty podrobili konfrontaci. 53% žádalo jiný výkon, popřípadě změnu v postupu, popřípadě od operace odstoupili... Tady je rozdíl mezi skutečně poučeným a nepoučeným souhlasem. 3D simulace nám ale umožňuje mnohem komplexnější zásahy. Jsme schopni třeba syntetizovat podobu pacienta se vzhledem nějaké celebrity, řekněme Michaela Jacksona. Můžeme určitě rysy převzít zcela či jen částečně. Zatímco nám v Evropě se může zdát kopírování vzhledu jiné osoby jako „divné“, neetické či proti umění medicíny, v Jižní Koreji je několik klinik, které provádějí radikální rekonstrukce obličejů do sdílené představy pacienta s radikalitou, kterou jsme si před pár lety ani nedokázali představit. Technologie nám umožňuje si naplánovat naprosto radikální změny vzhledu a zároveň tím se zvyšuje poptávka, aby tento *enhancement* byl prediktabilně realizován. To radikalizuje chirurgické metody. Nepochybně je zde obrovské pole pro specialisty v oboru medicínské etiky, psychologie i psychiatrie.

Plastická chirurgie

Hlavním problémem současnosti je nadbytek tělesného tuku, popřípadě jeho uložení na nevhodném místě, které se řeší ať už prostým odsátím (liposukce) nebo odsátím s úpravami kůže nad ranou s pomocí tepla (laser, ultrazvuk, radiofrekvence). Tukovou vrstvu lze rozrušovat i bez proniknutí do těla, přes kůži (nevhodně zvané jako „neinvazivní liposukce“), s pomocí fokusovaného ultrazvuku, chladu, laseru, radiofrekvence či různých masáží. Stranou nejsou ani speciální injekce (lipolýza). Nepochybně budou metody s nabývajícím objemem lidské populace přibývat a formování postavy jinak než dietami a sportem je jistě velkým trhem a příležitostí pro *enhancement*.

Druhou hlavní oblastí je formování prsou u žen, které lze zvětšovat a formovat prsními implantáty (silikonovými, občas ještě naplněnými fyziologickým roztokem). Nověji pak vlastní tukovou tkáň pacienta odebranou vesměs z oblasti hýždí, která je tělu vlastní ale musí být složitě procesovaná a aplikovaná. Krátkým trendem bylo její obohacování oligopotentními kmenovými buňkami. Další velká *high-tech* příležitost. Prsa lze samozřejmě též tvarovat, rekonstruovat a všelijak vylepšovat.

V oblasti obličeje je zajímavá celá oblast chirurgie zakrývající projevy stárnutí (face-lift, brow-lift, neck-lift, blepharoplastiky atd.), kde se s přibývajícím znalostí 4D anatomie stárnutí prosazují postupy ne toliko napínající kůži ev. posunující některé struktury na žádoucí místo (SMASS), ale přímo znovu formující mladistvé anatomické kontury za pomoci implantátů a osteoplastik. Právě zde se vytváří největší prostor pro *enhancement* v podobě usměrňování vývoje skeletu působení určitými vektory na jednotlivé části obličeje. Přispívá to k rozvoji počítačově řízené chirurgie. Tyto metody pak lze využívat k připodobnění se vizuálnímu ideálu ať už v podobě vzoru existující bytosti, popřípadě ve zhmotnění představy vlastní.

Velký příslibem, ale zatím jen příslibem, jsou techniky tkáňového inženýrství zejména v oblasti korekce anomálií a ztrát části těla. Známé jsou první úspěchy na zvířecích modelech, ojedinele na lidech, s vypěstováním tkáň žadaného tvaru na vlastním těle nebo na zvířatech s jejich následným umístěním do potřebné lokality. Tyto postupy již dlouho vzrušují veřejnost odbornou i laickou, v běžné praxi však zatím nejsou. Pokud bychom ale měli biologicky identické náhrady částí lidského těla a zejména obličeje, je nepochybně, že to (pokud bude technologie aspoň trochu dostupná ekonomicky) zcela změní to, jak mnoho lidí vypadá. Korekce budou mnohem větší a asi i snadno obměnitelné.

Jinou eticky zajímavou otázkou jsou transplantace obličeje. Zde je komerční rozměr vzhledem ke komplikovanosti techniky a omezené nabídce tkáň ob-

tížně představitelný, ale asi nelze vyloučit, že by v budoucnu mohly být jednotky takových výkonů prováděny po bohaté jedince i bez absolutní indikace těžkou mutilací, toliko pro *enhancement*.

Dermatovenerologie

Kožní lékařství prožilo v posledních letech největší rozvoj v estetické medicíně a v násobcích, co se obratu týče, předstihlo plastickou chirurgii. Příčinou je rychlá proveditelnost jednotlivých procedur, jejich cenová dostupnost a v řadě případů i dočasný charakter výsledku, který vytváří i jistý pocit bezpečnosti a nezávaznosti. Zajímavým studijním případem je nástup botulinumtoxinu. Jedná se o jednu z nejjedovatějších substancí vůbec. V medicíně měla až do konce devadesátých let jen omezené indikace, zejména v řešení křečových stavů. Krátce po objevu jejího možného využití k selektivnímu utlumení mimických svalů a s nimi souvisejících vrásek se tato aplikace rozšířila naprosto bezprecedentním způsobem. Dodnes je schválen jen zlomek aplikací, pro které se využívá a vše je v pro lékaře riskantnějším režimu „off label“, na užití to nemá vliv. V roce 2018 se předvídá velikost trhu s touto látkou cca 2.9 miliardy dolarů!! Ještě divočejší je vývoj v nejrůznějších látkách, jejichž cílem je zvýšit objem tkání v obličeji, nejčastěji v kůži pod vráskou. Nejrozšířenější je kyselina hyaluronová, ale používají se látky od kolagenu přes metakryláty až po nejrůznější roztoky tu s obsahem vitamínů, tu snad kmenových buněk. Pacienti během několika let přijali tato ošetření za zcela běžná, mnozí riskují ošetření zcela nekvalifikovaným personálem, jen aby na tyto výkony dosáhli. Ukazuje se, že potenciál pro *enhancement* tu jakoby nemá hranic. Úspěch injekčních výplní a botulinumtoxinu spolu s lasery inspiruje mnohé výrobce doslova bombardovat trh s novinkami, které mají být obchodním „jackpotem“. Pacienti na toto vše slyší a jakákoli „nová metoda“ v jejich očích předčí „sebelepší starou“. Přitom často před uvedením na trh jsou zkoušky mnoha přístrojů ale i léků určených k podání do těla velmi krátkodobé a doslova na několika jedincích. To by bylo ve zbytku medicíny zcela nepřípustné a zdravotní pojišťovny by se bránily takové postupy zaplatit. Žádaly by velmi pevné důkazy vyšší účinnosti a zároveň bezpečnosti. V estetické medicíně není nic takového potřeba. Klíčový je marketing, umění prodat léčebný postup, jehož kariéra může být klidně natolik jepičí, že s příslušnými komplikacemi a problémy už nebude na koho se obrátit.

Stomatologie

Ve státě New York je většinou naplní zubních lékařů poskytovat kosmetickou stomatologii, tj. ortodoncii bez významné patologie, bělení zubů, este-

tické fazety, kosmetické úpravy zubů. Tento jev se bude dále rozšiřovat. Takřka nelze nalézt stomatologa, kterému by se nerozrůstal počet těchto výkonů v jeho praxi tak, jak ubývá zubního kazu a zlepšuje se péče o chrup. Potkávají se tu oba hnací trendy *enhancement* v estetické medicíně – touha lidí po vylepšení a alternativní zdroj financování pro část medicínských profesionálů. Ruku v ruce s tím se zpřísňují kritéria toho, co to je norma. Zuby se bělí a fazetami upravují do bělostných odstínů, které v přírodě vlastně ani neexistují. Není to jev principiálně nový, třeba staří Mayové měli za znamení prestiže modré zuby z polodrahokamů. Hlavními technologickými směry současnosti jsou pryskyřičné a keramické materiály k dostavbě chybějících částí zubů (ať už skutečně chybějících, nebo z pohledu estetického přání pacienta). Zubní implantáty, které nahrazují kořeny zubů. Chybějící měkké tkáně (sliznice, dásně) se dostávají s pomocí transplantačních technik, ale stále častěji i za pomoci biomateriálů, podobné je to s rekonstrukcí čelistí. Cíl výzkumu směřuje k třetí dentici na principu kmenových buněk, což je výzkum podporovaný granty zatím s mnoha publikačními výstupy.

Gynekologie

Po vzoru omlazování obličje se objevil *genital-lift*. Omlazení zevního genitálu u žen, které je někdy i na úkor tkání, které jsou senzitivní a žena tak obětuje sexuální prožitek za „mladší vzhled“ zejména v oblasti stydkých pysků. Velmi intenzivně se ale pracuje na „rejuvenaci“, omlazení genitálu, jehož cílem má být nejenom mladší vzhled ale i větší pevnost, sekrece z přidružených žlázek a z medicínského hlediska cenné snížení stresové inkontinence. Od radikálnějších operačních technik se přechází k méně invazivním, blízkým dermatologii. Stále více se využívají biomateriály k dosažení žádoucích tvarů.

ORL a foniatrie

Zejména barva hlasu, která se mění s věkem, nedá spát komerčním lékařům a objevují se již „voice-lifty“, tedy omlazení hlasu laserovými a biomateriálovými zásahy na hlasivkách. To nejen u hlasových profesionálů, ale i u široké veřejnosti. Změna hlasu je poptávána i s rozšířením hlasové identifikace jako prostředek ke zmatení někoho, kdo by odposlouchával komunikaci.

Endokrinologie

Zde proběhla asi nejkontroverznější revoluce v návaznosti na zkušenosti lékařů ze sportovní medicíny v podobě hormonální suplementace, která je nesmírně diskutovanou modalitou, neboť přináší řadu jednoznačných pozitiv

(zlepšení funkce kardiovaskulárního aparátu, sexualita atd.) za které se platí riziky (vyšší incidence malignit). Situace je komplikovaná ilegálností podání u mnoha pacientů a s tím souvisejícími trablemi (falešné či nekvalitní léky, nekvalifikovaný personál). Celkově ale zde stojí ukázková volba *enhancementu* – nějaké výhody za určité riziko či poškození. Přesně v duchu sportovní medicíny, z které toto vše vzešlo. Při moderním pojetí práv pacient a má snad i tento na něco takového právo, pokud je řádně informován. Otázka je, zda to vše je schopen pochopit. V USA se tato problematika mimo jasně vymezené koridory řádného indikování dostala do „referátu“ agentur potírajících narkotika (DEA). V Evropě dosud předstíráme, že tento jev neexistuje...

Preventivní a sportovní medicína

Preventivní medicína by měla být klíčem k prodloužení věku každého jednoho pacienta ještě před nějakými zlomovými, snovými objevy, na které čekáme. Eliminace rizika úmrtí na onemocnění velmi časným rozpoznáním příznaků vlastně ještě v době, kdy je třeba řešitelné změnou životosprávy, nebo drobnou medikací. Jedná se o sofistikovaný systém sledování, kde se velmi využívají zkušenosti z péče o vrcholové sportovce. Mnohé metody se díky masovému rozšíření „hobby sportovců“ dostaly k široké veřejnosti, popularizují se masovými médii a lákají pozornost firem, které se pohybují často na nejasné hraně mezi farmacií, potravinovými doplňky a dopingem. Technologické postupy z vrcholového sportu přecházejí v jednotkách let k široké veřejnosti, i když pro mnohé příjemce je to zbytečné či dokonce nezdravé. Jestliže je doping snad většinou sportovců odmítán jako neetický, v působení stejných látek proti stárnutí, nebo třeba na zvýšení pracovního výkonu nikdo nic neetického nevidí a tak je využívání masové. Takovou kontroverzní indikací může být třeba lék Prozac, vyvinutý na léčbu depresí, který mnozí manažeři nyní používají jako „vitamín na náladu a výkonnost“. Trh je to tak veliký, že i klíčoví výrobci typu Apple dávají do svých systémů nejrůznější periferie, které umožňují kontinuální monitoraci životních funkcí a životního stylu. Tím vznikne ještě více dat, s kterými bude chtít většina lidí u sebe „pracovat“ a budou tedy hledat prostředky, které jim umožní překonávat různé svoje „cíle“ a „rekordy“ ve snaze po dalším sebe zlepšení motivovaném lepším zdravím. Dostáváme se tak do fáze vlastní *enhancement reality* počítačové show, kterou navíc sdílíme s širokým okolím prostřednictvím sociálních sítí. V této atmosféře je těžké zůstat stranou.

5. Budoucí terapeutické trendy

Současné trendy *enhancement* v estetické medicíně jsou jen ukázkou tržního potenciálu v současné společnosti poměrného nadbytku a prodlužujícího se věku. Pokud by se naplnily předpoklady technologií, které už jsou v laboratořích – kmenové buňky, nanotechnologie, spojení počítačů a lidské neuronové sítě atd., bude rozmach rychlý a nezadržitelný. Všechny tyto technologie slibují vytvořit reparovatelného a vylepšeného jedince. Současné skutečnosti ukazují, že i při částečné funkcionalitě bude poptávka velká a regulace obtížná.

Negativní trendy

1) Stoupající životní náklady z důvodu estetické medicíny

Mnozí lidé prostě nemají dostatek financí na splnění estetických požadavků, to je zdrojem minimálně stresů, vyššího pracovního zatížení, popřípadě kriminality. Jelikož je *enhancement* v oblasti estetiky vlastního těla tolik napojen na základní instinkty, je obtížné puzení po utrácení prostředků v této oblasti zvládnout rozumem.

2) Vyšší stratifikace společnosti

Rozdílná kvalita estetické medicíny, popřípadě její absence vytváří další hranice mezi lidmi postavené na penězích, což zvyšuje napětí ve společnosti. Rozdíl mezi *life-span* u bohatším versus chudých je významný. Diference v *health-span* je ale vyšší. České populaci je blízké, jak významný byl a dosud je rozdíl ve vzhledu (z hlediska viditelného věku) mezi občany řekněme Spolkové republiky Německo a Česka, byť geneticky se populace dramaticky neliší. Vytvořené rozdíly se přenášejí do dalších generací. Vytváří se etický a politický problém. Existuje cosi jako právo na mladistvý vzhled? Máme rozšiřující se nůžky nějak zpomalovat? Učinit estetickou medicínu součástí zdravotního pojištění; nebo ji naopak omezovat? Zákazy asi nic nezmohou, ale poukazovat na významně mladistvý vzhled jako na něco škodlivého – jako třeba kožich, příliš nápadný a drahý automobil? Jakýsi esteticko-medicínský *understatement*, sebeomezování?

3) Komplikace vyplývající z použitých metod

Každý medicínský zásah do organismu má svá rizika. Zde nezřídka (cca 5–10% případů) alespoň dočasně učiníme z člověka nespokojeného se svým

vzhledem, ale fyziologicky zdravého, nemocného jedince. Jaké k tomu máme právo? Už neplatí zásada „*nihil nocere*“? V USA bylo zakázáno lékařům popravovat odsouzené k trestu smrti, jakkoli by to ryze z technického hlediska usnadnilo odchod ze života legálně odsouzeným. Výsledkem je nezřídka delší utrpení. Mají se lékaři podílet na výkonech, kde může dojít poškození organismu, ačkoli nejsou nutné? Složitěji, mohou lékaři provádět výkony, které jsou většinovým názorem poškozující (jizvení, amputace části těl – z důvodu estetiky) a na něž může pacient s přibývajícím věkem změnit názor? Je možné zatížit estetickými výkony s velkým rizikem komplikací děti? Vyvíňuje lékaře z etického hlediska podepsaný informovaný souhlas zcela? Do jaké míry?

4) Černý trh, neobornost

V Číně je podle organizace IMCAS, se sídlem v Paříži, již nyní více produktů pro estetickou medicínu prodáváno mimo oficiální trh. Předpokládá se, že i v Evropě bude „černý trh“ s prostředky pro tuto oblast brzo překonávat obrát s nelegálními narkotiky! Obojí odvětví žene stejná závislost pacientů, pokud jednou začnou. Na rozdíl od narkotik je ale estetická medicína legální, proč tak veliký objem kriminálního obchodu? Důvodů je několik, ale společným jmenovatelem je snaha o dosažení co nejnižší ceny za ošetření. Tu naopak zvyšují často dobře míněné zásahy státu: nákladná evaluační a registrační řízení; daňová zátěž (typicky daň z přidané hodnoty); nákladné vzdělávání lékařů; daňová zátěž poskytovatelů zdravotní péče atd. Nelegální trh lze v zásadě rozdělit na dvě skupiny. První zachovává relativní bezpečnost pacienta, lékaři „pouze“ neplatí žádné daně a používají funkční prostředky získané nelegálním způsobem. Toto kriminální chování poškozuje hospodářskou soutěž, obírá stát o prostředky, ale neohrožuje pacienty. V druhé skupině je často porušeno skutečně vše – ošetřují neškolení laici, nelegálními prostředky na neschválených místech. Počet komplikací v takových centrech je násobně vyšší – někdy až padesátkrát vyšší. Přesto mají dnes srovnatelné a snad i více zákazníků, než legální centra. Pacienti si často tato rizika uvědomují, ale touha po *enhancement* je větší. Natolik je spojen s přirozenou touhou po co nejlepším zevnějšku. Je evidentní, že stát by měl uvalovat na subjekty jen takové regulace, které je schopen vynutit, jinak pouze zvýší počet poskytovatelů, kteří se přesunou „mimo systém“. Regulace by měly být postupné, aby se systém adaptoval. Bohužel se objevuje i snaha celý *enhancement* deregulovat výměnou za placení potřebných daní.

5) Zastřené genetické předpoklady

V roce 2013 proběhl v Číně soudní proces, kdy se ohradil otec proti ošklivému dítěti, které mu poradila estetickými výkony značně vylepšená manželka, jejíž nikoli estetická dědičná zátěž se projevila na dítěti. Soud uznal ve zjednodušení nárok otce jako oprávněný, neboť kdyby znal, jak dotyčná vypadala před *enhancement*, nevzal by si ji pro ošklivost a určitě by s ní nechtěl mít dítě.

6) Nereálné vzory v podobě upravených celebrit a společenský tlak na *enhancement* i u dětí

Enhancement na druhou jsou mediální vzory pro veřejnost v podobě celebrit. Tyto osoby velmi často absolvují příslušná ošetření s velkými slevami, popřípadě zadarmo či dokonce za úplatu (v závislosti na ceně, kterou mají sami na trhu), aby tak prezentovaly příslušné kliniky a zkrášlovací centra. Nedosti na tom, fotografie neodrážejí velmi často pravý stav. Celebriety používají make-up, fotografická technika zejména s použitím blesku mění barvy (například zuby jsou nereálně světlé) a hlavně řada takových snímků je upravena následnou postprodukcí. Vznikají tak nereálné vzory. V textové části módních periodik je ale velmi apelováno na to, aby se čtenáři takovým ošetřením podvolili, často se soutěží o slevy. Vybraní čtenáři popřípadě televizní diváci podstupují změny svého vzhledu, kdy je akcentována jednoduchost a skvělý výsledek, kterému velmi pomůže profesionální nasnímání celé akce. To vytváří velký tlak na to, aby se doslova každý nechal nějak „vylepšit“. Stále častěji je tento tlak soustředěn na děti. Někdy přímo – propagace ošetření a úprav dětí. Jindy přes opakování tvrzení, že půvabnější osoby mají jednodušší život. Průmysl kosmetiky a estetické medicíny sponzoruje pořady a umělce v různé fázi dospívání, kteří představují vzory pro ostatní a zároveň prezentují vlastní „vylepšování“. Rodiče pak cítí jistou povinnost krom dobré výchovy a vzdělání zajistit dětem i akceptovaný vzhled.

7) Další oddělení erotiky od reprodukce

Trendem posledních let jsou úpravy zevního genitálu, aby odpovídal aktuálním módním trendům a zejména, aby si udržel mladistvý vzhled do vyššího věku jedince. Ženy jsou dokonce ochotné podstupovat chirurgické výkony, při kterých se jim zmenšením zevního genitálu sníží vlastní prožitek při sexuálním aktu ve prospěch lepší iluze pro partnera. Bohatá je nabídka sexuálního *en-*

hancement pro profesionály v erotickém businessu. To na straně jedné zvyšuje sebevědomí řady starších lidí, ale do jisté míry hedonisticky dále vzdaluje sex jeho původnímu reprodukčnímu cíli.

6. Změna struktury lékařů z hlediska odborností a financování

Výše uvedené trendy mění dramaticky potřebné složení lékařských odborností. Krásným příkladem jsou stomatologové. Česká republika, podobně jako i jiné země, zkusila řešit malou chuť zubních lékařů ošetřovat sociálně slabé pacienty za poskytované úhrady zdravotními pojišťovnami navýšením počtu studentů a absolventů. Výsledkem byl dramatický přírůstek stomatologů poskytujících vysloveně *human enhancement* – bělení zubů, ortodontii, estetické fazety atd. Z veřejných zdrojů byl neznalostí reality poskytnut dramatický rozvojový moment pro placenou péči pro bohaté. Pravý opak zamýšleného. To ukazuje, jak je těžké predikovat vývoj v této době překotného rozvoje. Většina zubních lékařů ve státu New York, USA, dnes poskytuje většinu ošetření v oblasti, kterou bychom označili toliko jako estetickou, chcete-li *enhancement*. Je to první stát, kde se zubní lékařství stalo většinově „kosmetickým“, ve všech velkoměstech však k tomuto tento velký obor medicíny směřuje a Praha není výjimkou.

Zmíněné změny si vyžadují i změnu kurikula na lékařských fakultách a zdravotnických školách vůbec. Lékaři by měli větší základy z ekonomiky, práva a i etiky řešící problémy, jež jsou předmětem této publikace. Moderní metody *human enhancement* by měly být zařazeny podle svého významu a složitosti zařazeny do pregraduálního a postgraduálního vzdělávání. Výzkum v této oblasti prováděný *lege artis* je potřebný a je i ekonomickou příležitostí pro vědce. Opět nastává etické dilema. Nakolik použít potenciál veřejných vysokých škol na řešení otázek estetické medicíny u vědomí jiných potřeb?

Nejzásadnějším požadavkem je změna výuky v postgraduálním a celoživotním vzdělávání lékařů. Celá estetická medicína by měla být systematicky vyučována, aby mohly být kladeny definované nároky na osoby, které tyto služby nabízejí. Měla by být jasná hranice mezi ošetřeními, které má provádět lékař, nelékařský zdravotník a co jsou služby, které může nabízet třeba kosmetička. Měla by být stanovena jasná pravidla a měly by existovat kontroly, které vynucují jejich plnění. Není žádným tajemstvím, že s výjimkou hygienických pravidel nikdo pravidelné kontroly na pracovištích neprovádí. Mnohá opatření jsou spíše deklaratorního charakteru spoléhající na vysokou etiku zdravotníků.

V hraničním prostředí *human enhancement* je to ale očekávání příliš optimistické, dle mých zkušeností.

V úvodu mého sdělení jsem konstatoval, že estetická medicína má asi největší zkušenosti s *human enhacement*, i tu je ale více otázek, než odpovědí a velký prostor pro práci ve všech souvisejících oborech.

KAPITOLA 7

Problém dopingu

Doping je jedním z nejtypičtějších fenoménů současné doby. Nestačí jej pouze popisovat, archivovat čísla výskytů a jména těch, kteří se takto provinili. Je na čase poukázat na ontologické kořeny tohoto jevu. Věda se soustřeďuje na onticitu, na výskyty a deskripce, přísně řízené předepsanými metodami s verifikujícími a falzifikujícími přesahy, protože jde o jistotu poznaného.

Tento text je filosofický, liší se tedy svou metodou. Metoda této úvahy je hermeneutická a fenomenologická: má za úkol rozkrývat ontologickou podstatu tohoto jevu, s nímž se nemůžeme rozloučit, ať děláme proti němu cokoli.

Proč je tomu tak? Proto je tu řeč o machinalismu, nihilismu, výkonovosti, vůli k moci, atd. Ontologická podstata postmoderního světa je založena vůli k „přemocňování“, tj. vůli ke stále vyšším výkonům, které nemají konce; proto chybí eschaton. To je kořen dopingu ve všech jeho podobách.

Doping je typický fenomén dvacátého a jednadvacátého století a není nutno se obávat, že by skončil. V čem je podstata dopingu? Z filosofického – ontologického hlediska je nutno si uvědomit, že podstata bytí v dnešní době je opravdu „vůle k moci“. Moc je pochopena jako síla a síla je typická tím, že se ukazuje jen, když se zvětšuje. Jinak řečeno, člověk je odsouzen nekonečně zvyšovat svou sílu, protože jedině v tomto procesu se ukazuje jeho autentická existence. Heidegger mluví o „*die Uebermaechtigung*“ (přemocňování), jako o typické a pevné vlastnosti všech procesů, které kolem sebe potkáváme a denně vidíme. Má v tom pravdu. Nejedná se jen o sport, ale o hospodářství v planetárním smyslu, o výkon vědecký – jakýkoliv výkon.

V této pasti se nachází současný člověk, neví o tom, je přesvědčen, že se jedná o nutný pokrok, kterému dnešní jedinec věří téměř mýtickým způsobem, tj. „dříve o pokroku ví, než se táže po jeho podstatě“.

Typickým projevem této pasti jsou topmanažeré. Velmi často hovoří o „vyhoření“. Není to nic jiného než negativní přiznání platnosti fenoménu „*die Uebermaechtigung*“ (přemocňování). Přesnější název by se měl týkat síly. Tak zvaní „topíci“ se sejdou na ozdravném semináři a dívají se kolem sebe zvláštním způsobem. Nejde jim o zjištění, kdo tam je a pozdravit se s nimi. „Topíci“

se dívají na to, jak se ti ostatní na ně dívají, odhadují tak svou cenu a důležitost. Bojí se ptát bytostně a z hloubky, prozradili by totiž na sebe to, co nechtějí. Ukazují svou sílu a výkonnost na každém kroku, jakoby byli ve vězení adorace výkonnosti, jakoby neustále závodili všichni se všemi i se sebou samými.

To vše je jen projev slavné ontologické podstaty Friedricha Nietzscheho: „Cesty k moci: novou ctnost zavést pod jménem té staré, ovládat umění pomluvy proti odporu, využívat předsudky a nahodilosti k ovládnání, používat velkou symboliku. Prostředky politické strany: pomlouvání, podezřívání, snižování, pronásledování posměch.“²⁸⁴

Síla se musí ustavit, je jedinou pravdou a jedinou skutečností. Jinými slovy: do té míry, do jaké projevujeme svou sílu, do té míry existujeme. Jak je možné v této době bojovat proti dopingu? Každý boj jen akceleruje metody, kterými se vůle k moci na tomto poli posiluje, a usazuje jako jediná samozřejmost. Vždyť jde jen o pokrok, vše staré je nutno zahodit a jediné budoucnost je důležitá! „*Tartufferei*“ (pokrytectví) je znakem doby, v níž jediné výkon je posvátným.

Podívejme se kolem sebe a potkáme ontologii Friedricha Nietzscheho na každém kroku. Všude jsou procesy urychlovány, zefektivňovány. Pozor „*effectum*“ v latině znamená „způsobit, dokázat, učinit atd.“, jde jen o účinek, účinek se v němčině řekne „*die Wirkung*“ a skutečnost se v němčině řekne „*die Wirklichkeit*“. Němčina je na ontologické proměny vždy velmi dobře připravena, je to i v tomto případě. Všude kolem vidíme a častěji jen cítíme sílu k instantním řešením, vše musí být rychlé, účinné, prostě efektivní – to vidíme v politice, ve vědě, v ekonomice, v umění, ve vzdělávání; dokonce i téma této konference je „*enhancement*“, což znamená mimo jiné i „usnadnění, vylepšování, vystupňování atp.“

Základní intenci Nietzscheho ontologie se v podstatě nevyhnulo ani téma této konference. Proč se vše musí urychlovat? Teprve v těchto souvislostech musíme uznat, že francouzští postmodernisté se nemýlí, pokud Nietzscheho označují jako moderního proroka. On opravdu popsal postmodernu ve všech jejích podstatných vlastnostech ještě na konci předminulého století.

Doping je tedy jen korelát ontologické podstaty současného eónu (současného věku, jenž je založen ontologicky). Podstatou je vůle k moci, přesněji řečeno vůle k síle. Bohužel, vědecké myšlení zůstává v horizontu onticity, po-

²⁸⁴ Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener 1939 p. 316.

pisu jednotlivých věcí a vztahů, procesů atp., zde chybí vztah k přesažnému celku, o kterém celý život psal Jan Patočka.

Odbornictví bez ohledu na důsledky – „fachidiotství“ je všude prosazováno jako to, co nás má zachránit. Chybí celek bez marga, chybí ontologie, všude se prostírá jen onticita a také arogance, s níž často vystupuje myšlení v dnešní době.

Fenomén „machinalismu výkonů“ náleží Nietzscheovi, i když my jej známe z Heideggerových pozdních spisů, kdy již byly napsány knihy o Nietzscheovi. „*Machina*“ v latině je „stroj“, „machinace“ znamená „úskok“, „lest“. V pojmu „machinalismus“ se skrývá obojí: „stroj“ i „lest“. Doping patří do této množiny současných jevů.

Heideggera děsila Leninova rovnice: socialismus rovná se sověty plus elektrifikace, viděl v ní právě vrchol veškerého machinalismu, viděl v ní nejlepší příklad pro „*das Gestell*“, pro povely vycházející ze systémů, které platí absolutně. Nietzsche je prorok, moderní prorok, ne náhodou se mu říká „otec post-moderny“. Gulagy v Rusku jsou toho dostatečným důkazem.

Chybí filosofický nadhled. Nejlepší ze všech jsou často zatíženi břemenem, které bylo na ně uvrženo žárlivými slabochy, proto ti nejlepší zůstávají ve skrytu (*lathe biosas!* – Žij ve skrytu!). Zakazuje se vše, co patří k prerogativě – k výsadě. Hodnota člověka je přehodnocena, jde o to, jak je člověk užitečný, kolik stojí, jak škodí, každý se hodnotí podle účinků tohoto druhu – umělec stejně, jako ti ostatní. To je ale přesně to, co slyšíme z formulací našich politiků, přesně toto se skrývá za slovy „prosperita“, pragmatičnost atd. Vidíme, jak všemi aktivitami machthábrů proniká machinalismus jako základ jejich vlády nad světem, nebo nad jeho částí. Zde se skrývají projevy ontologického zdroje dopingu.

Mezi machinalisty patří v dnešní době především ekonomové. „Po roce 1989 jsme my, evropští liberální intelektuálové, svěřili lehkomyšlně (*nostra maxima culpa*) úkol položit na stůl předměty k popisu nejnebezpečnějším idiotům minulého století – ekonomům; zahaleni v umělé mlze svých matematických formulí nepopisují svět, ale arogantně přikazují, co má pro nás svět být.“²⁸⁵

V tomto popisu, který nám ekonomové položili na stůl, se skrývá největší machinalismus vůbec, právníci je pouze chrání. Jejich verze světa se vůbec nedá přežít, v takovém světě se nedá dýchat.

Cíle se musí vymýšlet ze smyslu celku bez marga a nikoli smysl z cílů, tato stará patočkovská myšlenka by se měla často připomínat.

²⁸⁵ Bělohorský V.: *Společnost nevolnosti*. Praha: Slon 2009 p. 106.

Machinalismus je chráněn koherencí systémů a struktur, je chráněn logikou „věci“. Ve všech procesech pak vládne machinalismus, tj. strojovitost spojená se lstí.

Vůle je sama pánem, proto machthábr nepotřebuje náš souhlas se svým jednáním, nestojí o to, je přece „*der Uebermensch*“. Jen v těchto souvislostech je nutno hledat nárok na do nebe volající aroganci u těchto nadlidí. Dnešní kritika arogance mocných je jen pozdní pláč nad rozlitym mlékem, které ale už nikdo nemůže vrátit do misky. Proto Heidegger tak často opakoval to velmi známé: „Jen nějaký bůh nás může zachránit!“

Fascinace silou a doping patří k sobě. Do množiny těchto epifenoménů patří i pohrdání starými lidmi, neznalost historie, projev nazvaný německými sociology „*Kindermanagement*“, důležitost rauše jakožto kvantifikace slasti, snaha být za každou cenu „*in*“, tj. moderní, tempo v modu *prestissimo*, atd.

Současný člověk žije jen v horizontu ontickém, chybí mu nadhled ontologický, proto se mu zdá, že vše je normální, vždyť jde jen o pokrok. Zdá se mu, že tomu tak bylo vždy.

Vůle k moci se realizuje velmi často tím, že se v tzv. klientovi vzbuzuje nejistota a neurčitý strach. Nic víc nepůsobí na machthábr, než probuzení nejistoty v jejich vztahu ke světu. Proto jsou nebojácní lidé machthábrý odstraňováni včas a nejraději stoprocentně. Pokud tyran pocítí z jednání důstojnost a klid, jeho jistota roztaje jak jarní sníh; nic jej tolik nerozhází než klid a důstojnost.

Nietzsche k tomu připojuje: „Filolog byl dříve vychovatelem sama sebe, proto jeho činnost byla mustrem vystupňovaným až k velkolepé monotónii činnosti; pod jeho plamennou štafetou se učí žák ‚oslit‘. První podmínkou je píle machinální povinnosti, která je stejná u státního úředníka, někdy se objevuje i v manželství. Bureau vytváří tak otroka, čtenáře novin – nauk.“²⁸⁶ Machinalita je znakem současné vzdělanosti, jedná se o důležitou descendenci významu kultivace člověka obecně. Je třeba na tento neblahý fenomén poukázat a snažit se jej dostat do široké veřejnosti. Vzdělání není provozování machinalistických procesualit, jak si to mnozí myslí.

Husserl by vysvětlil tento omyl poukazem na tento myšlenkový odkaz: „Obsah věci mě má přepadnout, v pozadí vědomí zableskne matematická věta, závěr, teorie a pak tato předmětnost je tu pro mne jako danost, k níž jsem přivracen jako k pochopenému paprsku a tím, že mu rozumím, jej také vlast-

²⁸⁶ Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener Verlag 1939 p. 604.

ním.²⁸⁷ Pochopení není diskursivní, je vhledem, je bleskem, který řídí vše, jak věděl již Herakleitos.

Machinalismus vede k nivelizaci lidí, k ničení jejich zvláštností, proto nemáme kolem sebe osobnosti, ale masky výkonných řídicích pracovníků. Machinalismus je představován horečnatou a pilnou prací, která nemá žádný užitek, nemá rád solitéry, proto je machinální systém musí velmi rychle odstraňovat, tj. banalizuje jejich přednosti. Nietzsche precizuje: „Nepředpokládejme, že mnozí jsou osobnosti, někteří jsou spíše lidmi mnohých osobností.“²⁸⁸

Strojovitost mezilidských vztahů, jejich vypočitatelnost v marketingových úvahách, plánování a kontrola jsou fenomény dnešní doby. „Chybí velký syntetický člověk.“²⁸⁹ Co tím Nietzsche míní? Myslí na dionýzského – překypujícího člověka, který tenduje k jednotné a jednoduché intenci ve smyslu prapůvodního logu.

„Teprve po obludné socialistické krizi pochopíme, jakými elementy jsme se stali, schopnými proti sobě samým použít největší tvrdost a garantovat přitom nejlepší vůli k jejímu uskutečňování.“²⁹⁰ To jsou momenty, kdy si nemůžeme neuvědomit, že Nietzsche je prorok, moderní prorok, ne náhodou se mu říká „otec postmoderny“. Gulagy v Rusku jsou dostatečným důkazem.

Do machinalismu patří i „výroba“ protisíl, které odvedou pozornost od opravdových problémů, jak se to dělá? Na to odpovídá Nietzsche: „Protisíly jsou vychovávány skrz občasně útlaky vášní – od touhy vládnout, z touhy po změně, pomocí klamů.“²⁹¹ I to je machinalismus. Nepřítele si musíme vyrobit, nainstalovat, jen pak můžeme proti němu velmi úspěšně bojovat a slavně vyhrát, což umocní naši moc nad světem. Nietzsche by ještě doplnil: „Kořenem všeho zla je otrocká morálka pokory, cudnost, ztráta sebe samého, absolutní poslušnost.“²⁹² Chybí radost „rytíře z hořící růže“²⁹³. Jaká je to radost? V této radosti je překonání smutku z konce krásné růže, je to překonání smutku z vlastního zániku. Takový člověk nelpí na časnosti, žije v jiné distanci od věcí i sebe samého.

Bělohradský ve své knize „Společnost nevolnosti“ poukazuje ke krutosti bílých křesťanů v Americe, výňatek je z knihy „Relaciones de las cosas de Yúca-

²⁸⁷ Husserl E.: *Die Lebenswelt*. Texte aus dem Nachlass (1916–1937). Dordrecht: Springer, 2008 p. 39.

²⁸⁸ Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener 1939 p. 601.

²⁸⁹ Idem p. 600.

²⁹⁰ Idem p. 592.

²⁹¹ Idem p. 592.

²⁹² Idem p. 592.

²⁹³ Idem pp. 592–593.

tan“, kterou v roce 1566 vydal františkán Diego De Landa: „...jeden kapitán nechal pověsit na větve velikého stromu velký počet indiánských žen a k jejich kotníkům nechal pověsit za krk jejich děti. Španělé se dopustili neslýchaných krutostí, utínali lidem ruce, paže a nohy, ženám prsa, házeli je do hlubokých jezer a mečem probodávali děti, které po boku matek nešly dost rychle. A když Indiáni, přivázaní provazem za krk, nepochodovali dost rychle, uťali jim hlavu, aby se nemuseli zdržovat rozvazováním provazů.“²⁹⁴ Krutost těchto křesťanských Španělů je jiná než krutost machinálních tyranů. Ta druhá krutost se jeví jako správnost, velmi často je vydávána za zákonnou spravedlnost. Machinalismus je chráněn koherencí systémů a struktur, je chráněn logikou „věci“. Bělohradský k tomu přidá: „Absolutno tak už nestojí proti všednímu dni, ocitá se naopak „uprostřed všedního dne“, prozařuje jej světlem posvátného vytržení a proměňuje supermarkety v chrámy, jak ukázal dokument Český sen.“²⁹⁵

K tomu Nietzsche: „Vládnoucí rasa může vyrůst jen z plodných a násilných začátků.“²⁹⁶ Vládnoucí rasa dle Nietzscheho potřebuje naprosto bezpodmínečně machinální metody, které se budou uplatňovat na trhu, v politice, ve vzdělání a v kultuře. Nietzsche by doplnil: „Je třeba dokázat nevyhnutelnost, že ke každé ekonomické potřebě člověka a lidství patří vždy propletená mašinerie zájmů a výkonů, postupující proti těmto potřebám. Označuji to jako ustavení luxusního, přebytkového lidství, které má v sobě silnější druh, vyšší typ těchto lidí vstoupí do světla, kdežto udržující podmínky jsou zde jen pro průměrné lidi.“²⁹⁷ Kdo patří mezi „*very important people*“ (VIP)? Nemluví zde Nietzsche právě o nich? Jsou to ti mladí v bankovních radách, kteří žijí úplně v jiném světě, než většina ostatních? Opět připomínáme Nietzscheovu profétickou funkci na konci předminulého století, zemřel v roce tisíc devět set.

„Můj pojem, obraz vyššího typu je vyjádřen slovem nadčlověk.“²⁹⁸ V následujících slovech je vše vysvětleno: „Pak teprve může lidství nalézt sama sebe jako mašinerii ve službách svého nejlepšího smyslu – jako obrovské soukolí, od malých, vždy jemnějších součástí k neustále rostoucímu přebytku všech dominujících a komandujících elementů jakožto celek obludné síly, jejíž jednotlivé faktory minimálních sil představují minimální hodnoty.“²⁹⁹ Teprve dnes je společnost takovým „zvířetem“ s obludnou silou, provázanou těmi nejne-

²⁹⁴ Bělohradský V.: *Společnost nevolnosti*. Praha: Slon 2008 p. 307.

²⁹⁵ Idem p. 350.

²⁹⁶ Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener 1939 p. 592.

²⁹⁷ Idem p. 589.

²⁹⁸ Idem p. 589.

²⁹⁹ Idem p. 590.

patrnějšími silami, ovšem vše je v provázanosti tak těsné, že se všichni ocitáme v pasti, protože stačí jeden výpadek celkové elektrické energie a vše se zhroutí jak krabička karet. Koherence všech je tak obludná, že ohrožuje naprosto vše, jen o tom ještě dostatečně nevíme. A to je právě „*das Gestell*“, (vláda systémů, vydávajících povely beze slov) to je právě „*die Machenschaft*“ (všezařiditelnost technickým, mechanickým způsobem).

Aurea mediocritas (zlaté středocestí) je ideálem měšťanské vrstvy, která je Nietzschem kritizována. Jde o lidi bez překypování, nedostává se jim odvahy k riskování. Nietzsche proloupuje tuto vlastnost na ekonomy: „Instinkt největších finančníků jde proti všem extrémům.“³⁰⁰ Zde se nejčastěji rodí lest spolu s technikou, tedy machinalismus. Tento fenomén „je spojen s otrockými instinkty, patří sem: zbabělost, mazanost, hulvátství, stačí dvě tři generace v podrobení a rasa se změní k nepoznání, stává se lůzou.“³⁰¹

V této souvislosti nám dojde, proč jsou právnícké dokumenty tak často k nepřčtení, nedají se při nejlepší vůli pochopit, jsou tam kličky, podivnosti – prostě machinálie. Toto vše pak podle Nietzscheho se hodí k demokracii, která je vládou (dle jeho názorů, „*der Herde*“ (stáda).

„Vláda nad zemí, jako prostředek k vytvoření vyššího typu. Zničení tartuferie, jež se nazývá morálkou, křesťanství, které je hysterickým druhem pocitivosti. Zničení *suffrage universel* je zničením systému, díky kterému nejnižší přirozenosti se vyvyšují prostřednictvím zákona nad vyšší.“³⁰² „*Suffrage universel*“ je všeobecné hlasovací práci, kterým se pyšní demokracie, ale právě to je podle Nietzscheho podstatný druh descendance. Ve všech procesech pak vládne machinalismus, tj. strojovitost spojená se lstí.

Nietzsche požaduje: „Novou odvalu – žádné apriorní pravdy, nýbrž svobodné podřízení se vládnoucím myšlenkám, které mají svůj čas, např. čas jako vlastnost prostoru atd.“³⁰³ Projevit jen vůli k moci k ovládnání druhých a k sebeovládání. Obojí v tom můžeme najít. Vůle nepotřebuje argumenty rozumu, ani žádnou víru, natož pak nějaké zvyky. Vůle je sama pánem, proto machthábr nepotřebuje náš souhlas se svým jednáním, nestojí o to, je přece „*der Uebermensch*“. Jen v těchto souvislostech je nutno hledat nárok na do nebe volající aroganci u těchto nadlidí. Dnešní kritika arogance mocných je jen pozdní pláč nad rozlitym mlékem, které ale už nikdo nemůže vrátit do misky.

³⁰⁰ Idem p. 588.

³⁰¹ Idem p. 586.

³⁰² Idem p. 583.

³⁰³ Idem p. 583.

V takové situaci mají média jedinou skutečnou funkci: mlžit. Co mají média zamlžovat? Jedině to, že machthábrům je to prostě jedno, co si o nich to stádo dole myslí. V tom spočívá dnes tolik kritizovaná a vzpomínaná arogance mocných. Vůbec jim nevadí, co si o nich myslíte, nemají stud, nemají svědomí, nemají skrupule. Nepotřebují toto vše mít, stačí, když mají moc.

Kritický racionalismus, racionalismus vůbec zde naprosto skomírá, končí; jen si to ještě neuvědomujeme. Nechce se nám věřit, že by to vůbec bylo možné. Možné to není (v našich hodnotových úvahách), avšak skutečné to je!

Zde se ukazuje podivný fenomén. Skutečnost se stává skutečností, aniž by k tomu potřebovala výběr z mnoha možností (*dynamis*). To ani Aristoteles nevěděl. Z modálních kategorií (možnost, nutnost, skutečnost) je dnes jen jedna kategorie živá, a proto platná: je to skutečnost, ta se stala jak nutností, tak možností. Velmi podivné, pravděpodobně má tato ontická, ale i ontologická změna spojení s časovostí. Proto je tolik asertivních mechanismů v jednání lidí, tolik kurzů na výuku asertivity. Asertivita se týká jen skutečnosti, je výkonem prosazování skutečnosti na úkor ostatních modálních kategorií. Bohužel si toho málo lidí všímá, jako všeho, co přichází, řečeno s Nietzsche, „na holubičích nožkách“.

„Masa je součet slabých, reaguje pomalu, hodnotí samu sebe jen v odporu proti mnohým, proto je masa slabá, proto může mít jen malé užítky; netvoří, nejde vpřed.“³⁰⁴ Mnozí lidé vědí o sobě samých jen z odporu vůči ostatním, jinak sami sebe neznají, jsou to pak bytosti jen reaktivní, kterým pravá aktivita vůbec nenáleží. Nevědí, co mají dělat sami se sebou, pokud nemají nepřítel, proto si jej musí za každou cenu vyrobit. Všude, kde je matný duch, se objevuje bytostná potřeba nepřítel pro základní ontickou možnost „vědět o své existenci“. Pokud se nemůže člověk tohoto ranku odrazit od svého protikladu, není ničím, vytrácí se sobě samému.

„Hodnoty slabých jsou na prvním místě, protože silní je převzali, a tím je vykonali.“³⁰⁵ Proto ve všech porevolučních dobách se dostávají k moci ti nejhorší, bezskrupulózní jedinci, schopní všeho. Vždy se jim daří svou bezskrupulóznost dlouho skrývat, to je vždy doba nutná pro to, aby se na všechny posty dostali příznivci machthábrů; pak je těžké něco napravovat.

„Lež je nutná, aby se žilo, patří k plodnému a podezřelému charakteru existence.“³⁰⁶ Tato věta vždy zaskočí všechny příznivce Nietzsche, kteří chtějí

³⁰⁴ Idem p. 584.

³⁰⁵ Idem p. 584.

³⁰⁶ Idem p. 576.

vykládat jeho myšlení aristotelským způsobem, tj. vykládají vůli k moci jako přechod z *dynamis* (možnosti) do *energeia* (skutečnosti). Není to náhoda, že takových lidí přibývá; podstata bytí v současnosti je vůli k moci, to se ukazuje v tisíci nárazech skutečnosti na lidský život každý den znovu a znovu.

Pokud se myslitel nachází jen uprostřed jeskyně, kde jsou jen jsoucna a lidé, pak nemůže nedojít k závěrům, které nacházíme v dílech F. Nietzscheho. Nietzsche je opravdu poslední metafyzik, odmítající transcendenci, Boha, bytí; zná jen jsoucna a působení na jsoucna je to jediné, co člověku zůstalo. Vlastně člověk nemůže dělat nic jiného, než na jsoucna a ostatní jedince působit, a tak projevovat svou existenci. Není jiná možnost, jak existovat, jak vy-vstávat ze sebe do prostoru, sdíleného s ostatními. Nietzsche je přesným důsledkem ontologických podstat, které byly objeveny před ním v době karteziánské, podstatou bytí tam jsou jen jsoucna; proto je i Bůh pochopen jako nejdokonalejší jsoucno vůbec, které je tak dokonalé, že ani lidské kategorie na něj nemohou dosáhnout, viz Anselmův důkaz Boží existence, ale i ostatní důkazy; vycházejí ponejvíce z onticity. Proto se Kant zlobí a jednoznačně tvrdí, že bytí nemůže být predikát, vždyť sám predikát, stejně jako predikování samo je na bytí závislé.

Machinalismus by Heidegger pochopil trochu jinak: „Vše, co není přispárováno přináší zmatky, zmatky tvoří omyly a omyly jsou otevřeností pro záludnost.“³⁰⁷ Ovšem přispárování je nutno vysvětlit. Je to vstup do spáry, („*die Fuge*“) která je tím, co spáruje současně se protikladoucí protiklady herakleitovského ohně. Spára není vyrobiteľná, není vůli vynutiteľná, není to kauzální záležitost. Nedá se naplánovat a vypočítat. Je nutno ji „vyhmatat“ myšlením, filosoficky a básnicky.

Hoelderlin to právě dobře umí. Některé věci je nutno ponechat vyšší formě souvislosti, v níž kauzalita a nutnost námi lidmi myšlená, je nedostatečným vodičkem. Jen ve slavnosti je vyrovnána chvíle a osud, říká Hoelderlin. Slavnost je pak přispárováním chvíle k celku bez marga, k bytí samému. Proto je slavnost svátkem, proto je slavnost posvátná. Jak vše spolu souvisí! Chvíle je také něco, co patří spáře, nedá se měřit hodinami. Jde o uvlastněné prodlévání, o uvlastněné zůstávání.

Machinalismus je v této pozici neúčinný, zbytečný a bezmocný. Machinalismus vládne jen v aristotelském čase, kdežto posvátno je doma jen v temporalitě. Heidegger dodá: „Trvání počátku je bez konce, je proto nejčistším trváním vůbec.“³⁰⁸ Proto prožívání počátku má ozdravný, uzdravující charakter, možná

³⁰⁷ Heidegger M.: *Hoelderlins Hymne 'Andenken'*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1982 p. 102.

³⁰⁸ Idem p. 103.

je to ten nejúčinnější lék vůbec, protože vyvolává takovou čistou radost, že i imunitní mechanismy v lidské biologii nemohou nebýt nastartovány tak, aby tělo žilo v plné síle a funkčnosti. Jak jinak si vysvětlit zázračná uzdravení těch, kteří byli dle lékařů odsouzeni k jisté smrti.

Počátky se v nás počínají, tj. rodí, protože jsou přispárovány k samotnému bytí, k tomu, co se neukazuje, ale veškeré ukazování zakládá. Jde o protiklad vůči zdrcujícímu machinalismu, jenž dnes vládne téměř všem procesům, do nichž jsme jako členové lidské společnosti uvrhováni a zaklesnuti. Je třeba se učit vidět fenomény, které nejsou *clare et distincte*.

Vidění tohoto charakteru se nedá měřit, kde je jen měření zdrojem jistoty, tam se klame, tam dříve či později nacházíme lest a záłudnost, spojenou se strojovitostí, a to je machinalismus.

Heidegger naprosto precizně vysvětluje: „Osud v Hoelderlinově smyslu není příčinou – vztahem k účinku a stejně tak podstata chvíle není vyložitelná z aristotelského pevně založeného metafyzického pojmu času.“³⁰⁹ Málokterý metodolog si uvědomí, jak důležitý je z vědeckého hlediska čas, námi pochopený. Většina vědců je neblomně přesvědčena, že je čas objektivní entitou, intersubjektivně kontrolovatelnou pomocí měření. To, že naše pochopení času může mít zásadní důsledky pro organizaci a prožívání našeho života, napadne málokterého poctivého karteziána. Je to jeden z nejdůležitějších aspektů pro porozumění člověku a jeho vnitřnímu životu vůbec.

Ve vědách, které jsou schopny popisovat pouze jsočina, se musí bytí ukazovat jako nicota. Pak je člověk jen „*Platzhalter des Nichts*“.³¹⁰ Jen při porozumění této poslední větě můžeme porozumět planetarismu, jenž vše nivelizuje, zjednodušuje, protože jinak se nemůže po celé planetě rozprostřít vůle k moci několika, či jen jednoho, machthábra.

Řeč může být jen tam, kde je původní otevřenost, jež je podmínkou řeči. Touto otevřeností je neskrytost, *aletheia*. Pravda a bytí jsou totéž. Na tuto myšlenku, snad nejvyšší ze všech, přišli již dávno Řekové a kdoví, kdo na to přišel ještě před nimi. Filosofie nemá v sobě pokrok, jako chemie a vůbec přírodní vědy, filosofie je založena na *methexis*, na sdílení toho, co je totéž.

Heidegger téměř prorocky prohlásí: „To zůstávající a v tomto zůstávání na člověka čekající bytí, je nutno dovést k řeči, to je věc myšlení. Proto říkají podstatní myslitelé stále totéž. To ale neznamená stejné.“³¹¹

³⁰⁹ Idem p. 104.

³¹⁰ Heidegger M.: *Wegmarken*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1967 p. 247.

³¹¹ Idem p. 193.

Dostáváme se k „totéž“ a k „stejně“, obojí není totéž, je mezi nimi podstatný rozdíl. „Totéž“ je temporální, „stejně“ je v sukcesivitě aristotelského časování. „Totéž“ je jen jedno, „stejně“ se týká nejméně dvou věcí. Prožívat „totéž“ je možné za dob Platóna i dnes, jde jen o jeden obsah. Nejvyšší *eudaimonia* se týká jen toho, co je „totéž“, nikoli toho, co je „stejně“.

V běžné logice se s tímto rozdílem nesejdeme. „Poselství v říkání je poselstvím pravdy a to je první zákon myšlení, nikoli pravidlo logiky, ta se může stát pravidlem teprve ze zákona bytí.“³¹²

Pravda a bytí jsou totéž, nejsou jen stejné; proto je každý boj proti pravdě předem prohraný; chce to jen čas; někdy dlouhý. V tom spočívá moc pravdy a moc Ideje, řečeno s Janem Patočkou. Z toho je také třeba žít ve chvílích, kdy se vše ztrácí a všude člověk prohrává. Zdání (*doxa*) je opravdu Májiným závojem, skrytostí původní skrytosti. Neskrytost je jednoduchá a sebedávající, ovšem cesta k ní je dvakrát skryta. Jednou je to *doxa* a pak je to jednoduchost pravdy samé, jejíž vznešenost je v tom, že je tak jednoduchá a prostě se dávající, že běžný člověk tomu uvěřit nemůže, není schopen. Čeká složitost, sofistickovanost, sukcesivitu nesmírně dlouhého procesu. Ovšem pravda nemůže být složitá, naopak, kde je složitost – tam se lže vždy. Heidegger to krásně precizuje: „Méně filosofie, ale více pozornosti k myšlení: méně literatury, ale více péče o písmena.“³¹³

Jsou filosofická učiliště, kde student musí za krátkou dobu přečíst díla, která do sebe dostává po léta. Porozumět I. Kantovi či E. Husserlovi, o Hegelovi nemluvě, chce mnoho času, pokorného času, což znamená jediné: nespěchat! Každý spěch je ztrátou, nenapravitelnou, protože příležitost k vhloubení do myšlenky byla překryta něčím vnějším, něčím doxickým – kauzalitou běžného denního provozu, způsobem, jak jsme zanořeni v aristotelském čase, jenž je číslem pohybu. Náš pobyt (*Dasein*) překrývá a nemůže nepřekrývat to podstatné.

Pociťujeme podivný nihilismus, pravda kolem nás se vytratila, krásno je nahrazováno nálepkami machinálně konstruovaných obličejů bez ducha, těla jsou „vystřikována“ jen jako vydráždění vůle a chtivosti. Ztratili jsme jednoduché a prosté dobro, které je podmínkou života. K tomu ale Heidegger přidá tento postřeh: „Nihilismus sám je stejně nevinný jako to, co vyvolává rakovinu.“³¹⁴ O všem rozhoduje podstata bytí, jinak řečeno o vstupu do zjevu rozhoduje pozadí, které nechává tvar vyvstat, ukázat se – fenomenalizovat se.

³¹² Idem pp. 193–194.

³¹³ Idem p. 194.

³¹⁴ Idem p. 215.

Podstatou bytí dnes jsou jsoucná v prostoru a v čase, o ně jde především! Jde o karteziánský rozvrh podstaty bytí, protože jen to, co je jasné a ohraničené přináší jistotu a dnes je pravda jen a jen jistotou. Proto chceme vše ohraničit a učinit verifikovatelným či falzifikovatelným, především tzv. hodnoty, jež dnes nejsou nic jiného nástroje ideologií.

Podle Ernsta Juengera („*Der Arbeiter*“) je tvar zdrojem smyslu, Heidegger se k tomuto tvrzení rád připojuje. Pak tu ovšem zůstává v pozadí myšlenka, že kdo tvoří tvary, ten tvoří smysl našich životů.

Moc přichází z tvaru. Kdo nám podsouvá tvary, ten nám vládne. „*Der Arbeiter*“ není „dělník“, jak to často nacházíme v překladech, je bytostí, jež tvary trpně přijímá, a to může být i slavný vědec. Jde o to, jak člověk rozvrhuje svůj život, jde o jeho *Dasein*. To znamená, „přirozený svět“ nám může být podsunut, aniž bychom si toho všimli. K tomu Heidegger naprosto geniálně podává vysvětlení: „Nikoli jáství jediného člověka ono subjektivní, egoita, nýbrž předem zformovaná praesence lidského typu tvoří tu nejzevnější subjektivitu, jež v završení novověké metafyziky k nám přichází a skrz její myšlení se nám představuje.“³¹⁵ Proč se o tom tak málo ví? Jsme typizováni ideologiemi politickými i ekonomickými; tyto typy jsou ony tvary, o nichž se zde hovoří.

„Přirozenost“ je doxický fenomén, jde o zdání. Proto je nevyhnutelné vrátit se k prameni, z něhož náš život pramení, tzn., vrátit se k věcem samým. O věčné myšlení jde k počátku, tak je totiž porozen, počat pramen, původ. Není to začátek, jenž je voluntativně vsunut do sukcese příčin a následků. Ze začátků vznikají ideologie, proto jsou koneckonců jen prostředkem k manipulaci s ostatními.

Heidegger vyslovuje podivné tvrzení: „Při zážehu tvar jakožto pramen smyslu je legitimací bytí jsoucna.“³¹⁶ Jen v této poloze se můžeme vrátit k Anaximandroví a jeho peratické podobě jsoucna, jež se vytrhují přijetím tvaru z *apeiron* a musejí za to platit daň (*díké*).

Descartes tento tvar našel „v subjektivitě subjektu, v *ego cogito*‘ konečného člověka“.³¹⁷ Co je tedy subjektivita subjektu, čím je založena? Je to tvar – typus, přináležející subjektu, nic jiného! „Praesence tvaru toho, jímž je nazván *der Arbeiter*‘, je moc.“³¹⁸

Praesence a temporalita je totéž. Jde tedy o typus, který je vytvořen z podstatné minulosti (*die Gewesenheit*), z přítomnosti a z rozvrhu budoucnosti.

³¹⁵ Idem p. 224.

³¹⁶ Idem p. 225.

³¹⁷ Idem p. 225.

³¹⁸ Idem p. 226.

Přesně toto pocítujeme každý jinak, ale přesto všichni, jako to, do čeho jsme byli vrženi, aniž bychom s tím předem souhlasili. Je to trochu podvod, jen neznáme viníka. Totální pracovní charakter je signum dneška, ovšem to není nic jiného než vůle k moci.

Vůle k moci se ukazuje jen ve skutečnosti skutečného, v účinné skutečnosti, protože ta je nejskutečnější, je nejjistější, je verifikovatelná, je falzifikovatelná. Soustřeďuje se jen na jsoचना. To je naše současnost. Jen v těchto souvislostech je třeba porozumět dopingui.

Svědectvím tvaru a jeho moci je bolest. Pokud nás něco bolí, znamená to jediné, to, co nás bolí, chce opustit svůj tvar, chce se vrátit do beztvorosti, do apeironu, do bytí samého, je návratem do nicoty, do nietzschovského nihilismu. Kámen nepřipouští nečistotu, proto kamenné nástroje byly odjakživa používány v medicíně, i v kuchařství.

Bolest je rozdíl sám, je dokonaným rozdílem, proto se od všeho odděluje, i od našeho těla se odděluje bolavý orgán, nechce již být v jednotě s ostatními orgány těla. *Isonomia* je narušena a člověk je ne-mocen, tj. jeho možnosti jsou omezeny, jeho život je narušen, harmonie je pryč.

Usebrání do původní jednoty je nazváno řecky „*legein*“, od toho „*logos*“ ve všech svých rozvětvených významech. Bolest je řecky „*algos*“, všichni známe lék algenu, známe význam slova „*analgetika*“, jež označuje souhrnně všechny léky proti bolesti. Bolest je opačný význam ke slovu „*legein*“, ke slovu „*logos*“, což na první pohled čtenáře zarazí. Vždyť předpona „a-“ znamená v řečtině negativum. V bolesti nejde o usebrání, ale o opak tohoto směřování, tohoto pohybu. Pokud je bolest opakem „*legein*“, pak je ale také cestou k *legein*, protože je privací usebírání a usebrání. Stejně jako smrt je privací života, proto opakujeme, definici smrti poznáme jen z definice života, a proto je život důležitější než smrt; protože bez života není ani smrti, ale opačně to nejde.

Pokud v sobě necítíme privaci bytí, nebudeme se filosoficky tázat, budeme se tázat jen vědecky v koherenci k systému pravidel, vymezujících horizont vědeckého tázání. To znamená, naše myšlení se bude realizovat jen v představách a tam, kde představy budou chybět, se myslet prostě nebude. Totální pracovní charakter si vyžaduje takové poznání, potřebuje jen představy, proto i hodnoty se stanou objekty představ, nakonec začnou hrát roli prostředků manipulace s lidmi. „Roste poušť“, jak nám někde připomíná Nietzsche a po něm i Heidegger. Nihilismus v tisícových podobách se rozprostírá uprostřed našich životů, má podobu nudy, nesmyslnosti, prázdnoty, strachu. Formy nihilismu se obměňují. Heidegger to doplňuje: „Vůle k moci je vůle, která chce

samu sebe.³¹⁹ Zde je třeba zahlédnout důležitost výkonu jednotlivce, vyvazuje se z nicotnosti své existence. Doping je tedy útěk před nihilismem.

Pokud vůle k moci chce již jen sebe samu, pak se nemůže podstata bytí neproměnit v čiré nic, a tak tomu i je. Tlak být stále lepšími a výkonnějšími je vnějším projevem fenoménu „*Uebermaechtigung*“, jenž naprosto jednoznačně vládne v totálním pracovním charakteru dnešku. Současný člověk je otrokem zvláštního druhu, neví o svém otroctví, neví o tom, že o tom neví, žije ve skrytosti, která je ještě jednou skryta. Naparuje se nad dějinami a vzývá budoucnost liberálního charakteru, protože jen v takovém postoji nachází podstatu své svobody.

Kierkegaardovská nivelizace jsoucen, kladoucí vše do jedné platnosti, je základnou nihilismu. Každý je nejlepší, neexistují normy, nemají svůj kontrolovatelný pendant v oblasti jsoucen, nedá se na ně položit ruka, nedají se měřit. „Vůle k vůli chce vše jsoucí jen proniknout a ustanovit v jednotné formě.“³²⁰ To je podstatou i kierkegaardovské nivelizace, kterou tento dánský myslitel kolem sebe vidí, cítí a potkává.

Neskrytost je vždy skryta a dostaneme se k ní jen cestou toho procesu myšlení, kterému Heidegger říká „*das Andenken*“. Jaké je to myšlení? Je to myšlení, které není čistou reflexí toho, co dává přítomnost, ale toho, co se k této přítomnosti pojí z minulosti, z podstatné minulosti; jde o *die Gewesenheit*“. „*Das Andenken*“ je dílem Mnémosýné, dílem zachraňující paměti, která nás přivádí k počátku, k prameni, jenž nesmí být zapomenut. Přítomnost vyvolává „*das Andenken*“, a proto nás upomíná na neskrytost, jež je překryta každodenností. K neskrytosti, kterou zastírá denní provoz, patří i naši mrtví, nejsou úplně pryč, O tom nás poučila už Sofoklova Antigona, ale zdá se, že to k pochopení vůbec nestačí.

„Hledisko vědeckého představování zná jen jsoucna, proto se bytí, které není žádným jsoucnem, musí jevit jakožto nic.“³²¹ Zde se rozprostírá poušť, která roste!

„Velká osamělost jednotlivce patří k charakteristikám doby. Je obklíčen, sevřen strachem, který se proti němu suně jako zdi.“³²² V tom se objevuje ona poušť, o níž byla nahoře řeč, proto lidé potřebují se občas schovat do rauše, užít si to! V neschopnosti vydržet každodennost bez rauše se objevuje bolest

³¹⁹ Idem p. 241.

³²⁰ Idem p. 242.

³²¹ Idem p. 246.

³²² Juenger E.: *Chůze lesem*. Praha. Oikumené 1994 p. 38.

a zoufalství. Lidé se chtějí pojistit, nejvíc potřebují jistotu. Ale úkolem života lidského je unést nejistotu existence, vždyť jsme vrženými bytostmi. Velmi často špatně usínáme, teprve v té chvíli si uvědomíme Spinozovu radu, že musíme pečovat o svou radost, o malé radosti ve všedním dni. Je třeba si uvědomit rauš jako následek výkonovosti v součinnosti s dopingem.

Je třeba rozlišovat mezi motivem a kauzalitou. K motivu patří vždy „Welt-bezug“³²³ K motivu vždy patří *arché*, *telos* i situace, přinášející vějíř možností, které je třeba řešit (*dynamis*). Motivy zajímají psychoterapeuta, není to jen kauzalita, ta je prostředkem pro popisy přírodních souvislostí ve vědách. Právě výlučné využívání deskriptce kauzálního typu přispívá k nivelizaci procesualit, a tím i k inauguraci nihilismu kolem nás.

Na první straně „*Der Wille zur Macht*“ Nietzsche píše: „Co jsem vyprávěl, jsou dějiny příštích dvou století. Popisují to, co přijde, co nemůže být jinak: Příchod nihilismu.“³²⁴ „Tento nihilismus není omylem nedostatečné saturace sociálních potřeb, ani fyziologické zrudnosti, není zapříčiněn korupcí.“³²⁵ Podle autora tohoto spisu je nihilismus dílem odhodnocení nejvyšších hodnot. Z čeho pochází toto odhodnocení? Z toho, že chybí cíl, chybí *eschaton*, řečeno s Václavem Bělohradským.

Nietzsche precizuje: „Výsledek: Víra na kategorie rozumu je příčina nihilismu. Poměřujeme svou hodnotu s hodnotou kategorií, jež se vztahují na fingovaný svět.“³²⁶ Všechny hodnoty, kterými svět řídíme, jsou založeny v perspektívách, v pozadích, která nejsou pravá. Falešně projikujeme hodnoty do našeho přirozeného světa. Nietzsche dokonce dodá: „Jde vždy o hyperbolickou naivitu lidí, klást sebe samé jakožto míru věcí.“³²⁷ Jako velmi často se objevující rozpory v Nietzschově díle, i toto je rozpor, jenž poukazuje na nesmyslnost platnosti Protagorovy „*Homo mensura*“ (člověk je mírou všech věcí). Chybí referent platnosti hodnot, není konečný *eschaton*, chybí absolutní inerce - referent pro možný pohyb, jemuž říkáme platnost, o níž se vedou spory odedávna až dosud.

V úvodu ke své knize nás Heidegger přivádí k této myšlence: „σωφρονεῖν ἀρετῆ μεγίστη, καὶ σοφίη ἀληθεῖα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαύοντας. To podstatné, čeho je člověk schopen, je podstatné myšlení o celku, toto vědění je moudrostí, říká neskryté jakožto neskryté a činí vše přiměřeným vládě věcí,

³²³ Heidegger M.: *Zollikoner Seminare*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1987 pp. 26–27.

³²⁴ Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener 1939 p. 1.

³²⁵ Idem p. 7.

³²⁶ Idem p. 16.

³²⁷ Idem p. 17.

jimž naslouchá.³²⁸ Není snad hlubší a krásnější myšlenky vůbec, alespoň ve filosofii. Znat celek je to nejvyšší. Není snadné jej znát, proto se jmenuje schopnost o celku vědět „*die Besonnenheit*“ (rozumění z ozáření sluncem). Tato schopnost se nedá žákovi předat v podobě definice, v podobě věci, kterou vsunete do jeho ruky.

„Ne-moc“ je opuštěním celku, je tedy neschopností být ozáren celým sluncem a dobře tomu porozumět. Pokud tento celek opouštíme, přichází bolest. Bolest je přece rozdíl sám. „Bolest je spára“.³²⁹ A každá spára je normální trhlina a každá trhlina trhá celek, jež jest „parmenidovsky“ jeden. Tato jednota, tento celek, není kvantitativní jednota, protože kategorie kvantity je podrobena předpokladům prostoru a času, jde o jednotu, která je před časem a prostorem; dá se myslet jen velmi nesnadno, proto zde mluví Heidegger o „*die Besonnenheit*“. Nevystačíme jen s kategoriemi logiky, v tom má Nietzsche pravdu. Nietzsche přesně vykládá: „Výsledek: Víra na kategorie rozumu je příčinou nihilismu. Poměrujeme hodnoty s kategoriemi, jež se vztahují na fingovaný svět.“³³⁰ Nietzsche nevěří na herakleitovský celek, na parmenidovské Jedno. Proč? Protože neuznává transcendenci, bytí a dění v „jeskyni“ bez transcendence, je vše. Tak myslí F. Nietzsche, pak ale je vše jen důsledkem tohoto bytného předpokladu.

Ratio essendi a *ratio cognoscendi* je třeba rozlišovat, pokud není tato podmínka splněna, filosofie se proměňuje na vědu, kde nejde o nálezy neskrytosti, ale o naplnění ideálu správnosti (*orthotes*), v podstatě jde o koherenci s předem platným systémem kategorií, zcela ve smyslu nietzscheovské kritiky, viz výše. Taková filosofie se pak stane ideologií; dříve či později. Aby se filosofie nestala ideologií, je třeba nalézt cestu k tomu, čemu Heidegger na mnoha místech říká „*die Fuge*“ (spára). Je to cézura mezi bytím a jsoucný, je to ontologická diference, je to fuga mezi vstupem skrytosti a výstupem do neskrytosti herakleitovského ohně, je to napětí mezi obloukem a tětivou herakleitovského luku, kterým Artemis a Apollon střídají do svého cíle.

My dodáváme: je to i člověk se svou schopností řeči, která jej dovádí za rescendenci, k bytí samému.

Možná, že mají pravdu někteří slavní biologové (holandský anatom Bolka aj.), pokud tvrdí, že člověk je slepou uličkou v Darwinově evoluci, protože člověk je skutečně bytostí na rozhraní rescendence a transcendence, a to i když

³²⁸ Heidegger M.: *Die Grundbegriffe der Metaphysik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983 p. 42.

³²⁹ Heidegger M.: *Unterwegs zur Sprache*. Tuebingen: Guenter Neske Pfullingen 1959 p. 27.

³³⁰ Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener 1939 p. 16.

o tom vůbec neví. Jeho schopnost řeči, je schopností transcendentovat, můžeme pojmenovat i to, co si nelze vůbec představit, proto je představové – karteziánské myšlení opravdu je nedostatečným přívratem k sobě samému, ke světu, k celku bez marga.

Ruka našeho těla ohmatává jsoucna v prostoru a v čase – v rescendenci, slovo „ohmatává“ i to, co si nelze představit, protože to není žádným předmětem, např. bytí. Jde o rozdíl mezi ontickým a ontologickým myšlením, k němuž patří i hodnocení. Člověk je šípem mezi obloukem a tětivou luku, je spárou mezi hořícím dřevem a ohňovými plameny, které z hoření se rodí. Jeho zoufalství je založeno tím, že je zataven jen do jsoucna a jejich platnosti. Tomuto přecházení ze skrytosti do neskrytosti říkali staří Řekové φυσικς (fysis). Jinak řečeno, člověk je přechodová bytost.

Φυσιολογοι – fysiologové byli těmi, kteří se původně tázali po jsoucím v celku. Tento celek, jak my často říkáme „bez marga“, je skryt a musí být ze skrytosti vytržen. Pro Řeky byl tímto celkem růst – rašení (φυσικς). Teprve z tohoto celku se pak Platónovi ukáže anamnesis v podobě loupeže, která vytrhává neskrytost ze skrytosti. Vždyť to, co je pravé se rádo skrývá a vždy se skrývá. Pravda se neukazuje jen tak, vyžaduje celého člověka, to věděl Patočka, věděl to Heidegger.

„Vyzvánění ticha není nic lidského“³³¹ Čím ticho „vyzvání“? Jedině bytím samým, jediné těmi, kteří jsou již v „*Unterwegs*“ (pod cestou). Naši mrtví jsou v jiném světě, kdoví, jaký je; přesto nás svým tichem volají. Na to by Heidegger poznamenal: „Vyšší a mocnější než otevřenost dne, je neukazující se (skrytá) harmonie.“³³² Proto je tak důležité „*Andenken*“ (památka). Hoelderlinovo básnění je prosté. Jen jdeme po pomalých stezkách a necháváme na sebe přicházet vítr, který vyvolává v nás památku na zasatá dobra, jež jsme kdysi prožili, kdysi prožili a vůbec nepochopili. Teprve teď víme, že tyto laskavosti nás drží při životě. Jsou to záchranné čluny pro naši životní pouť, proto jsou tu slavnosti. Nemají jiný význam, než nám přinášet „*das Andenken*“, památky tohoto druhu. Jsou to sny, podobné těm, které k nám přicházejí ve spánku. Ukazuje se, že sny nemůžeme dedukovat z vědomí a z vědomých stavů, jak je tomu ve vědě. Jsme i jinak, než jako předměty k popisu fyziologických a následně psychických funkcí. K tomu je ale zapotřebí mít odvalu.

Každá skutečnost „večnivá“ do možností, proto je každý urputný realismus v podstatě trošku naivní. Žijeme více ve světě možností, než ve světě skuteč-

³³¹ Idem p. 30.

³³² Heidegger M.: *Die Grundbegriffe der Metaphysik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1983 p. 44.

ností. Jsme přechodovými bytostmi, a proto jsme náchylní k omylům, jimž se vyhnout nelze. Každý neomylný člověk, je v podstatě tak trochu budoucí tyran, je tyranem o sobě, zatím není tyranem pro jiné, řečeno hegelovsky. Sny jsou životem v reálných možnostech a v ideálních skutečnostech, jsou daleko důležitější než vše ostatní, nejsou jen pěnou na moři, jsou vlnami, jsou elementem samým. Zdají-li se nám sny, které jsou zatížené nedostatkem logiky, řádu, pak jsme vláčeni okolnostmi a moc dobře, někde na dně naší duše, víme o tom, že se nedá toho moc dělat. Prostě, je tu něco silnějšího, než naše chtění a my se musíme podřídit. V tom spočívá podstata opravdové pokory, nikoliv té naprogramované, která má někomu vytvořit předpoklady, aby mohl s lidmi manipulovat. Proč se o tom zmiňujeme? Protože toto nám chybí, proto jsme výkonovými bytostmi, proto potřebujeme něco jako katalyzátor našich výkonů, tedy doping.

Dnes žijeme v nihilistické době, Nietzsche se nemýlil. Je tolik pravd, kolik je lidí, což je samozřejmě nesmysl, protože již úvodní teze nesmyslnost dokládá. Pokud by každý měl pravdu, nemohla by platit věta, že každý má pravdu. Mezi lidmi se rozprostírá zvláštní typ bolesti, není fyzická, i když do fyzické bolesti přechází. Jde o „blbou náladu“, o níž mluvil již Václav Havel. Není náhoda, že tato zvláštní bolest dostala tento název, je neurčitá, a přesto jde o palčivou bolest. Lidem, jakoby proti jejich vůli, dochází, že čím více budou pracovat, tím, více budou platit různým složkám v systému, v němž participují jen jako výkonné a výkonové figurky. Velmi bolestivě chápou, že poctivý život se stal reliktem zpátečnictví, trapné zastaralosti. Není nám pomoci! V tom je podstata nihilismu. Vše slouží předem platnému systému, který se stal dogmatem tzv. modernity, postmodernity atp. S čím jsme se zde setkali? S ničím jiným, než s fenoménem „*das Gestell*“, který fenomenologie zná již téměř sto let, s fenoménem „*die Machenschaft*“, o tom jsme pojednali již výše.

Je naším údělem nevidět to, co je nejbližší před našima očima, nerozumět tomu, co nás bezprostředně drží ve svých pařátech. Člověk je naprosto slepý, i když vidí svýma očima perfektně. Co se to stalo? Nic jiného než proměna podstaty bytí ve vůli k moci, jak nás o tom zpravuje Nietzsche. Síla se stala osou všeho. Pokud se proměnila podstata bytí ve vůli k síle, pak je vše jen ontické, jsoucna jsou pro nás vším. Pak se i pravda proměnila jen na jistotu, jak nám předeslal svým gnozeologickým pojetím sám Descartes. Jeho „*cogito, ergo sum!*“ je apoteózou jistoty jako nejvyšší hodnoty poznávání vůbec. Již to není neskrytost, ale jistota, a s jistotou se dají dělat kouzla, jen to musíte umět. Jak se to dělá? Recept je starý více než dva tisíce let, jedná se o sofistiku v praxi. Všechny hodnoty se dají zneužít ve prospěch nejbohatších a vládnoucích machthábrů, kteří nejsou vidět, nevíme o nich. Planeta se stala jednou

velkou vesnicí, kterou právě ovládají tito machthábrí - nadlidé. Mohou si s námi dělat, co chtějí. Jejich vůle k vlastní vůli stačí, vše ostatní provedou jejich pokorní služebníci v médiích, v politice a v kultuře.

„*Anything goes!*“ slyšíme na mnohých místech znovu a znovu opakovat. To, co přichází je ten nejméně vítaný host – nihilismus a s ním spojené zoufalství, které nás přepadá jako lupič v noci a my mu nejsme schopni porozumět, to je smysl výše napsané věty. Mladí si uvědomují, že jejich život bude služba neznámým pánům a pokud budou plodit děti, bude se jen prolongovat tento stav beze změny. Z toho vychází jejich pocit nesmyslnosti, jenž je právě signum nihilismu. Mnozí budou tento stav popírat jen ze strachu, že by si jej museli uvědomit jako nezvratnost, s níž by si nebyli schopni jinak poradit, než zoufalství prostě přijmout. Člověk se bojí toho, že se bude bát, to tu ještě nebylo.

Ano, zbývá nám nádherné nebe, laskavé stromy a ticho trav; ovšem kdo z nás je schopen žít z tohoto obdarování?

Je to snad jediný protest oproti mytické, kolektivní mentalitě, která je nám podsouvána jako jediná samozřejmá skutečnost a naším úkolem je tuto „skutečnost“ odskutečňovat – neantizovat. K tomu spotřebujeme spoustu životních a nenahraditelných sil, protože téměř každý je přesvědčen, že jeho vůle by se měla stát podstatou této kolektivity, protože má na to nárok své osobní pravdy. K tomu je třeba vědět, že odpovědi jsou tu před otázkami, to je asi nejdůležitější smysl Sartrovy myšlenky o tom, že existence je před podstatou. Velmi nebezpečný se ukázal nominalistický empirismus, jenž bere slovo jako značku. To není náhoda, že znaky a značky jsou tak rozšířené všude kolem nás.

„Blbá nálada“ (termín Václav Havla) vzniká z tušení pasti, v níž opravdu se všichni nalézáme. Jde o „*Übermächtigung*“ („přemožení“), což je fenomén, o němž Heidegger píše ve svých pracích, které jsou věnovány filosofii F. Nietzscheho.

„*Wille zur Macht ist Übermächtigung der Macht.*“ („Vůle k moci je přemožením moci“)³³³ Moc jakožto síla se ukazuje jen v růstu, nemá jinou možnost, nemá jinou platnost, nemá existenci, prostě síla bez růstu není vůbec. To je onen kruciální bod v dějinách evropské filosofie, jenž přinesl nihilismus, postmodernu v její pluralitě ze všech možných hledisek. Proto jsou všechny vylepšené výrobky vždy obtěžkány starými chybami a mají na kontě i nové. Proč je tomu tak? Moc se spěchá, všichni jsou neustále v kompetici. Žádné vítězství

³³³ Heidegger M.: *Nietzsche II*. Stuttgart: Günter Neske Pfullingen 1961 p. 268.

nemá delšího trvání než pár dnů, zevšední, vybledne, je znicotněno tisíci dalšími vítězstvími. Nikdo nemůže být nejlepší, protože ti dole, chtějí být také nejlepšími, a protože neexistuje měřítko pro to „být nejlepším“, jsou všichni nejlepšími. A opět se k nám přiřadí představa náměstí, kde se všichni strkají, aby byli nejsilnějšími, jak to známe z Komenského „Labyrintu světa a ráje srdce“. Komenský ale o ontologické síle vůle k moci nevěděl pranic, ani nemohl, v jeho době to bylo jinak.

Současná ekonomie je machinální, protože se skrz ni provaluje vůle k moci. Dělá se to procesuálně, nominalisticky. Kdo ovládá formu procesů, ovládá celou ekonomii, proto mají takovou moc právníci, kteří uvažují nominalisticky, tj., vše zakládají na *haecceitas*, na „totosti“. Je možné na ni ukázat prstem, je verifikovatelná smysly, je falzifikovatekná empiricky. Tento postup, který je podporován i politicky, je největším zdrojem nespravedlnosti vůbec. Pak je možné vyvázat z viny i velké zločince, pokud proces dokazování jejich viny obsahuje právnícké chyby, byť by byly i formálního charakteru. To je ovšem z české právnícké provenience dobře známo. V takové společnosti nemůže nebýt „blbá nálada“.

Hodnoty jsou katalyzující podmínky uskutečňování vůle k moci. Proto jsou hodnoty podsouvány jako samozřejmosti většině nesamostatně myslících jedinců, což není tak velká práce, když jsou pod dozorem všechna média, nebo jejich převážná část. To vše se dá studovat snad nejlépe na České republice.

To jsou důvody současné „blbě nálady“, která se projevuje ve strachu, v zoufalství, v sebeztrátě. Není to náhoda, že lidé potřebují čím dál, tím více psychoterapeuty.

„*Das Streiten setzt einen gemeinsamen Seinsboden voraus.*“ („Spor předpokládá společnou bytnou půdu.“)³³⁴ To ovšem znamená, pokud není společná půda, pak se dialog vést nemůže. Co je to společná půda z fenomenologického hlediska? To je pozadí, kontext, celek, z něhož se spor jakožto spor ukazuje, vyvstává, fenomenalizuje se. Pokud je společná půda záměrně rozbita, pak je dialog nemožný, teprve na tomto základě je možno pochopit, proč mladí nekomunikují se starými, proč přibývá nekomunikovatelných anarchistů atp. Svět se dostává do babylónského sevření při změnění jazyků. Dnes je to o to složitější, že nebyly zmateny jazyky, ale byly podsunuty cizí kontexty, jež byly mladými pod záminkou modernity a pod falešným předpokladem, že vše, co přichází ze Západu, musí být lepší, přijaty naprosto nekriticky, dětsky a hloupě. Teprve v tomto pohledu se nám ukáže, jak je nebezpečné chtít být za každou cenu moderní.

³³⁴ Husserl E.: *Die Lebenswelt*. Dordrecht: Springer 2008 p. 237.

To, co pocítovala někdy moje generace po roce osmdesát devět, nebylo nic jiného než platnost násilně podsunutého kontextu, který všechny věci, nám důvěrně známé, ukazoval v novém zrcadle, v novém kontextu. Najednou jsme zjistili, že mladý člověk, který po celý život byl podprůměrný, se stal váženou osobou s platem třikrát i čtyřikrát větším než byly naše platy. Pocítili jsme i pohrdání, vždyť jsme byli starými strukturami, které bylo třeba odstranit. Pocítili jsme redundanci, o které jsme se nikdy předtím nedozvěděli, o níž jsme ani nikde jinde nečetli. Padla měřítko, o kterých jsme byli přesvědčeni, že jsou věčná. To byl první závan postmoderny, který nás navštívil. Člověk nemusí být zvláštní lumen, aby si nedokázal nalézt i pro to nejzvrácenější dobré argumenty, napadá nás, volně přepsaná Hegelova myšlenka z jeho „Malé logiky“. Vše se dá zdůvodnit a dobře zdůvodnit, i to, co je naprosto zruďné.

Dnes už revoluce nic nezmohou, protože než se připraví k akci, už bude lidem podsunut jiný kontext, aniž by si toho lidé vůbec všimli, je to smutná doba. Doping, rauš jsou fenomény provázející nutně adoraci výkonu, jež je jen projevem ontologické podstaty naší doby, a tou je vůle k moci, jak nám to předpověděl moderní prorok Friedrich Nietzsche.

KAPITOLA 8

Právo a jeho regulační role v oblasti *enhancement*

Moderní technologie směřující k vylepšování člověka, jeho fyzických a případně i kognitivních schopností jsou v současné společnosti velkou výzvou nejen pro morální diskurs, ale i pro diskurs pozitivně-právní. Jaké hranice mají být nastaveny právním řádem pro human enhancement, aby byla zachována hodnota lidských bytostí, jejich důstojnost a v neposlední řadě i rovný přístup k jednotlivcům?

1. Úvod

Moderní doba před lidstvo staví nové otazníky – technologie se posouvá mílovými kroky kupředu a proměňuje tak samotný etický a právní diskurs. To, co se dříve zdálo nemyslitelné, nebo alespoň bylo pouze součástí sci-fi románů, se počíná uskutečňovat. Měli bychom být šťastní, že se dožijeme zlatého věku lidských bytostí, které nebudou trpět nemocemi a nebudou strádat, naopak budou krásní, vysoce inteligentní, přátelštlí a podléhající morálním normám ne nepodobným Kantovskému imperativu? Naplňuje se prorocství pozitivně vědeckého nadšení konce 18. století a začátku 19. století, nebo se naopak máme obávat dystopických vizí, před kterými ve svých brilantních literárních textech varovali George Orwell (1984) nebo Aldous Huxley (*Brave New World*)? Tato krátká úvaha se bude zabývat zejména dopadem moderních technologií na možnosti zdokonalení člověka. Vzhledem k tomu, že lidstvo ve své historii dokázalo zneužít snad jakéhokoliv vynálezu, je na místě určitá obava a s tím spojená otázka – měl by být vývoj v tzv. *enhancement* určitým způsobem korigován normativním rámcem? Pokud ano, jakým způsobem? Lze nalézt obecné řešení pro všechny technologie? Problém spočívá v tom, že překotný vývoj v biotechnologiích předbíhá právní úpravu, věda je rychlejší než právo... Další problém spočívá v tom, že zatímco v otázkách etických není nutné, aby bylo definitivně a jednoznačně dospěno ke shodě a stanoven pevný výsledek, tak v právu je nutné takovou ostrou hranici vytvořit. Musíme přesně nastavit právní normy, byť si jednoznačně nejsme jisti, zda určitá technologie je morálně ospravedlnitelná či nikoliv. Pozitivní právo nutně musí stanovit rámec celospolečenské regulace. Třetí problém spočívá v tom, že u starších právních

institutů většinou panovala ve výsledku morální shoda³³⁵ na tom, co je správné a co nikoliv, a šlo v takových případech odkázat na morální intuici (např. v trestním právu vražda, krádež, podvod, apod.). Většina systémů práva pak pouze ukotvovala společenský morální konsensus³³⁶. Po nástupu moderních technologií však prostá morální intuice nestačí a ohledně řady nových technologií nepanuje názorová shoda – pro příklad stačí uvést problematiku pokusů na embryonálních kmenových buňkách, neonatálních rozhodnutí, umělého oplodnění, euthanasie, klonování, a právě také problematiky v oblasti *enhancementu*.

Tento článek se bude snažit odpovědět na některé otázky, které se práva a *enhancement* týkají. Právní úvahy budou směřovat spíše k otázkám *de lege ferenda* (tj. jaké by právo mělo být) než k otázkám práva *de lege lata* (tj. současných platných právních úprav v oblasti *enhancementu* a moderních biotechnologiích). V první části se pokusím nejprve poukázat na jednotlivé složky *enhancementu* a jejich možné posuny, resp. budoucí vývoj. Poukáži na rozlišování mezi tradičními formami lidského zdokonalování a jeho ne-tradičními formami, a dále na úskalí při stanovení hranice mezi těmito formami. Také bude hodnocena etická distinkce mezi *enhancementem* a využití těchto prostředků pro medicínskou praxi. V druhé části rozeberu nejčastější kritické výtky vůči *enhancementu*, a pokusím se tyto výtky, pokud se prokážou jako relevantní, zahrnout do možného metodologického přístupu k tvorbě právních norem vymezujících oblast *enhancementu*. V třetí části rozeberu funkci práva, odkaz na jeho regulační možnosti v případě moderních technologií a na problémy, které vznikají při pokusech nastavení právního rámce pro lidské zdokonalování. V závěru zdůrazním, že pozitivní právo jako sociálně-kulturní konstrukt nutně musí reflektovat změny ve společnosti zahrnující právě *enhancement* a pružným způsobem na ně reagovat, byť zároveň musí zachovat dostatečnou stabilitu, aby se vytvořila právní jistota pro subjekty práva.

³³⁵ Zajímavé srovnání tohoto nabízí Richard Epstein, který ve svém článku *The utilitarian foundations of natural law* srovnává konsekvenencialistický a deontologický etický přístup. Byť podle něj mají tyto etické školy zcela odlišný náhled, metodologii a teoretickou strukturu, velice často se shodují ve svých výsledcích, které se shodují s naší morální intuicí (Epstein R: *The utilitarian foundations of natural law. Harvard Journal of Law and Public Policy*, 1989/12, 12:711-752). K podobnému závěru došel i Hare, který zkoumal obsahové závěry Kantovy etické teorie a srovnával je s utilitarismem. Hare R.M.: *Sorting Out Ethics*. Oxford: Oxford University Press 1997 pp. 147 a násl.

³³⁶ Odhlédneme-li od zjevných porušení práva např. u totalitních států. V řadě případů můžeme nalézt difference mezi etickou zásadou a právní normou i u demokratických států, nicméně v takovém případě se většinou jedná o selhání práva.

2. Jednotlivé složky *enhancement* – co se děje, co je možné a co je (zatím) utopie

2.1. Tradiční prostředky vs netradiční prostředky

O čem se bavíme, pokud mluvíme o lidském *enhancementu*? Pokud se bavíme o zdokonalení lidské bytosti, pak můžeme říci, že celý náš život je veden touhou po větší dokonalosti. Učení matematiky, fyzický trénink, ale i umělé prostředky (kontaktní čočky) nás činí o něco dokonalejšími. Tyto prostředky bývají považovány za tradiční prostředky směřující k lidskému zdokonalení a nezbuzují morální kontroverze a nejsou žádným způsobem právně regulovány. Oproti tomu otázky genetického inženýrství, kyberneticky vylepšujících nástrojů, robotických implementovaných částí, a některých neuro-stimulujících medikamentů nebo léčiv způsobujících nárůst svalové hmoty již kontroverze vzbuzují.

Je morálně přípustné využít i takovýchto netradičních prostředků *enhancementu*? Řada autorů tvrdí, že rozdíl mezi tradičními, netradičními prostředky vedoucími k lidskému zdokonalení neexistuje. Jaký je rozdíl mezi tím, dám-li si ranní kávu, abych přes den lépe fungoval a tím, že si budu brát medikamenty, které výrazným způsobem navýší mou schopnost namemorovat si dlouhé odborné texty³³⁷? Zdokonalení a vylepšení se nemusí týkat jen přímo mého těla – lidstvo využívá neustále nástrojů, které mu pomáhají lépe fungovat v jeho životě. Proč máme takové obavy z biologického zdokonalení vlastního organismu, ale pomůcek, které nám jiným způsobem pomáhají v našem životě, se nijak zásadně neobáváme³³⁸? Nejsou boty, které užíváme, oblečení, které nosíme, také prostředky lidského zdokonalení? V určitém smyslu je možné veškeré technologie vedoucí k usnadnění lidského života chápat jako vylepšení našich přirozených schopností a dovedností a výše uvedená distinkce je čistě iluzorní. Oproti tomu zejména zastánci tzv. biokonzervativního přístupu poukazují na to, že hranice mezi tradičními prostředky vylepšování lidské bytosti a netradičními prostředky existuje – za skutečný *enhancement* (*enhancement* v užším slovy využití, ve vlastním slova smyslu), před kterým varují, pak považují zejména následující:

i) genetické inženýrství – přičemž lze rozlišovat mezi dvěma typy technologií:

– genovými přeměnami na somatických kmenových buňkách – genová terapie spočívající v opravě genomů somatických buněk u jednotlivce, taková

³³⁷ Boström N., Savulescu J. (ed.) *Human enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2010 p. 3.

³³⁸ Greely H.T.: *Remarks on Human Biological Enhancement*. Kansas Law Review, 2008/11, 6:1139-1157 p. 1145.

„oprava“ má dopad pouze na genetickou výbavu jednotlivce, nikoliv na další generace potomků³³⁹

– genetické zásahy do zárodečné linie, selekce genů a s ní spojená eugenika – možnost efektně vybírat genetickou výbavu vlastního potomka³⁴⁰, takový zásah má ovšem vliv i na další generace potomků, nikoliv pouze na první vlnu³⁴¹

ii) neurovědní technologie – ať už se jedná o přeměny kognitivních schopností prostřednictvím psychofarmakologických látek nebo přímým zásahem do struktury nervové soustavy

iii) kybernetika a robotika, mechanické náhrady – vylepšení kybernetických technologií je v posledních padesáti letech zcela převratné, odborníci poukazují na exponenciální, neustále narůstající rychlost technologického vývoje v této oblasti. Samotná robotika přitom již je využívána, příkladem je např. Kevin Warnick, který si sestrojil kybernetickou ruku, pracuje se s uměle sestrojenými náhradami orgánů. Zdá se, že v také této oblasti má věda obrovský progres. V souvislosti s těmito technologiemi se mluví jednak o mechanických náhradách částí těla (protézy, kloubní náhrady, apod.), jednak o implantátech do mozku

iv) kosmetická a plastická chirurgie

v) některé sportovní a vojenské technologie zaměřené na zvýšení muskulatury, odolnosti, apod³⁴².

vi) nanotechnologie – vědci pracují na zařízeních, které by umožnily člověku poznávat dalšími smysly, než jsou klasické smysly člověka této doby³⁴³.

Výše uvedené technologie jsou zmíněny jako základní, o kterých se v souvislosti s netradičními prostředky enhancementu mluví, a to buď z důvodu toho, že je v současné době tyto technologie již možné (např. se testuje na zvířatech), nebo jsou ve vývoji, nebo jsou součástí dlouhodobější diskuse o možných přeměnách člověka. I v tomto případě ovšem platí, že hranice možného se stále posunují do bližší budoucnosti, a že je tedy záhodno mluvit o tom, zda je správné či nesprávné takových technologií vůbec využívat.

³³⁹ Markwood S.M.: Comment. Creating a Perfect Human Is Not So Perfect - The Case for Restricting Genetic Enhancement. *Penn State Law Review*, 2005/110, 2:473-492 p. 475.

³⁴⁰ Petru M.: *Možnosti transgrese: je třeba vylepšovat člověka?* Praha: Triton 2005 p. 180.

³⁴¹ Markwood S.M.: Comment. Creating a Perfect Human Is Not So Perfect - The Case for Restricting Genetic Enhancement. *Penn State Law Review*, 2005/110, 2:473-492 p. 476 a násl.

³⁴² Více k tomu Greely HT: Regulating Human Biological Enhancements: Questionable Justifications and International Complications. *Santa Clara Journal of International Law*, 2006/4, 2:87-110 p. 91.

³⁴³ Více k tomu Bockman CR: Cybernetic-Enhancement Technology and the Future of Disability Law. *Iowa Law Review*. 2010/95, 1315-1340 pp. 1328 a násl.

2.2. *Enhancement* vs terapeutické užití

Technologie, které bývají považovány za kontroverzní v případě, že by se měly používat jako prostředek k zdokonalení lidské bytosti, se považují za použitelné v případě terapeutické léčby³⁴⁴. Zvláštní je tedy to, že za podstatné se pro etické hodnocení jeví v tomto případě účel užití, nikoliv sama technologie, které činí *enhancement* kontroverzním. Tradičně bývají technologie *enhancement* projektovány nejprve pro medicínsko-terapeutické užití, teprve následně se uvažuje o samotném zdokonalení zdravého lidského jedince. *Enhancement* je tedy spíše sekundárním důsledkem, na který se aplikuje již využitelná technologie, než samotným primárním účelem. Není pak paradoxní, že pouhé terapeutické užití kontroverzi nezpůsobuje, zatímco *enhancement* ano? Může morální rozdíl spočívat pouze v účelu užití? Tato otázka implikuje ještě jednu další podotázku. Například u robotických protéz nebo jiných náhrad mohou funkce převyšovat funkce běžné lidské končetiny. Ne nedůvodně proto Collin Bockman upozorňuje na to, že v brzké době bude možné rozlišovat lidi na „disabled“ (postižené), „abled“ (zdravé, nepostižené) a „better abled“ (vylepšené)³⁴⁵. Nebo si představme očkování – jedná se o léčbu nebo zdokonalení organismu? Podobně by bylo možné na základě genetické manipulace zvýšit odolnost vůči některým typům nemocí – je to zdokonalování nebo terapie³⁴⁶? Problém spočívá v tom, že v těchto případech se hranice mezi *enhancement* a terapeutickou léčbou zcela stírá. Jak uvidíme v třetí části, pro právní problematiku je taková nejistota poměrně obtížně řešitelná.

2.3. Jednotlivé typy *enhancementu*

Pro následnou právní analýzu je nutné zmínit základní typy *enhancement*, o kterých je v odborné literatuře diskutováno – nutné je rozlišit fyziologický a morální *enhancement*. Pod fyziologický *enhancement* přitom zahrnují následné kategorie – zdokonalování fyzických proporcí, zdokonalování kognitivních schopností mozku, vylepšování nálady umělými prostředky. Morální *enhancement* pak spočívá ve vylepšování morálního rozvažování jedince, resp.

³⁴⁴ “These medical uses either restore normal function to someone who has lost it through injury or disease or confer normal function on someone who, generally because of birth defects, never had it.” Bockman CR p. 89.

³⁴⁵ Bockman CR p. 1323. Tento paradox lze dokumentovat například na mediálně proslaveném atletovi Pistoriovi, u nějž mezinárodní atletická federace vedla spor, zda ho jeho protézy v závodech nezvýhodňují oproti jiným, „normálním“ atletům.

³⁴⁶ Shapiro M.H.: Does Technological Enhancement of Human Traits Threaten Human Equality and Democracy? *San Diego Law Review*, 2002/39, 2:769-842 p. 780.

podpora určitých motivů chování, které považujeme za správné³⁴⁷. Kromě toho je nutné rozlišit *enhancement* směřující vůči vlastní osobě a *enhancement* směřující vůči vlastním potomkům, tj. eugenika. Toto rozlišení je pro účely tohoto článku dostačující.

3. Kritické výtky vůči *enhancement*

3.1. Rovnost a spravedlivý přístup – sociální dopady na společnost, diskriminace

Jednou z nejčastějších námitek oponentů *enhancement* je položena na základech spravedlnosti a rovnosti. Podle biokonzervativců biologický *enhancement* povede k prohloubení nerovnosti a nespravedlnosti ve světě, k vyšší míře socioekonomické a politické stratifikace³⁴⁸. Biokonzervativci se obávají, že v případě aplikace zdokonalovacích prostředků si tyto prostředky *bioenhancementu* budou moci dovolit pouze bohatí a chudí nikoliv. Rozdíl mezi bohatšími a chudšími vrstvami společnosti tak bude narůstat. Ve světě, kde se budou uměle zdokonalovat lidé, se rozšíří diskriminace „vylepšených“ vůči těm, kteří si *enhancement* nemohli dovolit, nemocným, postiženým a chudým³⁴⁹. Annas dokonce tvrdí, že „zdokonalení“ lidé nutně budou považovat „přirozené“ lidi za podřadné, jako svůj poddruh vhodný k vykořisťování, otroctví, či dokonce k vyhubení³⁵⁰. Obdobně se také rozroste propastný rozdíl mezi kulturou zemí ekonomicky vyspělých a rozvojových, když prostředky k *enhancementu* budou mít pouze první. Savulescu oponuje. Náš svět má diskriminační charakter již nyní. Bohatší mají lepší přístup k tradičním prvkům k zdokonalování již nyní – mají výhodu lepšího přístupu ke vzdělání, zdravotnictví a technologickým prostředkům³⁵¹. Námítka spočívající v nerovnosti a nespravedlnosti, která by se rozšířila ve společnosti, podle něj nemá inherentní etický charakter, tj. neřeší, zda je vlastní *enhancement* morálně správný či nikoliv, ale je to etická

³⁴⁷ Je spornou otázkou, zda použití názvu „morální *enhancement*“ je korektní. I sám Douglas, první autor, který tento výraz použil, do určité míry spekuluje o tom, zda je takoveto označení zcela správné. Douglas T.: *Moral Enhancement*. *Journal of Applied Philosophy*. 2008/25, 3:228–245.

³⁴⁸ Shapiro M.H.: Does Technological Enhancement of Human Traits Threaten Human Equality and Democracy? *San Diego Law Review*, 2002/39, 2:769–842 p. 773.

³⁴⁹ Sandel M.J.: *The Case Against Perfection - Ethics in the Age of Genetics Engineering*. Cambridge Mass: Belknap of Harvard University 2009.

³⁵⁰ Annas G.J., Andrews L.B., Isasit R.M.: Protecting the Endangered Human: Toward an International Treaty Prohibiting Cloning and Inheritable Alterations. *American Journal of Law & Medicine*, 2002/28 2:151–178.

³⁵¹ Savulescu J.: Enhancement and Fairness. *Journal of Medical Ethics*, 2009/33, 284–288 pp. 2 a násl.

výhrada vůči politickému systému a sociálním institucím, které ani v současné době nefungují dokonale. Distributivní spravedlnost by měla být zajištěna státem tak, aby nedocházelo k zvyšování nerovnosti. Tato námitka je na jednu stranu pravdivá (skutečně se tím nevyjadřuje morální hodnota *enhancementu*), na druhou stranu nepravdivá, protože pokud společnost není ideální, nemá zajištěné instituce, které by ochraňovaly rovnou distribuci, pak není vhodné zavádět do společenského života takové prostředky, které by mohly zvýšit hladinu diskriminace ve společnosti. Nicméně, jak správně uvádí Greely, je velmi těžké předpokládat, jakým způsobem se společnost v případě povolení *enhancementu* bude vyvíjet³⁵². Jistá míra opatrnosti ve společnosti vůči rozevření „sociálních“ nůžek je jistě na místě, nicméně právě zde by právo a jeho principy mohlo sehrát důležitou roli.

3.2. lidská přirozenost

Další výhrada biokonzervativců spočívá v tom, že prostřednictvím využití biotechnologií může dojít k ztrátě lidské přirozenosti, právě podstaty a esence člověka. Tato podstata je buď „obrazem božím“³⁵³, a pak jde o posvátnou přirozenost, již nemáme právo měnit³⁵⁴, případně je odkazováno na naši biologickou přirozenost³⁵⁵, do níž by nemělo být zasahováno umělými prostředky.

Oponenti s touto argumentací s tím nesouhlasí. Podle nich něco takového jako lidská přirozenost neexistuje, pokud ano, pak by musela být jednoznačným způsobem definována a vyspecifikována. Není esenciální univerzální „platonovský“ ideál člověka³⁵⁶, existují jen jednotliví lidé. Přirozenost podle nich také není statická, odlišuje se v jednotlivých kulturách a dobách. Pokud by něco takového jako lidská přirozenost napříč historií, společností a kulturou mělo existovat, pak by to bylo třeba prokázat, vyzývá dokonce oponenty Arthur Caplan³⁵⁷.

³⁵² Greely, Remarks on Human Biological Enhancement p. 1153.

³⁵³ Coady C.A.: Playing God. In: Boström N., Savulescu J. (ed.) *Human enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2010 pp. 155 a násl.

³⁵⁴ Doktrína posvátnosti lidského života je blízká zejména křesťanské nauce. Ze současných bioetiků s ní operuje např. Leon Kass. Srovnej např. Kass LR: The Right to Life and Human Dignity. *The New Atlantis*, 2007/16, 4:23-40.

³⁵⁵ „Lidská přirozenost je souhrn chování a vlastností typických pro lidský druh, jež pramení spíš z genetických faktorů než faktorů prostředí“. Fukuyama, F: *Our Posthuman Future*, New York: Farrar, Straus and Giroux 2002 p. 130.

³⁵⁶ Srovnej následující argumentaci. Hull D.L.: On Human Nature. In: Hull DL, Ruse M. (eds.) *The Philosophy of Biology*. New York: Oxford University Press 1998 p. 387.

³⁵⁷ Caplan A.L.: Good, Better or Best. In: Boström N., Savulescu J. (ed.) *Human enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2010 p. 202.

Tato argumentace ale není oprávněná – to, že něco určitým způsobem nelze definovat, ještě neznamená, že taková esence také neexistuje (např. pojmy autonomie, důstojnosti apod. nelze také jednoznačně definovat). Lidskou přirozenost poznáváme intuitivně, odkazujeme na ní v běžné řeči, v běžném životě.

Představme si příklad umělého křížení genetických informací např. člověka se šimpanzem – většina z nás intuitivně takové křížení odmítne s tím, že je proti lidské přirozenosti. Pokud ovšem žádná lidská přirozenost není, pak proč je to špatné? Někdo namítne, že se tímto křížením zhorší vlastnosti člověka. To je pravda jen zčásti – takovému uměle geneticky vypracovanému tvorovi se například může snížit inteligence, ale zvýší se mu kvalita některých jiných vlastností, např. schopnosti síly, pohybu apod. Přesto si dovoluujeme vyslovit intuitivní morální soud vycházející z kvalitativní stupnice vlastností, který takovému jednání bude považovat za nemorální a nesprávné. Proč? Domnívám se, že právě v tom tkví intuitivní poznání lidské přirozenosti, skládající se z typicky lidských schopností, vlastností a složek, které abstrahujeme a vytváříme pojem lidské přirozenosti. Je to podobné jako s našim vizuálním chápáním celku, byť je každý člověk jedinečný a odlišný v jednotlivých individuálních vlastnostech, přesto nám při poznání nového člověka nečiní potíže určit, že patří do druhu *homo sapiens*. Taková hranice lidské přirozenosti nemusí být přesná, ale musí být dostačující pro vymezení rámce. Vhodné by bylo, aby obsahovala základní elementární body, bez nichž se lidská přirozenost neobejde, bez kterých člověk již není člověkem.

Další námitka proti lidské přirozenosti spočívá ve více biologickém argumentu: lidská přirozenost neexistuje, protože lidé jsou ovlivňováni determinancí prostředí – genotyp organismu plně neurčuje jeho fenotyp, tedy podmínky naší přirozenosti jsou více ovlivňovány našim prostředím než naší dědičností³⁵⁸. Taková námitka neobstojí ani v případě, kdy přirozenost definujeme čistě biologicky jako Fukuyama³⁵⁹. Pokud platí rovnice, že *genotyp + prostředí = fenotyp*, pak je zřejmé, že můžeme genotyp brát jako součást naší přirozenosti, protože fenotyp je pouze modifikován prostředím, nikoliv jím nezávisle vytvářen. Proti lidské přirozenosti bývá také vznášen argument sociální determinancí. Protože lidé jsou kulturní živočichové a jsou tedy sociálně determinováni, jejich přirozenost je ovlivněna a determinována společností.

³⁵⁸ Lewontin R. *The Doctrine of DNA: Biology as Ideology*. New York: Harper Perennial 1992.

³⁵⁹ Fukuyama pp. 131 a násl.

Různé společnosti vytváří různou lidskou přirozenost – ta je tedy pouze výslednicí kulturního vývoje. Statická lidská přirozenost proto neexistuje³⁶⁰. To, že je lidská přirozenost ovlivňována výchovou, kulturou, apod. a tedy není statická napříč věky, ovšem není argumentem pro to, abychom ji zcela odmítli. Její částečná proměnlivost neznačí, že by neměla být využívána jako argumentace proti zdokonalování. Využita totiž může být například proti revoluční přeměně samotného ohniska lidské esence, zatímco pokud bude docházet k pozvolné, evolutivní přeměně, nemusí být taková transgrese v přímém rozporu s přirozeným vývojem lidské bytosti.

3.3. Lidská důstojnost a *enhancement*

Lidská důstojnost a její ochrana je obecně sdílený koncept, který bývá považován za nepopíratelný jak v etice³⁶¹, v bioetice, tak i v právu. Problém ovšem spočívá v tom, že tento pojem bývá používán multivýznamově³⁶² a nedjednou tak dochází k interpretačním paradoxům, které nelze pomocí aplikace pojmu důstojnost vyřešit³⁶³. Pro účely tohoto článku se zaměříme pouze na základní rozlišení, které má své historické kořeny. Již v antice byl pojem důstojnosti rozlišován minimálně do dvou významových hledisek, jako důstojnost

³⁶⁰ Boström N.: In Defense of Posthuman Dignity. *Bioethics*, 2005/19, 3:202-214 p. 213.

³⁶¹ Byť někteří autoři sdílejí určitou skepsi k jeho použití v aplikované etice. Původ této skepse lze nalézt v myšlence Schopenhauerově, který o lidské důstojnosti mluvil značně pohrdavě, když uvedl, že „za touto krásnou formulí, která nemá vlastní význam, morální filosofové ukrývají cokoliv...“

³⁶² Na tento problém s významem odkazuje celá řada autorů, pro srovnání např. Chapman A.R.: Human Dignity, Bioethics, and Human Rights. *Amsterdam Law Forum*. 2011/3, 1:3-12, Rao N.: Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. *Notre Dame Law Review*. 2011/86, 1:183-271, McCrudden C.H.: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. 2008 /19, 4:655-724, Henry L.M.: The Jurisprudence of Dignity. *University of Pennsylvania Law Review*. 2011/160, 169-233, a v neposlední řadě i sebrané spisy řady autorů vybraných institutem President's Council on Bioethics v USA, kde se sešla celá řada polemizujících autorů, např. Pellegrino, Kass, Boström, Denett a další. Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics. The President's Council on Bioethics Washington, D.C., March 2008 dostupné na https://bioethicsarchive.georgetown.edu/pcbe/reports/human_dignity/.

³⁶³ Typickou ukázkou budiž známý případ Wackenheim ve Francii (tzv. případ „létajícího trpaslíka“). V tomto případě se jednalo o situaci, kdy byl člověk postižený dwarfismem vystřelován při představení z děla do ochranné sítě. Tato činnost byla zakázána na základě pokynu francouzského ministra vnitra starostou obce Morsang-sur-Orge. Po uplatňování práva u vnitrostátních soudů byla nakonec věc předložena Radě OSN pro lidská práva s negativním výsledkem pro Wackenheima, který se domáhal, aby v činnosti mohl pokračovat. Zajímavá byla zejména argumentace obou stran, když jak Wackenheim, tak jeho oponenti argumentovali lidskou důstojností. Zatímco Francie poukazovala na objektivní standard lidské důstojnosti, podle něž je vrhání člověkem aktem proti lidské důstojnosti, Wackenheim naopak poukazoval na to, že mu zákaz způsobil potíže v soukromém životě a představoval potupu pro jeho důstojnost. Srovnaj. Rozhodnutí Rady OSN pro lidská práva ve věci *Manuel Wackenheim v. France*, Communication No. 854/1999 UN Doc. CCPR/C/75/D/854/1999 (2002).

kontingentní (statusová)³⁶⁴ a jako důstojnost inherentní (vlastní)³⁶⁵. Podle druhé definice je důstojnost vlastní všem lidským bytostem, zatímco podle první jen určitému okruhu lidí.

V současné době je v návaznosti na postupný posun v interpretaci konceptu lidské důstojnosti tento pojem chápán následovně:

i) Lidská důstojnost jako institucionální status – tato koncepce navazuje na pojetí v římském právu a je spojena s nobilitou³⁶⁶, nicméně se v ní v širším rozměru odráží i hodnota, či kvalita člověka / bytosti. Tato teoretická linie navazuje na Aristotelovu etiku ctností, tj. lidská důstojnost není implicitně vlastní všem lidským bytostem³⁶⁷.

ii) Lidská důstojnost jako prvek lidské přirozenosti a personální identity – lidská důstojnost bývá také často spojována s lidskou přirozeností nebo dokonce s morálním statutem osoby a tedy přístupy k personální identitě. Z ontologicky chápané morální integrity plyne, že každý člověk má vnitřní hodnotu a s ní spojenou důstojnost, oproti tomu s funkcionálního přístupu spojeného zejména se schopností vnímat sama sebe.

iii) Lidská důstojnost jako prvek lidské autonomie – primárně se myšlenka lidské svobody objevila u Immanuelu Kanta, který lidskou důstojnost spojuje s tím, že lidství v každé osobě má být chápáno jako cíl, nikoliv pouze prostředek³⁶⁸. Kant pak vnitřní hodnotu člověka spatřuje v jeho svobodě.

iv) Lidská důstojnost jako prvek elementární rovnosti – vychází z osvícenecké tradice a myšlenkového konceptu vypracovaného zejména Jeanem Jacquesem Rousseauem. Rovnost se snaží nalézt v různých kvalitách, nicméně

³⁶⁴ V římském právu se prvek důstojnosti (*dignitas hominis*) spojoval s respektem a ctí spojenou s určitou pozicí, sociální rolí, reputací či privilegiem.

³⁶⁵ Poprvé se pojem lidské důstojnosti chápáný jako element lidské bytosti objevuje u Senecy, následně je rozvíjen v křesťanství, kde je vnímán ve smyslu konceptu člověka jako odrazu božího, z něhož vyplývá i posvátnost lidského života.

³⁶⁶ Pro historický vývoj této interpretační linie srovnej Henry LM pp. 190 až 199.

³⁶⁷ Boström N.: Dignity and Enhancement. In: *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*. The President's Council on Bioethics Washington, D.C., March 2008 dostupné na https://bioethicsarchive.georgetown.edu/pcbe/reports/human_dignity/ p. 3.

³⁶⁸ „Člověk je sice dosti nesvatý, avšak lidskost v jeho osobě mu musí být svatá. V celém stvoření může být vše, co chceme a nad čím máme moc, použito také jako pouhý prostředek; jen člověk, a s ním každý rozumný tvor, je sám o sobě účelem. Je totiž subjektem morálního zákona, který je mocí autonomie své svobody svatý. Právě kvůli této autonomii je každá vůle, i vlastní vůle každé osoby směřující k ní samé, omezena na podmínku souhlasu s autonomií rozumné bytosti, že ji totiž nepodřídí žádnému záměru, který není možný podle zákona, jenž by mohl vzejít z vůle trpícího subjektu sama; že tedy tento subjekt nikdy nepoužije pouze jako prostředek, nýbrž vždy zároveň i jako účel.“ Kant I. Kritika praktického rozumu. (tr: Loužil J.). Praha: Svoboda 1996 p. 149.

východiskem je to, že lidstvo jako druh má určité kapacity, které mu zaručují důstojnost³⁶⁹.

v) Lidská důstojnost jako sociální status – tj. důstojnost, která je přiznávána společností.

iv) Lidská důstojnost jako důvod pro přirozená práva – v této rovině je důstojnost chápána buď jako důvod a ospravedlnění lidských práv anebo jako interpretační princip, na základě něž se jednotlivá přirozená práva vykládají³⁷⁰.

Pro *enhancement* je nutné zdůraznit některé koncepce, které vzbuzují protikladné reakce. O rovnosti, lidské autonomii a lidské přirozenosti se zmiňují ve zvláštních oddílech. Pokud má být lidská důstojnost spojována s morálním statutem, se kterým jsou následně spjata přirozená práva, dostáváme se k dvojímu náhledu:

i/ Důstojnost je spojena s ontologickým pojetím osoby, tj. osoba je chápána jako individuum druhu homo sapiens

ii/ Důstojnost je spojena s funkčním pojetím, tj. osoba je chápána jako bytost schopná perspektivy první osoby (vědomí sebe sama, myšlení v první osobě)³⁷¹.

Zatímco pokud důstojnost spojujeme pouze s ontologickým pojetím osoby (na základě numerické identity), pak je důstojnost přiznána jako kvalita pouze lidským bytostem. V takovém případě *enhancement* proměňující lidskou přirozenost zasahuje i do lidské důstojnosti. Fukuyama v tomto smyslu mluví o lidské esenci jako o faktoru X³⁷² a brání před opuštěním tohoto konceptu. Podle něj může ve spojení s *enhancement* dojít k dvojímu narušení lidské důstojnosti: Za prvé proto, že skupina vylepšených jedinců bude ve značné výhodě oproti nevylepšeným a ti ztratí společenský status spojený s lidskou důstojností, jejich důstojnost nebude dále chráněna; nebo za druhé, v přesně opačném gardu, může nastat situace, kdy v budoucnu dojde na základě odstraňování nepotřebných vlastností k definitivnímu vymizení rozdílů mezi lidmi a ztrátě jejich jedinečnosti. Důstojnost lidského jedince se podle Fukuyamy tak jako tak sníží³⁷³. Fukuyama se nesnaží přesně vysvětlit, co je onen faktor X,

³⁶⁹ Tato teze je napadána Peterem Singerem v jeho známé polemice v přelomovém díle preferenčního utilitarismu *Osvobození zvířat*. Singer P.: *Osvobození zvířat*. (tr: Gabajová Z., Janík Z.). Praha: Práh 2001.

³⁷⁰ McCrudden pp. 681 a násl.

³⁷¹ Černý D. et al. *Lidské embryo v perspektivě bioetiky*. Praha: Wolters Kluwer ČR 2011 p. 74.

³⁷² "Factor X is the human essence, the most basic meaning of what is to be human. If all human beings are in fact equal in dignity, then X must be some characteristic universality possessed by them." Fukuyama p. 150.

³⁷³ Idem pp. 158 a násl.

ale spojuje jej s lidským vědomím a zejména lidskými emocemi, které jsou podle něj jedinečné. Tady se ovšem dopouští argumentační chyby, které se do té doby snažil ve svém díle vyhnout – vidí-li jako jednu složku lidské esence jeho city, bude se těžko bránit argumentům, které nepovažují za osoby např. osoby v persistentně vegetativním stavu.

Na to se snažil poukázat již Singer a další autoři na něj navazující, kteří poukazují na nutnost spojit ochranu důstojnosti s určitými kapacitami, které bytost vlastní (např. rozum, sebevnímání, ale i city, apod.). Zastánci *enhancementu* často navazují na tuto linii a považují důstojnost za určitou kvalitu spojenou s kapacitami, které mohou být přítomné nejen u lidí, ale např. u zvířat, myslících strojů, mimozemšťanů a transhumánních bytostech³⁷⁴.

3.4. Autonomie, manipulace a nátlak (*coercion*)

Někteří autoři mluví v souvislosti s lidským zdokonalováním o omezení lidské autonomie³⁷⁵. Narušení autonomie je spatřováno zejména v eugenic, kdy dítě postrádá možnost rozhodovat se o své fyzické i duševní integritě³⁷⁶. Rodiče pak často mohou přenášet na dítě svá nesplněná přání, očekávání, touhy. Caplan namítá, že negativním jevem v tomto případě není ale *enhancement* dítěte, ale nesprávné plnění rodičovství³⁷⁷. Zároveň je těžké mluvit o omezení autonomie, vezmeme-li v potaz, že nenarozené dítě ještě žádnou možnost výběru toho, s jakými vlastnostmi se narodí, nemá – je determinováno genetickou výbavou a následně i kulturním prostředím, do kterého se narodí. Těto námítce čelí Habermas tím, že za jeden z kolektivních cílů společnosti rozvoj „individuálního prostoru svobodného rozhodování“, tj. autonomie jedince. Dosažení autonomie však spojuje s porozuměním sebe sama a dodává, že genová manipulace by toto sebeporozumění mohla poškodit³⁷⁸. V podstatě tak poukazuje na problematiku autentického bytí, o kterém je pojednáno níže.

Druhou forma manipulace na zdokonalení člověka pak může spočívat v tlaku zaměstnavatele na svého zaměstnance, aby zvýšil své schopnosti (typickým příkladem může být tlak cyklistické stáje na svého závodníka, aby bral doping,

³⁷⁴ Srovnej argumentaci Boström N.: In Defense of Posthuman Dignity. *Bioethics*, 2005/19, 3:202-214.

³⁷⁵ V tomto případě je autonomie zmiňována jako negativní koncept, tj. navazuje na tradici negativní svobody uvozenou nejprve v díle Johna Stuarda Milla, následně pokračující např. u Isaiaha Berlina.

³⁷⁶ Sandel M.: The Case Against Perfection: What s Wrong with Designer Children, Bionic Athletes, and Genetic Engeneering. In: Boström N., Savulescu J. (eds.): *Human enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2010 p. 72.

³⁷⁷ Caplan A.L.: Good, Better, or Best? In: Boström N., Savulescu J. (eds.): *Human enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2010 p. 208.

³⁷⁸ Habermas J.: Budoucnost lidské přirozenosti - Na cestě k liberální eugenic? Praha: Filosofia 2003.

protože v opačném případě s ním rozváží smluvní vztah). Tlak může být způsoben i tím, že v případě, kdy k takovému zdokonalení nepřistoupím, nebudu soutěže schopný (podobný příklad cyklisty, který se ale rozhodne dopovat sám, protože v opačném případě nemá šanci konkurovat ostatním). Podobný nátlak na vlastní zdokonalování se ovšem objevuje často, a je spjat i s užitím tradičních prostředků *enhancementu* – chci-li získat lepší zaměstnání, musím se například učit, aniž bych po tom vnitřně toužil, děti jsou manipulovány rodiči k určitému typu činnosti, zaměstnavatel tlačí na svého zaměstnance, aby se rekvifikoval. Dá se tedy konstatovat, že jako samostatný element není nátlak či manipulace morálně negativním jevem.

3.5. Bezpečnost (*safety*)

Vývoj lidského poznání je překotný – naše znalosti přírodních zákonitostí jsou den ode dne vyšší, lidstvo dosahuje na mety, o kterých v dobách minulých ani nesnilo. Přesto jsou znalosti lidstva o empirické skutečnosti omezené. Výtka směřující k technologiím *enhancement* poukazuje právě na nejistotu ohledně následků, které mohou tyto technologie způsobit. Pokud změníme např. určitým způsobem lidský genofond, jaké to může mít v budoucnu následky? V případě terapeutické léčby bývají zásahy do lidského organismu, u kterých si nejsme zcela jisti jejich výsledkem, omezeny pravidlem subsidiárního použití za předpokladu, že případné negativní aspekty léčby nebudou mít tvrdší dopad na pacienta než vlastní progres nemoci. Takové pravidlo ovšem nelze použít u *enhancement* – negativním dopadem je totiž pouze setrvání v normálním, přirozeném stavu.

3.6. Lidská jedinečnost a autenticita lidského bytí

Poslední výhrada spočívá ve ztrátě lidské jedinečnosti ve prospěch dokonalosti, ztráty autenticity vlastního bytí ve prospěch uniformovaného standardizovaného, byť vylepšeného bytí. Tato námitka bývá zmiňována jednak v souvislosti se ztrátou identity jednotlivce³⁷⁹ a také jako argument proti genové eugenice směřující k vylepšování vlastních, ještě nenarozených, potomků. Zatímco Savulescu tvrdí, že je naší morální povinností, v případě, že se rozhodneme stát se rodiči, získat veškeré dostupné genetické informace a na základě nich si vybrat potomka, který bude mít geneticky nejvyšší šanci

---

³⁷⁹ Např. v souvislosti s morálním *enhancement*, kde se vylepšením morálních vlastností může dospět i k celkové změně osoby člověka. Podobně se tato diskuse vede i v souvislosti s v praxi vykonávanou činností podávání psychofarmak na vylepšení nálad člověka.

prožít šťastný život, jeho oponenti s tímto názorem nesouhlasí. Savulescu argumentuje, že takové jednání není v rozporu s naším intuitivním morálním přesvědčením, naopak je s ním v souladu a jedná se o morálně validní argument. Podle Savulesca je morálně správné a zřejmé, že 1: rodič by měl chtít pro svého potomka nejlepší možný život, 2: pokud může rodič ovlivnit, že dítě bude geneticky vybavenější pro úspěšný život, pak by neměl ponechávat volbu na „přírodě“, ale rozhodovat sám. Z těchto důvodů pak vyplývá morální povinnost rozhodnout se pro volbu geneticky adaptabilního dítěte³⁸⁰.

Jako problematické body v jeho koncepci je možné spatřovat následující:

1: neurčitost utilitaristické koncepce při hodnocení potenciálního dobra, někteří utilitarističtí myslitelé tuto potencialitu ze svých výpočtů vynechávají, Savulescu ji ale zjevně ve své koncepci připouští;

2: problematika kvantifikace štěstí a dobra – nelze jednoduše kvantifikovat štěstí ani dobro. Maximalizace očekávaného štěstí je ještě problematictější než v klasickém Benthamově pojetí, který se o matematický výpočet slasti a strasti pokoušel, ovšem neúspěšně³⁸¹. Obdobný neúspěch lze očekávat i v případě maximalizace potenciálního štěstí budoucího potomka. Pokud má být naše jednání ovlivněno mravním principem, měl by být takový princip určitý a jasný.

3: Savulescu počítá jakoby s deterministickým světem, kdy budoucí štěstí je ovlivněno v závislosti na genetických predispozicích dítěte. Takováto rovnice ovšem neplatí.

4: I kdyby totiž svět byl deterministický, neexistuje lidský pozorovatel (potenciální rodič), který by dokázal odhadnout veškerý budoucí vývoj. I méně geneticky vybavený potomek (zjednodušeme příklad na dva jedince s rozdílným IQ) může být zcela jistě šťastnější a vést plnohodnotnější život než potomek s vyšším IQ.

Naše rozhodování ve prospěch našich dětí tak v sobě implicitně obsahuje základní nedostatek – netušíme, jaká genetická výbava bude značit nejlepší život pro naše potomky. Jako velmi pravděpodobné se pak jeví i omezení jedinečnosti lidí. Stačí se podívat na to, jakým způsobem ovlivňují vkus lidí masmédiá např. v módě. Ideální postava ženy se v průběhu 20. století proměnila, od symbolu 50. let Marilyn Monroe po současné topmodelky. V současné době vede ideál štíhlé až vyzábělé ženy. Nebyl by takto sociálně davově ovlivněn i výběr genetického fondu potomka?

³⁸⁰ Savulescu J.: Principle of Procreative Beneficence. Why We Should Select the Best Children. *Bioethics*, 2001/15, 5-6:413-426.

³⁸¹ Bentham J.: *An introduction to the principles of morals and legislation*. Mineola N.Y.: Dover 2007.

4. Právo a jeho funkce v souvislosti s *enhancement*

Jaký je úkol práva v oblasti *enhancement*? Pokud máme korektně odpovědět na tuto otázku, je nejprve potřeba krátce pochopit základní funkce, které v sobě právo implicitně obsahuje. Debata o funkci práva se vede dlouze a nelze ji tedy jednoduchým způsobem zodpovědět, pro účely kontextuální analýzy propojené regulací s biotechnologií vedoucích k lidskému zdokonalení lze však využít jisté formy zjednodušení. V tomto článku využiji jisté modifikace funkčního vymezení stanoveného Josephem Razem³⁸². Primární účel práva spočívá ve snížení entropie ve společnosti, Hobbesovské války každého proti každému (*bellum omnia contra omnes*). Z tohoto důvodu právo v sobě zahrnuje následující primární funkce:

i) reguluje lidské chování tak, že předchází nežádoucímu chování prostřednictvím zákazů a příkazů. Tuto funkci zastává především právo trestní a právo deliktní chránící nejdůležitější společenské statky

ii) funguje jako systém pro úpravu kooperace mezi jednotlivci, tj. obsahuje pravidla pro uzavírání, dodržování a uplatňování nároků z dohod mezi individuálními subjekty, a zároveň ochraňuje třetí stranu

iii) funguje jako systém upravující poskytování služeb (solidární systém, zahrnující prvky distributivní spravedlnosti) – např. veřejné zdravotní pojištění, sociální dávky, apod.

iv) nastavuje pravidla pro řešení sporů – procesní, sekundární funkce

V souvislosti s *enhancementem* je nutné mluvit zejména o specifických normách zahrnující v sobě funkci regulační a funkci solidárního přerozdělování. Vzhledem k jeho funkci má právní rozhodování poněkud odlišný charakter než etická rozvaha. Právo vytváří normativní rámec pro dovolené nebo nedovolené lidské jednání, ten by měl být co nejvíce jednoznačný. Při aplikaci práva musí být vždy vyneseno soudní rozhodnutí, ze zásady „*denegatio justitia*“ vyplývá, že nemůže být odepřena spravedlnost a soudy musí rozhodovat. Zatímco v etické diskusi můžeme polemizovat, zda je určité jednání správné či nikoliv (v tomto případě biotechnologie lidského zdokonalování), v rovině právní musí být jednoznačně určeno, zda je takové jednání (biotechnologie) dovolená či nedovolená. V případě, že zákon takové jednání neupravuje, pak platí zásada legální licence, tj. zásada, že co není zákonem výslovně zakázáno, je dovolené.

³⁸² Raz J.: *The authority of law: essays on law and morality*. Oxford: Clarendon 1983.

4.1. možné procesní prostředky práva k *enhancement*

Problém v oblasti biotechnologií je ovšem ten, že právo jako relativně zdlouhavě reagující nástroj v případě moderních technologií velmi často nestačí na kvapný vývoj vědy. K ilustraci je možné uvést klasický příklad atletiky spojený s proměnami, seznamů zakázaných látek a dopingů. Byť se sportovní orgány snaží zamezit užívání dopingů tím, že vytvářejí stále nové a nové seznamy zakázaných látek, uživatelé dopingů bývají vždy o krok napřed. Jak tedy reagovat na mnohem závažnější nebezpečí technologií, které někteří považují za „nejnebezpečnější myšlenku současné doby“³⁸³? Je možné vytvořit nějaký obecný právní postup (spíše procesního charakteru), neutrální metodologický přístup k této oblasti práva, který by být použitelný nebo je nutné postupovat ad hoc podle jednotlivých technologií (*case- to- case*)?

Pokud přisvědčíme zarytým biokonzervativcům, pak by se jako vhodná metoda mohla jevit metoda opuštění zásady legální licence³⁸⁴ a nahrazení jí pravidlem: Vše je zakázáno, co není výslovně dovoleno. Takové řešení by právně bylo technicky jednoduše proveditelné, nicméně jeho užitečnost nesdílím. Domnívám se, že takový systém by zásadním způsobem omezil vývoj v předmětných vědeckých disciplínách, a to i v případě terapeutické léčby. Opačná, libertariánská verze přístupu by naopak jednoduše povolila veškeré dostupné biotechnologie s tím, že věda bude dostatečně morální a nedojde k jejímu zneužití. Ani tato linie uvažování není korektní. Nebezpečí ze zneužití určitého typu technologií, nebo vymknutí se z ruky je podle mého takové, že musí být nastaveny určité linie – jejich obsah se pokusím nastavit v dalším oddíle. Jak by se dala řešit taková situace z právního hlediska? Domnívám se, že z procesního hlediska by bylo vhodné nastavit tři linie pro užití technologií, pro obraznou názornost je budu nazývat červenou, oranžovou a zelenou. Červená nastavuje stop pro určitý typ užití, zelená naopak dovolení. Oranžová by pak měla být jakýsi mezistupeň, kdy etická oprávněnost není zcela zřejmá. V takovém případě by bylo vhodné zřídit stálou specifickou instituci, složenou z odborníků (v obdobném složení jako jsou etické komise), která by v případě oranžové technologie musela udělit povolení. Jen za toho předpokladu by mohlo dojít k jejímu užití.

³⁸³ Tímto způsobem se vyjádřil Francis Fukuyama ve svém novinovém článku „Transhumanism“ ze dne 1. 10. 2004 v časopise *Foreign Policy*, dostupném na <http://www.foreignpolicy.com/articles/2004/09/01/transhumanism>.

³⁸⁴ Vše je dovoleno, co není zákonem zakázáno. Tuto zásadu nalezneme ve většině právních řádů demokratických států, ať už v podobě ústavněprávní normy, nebo jiné zákonné normy. V České republice je obsažena v Listině základních práv a svobod, v článku 2 odst. 3.

4.2. Obsahové hledisko

Pro zvažování do které kategorie bude ta která biotechnologie zařazena, musí být zvaženy následující:

– hledisko terapeutické léčby nebo *enhancementu* – byť se někteří autoři domnívají, že pokud jsou technologické prostředky shodné a odlišný je pouze účel, neshodují se s tímto stanoviskem. V případě nemoci se totiž vždy jedná o formu odstranění bolesti (aplikovaný princip *nonmalificence*), v případě *enhancementu* tento jednoznačně morálně prospěšný princip postrádám. Zatímco léčba by tedy měla spadnout do zelené kategorie (v některých případech pokud neexistuje jiná možná alternativa), *enhancement* takové jednoznačné kritérium zařazení nesplňuje.

– rozlišení mezi využitím *enhancementu* ve prospěch vlastní osoby nebo využití ve prospěch svých potomků – zatímco u své osoby by jedním z kritérií mělo být vyjádření autonomní vůle, u vlastních potomků je situace komplikovanější. V případě technologií nemající nevratný dopad na budoucí potomky by bylo vhodné posečkat až na autonomní rozhodnutí takového jedince. V případě změn genotypu pro příští generace je nutné spekulovat o tom, zda by se lidstvo do takových biotechnologických pokusů o změnu mělo pouštět, neboť stupeň našeho poznání není v tomto případě dostačující, abychom mohli vyvodit jednoznačné výsledky a to, zda půjde o zdokonalení pro veškeré generace nebo pouze pro jednu generaci.

Z důvodu bezpečnosti bych takové technologie zařadil do oranžové, do červené kategorie. O bezpečnosti je nutné mluvit také v případě, že se jedná o technologie, při jejichž užití na člověka by mohly být potenciálně nebezpečné pro jiné lidi (např. kybernetické vylepšení končetin, které by mohly být účinněji užity v rvačce), pro takové případy by se hodila kategorie oranžová (analogicky jako např. pro zbrojní průkaz).

Pokud bereme v úvahu námitku diskriminace a zvýšení společenských rozdílů, domnívám se, že demokratické právní systémy mají instrumenty, které by takové nespravedlivé přerozdělování ve společnosti mohly omezit, např. formou rozdělování na základě veřejného zdravotního pojištění. Spekulací zůstává, jaké dopady by mělo takové omezení na ekonomickou situaci v jednotlivých státech.

V neposlední řadě je nutné se vypořádat v právním řádě s námitkou lidské přirozenosti a lidské důstojnosti. V první části jsem se pokusil nastínit, že lidská přirozenost existuje, byť se jedná o koncept dynamický, a pouze intuitivně poznávaný. Domnívám se, že i zde by mělo být zvažováno případné omezení a to zejména v případě změny genetické zárodečné linie revolučním způsobem

(revolučním způsobem považují zcela zásadní přeměnu přirozenosti). Co se týče jiných forem *enhancementu*, pokud jimi nejsou ohroženy jiné osoby a nedochází k ublížení sobě samému, pak by takový *enhancement* měl být dovolen. Preferuji v tomto smyslu autonomii lidského jednání. V tomto smyslu chápu také pojem lidské důstojnosti jako subjektivní, nikoliv objektivní standard.

5. Závěr

Uvědomuji si, že výše nastíněný návrh právního řešení jednotlivých situací není zcela propracovaný a má řadu nedostatků. Také byly z důvodu nedostatku prostoru zkráceny a zjednodušeny případné námítky vůči *enhancementu*. Znovu opakuji, že cílem bylo vypracovat metodologickou pomůcku pro právo, nikoliv řešení etických dilemat vznikajících v souvislosti s *enhancementem*. Je ovšem třeba si uvědomit, že nekonáním právo projevuje hodnotové vyjádření, protože to, co není upraveno, je dovoleno. Právo by v dlouhodobé perspektivě mělo zůstat relativně neutrální a snažit se eliminovat přílišné zásahy do konkrétních oblastí; toto vymezení kontroly by mělo spadat spíše do složek výkonné moci, a to zejména z toho důvodu, že neustálé změny v právu na základě politického rozložení sil se nejeví jako vhodné. V oblasti vědních disciplín a v oblasti *enhancementu* zvláště je kontrola nutná, nicméně absolutní uplatňování zákazů by vedlo ke stagnaci a možnému přesunu vědeckých odvětví spolu s personálem do oblastí s méně striktní právní úpravou. Silnou úlohu v tvorbě omezení by měly sehrát odborné skupiny (např. obdobné skupiny jako jsou vytvářené v zahraničí, v krátkosti zmíním *Nuffield Council on Bioethics* neb *The President's Council on Bioethics*). Jedině za aktivní účasti odborné veřejnosti z různých oborů lze vytvořit dlouhodobější koncept právního rámce pro lidský *enhancement*.

KAPITOLA 9

Human enhancement: mezi utopií a dystopií**1. Technizace medicíny a „medicinalizace“ společnosti**

Cílem této kapitoly je začlenit problematiku „*enhancement*“ do širších kulturních, filosofických a sociálně-politických souvislostí, především do kontextu otázky sebepřetváření člověka a morální přípustnosti zasahování do genetické výbavy dalších generací, jak ji prosazuje liberální eugenika.

Od sedmdesátých let minulého století se v důsledku technizace medicíny dostávají také oblasti s ní související do zorného pole etiky techniky. Tím se i otázky, jaké jsou hranice lidského života či jaká je morální přípustnost genových manipulací – které se v současné době řadí do oblasti bioetiky – včlenily do diskursu etiky techniky a zkoumání dopadů vědeckotechnického rozvoje na společnost. Mezi první autory, kteří upozornili na „medicinalizaci“ soudobé společnosti, na to, jakými způsoby tato „medicinalizace“ zasahuje do jejího fungování, patřil Ivan Illich³⁸⁵. Medicinalizace společnosti souvisí s její celkovou sociokulturní přeměnou, společnost se stává posedlá otázkami zdraví a má tendence veškeré problémy řešit pomocí prostředků dostupných technizované medicíně, zdraví dokonce získává status ctnosti. Převádění všech sfér lidského života a vztahů do rozměru technizované medicíny přináší s sebou, jak říká Illich, „Nemesis medicíny“³⁸⁶. Illich viděl souvislost mezi těmito jevy a ovládnutím společnosti technokracií, farmaceutickým průmyslem a komercí³⁸⁷.

Od doby Illichových analýz zaznamenal postup medicíny řadu úspěchů, které jeho kritika ještě nemohla brát v úvahu, jako je nárůst dlouhověkosti ve vyspělých zemích – což je však spojeno na druhé straně s dalším nárůstem medicinalizace společnosti v souvislosti s chorobami nastupujícími zvýšenou měrou právě v pozdním věku (Alzheimerova nemoc, Parkinsonova choroba).

---

³⁸⁵ Illich vydal v roce 1974 knihu *Medical Nemesis: The Expropriation of Health* a příznačné je, že česky vyšla tato publikace až v roce 2012, tedy s téměř čtyřicetiletým zpožděním, kdy už se diskurs posunul do jiné roviny. Illich I.: *Limity medicíny - Nemesis medicíny - zaprodané zdraví*, Praha: Emitos 2012.

³⁸⁶ Idem.

³⁸⁷ Illich I.: *Tools for Conviviality*. Kurasa: Kuchapishwa 1973.

Některé rysy medicinalizace společnosti, které Illich vyzoroval ve Spojených státech, se mezitím staly součástí globální kultury spjaté s vědeckotechnickým pokrokem. Otevírají se nové perspektivy různých způsobů využití medicíny, *enhancement*, od používání léků až k úrovni zásahů do genů, což znamená nové možnosti pro sebezpřetváření člověka, ale i nové etické otázky.

Poměrně dostupné a stále rozšířenější jsou dnes v tržním hospodářství mnohé služby, které jsou realizací *enhancement* v oblasti estetické chirurgie: vytváří se „*makeover culture*“, kultura vylepšování vzhledu, pro kterou je charakteristické mediální prezentování těchto postupů a jejich výsledků, např. prostřednictvím televizních pořadů³⁸⁸. Tím se dynamizuje tendence rozšiřovat tyto postupy na více zákazníků a také na více specifických požadavků. S logickou nutností pak dochází k tomu, že na škále estetického hodnocení zároveň s tím, jak se řada jedinců určité society přibližuje (díky těmto prostředkům) k soudobému estetickému ideálu, se pořadí ostatních jedinců na téže škále propadá, takže požadavek udržet si původní postavení v jejím rámci by si vynutilo podrobit se rovněž zkrášlovacím procedurám se stejným efektem. „*Makeover culture*“, kultura zkrášlování, propaguje cestou médií a reklamy honbu za dokonalostí (či zlepšením) zjevu, takže mnohé z toho, co se dříve pokládalo za běžné a přirozené, se stává prohrěškem proti novým estetickým pravidlům, popřípadě i zdravotním problémem³⁸⁹. Poptávka se tak vytváří pomocí samotné nabídky, která si hledá cestu jak pomocí médií a reklamy apelovat na uživatele, aby věřil, že jeho život se stane díky větším či menším změnám zevnějšku hodnotnějším. Nová přitom samozřejmě není snaha o zkrášlování, ale právě její medicinalizace, a s ní související rozšiřování oblasti zdraví za hranice normálního fungování tělesných procesů do oblasti řešení sociálních problémů.

Pokud definujeme zdraví jako „stav úplné tělesné, duševní a sociální pohody, nejen absence nemoci či vady“³⁹⁰, pak by zahrnovalo mnohem více než jen nenarušené tělesné funkce, protože sociální pohoda je závislá i na vlastním sebezpřijetí, ale i na přijetí ze strany druhých, a stává se tak zároveň otázkou sociální. Pro úspěšné naplnění těchto podmínek je důležitá vhodná sebezprezentace a její vliv na veřejné mínění o vlastní osobě. Jak upozornil psychiatr

³⁸⁸ Zylinska J.: *Bioethics in the Age of New Media*, MIT 2009.

³⁸⁹ Příkladem může být např. medicinalizace „problému celulitidy“, která dříve - jak můžeme vidět např. na Rubensových obrazech - byla pokládána spíše za charakteristiku určitého typu ženské pokožky, zatímco v dnešních propagačních letáčích se prezentuje jako významný zdravotní problém, který je nutné odstranit.

³⁹⁰ V souladu s dokumentem *Preamble to the Constitution of the World Health Organization*, přijatým na *International Health Conference*, New York, 19 June - 22 July 1946.

Carl Elliot³⁹¹, v americké společnosti chybí autorita, a ta je nahrazována veřejným míněním, které tím získává na jedince vliv, jenž ho tlačí ke konformitě. Druhou stranou této konformity je snaha se proti ní naopak vyčlenit jako rebel, ve skutečnosti však obojí představuje jen dvě strany téže mince – člověk v obou případech odvozuje svou identitu a sebehodnocení ze vztahu k veřejnému mínění³⁹². Carl Elliot ukazuje, že právě v americké společnosti je tendence různé technologie *enhancement* (ritalin, prozac, botox aj.) používat zvýšenou měrou – americká medicína tak vychází vstříc americkému snu³⁹³. Užívání *enhancement* technologií ale není ve skutečnosti (podle Elliotovy diagnózy soudobé americké společnosti) ani tak podmíněno snahou o extrémní vyniknutí individua, jako spíše obavou z toho, že zůstane pozadu za ostatními. Člověk nemůže vystoupit ze zavedeného systému, aniž by tím bylo dotčeno jeho postavení ve společnosti.

Protože chybí společná koncepce dobrého života, jakou podává filosoficky například Aristotelés³⁹⁴, společnost si vytváří jakousi její náhradu ve formě vágní představy o vlastní seberealizaci individua. Ta dává prostor pro různé životní projekty, ale zároveň nemůže vytvořit jasná kritéria pro srovnávání jejich úspěšnosti: cíl lidského života zůstává nejasný a z toho vyplývá úzkost a nejistota, případně deprese. Je-li smyslem lidského života seberealizace, stává se snaha o její uskutečnění takřka morálním imperativem. Známkou úspěchu lidského života jako sebeuskutečnění se stává štěstí – pokud se člověk necítí šťastný, zdá se, že něco není v pořádku, že se dopustil či se dopouští nějaké chyby. Usilování o štěstí pak není už jen právem, jak to hlásá Deklarace nezávislosti, ale štěstí je chápáno takřka jako povinnost – ne vůči Bohu, vlasti, rodině, ale vůči sobě samému. Tak dospívá společnost k „tyranii štěstí“³⁹⁵. Různé prostředky *enhancement*, léky, se mají stát nejen cestou k řešení konkrétních problémů, ale i k dosahování smyslu života: k tomu, abychom dosáhli co nejvyšší míry sebeuskutečnění, abychom prožili svůj život co nejplněji. Chybějící morální autorita byla nahrazena technickou expertizou – hledáním prostředků pro zlepšování možností individua při honbě za štěstím.

Reflexy amerických hodnot zde uvádíme jednak proto, že právě americká společnost je nejvíce ochotna přijímat prostředky *enhancement*, ale i z toho

³⁹¹ Elliot C.: *Better than Well: American Medicine Meets the American Dream*. New York London: WW Norton and Company 2003.

³⁹² V citované souvislosti se Carl Elliot odvolává na Tocquevillovu studii *Democracy in America*.

³⁹³ Srov. název knihy: *Better than Well - American Medicine Meets the American Dream*.

³⁹⁴ Aristotelés: *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek 1996.

³⁹⁵ Závěrečná část výše citované práce Carl Elliota nese právě tento název (pp. 295–304).

důvodu, že v současné bioetice, která je do značné míry globalizovaná, má literatura americké provenience – vyznačující se sklonem k utilitarismu – velmi významné postavení; netvrdíme tím, že odborná literatura bioetiky hodnoty společnosti nekriticky přejímá, ale jen to, že je vytvářena v rámci určité kultury, s níž se musí nějak vyrovnávat. Severoamerická tradice v bioetice je zakořeněna v utilitarismu a individualismu, zatímco v evropské tradici se oproti ní více uplatňuje idea společného dobra a etika ctnosti. Slovy Fernanda Cascaise: „...rozhodující rozdíl mezi severoamerickou a evropskou bioetikou je založen na tom, že myšlení, které formuje prvou z nich, je blízké dlouhotrvající tradici ekonomického liberalismu, filosofického empirismu a pragmatismu, sociopolitického individualismu a etického utilitarismu ve Spojených státech, zatímco druhá je výrazně podmíněna všudypřítomností státu blahobytu (*welfare state*), přičemž beneficence a spravedlnost plní v Evropě teoretické a praktické měřítko, které se ve Spojených Státech příkládá autonomii.“³⁹⁶

Technologický optimismus, který během druhé poloviny dvacátého století v Evropě do značné míry vyprchal, si ve Spojených státech udržuje zřetelně významnější místo. To potvrzuje i Jürgen Habermas, když shrnuje své zkušenosti s diskusemi v Evropě a za Atlantikem ve svém Postskriptu k práci *Budoucnost lidské přirozenosti* z roku 2001 až 2002: „Chtěl bych vyjít ze zajímavého rozdílu v atmosféře a pozadí diskusí, jichž jsem se účastnil na obou stranách Atlantiku. Zatímco účastníci filosofické diskuse v Německu často do zásadní debaty vstupují s normativně saturovanými pojmy osobnosti a s metafyzicky laděnými koncepcemi přírody, aby tak na otázku, zda má pokračovat další vývoj genové techniky (především v oblasti pěstování orgánů a reprodukční medicíny) podrobili spíše skeptickému výkladu, americkým kolegům jde převážně o to, jak naplnit vývoj, který už v zásadě není vůbec zpochybňován a který směřuje od aplikace genových terapií k nákupu v genetickém supermarketu (*shopping in the genetic supermarket*). Tyto technologie jistě převratným způsobem zasáhnou do mezigenerační souvislosti. Podle pragmaticky uvažujících amerických kolegů však nové praktiky nepřinášejí žádné zásadně nové problémy, nýbrž pouze vyostřují otázky distributivní spravedlnosti. Pro toto jednoznačné vnímání problému je určující nezlomná důvěra ve vědu a v technický rozvoj, především však optika lockovské liberální tradice“³⁹⁷.

³⁹⁶ Cascais F.: *Bioethics - A Tentative Balance. Studia Bioethica* 2003/1, 1: 25-34.

³⁹⁷ Habermas J.: *Budoucnost lidské přirozenosti - Na cestě k liberální eugenice?* Praha: Filosofia 2003 pp. 87-88.

2. Utopie a projekty „nového člověka“

Problematika *enhancement* vyvolává protikladné reakce zvláště v souvislosti s genovými technikami. Možnosti sebepřetváření člověka, které současný rozvoj vědy přislubuje, se dostávají do oblastí, které dříve patřily do říše utopie. Hovoří se o překročení hranic lidské přirozenosti a transhumanismu a někteří vědci výslovně odkazují k budoucímu uskutečnění utopického ideálního stavu: např. Nick Boström, který je mimo jiné autorem spisu „*Transhumanist Values*“³⁹⁸, v „Dopise z Utopie“³⁹⁹ se jednak snaží popsat pocit štěstí, který přesahuje hranice toho, co jsme schopni si nyní představit, ale také hovoří o nově rozvinutých schopnostech, včetně inteligence, které výrazně předčí možnosti současného člověka.

Odkaz k utopii není náhodný, protože utopická literatura hovoří o tom, co lidé pokládali za uskutečnění nejlepších možností budoucího lidstva. Idea pokroku byla v dějinách spojena s tzv. horizontální utopií. V utopiích se setkáváme také s eugenickými motivy a projekty, jak o tom svědčí známé pasáže Platonovy Ústavy a později na ně navazující myšlenky ve Slunečním státě Thomase Campanelly. Klasické utopie bývají rozdělovány na horizontální a vertikální: Vertikální utopie zůstávají v ideální poloze a nesměřují k uskutečnění v nějakém časoprostoru, jejich popis ideální společnosti má pouze poskytnout kritický pohled na soudobou společnost⁴⁰⁰. Mezi tyto vertikální utopie patří i klasický spis Thomase Mora, po němž je celý žánr pojmenován⁴⁰¹. Naopak mezi horizontální utopie patří projekty, v jejichž uskutečnění autoři doufali.

Motivujícím příkladem takové kladné horizontální utopie je Komenského „Obecná porada o nápravě věcí lidských“, která spojuje chiliasmus s ideou pokroku: podle této představy bude v posledním, tj. sedmém, tisíciletí (podle sedmi dnů stvoření), společnost proniknuta světlem pravého vědění – pansofií - zbožností a trvalým mírem⁴⁰². Toto uspořádání společnosti pod tisíciletým pa-

³⁹⁸ Boström N.: *Transhumanist Values*. In: *Ethical Issues for the 21st Century*. In: Adams F. (ed.) *Philosophical Documentation*. Center 2003; reprint v *Review of Contemporary Philosophy* 2005/4. Dostupné z: <http://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>. Boström zde prosazuje transhumanismus a posthumanismus.

³⁹⁹ Boström N.: *Letter From Utopia* (2010). První verze dopisu byla napsána asi v roce 2006. Dopis z Utopie byl publikován ve *Studies in Ethics, Law, and Technology* 2008/2, 1:1-7. Dostupné z www.nickbostrom.com.

⁴⁰⁰ Sousedík S.: Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. In: *Filosofický časopis*, 1992/40, 1:51-56 p. 52.

⁴⁰¹ More T.: *Utopie*. Praha: Mladá fronta 1978.

⁴⁰² Sousedík S.: Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. In: *Filosofický časopis*, 1992/40, 1:51-56.

nováním Krista na Zemi je podle Komenského dílem Božím, avšak Ježíš si ve své lásce přeje, aby se i lidé na jeho díle podíleli⁴⁰³. V tomto pojetí je tedy pokrok na cestě k uspořádání dokonalé společnosti garantován samotným Bohem, třebaže se uskutečňuje s pomocí lidského zdokonalování, na které člověk musí vynakládat vlastní síly. Podobné vyznění dává i koncepce Teilharda de Chardin, ve které je lidské úsilí o pokrok rovněž provázáno Boží prozřetelností.

V sekularizovaných teoriích pokroku, které se neodvolávají na Prozřetelnost, bývá tato garance Prozřetelnosti nahrazena nějakou jinou instancí, která pokrok zajišťuje, jako je např. třídní boj, samoorganizace hmoty či přírodní výběr, a různě pojaté zákonitosti přírody tak získává některé atributy Boží. Pokrok zajišťovaný pouze prostřednictvím lidského úsilí bez garance nějaké vyšší instance se pak buď propadá do díla náhody, nebo musí jeho směr společnost tvrdě vynuocovat. Víra v historický pokrok se proto charakteristicky vázala k totalitním režimům⁴⁰⁴, které ostatně také usilují o vytvoření „nového člověka“. Jednou z cest k jeho vytvoření, či k sebezdokonalování lidstva, se přirozeně stává eugenika v nejrůznějších podobách. Technizace medicíny a „medicinalizace“ společnosti tímto způsobem postupně otevírají cestu k technizaci lidské přirozenosti, resp. k technizaci člověka. Tyto perspektivy lidské moci manipulovat s biologickými základy člověka byly nejen předmětem utopických představ, ale vyvolávaly i obavy, které se stávají obsahem dystopií, jež podávají varovné obrazy toho, kam by lidstvo mohlo svým neprozíravým jednáním dospět.

Využití možností biologie při vytvoření „nového člověka“ originálním způsobem pojednává Čapkovy drama R.U.R.⁴⁰⁵, které bývá pokládáno zároveň za utopii, dystopii i science fiction. Jak upozorňuje Václav Černý⁴⁰⁶, výrazem „science fiction“ ho lze označit jen s jistou nadsázkou, protože Čapkovou hlavní předností není „vědecká fantazie“: klíčový vynález je naznačen jen v hrubých obrysech, „autor se nevěnuje jeho vědeckému podkladu, ale jeho sociálním důsledkům“. Čapkův robot není precizně objasněn na vědeckém podkladě, a v tomto ohledu navazuje na tradici starších, v podstatě alchymisticko-magických, představ o stvoření umělého člověka⁴⁰⁷. Autorovu silnou stránkou je

⁴⁰³ Idem.

⁴⁰⁴ Na tento postřeh Hannah Arendtové upozorňuje v kontextu studie o Komenského pojetí dějin Kateřina Šolcová ve studii *History of Salvation or History as Gradual Process? On Understanding John Amos Comenius Conception of History*. Paper in Comenius Conference, Naarden 5. 10. 2013.

⁴⁰⁵ Čapek K.: R.U.R. In: Čapek, K.: *Hry*. Praha: Československý spisovatel 1956 pp. 93–181.

⁴⁰⁶ Černý V.: *Tvorba a osobnost I*, Praha: Odeon 1992 p. 575.

⁴⁰⁷ Idem pp. 575–576.

naproti tomu důsledné domýšlení sociálních důsledků vynálezu. Čapkův robot je vytvořen na biologickém principu, který se ukázal efektivnější než mechanický: postup výroby využíval vitalistických principů či teleologických vlastností živé hmoty, u níž byla objevena tendence vytvářet funkční systémy. R.U.R. je satirou na naivní víru ve vědeckotechnický pokrok, ve které se usku-tečnění snu o osvobození lidské práce od mechanické dřiny postupně zvrtné, když se výroba robotů podřídí požadavkům trhu: roboti získávají postupně všechny lidské schopnosti, jen v dokonalejší podobě, včetně schopnosti válčit. Čapkovo drama představuje nebezpečí techniky, jež se vymkla kontrole v dů-sledku komercializace, hájící omezené a krátkodobé finanční zájmy až do po-slední chvíle – do vyhubení lidstva. Vynález, který měl sloužit tomu, aby z celého lidstva vznikla „aristokracie světa, neomezení, svobodní a svrchovaní lidé“, tak nakonec slouží tomu, že lidé propadnou zahálce a nenávisti, a je postižena i jejich plodnost; lidství člověka přechází na jeho umělý výtvor (včetně možnosti přirozené reprodukce) a Čapkovo drama tak přechází v apo-teózu života.

Srovnání dramatu R.U.R. s Huxleyovým románem *Brave New World* ukazuje, že v zásadě nejde o způsob vytvoření nového člověka; biologický prapůvod (či způsob vytvoření) se stává nepodstatným, protože humanita – lidství, nebo naopak jeho nedostatek, je v obsahu vnitřního života, jehož ztělesněním je v Huxleyově románu divoch, vyrostlý mimo soudobou odlidštěnou civilizaci.

Postavy v Krásném novém světě (*Brave New World*) Aldouse Huxleye⁴⁰⁸, mají sice „lidský původ“, ale jsou důsledně vtlačeny do rolí jakýchsi specializova-ných robotů, kteří jsou formováni a vychováni k přesně vymezeným druhům práce a konzumu, a jsou zbaveni všech sklonů, aspirací a snů, jež by je mohly vytrhnout z předem vymezených rolí. Soma, droga či lék, který má udržovat vnitřní pohodu, je rutinní záležitostí. Lidé se necítí nešťastní a netrpí. Jen nežití smysluplný život. Již před narozením byly determinovány jejich schop-nosti tak, aby se hodili pro své zařazení do společnosti, jejíž systém funguje takřka dokonale: lidé přicházejí na svět v umělé líhni, již v prenatalním stavu získávají příslušný typ vybavení, schopnosti, popř. *enhancement*, nebo jsou naopak zbaveni schopností z hlediska budoucího uplatnění přebytečných. *Brave New World* představuje model světa, kde jsou lidé preformováni k tomu, aby byli šťastni; jsou ovšem šťastni předem daným způsobem, co možná zba-vení toho, co člověka trýzní, ale tím i toho, co ho motivuje. Huxley popisuje tuto společnost slovy vrchního inspektora: „Lidé jsou šťastni. Dostanou, co

⁴⁰⁸ Česky vyšlo jako Huxley A.: *Konec civilizace*. Praha: Maťa 2011.

chtějí, a chtějí jen to, co mohou dostat. Daří se jim dobře, jsou bezpeční; nikdy nejsou nemocní, nemají strach ze smrti; netrápí je matka ani otec; nemají ženy ani děti, nemají lásku, kterou by silně prožívali; jsou predestinováni tak, že se prakticky nemohou chovat jinak, než jak se chovat mají. A když se něco nedaří, je tu soma.⁴⁰⁹

Model utilitárního světa, který Huxley předkládá, je charakteristický tím, že je zbaven sociálních otřesů, jednotliví lidé si v něm nevytvářejí vlastní životní projekty, o které by mohli usilovat – mantinely jsou dány a jedinec je predeterminován k životu v jejich rámci. Společnost je zbavena možnosti sociální mobility, jednotlivé kasty jsou již vytvářeny v potřebné četnosti členů. Můžeme uvažovat o tom, zda podobná společnost – pokud by nebyla popsána jako karikatura – není ve skutečnosti ideálem určité formy utilitarismu: Až na drobné nedostatky, které jsou při větší bedlivosti odstranitelné, je v ní vše dokonale vypracováno, dokonce i zajištění bezbolestné smrti.

V rámci utilitaristických argumentů bude obtížné zachytit chybějící dimenzi těch fenoménů, které činí duševní život hlubším a autentičtějším. Tuto chybějící dimenzi může postrádat právě jen ten, kdo přijde „odjinud“, kde se setkal s kulturou vnímavou pro vznešenost, hrdinství, krásu, hlubší vztahy, včetně vztahu k transcenci: tato dimenze není převoditelná do roviny jednotlivých faktů, a proto ji snáze zachycují umělecká díla (drama, román atd.) než pojmové objasňování. Když John Stuart Mill podotýká, že je lépe být nespokojeným Sókratem než spokojeným vepřem⁴¹⁰, dává tím najevo, že uznává dimenzi blaženosti, přesahující jednoduché kalkulace – to znamená kvalitativní rozměr štěstí, který je podstatnější než pouhé kvantifikace. Toto kvalitativní rozlišení zde však zůstává v rovině intuice, pro niž teprve dodatečně hledáme vysvětlení – a to mimo rámec pouhé utility. Utilitaristický přístup, který je vhodným nástrojem pro vytváření společenského konsensu v řadě praktických otázek, neposkytuje potřebné heuristické zdroje pro etické hodnocení v těch souvislostech, které přesahují do ontologické oblasti.

3. Liberální eugenika a dystopické vize

Z politického i etického hlediska je přirozeně rozdíl mezi centrálně plánovaným přiřazováním individuí do jednotlivých kategorií a mezi stavem, kdy

⁴⁰⁹ Idem p. 164.

⁴¹⁰ Mill J.S.: Utilitarianism. In: Mill J.S.: *On Liberty and other essays*. Oxford: Oxford Univesity 1998.

se skupiny ustavují spontánně podle zásad liberální eugeniky. Podle Roberta Nozicka by měl „genetický supermarket“ tu výhodu, že by umožnil rodičům objednat si děti podle vlastního projektu, aniž by tentýž projekt vnucoval celé společnosti: „Tento supermarketový systém má velkou přednost, že nezahrnuje žádné centrální rozhodnutí ustanovující budoucí lidský typ(y).“⁴¹¹ Zastánci liberální eugeniky předpokládají, že v jejich pojetí eugeniky dochází k překonání starších koncepcí, protože stát je zde neutrální vůči požadavkům na vlastnosti potomků, které budou na základě liberálního přístupu diverzifikovány pomocí rozmanitých přání rodičů. Proto nebude společnost směřovat k unifikaci individuí či k rozdělení do předem daných kast.

Ve skutečnosti však není nijak zřejmé, že by volný výběr vlastností potomků vedl k příliš odlišným požadavkům. Vezměme jako příklad otázku tělesné výšky: *Enhancement* zde bude zřejmě směřovat k dosažení vyšší postavy, protože nadprůměrná tělesná výška (přinejmenším u mužů), patří mezi parametry, kterým se přisuzuje estetický význam. Výška nemá být enormní, ale právě jen nadprůměrná v rámci dané populace. Je však logicky nemožné, aby každý muž byl nadprůměrně vysoký. Snaha dosáhnout tohoto cíle pro každého potomka by tedy nutně vedla k rychlému nárůstu výšky populace a posléze také k nutnosti nastavení nějakých limitů, které by tento růst omezily ze zdravotních a jiných praktických důvodů. Nutnost takového omezení znamená, že se *enhancement* v otázce výšky musí ve společnosti nějak distribuovat, a nemůže být tedy volitelným přáním. Jednak je možné na základě rozhodnutí či předpisu stanovit například minimální výšku postavy, která již opravňuje k zároku, případně *enhancement* představuje hrazený zákrok. Tak by muselo dojít k popření liberálního principu, neboť příslušnou normu (minimální výšku opravňující k zároku) určuje společnost. Druhou možností je zachování liberálního principu, což však by zase nutně vedlo k tomu, že vyšší postava by byla dostupná pro tu část společnosti, která má příslušné finanční možnosti⁴¹².

Za podmínek volného trhu se dá předpokládat, že v „genetickém supermarketu“ si „nakoupí“ ten, kdo na něj má peníze, a tak se bohatí začnou záhy odlišovat znaky, které jsou obecně ve společnosti pokládány za žádoucí: vyšší atletická postava, atraktivní vzhled (s ohledem na dobovou módu – např. podle vzoru Kena a Barbie) a vyšší nadání k činnostem, zvoleným rodiči, patrně zejména k rozvoji inteligence a dalších vlastností, jako je průbojnost apod. Je

⁴¹¹ Nozick R.: *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books 1974 p. 315.

⁴¹² K otázce „*enhancement*“ pomocí genetického inženýrství v aspektech výšky postavy, svalové hmoty, paměti a otázku volby pohlaví dítěte srov. Sandel M.J.: *The Case Against Perfection - Ethics in the Age of Genetics Engineering*. Cambridge Mass: Belknap of Harvard University Press 2009.

ovšem pochybné, do jaké míry se shodují vlastnosti žádoucí pro vyniknutí individua (což si zřejmě rodiče přejí) s vlastnostmi, které jsou nejméně žádoucí z hlediska společnosti, jako je např. ohleduplnost, skromnost, obětavost apod., které uplatnění jedince v životě a kariéře spíše brzdí. I po této stránce tedy mohou být požadavky rodičů v nesouladu s potřebami společnosti.

Děti, které by v oblasti nadání (inteligence, paměť apod.) nezískaly stejný *enhancement* jako ostatní, by byly znevýhodněny, a proto by se stalo de facto pro rodiče povinností, aby se snažili svým potomkům zajistit výhody, které mají jejich vrstevníci. Pokud se ve společnosti prosadí spravedlivější přístup do „genetického supermarketu“, znamenalo by to jednak, jak upozorňují někteří autoři (Michael Sandel), že stát přece jen bude muset zasahovat, a to v zájmu rovnosti příležitostí (aby zajistil pro všechny stejný přístup k *enhancement*). Povinnost zajistit co nejuplněnější *enhancement* pro své potomky někteří autoři pokládají za stejně závaznou jako povinnost rodičů starat se o zdraví svých dětí. Podle Juliana Savulescu mají rodiče povinnost maximalizovat potenciál svých dětí pro úspěch v životě, a proto mají i morální povinnost geneticky modifikovat své děti. Rodiče mají použít technologické manipulace k tomu, aby zajistili svým dětem „paměť, temperament, trpělivost, empatii, smysl pro humor, optimismus“ a další vlastnosti, které jim poskytnou „ty nejlepší šance nejlepšího života“⁴¹³.

Proti tomu Michael Sandel namítá, že interpretace, jež klade *enhancement* a zdraví do téže roviny, vychází z mylných utilitaristických předpokladů, které chápou zdraví pouze jako prostředek k maximalizaci štěstí, a přičítají tedy zdraví pouze instrumentální hodnotu. Adekvátnější pojetí uznává však lidské zdraví jako samostatnou hodnotu (*intrinsic value*), jako lidské dobro, ke kterému máme povinnost jako k cíli. Zdraví v tomto pojetí je normou, nevyžaduje stupňování a není předmětem soutěže⁴¹⁴.

Řešení, která vycházejí z rozlišení mezi tím, co je nutným a tedy oprávněným požadavkem zdraví, a mezi požadavky *enhancement*, které směřují k zvýhodnění jedince navýšením určitých schopností, se zdá ve shodě s intuicí. Přesto existuje celá řada problémů, jež jsou s tímto přístupem spojeny. Především je to nemožnost definovat zdraví způsobem, který by poskytl dostatečný

⁴¹³ Savulescu, J.: *New Breeds of Humans: The Moral Obligation to Enhance. Ethics, Law and Moral Philosophy of Reproductive Biomedicine*, 2005/1, 1: 36-39; Savulescu, J.: *Why I Believe Parents are Morally Obligated to Genetically Modify Their Children. Times Higher Education Supplement*. 2004, November 5, p. 16. Cit. V.: Sandel, M. J.: *The Case Against Perfection: Ethic in the Age of Genetics Engineering*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Belknap of Harvard University Press, 2007, pp. 47-48.

⁴¹⁴ Srov. M. J. Sandel, idem, pp. 46-49.

základ pro vyvozování jednoznačného stanoviska k jednotlivým otázkám. Buchanan uvádí příklad z debaty o tom, zda mají být podávány léky (*mood enhancers*) všem osobám, které mají „gen lehké deprese“, i když nesplňují kritéria pro bipolární afektivní poruchu: Na jedné straně je stanovisko, podle něhož není důležité, zda tato kritéria jsou splněna, ale to, zda klinická medicína může lidem poskytnout možnost žít lepší život. Druhá strana zastává názor, že zdravotní péče končí tam, kde končí léčení choroby – existuje právo na zdravotní péči, ale neexistuje právo být šťastný. Výsledkem diskuse je však konstatování, že zatím nevíme, jakým způsobem geny ovlivňují mozek a tudíž rozdíl mezi psychiatrickou poruchou a nežádoucím psychologickým stavem není podstatný⁴¹⁵.

Námítky proti eugenické metodě založené na selekci embryí přicházejí i ze strany zdravotně postižených. Při této metodě jsou embrya podrobena analýze DNA a následně je implantováno to z nich, které má preferované vlastnosti. Námítky se vztahují proti způsobu hodnocení, který diskvalifikuje embrya nesusící dispozice k určitému postižení: lidé, kteří sami nějakým handicapem trpí (jsou „invalidní“) se cítí dotčeni přístupem společnosti, která dává najevo, že jejich životu přičítá nižší kvalitu, resp. nižší hodnotu⁴¹⁶.

Jedním z možných výsledků „negativní eugeniky“ je „hledání dokonalého dítěte“: zatímco v dnešní době se provádějí testy na závažné chromozomální defekty, jako je Downův syndrom, vývoj by mohl vést k tomu, že v dalších dekádách bude abort prováděn již na základě zjištění pouhé dispozice k některým chorobám, až posléze bude fetus shledán „nežádoucí“, pokud nebude splňovat náročné požadavky, a to i s ohledem na inteligenci a výšku postavy. Tento trend by posléze vedl ke spirále stále se stupňujících požadavků na „dokonalé dítě“⁴¹⁷.

Další možný scénář představuje prosazování požadavků na budoucí rodiče ze strany zdravotnictví. Pokud jednoduchý krevní test bude stačit k tomu, aby odhalil u budoucích rodičů perspektivu potomků, mohlo by veřejné zdravotnictví prosazovat masový *screening*, aby tak zamezilo zatěžování systému na-

⁴¹⁵ Buchanan A., Daniels N., Winkler D., Brock D.W., Wilker D.I.: *From Chance to Choice, Genetics and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press 2000 p. 3.

⁴¹⁶ Vedle toho existují i případy záměrné volby potomka s určitým postižením, jako tomu bylo v případě páru, který si přál potomka od narození hluchého – zdůvodněním bylo, aby syn náležel do téže komunity hluchých lidí, se kterou dvojice měla dobré osobní zkušenosti. Sandel M.J.: *The Case Against Perfection: Ethic in the Age of Genetics Engineering*. London Cambridge Mass: Belknap Harvard University 200 pp. 1–2.

⁴¹⁷ Buchanan A. et al.: *From Chance to Choice, Genetics and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press 2000 pp. 2–3.

rozením dětí, které budou vyžadovat zvýšené náklady z prostředků veřejného zdravotnictví. Takové požadavky by mohly být prezentovány jako veřejný zájem a vytvářet tak na základě výsledků testu na potenciální rodiče nátlak, aby si děti nepožičovali⁴¹⁸. To by vedlo k narušování práva na reprodukci, které by nemělo být lidem z důvodu nějakého zdravotního handicapu upíráno.

Uplatnění liberální eugeniky, jak se dá předpokládat, by vedlo spíše k vytváření vzájemně odlišných skupin, než k větší různorodosti jednotlivců. Genetický *enhancement* by tak přispíval v průběhu budoucích generací ke stále větším rozdílům mezi těmito skupinami, a to jak sociálním, tak i biologickým, takže by se mezi sebou už nemísily. Nakonec by touto cestou došlo nejen k vytvoření různých kategorií lidí, ale až k rozdílům mezidruhovým. Jaroslav Petr upozorňuje, že mezi člověkem a šimpanzem či gorilou není z genetického hlediska velký rozdíl, sdílíme s nimi 99% dědičné informace, takže „nasbírat genetickými vylepšeními stejně významné odchylky ve struktuře dědičné informace nemusí být pro budoucí lidstvo velký problém.“⁴¹⁹ Tím by zřejmě končilo uznání etiky lidských práv, protože by se elita s nižším druhem neso-lidarizovala a celý vývoj by byl patrně provázen konflikty⁴²⁰.

Perspektiva rozdělení lidstva na dvě či více podstatně odlišných skupin představuje radikální dystopii, ať už by tyto skupiny byly ve válečném konfliktu, anebo ve vztazích zotročení slabších silnějšími, což se jeví asi vzhledem k velmi odlišné úrovni jejich schopností pravděpodobněji.

Nicméně genová léčba tělesných i pohlavních buněk je velkým příslibem. Petr věří, že vědci dokážou zajistit, aby se *enhancement* prováděl (alespoň převážně) pro dobro lidstva⁴²¹. Podobně optimistický názor na možnost zamezit zneužití genového inženýrství vyjadřuje i Vladimír Vondrejs: každá technologie je podle něho zneužitelná, bez ohledu na to, o kterou se jedná⁴²².

Z pohledu na fungování dnešního globalizovaného světa a nadnárodních společností si však těžko umíme představit, jak by vědci, zvláště z komunity v nějaké malé zemi, mohli zabránit, aby se celosvětový vývoj jejich oboru neubíral cestou, kterou sami neschvalují. Instrumentální pojetí techniky, které chápe určitou technologii jako nástroj, který je někým ovládán, a proto ho lze záměrně buď použít k dobrým účelům, anebo ho zneužít, není pro otázky

⁴¹⁸ Ibid p. 2.

⁴¹⁹ Petr J.: *Klonování - Hrozba, nebo naděje?* Praha: Paseka 2003 p. 361; Buchanan A. et al.: *From Chance to Choice, Genetics and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press 2000 p. 177.

⁴²⁰ Ibid p. 360.

⁴²¹ Ibid p. 361.

⁴²² Vondrejs V.: *Otazníky kolem genového inženýrství*. Praha: Academia 2010.

technizované medicíny a genového inženýrství adekvátní. Předpokládá totiž, že existuje nějaká centrální moc, která rozhoduje o tom, jak budou tyto nástroje užity, ale „moc nad technikou“ je také v této speciální oblasti buď diverzifikovaná prostřednictvím trhu, nebo zauzlená v různých subjektech, mezi nimiž jsou často neprůhledné vazby.

Úspěchy medicíny vedou k postupnému zlepšování lidského údělu až k hranicím, které dříve patřily do oblasti utopie. Důvěra v moderní vědu by však neměla vést ke ztrátě ostražitosti před možnostmi zneužití jejích výsledků. Hans Jonas ve své „neutopické etice odpovědnosti“ staví proti heuristice naděje v uskutečnění utopických vizí heuristiku strachu před nejhorším, před degradací lidství: „etická *teorie* potřebuje představu *zla* právě tak jako představu *dobra*“⁴²³. Etika odpovědnosti vyžaduje, aby obavy z nejhoršího měly větší váhu než naděje v nejlepší.

---

⁴²³ Jonas, Hans: *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikúmené 1997 p. 317.

KAPITOLA 10

Můžeme se stát kyborgy? Personální identita v extrémních situacích

1. Úvod

Dnešní doba je technologicky nakloněná různým formám vylepšování člověka (*enhancement*), od vylepšování těla až po vylepšování mysli a jednání⁴²⁴. Ve svém příspěvku se chci zaměřit na jednu velmi radikální formu vylepšování lidských bytostí: kyborgizaci. Pojem „kyborg“ zavedli v roce 1960 Manfred Clynes a Nathan Kline jako zkratku pro „kybernetický organismus“ (**ky**bernetika + **org**anismus), kyborgizací potom můžeme rozumět proces proměny člověka na kyborga.

Kyborgizaci můžeme chápat jako postupnou symbiózu těla stroje, biologie a techniky, vytváření vzájemné závislosti mezi člověkem a strojem. Kyborgové – bytosti pocházející z procesu kyborgizace – již existují, neboť moderní lékařská věda a technologie umožňuje nahrazování organických částí lidského těla částmi mechanickými (klouby, srdce apod.). Mně ale zajímá mnohem radikálnější proces kyborgizace, operace, díky níž „přetvoříme Eden“⁴²⁵, vytvoříme zcela nové bio-mechanické tělo (včetně analogie mozku) a přeneseme do něj obsah mozku lidských bytostí⁴²⁶. Jinými slovy, zajímá mě vytváření zcela nového člověka, lidské bytosti verze 2.0, kyborga, plně bio-mechanické bytosti prosté strastí moderního člověka spojených s nedokonalými a křehkými těly, produkty procesu evoluce⁴²⁷. Tématem tohoto příspěvku není etika radikálního *enhancementu*, ale – na první pohled poněkud prostší – otázka, zda vytváření kyborgů z lidských bytostí znamená proces vylepšování těchto bytostí. Jed-

⁴²⁴ Vynikajícím úvodem do problematiky human enhancement je Harris J: *Enhancing Evolution. The Ethical Case for Making Better People*. Princeton: Princeton University Press 2007.

⁴²⁵ Obrat pochází z názvu slavné knihy průkopníka vylepšování člověka Lee Silvera. Silver L.M.: *Remaking Eden. How Genetic Engineering and Cloning Will Transform the American Family*. New York: Avon Books 1998.

⁴²⁶ Hauskeller M.: *Better Humans? Understanding the Enhancement Project*. Durham: Acumen 2013.

⁴²⁷ Manzocco R.: *Esseri Umani 2.0. Transumanismo, il pensiero dopo l'uomo*. Milano: Springer 2014.

nodušeji řečeno, zda se já – a vy – můžeme stát kyborgy, zda proces kyborgizace můžeme chápat jako proces vylepšování lidských bytostí.

2. Identita a kritéria identity

Zajímá nás, zda v případě, kdy my lidé podstoupíme radikální proces kyborgizace, lze hovořit o identitě mezi původními lidskými osobami a vzniklými umělými bytostmi. Podobně se můžeme ptát, zda je Petr, jehož jsme po letech potkali, stále tím samým Petrem. Zvláštní otázka. Jak by Petr mohl nebýt týmž Petrem? V případě identity však musíme rozlišovat její dva typy: numerickou a kvalitativní identitu⁴²⁸. Petr dnes a Petr před lety je stále týmž Petrem ve smyslu numerické identity (stále ho počítáme jako jednoho, téhož Petra), může se ale změnit ve svých vlastnostech (kvalitách). Otázka: „Je Petr týmž Petrem, jakého jsem znával před lety“ se táže na kvalitativní identitu, nikoli na identitu numerickou. Rozdíl mezi numerickou a kvalitativní identitou bude jasnější, když si uvědomíme, že objekt x je kvalitativně identický s objektem y pouze tehdy, mají-li velmi podobné vlastnosti, zatímco v případě numerické identity platí, že objekt x je numericky identický s objektem y tehdy a jen tehdy, pokud vše, co platí o x , platí také o y , a naopak.

Otázky zahrnující numerickou identitu se mohou zdát jako triviální: Petr je stále Petr, já jsem stále já, mé auto před domem je stále týmž autem. Všichni a vše se mění, v průběhu změny si však zachovává jakousi identitu: Petr vyrostl, vystudoval, oženil se, naučil se španělsky; přesto je to stále ten samý Petr. Auto bylo nové, nyní je staré, poškrábané a dýchavičné; přesto je to totéž auto. Přesto triviální být nemusí. Podívejme se zpětně do Petrovy minulosti: byl novorozencem? Zřejmě ano. Plodem? Asi také. Třídenním embryem? Těžko říci. Jednobuněčnou zygotou? Analogicky lze hledět do Petrovy budoucnosti: bude jednou starým mužem? Když upadne do kómatu, bude to stále Petr? A co když Petra radikálně vylepšíme, změním jeho tělo a nahradíme ho dokonalým bio-mechanickým strojem, bude to stále on?

Lidské bytosti – samozřejmě nejen ty – se v průběhu času mění, mohou podstupovat různé typy změn, některé zachovávají jejich identitu (Petr zestárne, naučí se jazyk, přibere na váze), jiné zase ne (Petr zemře). Jak zjistíme, jaké druhy změn lidské osoby přežijí? Jinými slovy, jaká jsou kritéria pokračování

⁴²⁸ Např. Wofram S.: *Philosophical Logic. An Introduction*. London and New York: Routledge 1989 p. 209; případně McGinn C.: *Logical Properties*. Oxford: Clarendon 2000.

naší existence v čase (persistence)? Individuální lidské bytosti spadají pod celou řadu obecných výrazů (člověk, osoba, biologický organismus, učitel, rodilý mluvčí apod.). Tyto výrazy jsou o nich pravdivé, některé po celou dobu jejich existence (člověk), jiné pouze v některých fázích jejich existence. Jestliže se ptáme po podmínkách persistence, musíme vždy specifikovat o persistenci čeho hovoříme.

Jsme lidské bytosti, lidské osoby. Když říkáme – každý sám za sebe – „jsem lidská osoba“, hovoříme o sobě, identifikujeme sami sebe. Někteří autoři vkládají do definice osoby určité koncepce, např. psychologické chápání osoby, a definují osoby jako psychologické bytosti (např. jako bytosti schopné myslet, vnímat, perspektivy první osoby, vyšších kognitivních funkcí apod.). My zde budeme pojem „osobní identita“ chápat jednoduše tak, že personální identita je má identita (identita každého z nás), takže tážu-li se, zda bytost v bezvědomí na lůžku jsem já, kladu si otázku o personální identitě (o sobě), bez ohledu na to, že bytost v permanentním bezvědomí není osobou v jakémkoli možném psychologickém smyslu.

Ve hře je možnost radikální změny lidské bytosti: nahrazení jejího biologického těla tělem bio-mechanickým. Co se v průběhu takové změny stane s osobami, s námi, se mnou (každý z nás si musí tuto otázku položit sám za sebe v první osobě)? Přežiji tak velkou změnu a stanu se – já – kyborgem? Zachovám si svou identitu, svou personální identitu? Ve hře tedy je pojem „osoba“ a otázka, jaké změny může lidská osoba přežít, za jakých podmínek může persistovat v čase. Hovoříme o problému personální identity a persistence v čase. Na otázku „je osoba P_2 v čase t_2 touž osobou, jako osoba P_1 v čase t_1 “ odpovídají různá kritéria personální identity, jimž se budeme věnovat v následujících řádcích.

3. Tělesné kritérium

První kritérium personální identity a persistence (přetrvávání v čase) je pro mnohé zřejmě i nejintuitivnější. Lidské bytosti mají nějaké tělo, které má jasně definovaný počátek (jednobuněčná zygota) a poměrně dobře definovaný konec (okamžik smrti oddělující existenci holisticky integrovaného organismu od rozkladných procesů)⁴²⁹. Tělesné kritérium personální identity říká, že naše existence v čase je spojena s existencí materiálního lidského těla⁴³⁰; vstupujeme do existence v okamžiku vzniku prvopočátku našeho těla a zanikáme společně se zánikem těla:

Tělesné kritérium personální identity. Osoba P_2 v čase t_2 je touž osobou jako osoba P_1 v čase t_1 tehdy a jedině tehdy, má-li osoba P_2 v čase t_2 totéž tělo, jako osoba P_1 .

Toto kritérium netvrdí, že naše tělo nemůže procházet změnami nejenom vývojovými (embryonální a fetální vývoj, růst, stárnutí apod.), ale i konstitučními. Lidské tělo je, podobně jako i jiné organismy, tvořeno buňkami, které se neustále vyměňují. Taková výměna materiálu není v rozporu s tělesným kritériem, neboť to nevyžaduje zachování materiální identity (identity hmoty tvořící tělo); plně postačuje, dochází-li k materiální výměně postupně takovým způsobem, že má smysl stále hovořit o stejném těle.

Tělesné kritérium personální identity není příliš vstřícné pro zastávce kyborgizace lidských bytostí. Kompletní kyborg je plně mechanický (možná biomechanický) stroj, jehož tělo není totožné z původním tělem biologického organismu lidského druhu. Jestliže je tělesné kritérium platným kritériem personální identity, potom proces vytváření kyborgů nelze chápat jako kyborgizaci konkrétních lidských jedinců v tom smyslu, že by např. Petr mohl říci: chystám se podstoupit složitý sled operací, na jejichž konci otevřu – já, Petr – oči v novém kybernetickém těle. Ve skutečnosti Petr zahyne (zahyne jeho tělo a tudíž i Petr) a bude nahrazený kyborgem se stejnými obsahy myslí, jaké měl Petr. Z hlediska, řekněme, světa, k velké změně nedojde: kyborg si bude myslet, že je Petr, bude si pamatovat vše, co Petr prožil, bude se chovat jako Petr. Petr to ale nebude, takže z jeho vnitřní perspektivy, v níž se vnímá jako subjekt zkušenosti a identifikuje prostřednictvím zájmena „já“, dojde k radikální změně, během níž zahyne a bude nahrazený psychologicky velmi dokonalou replikou. Jinými slovy: platí-li tělesné kritérium personální identity, nelze o procesu kyborgizace hovořit jako o velmi radikální formě *enhancementu* lidských osob, neboť proces vylepšování předpokládá kontinuální existenci vylepšovaného subjektu.

Tělesné kritérium personální identity má v dnešní době velmi málo zastánců. Některé autory přesvědčují uměle vytvářené scénáře, které jsou sice

⁴²⁹ Problém definice a kritérií smrti je poněkud složitější, než by se mohlo zdát. Srov. Černý D., Doležal A., Rusinová K.: Biologické paradigma smrti – urgentní výzva pro lékařskou etiku 21. století. In: Ptáček R., Bartůněk P. (eds.) *Etické problémy medicíny 21. století*. Praha: Grada Publishing 2014 pp. 389–400.

⁴³⁰ Tělesné kritérium personální identity obhajoval např. Bernard Williams ve svých pracích *Are Persons Bodies? a The Self and the Future*. Oba články se nacházejí ve Williams B: *Problems of the Self*. New York: Cambridge University Press 1973 pp. 64–81 a pp. 46–63.

technologicky a možná i fyzikálně nemožné, jsou však logicky možné (těmto scénářům můžeme říkat trochu nepřesně možné světy), v nichž se testují intuice spojené s personální identitou⁴³¹. Problém personální identity je velmi specifický, neboť my, lidské osoby, nahlížíme na svou existenci a persistenci ze dvou hledisek: z vnitřku a z venku⁴³². Nahlížíme-li na sebe zvenku, vnímáme se jako určité biologické organismy lidského druhu a máme tudíž tendenci spojovat personální identitu s identitou a persistencí těchto organismů. Vnitřní hledisko vychází z faktu, že jsme subjekty zkušenosti a tedy psychologické bytosti, jejichž existence, zdá se, zahrnuje psychologická fakta⁴³³.

Jaké možné scénáře mohou testovat tělesné kritérium personální identity? Např. následující: žijeme ve vzdálené budoucnosti v mimořádně vědecky a technologicky pokročilé civilizaci. Životní prostředí je zamořené vysokou úrovní smrtelné radiace, takže lidská těla mohou přežívat pouze několik málo let. Naštěstí to není problém, neboť každý z nás má k dispozici celou řadu dokonalých klonů svého těla, bezpečně uchovávaných v prostředí, do něž radiace nepronikne. V případě potřeby se jednoduše dostavíme do nemocnice, položíme se na lůžko a necháme se uspat. Po probuzení se naše mysl – to, k čemu referujeme pomocí „já“ – nachází v novém a nepoškozeném těle, zatímco staré tělo bylo již spáleno. Sydney Shoemaker, autor tohoto scénáře, se nás pokouší přesvědčit, že v právě popsané společnosti bude mít slovo „osoba“ takový význam, že operace přenosu mysli z jednoho těla do druhého bude vnímána jako zachovávající osobu (*person-preserving*)⁴³⁴. Nicméně, tento význam výrazu „osoba“ nebude odlišný od způsobu, jak mu rozumíme dnes my. Z toho plyne, že bychom i my měli interpretovat celou operaci přenosu mysli jako operaci transferu osoby z jednoho těla do druhého. Je-li tomu tak, není osoba spojena s lidským tělem poutem numerické identity a tělesné kritérium personální identity je chybné.

Tělesné kritérium personální identity ovšem čelí méně extravagantním problémům z uměle vykonstruovaných scénářů. Zde je příklad z reálného života. Abigail a Brittany Henselovy jsou dvě velmi netypické dívky. Jsou to siamská

⁴³¹ Všichni autoři věnující se personální identitě nejsou z využívání myšlenkových experimentů příliš nadšení. Wilkes K.V.: *Real People. Personal Identity without Thought Experiments*. New York: Clarendon 1993.

⁴³² Whiting J.E.: *Personal Identity - The Non-Branching Form of „What Matters“*. In: Gale R. (ed.), *The Blackwell Guide to Metaphysics*. Malden, M.A.: Blackwell 2000 pp. 190–218.

⁴³³ Peter Strawson byl přesvědčený, že lidské osoby jsou bytosti, jimž můžeme přisuzovat dva typy predikátů: *P*-predikáty a *M*-predikáty. *M*-predikáty nepředpokládají existenci vědomí (týkají se tělesnosti lidských osob), *P*-predikáty implikují existenci vědomí. Strawson P: *Individuals*. London: Methuen 1959, 3. kap.

⁴³⁴ Shoemaker S.: *Survival and the Importance of Identity*. In: Kolak D., Martin R. (eds.) *Self and Identity. Contemporary Philosophical Issues*. New York: Macmillan 1991 pp. 267–273.

dvojčata sdílející všechny vnitřní orgány od pasu dolů, mají dvě míchy, srdce, tři plíce a dva žaludky. Dvě hlavy, pochopitelně, ale sdílejí celé tělo se dvěma rukama a dvěma nohama, které dokáží společně ovládat, chodit, běhat nebo jezdit na kole. Podle tělesného kritéria jsou Abigail a Brittany jednou osobou (mají jedno tělo s některými orgány navíc), což je velmi neintuitivní. Abigail se chápe jako odlišná bytost – osoba – od Brittany a Brittany se vnímá jako odlišná bytost od Abigail. Sdílejí jedno tělo, ale jsou to dvě osoby. Tělesné kritérium personální identity musí být chybné.

Máme tedy naději stát se kyborgy?

4. Paměťové kritérium

Představme si, že pokrok lékařských a průmyslových technologií umožňuje vytvořit plně kybernetické tělo a přenést do něj paměť každého člověka, který o podobné radikální vylepšení stojí. Petr, řekněme, dostane šanci stát se kyborgem, mechanickým, mimořádně sofistikovaným tvorem s prakticky neomezenou délkou života a vylepšenými vlastnostmi. Petr bude nepochybně takovou vyhlídkou nadšený, nicméně nemůže se ubránit otázce: kdo se probudí po celé té složité operaci? Budu to já, navzdory novému tělu? Kdo se vlastně probudí k novému životu? A na základě jakých kritérií zjistím, zda produktem operace budu já?

Jednu z možností, jak na tyto otázky odpovědět, poskytuje paměťové kritérium personální identity⁴³⁵. Označme si osobu-Petra v čase před operací *t*₁

⁴³⁵ Paměťové kritérium personální identity bývá spojováno s britským filosofem Johnem Lockem, který ve svém díle *Essay Concerning Human Understanding* praví (II, 27, 9): “[...] to find wherein personal identity consists, we must consider what person stands for;—which, I think, is a thinking intelligent being, that has reason and reflection, and can consider itself as itself, the same thinking thing, in different times and places; which it does only by that consciousness which is inseparable from thinking, and, as it seems to me, essential to it: it being impossible for any one to perceive without perceiving that he does perceive. When we see, hear, smell, taste, feel, meditate, or will anything, we know that we do so. Thus it is always as to our present sensations and perceptions: and by this every one is to himself that which he calls self:—it not being considered, in this case, whether the same self be continued in the same or divers substances. For, since consciousness always accompanies thinking, and it is that which makes every one to be what he calls self, and thereby distinguishes himself from all other thinking things, in this alone consists personal identity, i.e. the sameness of a rational being: and as far as this consciousness can be extended backwards to any past action or thought, so far reaches the identity of that person; it is the same self now it was then; and it is by the same self with this present one that now reflects on it, that that action was done.” Třebaže Locke hovoří o vědomí (*consciousness*), má na mysli paměť. Martin R, Barresi J: *The Rise and Fall of Soul and Self. An Intellectual History of Personal Identity*. New York: Columbia University 2006 p. 143. Přístupným výkladem Lockovy teorie personální identity v kontextu jeho myšlení je Feser E: *Locke*. Oxford: Oneworld, 2007.

jako P_1 a osobu v čase po operaci t_2 jako P_2 . Paměťové kritérium tvrdí, že P_2 v čase t_2 je touž osobou jako P_1 v čase t_1 tehdy a jedině tehdy, pamatuje-li si osoba (kyborg) po operaci myšlenky a zkušenosti osoby (Petra) před operací.

Paměťové kritérium personální identity 1. Osoba P_2 v čase t_2 je touž osobou jako P_1 v čase t_1 tehdy a jedině tehdy, pamatuje-li si osoba P_2 v čase t_2 myšlenky a zkušenosti osoby P_1 .

Jednoduše řečeno: kyborg po operaci otevře oči a vzpomíná si, že je Petrem, který přišel do technologického institutu, ulehl na lůžko a připravil se na operaci, díky níž se zbavil biologického těla a stal se mechanickým mužem. Relaci „být tou samou osobou“ tedy definujeme pomocí paměti. Je tato analýza ko-rektní?

Není, bohužel. Paměť je ošemetná věc a již Joseph Butler v roce 1736 poukázal na fakt, že pokud si nějaká osoba nepamatuje dřívější zkušenosti, nemůže být identická s osobou, který tyto zkušenosti prožila (podle paměťového kritéria). Závažnější námitku však proti paměťovému kritériu personální identity vznesl v roce 1785 Thomas Reid⁴³⁶. Představme si Petra-kyborga, jenž si užívá kvalitní mechanický život a po mnoha letech se zpětně ohlíží na svou minulost (označme si ho jako Petr_3). Petr_3 si pamatuje, že býval člověkem, míval biologické tělo, pamatuje si velmi dobře, že se jednoho dne probudil po náročné operaci jako kyborg. Označme si Petra po operaci jako Petr_2. Petr_2 si pamatoval mnoho zážitků z doby, kdy býval člověkem (ostatně, operace právě úspěšně proběhla), pamatoval si např. jak se jako malý chlapec chodíval koupat k řece (označme si Petra v dětském věku jako Petr_1). Petr_3 si pamatuje, že se probudil po operaci, Petr_2 si vybavuje, jak se jako chlapec chodíval koupat k řece. Petr_3 si však žádné takové vzpomínky nevybavuje; a to je problém. Z paměťového kritéria totiž vyplývá, že Petr_3 je identický s Petrem_2, Petr_2 je identický s Petrem_1, nicméně – a to je podstatné – Petr_3 není identický s Petrem_1. Jinými slovy, platí sice $Petr_1 = Petr_2$ a $Petr_2 = Petr_3$, zároveň však neplatí, že $Petr_1 = Petr_3$ (podle paměťového kritéria 1), což je v rozporu s představou, že identita je ekvivalence, což zahrnuje i fakt, že je transitivní. Paměťové kritérium 1 proto nelze považovat za ko-rektní kritérium personální identity a pouhý fakt, že si kyborg bude pamatovat

⁴³⁶ Reid T.: *Essays on the Intellectual Powers of Man* (1785) University Park: Pennsylvania State University 2002. Podrobnější popis Reidovy námitky zasazené do širšího historického kontextu přináší Martin R., Barresi J.: *Naturalization of the Soul. Self and Personal Identity in the Eighteenth Century*. London and New York: Routledge 2000.

myšlenky a zkušenosti Petra ubírajícího se do technologického střediska nezaručuje, že kyborg bude skutečně Petr, že je možné mezi Petrem před operací a kyborgem po operaci klást identitu.

Možná se ale paměťového kritéria vzdáváme příliš snadno. Koneckonců, Petra_3 a Petra_1 dělí značný časový úsek a bylo by překvapující, kdyby si kyborg po mnoha letech vybavoval všechny myšlenky a zkušenosti z mládí lidské osoby, z níž vznikl. Požadavky vznášené paměťovým kritériem jsou příliš silné, můžeme se ale pokusit poněkud je zmírnit. Představme si opět Petra sedícího na posteli krátce před operací a probírajícího se svými vzpomínkami. Možná si přímo nepamatuje, co dělal před deseti lety, docela dobře si ale vybavuje své myšlenky při cestě do technologického střediska. Označme si tohoto Petra jako Petr_X. Petr_X si zřejmě docela dobře pamatoval své myšlenky a zkušenosti z doby, než se vydal na cestu; označme si ho jako Petr_X-1. Petr_X-1 si zase poměrně dobře pamatoval na to, jak ráno vstal a nasnídal se; označme si tohoto Petra jako Petr_X-2. Tímto způsobem bychom mohli pokračovat až k Petrovi_X-n, jenž si vybavuje myšlenky a zkušenosti Petra_1. Jinými slovy, namísto bychom mezi Petra_1 a Petra_3 kladli pouze jeden mezičlánek, můžeme jich zde umístit libovolně mnoho, právě tolik, aby si každý Petr_X+1 pamatoval myšlenky a zkušenosti Petra_X. Nově formulované paměťové kritérium personální identity (verze 2) tedy říká, že osoba P_2 v čase t_2 je identická s osobou P_1 v čase t_1 tehdy, vybavuje-li si přímo myšlenky a zkušenosti osoby P_1 , nebo existuje-li určitý požadovaný počet osob mezi P_1 a P_2 takový, že každá z nich si bezprostředně vybavuje myšlenky a zkušenosti osoby předcházející v čase, a tato řada končí osobou, jež si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby P_1 .

Paměťové kritérium personální identity 2. Osoba P_2 v čase t_2 je touž osobou jako P_1 v čase t_1 tehdy a jedině tehdy, pamatuje-li si osoba P_2 v čase t_2 myšlenky a zkušenosti osoby P_1 , nebo si P_2 pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby Q , jež si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby S , ..., jež si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby Z , která si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby P_1 .

Zaručuje druhá verze paměťového kritéria personální identity, že kyborg probuzený po operaci bude skutečně Petr? Tato verze je nepochybně realističtější ohledně představ o kapacitách lidské paměti, nicméně, opět bohužel pro nadšené zastánce kyborgizace lidské rasy, je neplatná. Důvod leží opět v paměti a vzpomínkách. Paměť totiž není neomylná a neovlivnitelná. Zkušenost ukazuje, že mnozí lidé se pouze mylně domnívají, že si v paměti vybavují nějaké myšlenky či zkušenosti. Někteří lidé jsou dokonce přesvědčení, že jsou

totožní s určitou historickou postavou – třeba Napoleonem. Jinými slovy, pokud je x nějaká vzpomínka (něco, co si můžeme v paměti vybavit), neznamená to automaticky, že je x autentickou vzpomínkou čili vzpomínkou na něco, co vzpomínající skutečně myslel, vykonal či zakusil. Co když si kyborg pouze myslí, že je Petr? Co když, z nějakého důvodu, je jeho myšlení jemně upravené tak, aby si myslel, že je Petrem? Společnost schopná vytvářet kompletní kyborgy nebude mít jistě problémy zasahovat do jejich vzpomínek, upravovat je, některé ubírat a jiné zase implementovat. Petr mohl zemřít a nově vzniklý organismus ho nahradí natolik efektivně, že je skutečně přesvědčený, že je Petrem.

Neexistuje z tohoto problému nějaké východisko? Představme si, že nám někdo začne tvrdit, že je Napoleonem a že si velmi dobře vybavuje své pocity z vyhnanství na ostrově Elba. Budeme mu věřit? Samozřejmě že ne, je přece jasné, že Napoleonem není. A co jeho vzpomínky? Zřejmě bychom mu pověděli, že jeho vzpomínky nejsou pravé, protože pravé vzpomínky na pocity z vyhnanství mohl mít jedině ten, kdo si tyto pocity skutečně zakusil – Napoleon. Odvolávali bychom se na poměrně jednoduché kritérium pravosti obsahů paměti: jestliže je S nějaká osoba vybavující si vzpomínky $M_1, \dots, M_n$, potom jsou tyto vzpomínky pravé pouze za předpokladu, že S prožila zkušenosti, jež jsou obsahem vzpomínek $M_1, \dots, M_n$.

Vraťme se k právě procitnuvšímu kyborgovi. Vybavuje si, že je Petr, jenž jako biologický organismus lidského druhu podstoupil proces kyborgizace. Můžeme proto tvrdit, že kyborg = Petr? Pouze za předpokladu, že kyborgovy vzpomínky jsou pravé, nikoli pouze zdánlivé. A zde je skrytý háček. Kyborgovy vzpomínky jsou pravé pouze tehdy, je-li totožný z osobou – Petrem – která prožila to, co je obsahem vzpomínek. Totožnost kyborg = Petr je ale zatím otevřenou otázkou, na níž mělo odpovědět paměťové kritérium 2. Paměťové kritérium by mohlo poskytnout hledanou odpověď jedině za předpokladu, že efektivně rozlišíme mezi pravými a zdánlivými vzpomínkami, což, jak už víme, předpokládá identifikaci vzpomínající osoby s osobou, která prožila vybavované zkušenosti. Jinými slovy, stojíme před kruhovou definicí, neboť kritérium určující identitu dvou osob implicitně předpokládá, že se jedná o dvě identické osoby.

Filosofové se však nevzdávají tak snadno, paměť se navíc zdá být výborným kritériem personální identity otevírajícím možnost kyborgizace lidí se zachováním jejich identity. Existuje i jiná možnost rozlišení pravých vzpomínek od zdánlivých, jež by nepředpokládala identitu mezi tím, kdo prožil nějakou zkušenost a osobou, jež si ji později v paměti vybavuje? Jak vlastně vzniká pravá vzpomínka? Vraťme se k osobě tvrdící, že je Napoleon vybavující si své pocity

z vyhnanství na ostrově Elba. Jednou z možností, jak odmítnout chápat tyto vzpomínky jako pravé či autentické, je odmítnout totožnost mezi člověkem stojícím před námi a dávno mrtvou historickou osobností. Mohli bychom ale také říci, že vzpomínky zdánlivého Napoleona nejsou pravé proto, že nevznikly správným způsobem, že jejich příčina není správnou příčinou. Jednoduše řečeno: Napoleonovy vzpomínky jsou pravé vzpomínky, pokud jejich příčina je správná. A jejich příčina je správná pouze tehdy, jedná-li se o skutečné zkušenosti. Určitý obsah paměti (vzpomínka) je pravou vzpomínkou, pokud byla způsobena správným způsobem, zkušeností, jež je obsahem vzpomínky. Napoleon prožil během pobytu na Elbě pocity zoufalství (zkušenost) a tyto pocity zoufalství mohly být obsahem jeho vzpomínek, když znovu usedl na císařský trůn. Obsahy vzpomínek (paměti) by v takovém případě byly způsobeny správnou příčinou (prožitou zkušeností).

Zdánlivá vzpomínka je rozsahově širší pojem než pravá vzpomínka. Pravá vzpomínka je zdánlivá vzpomínka způsobená správnou příčinou. V pojmu „pravá vzpomínka“ se nepředpokládá pojem personální identity, můžeme ho proto zkusit využít v nové formulaci paměťového kritéria.

Paměťové kritérium personální identity 3. Osoba P_2 v čase t_2 je touž osobou jako P_1 v čase t_1 tehdy a jedině tehdy, i) pamatuje-li si osoba P_2 v čase t_2 myšlenky a zkušenosti osoby P_1 , nebo si P_2 pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby Q , jež si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby S , ..., jež si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby Z , která si pamatuje myšlenky a zkušenosti osoby P_1 , a ii) zdánlivé vzpomínky P_2 jsou způsobeny správnou příčinou.

Třetí formulace paměťového kritéria personální identity zdánlivě vylučuje možnost našeho radikálního up-date na kybernetické organismy: zdánlivé vzpomínky subjektu S musí být způsobeny správnou příčinou (prožitou zkušeností) a bezpečně uloženy v paměti. Kyborg K , který vznikl z S , sice sdílí všechny vzpomínky S , máme ale tendenci si myslet, že vzpomínky K jsou uloženy v paměti K jinak, než jakou jsou uloženy v paměti S jeho vzpomínky (S má biologický mozek, K má kybernetický mozek). Možná ale není tak důležitý mechanismus ukládání vzpomínek jako spíše věrohodnost tohoto mechanismus: určitá zkušenost způsobí modifikaci mozku S (uložení vzpomínky) a tato modifikace mozku S je transformována do určitého stavu kybernetického mozku K . Za těchto podmínek bychom mohli hovořit o tom, že kyborg K je spojený paměti s S a proto je podle paměťového kritéria K identický s S .

Má to ale jeden háček. Představme si, že se S dostaví do dlouho plánovanou operaci výměny biologického těla za dokonalé tělo kyborga, které již leží připravené ve vedlejší místnosti na přenos obsahu mozku S . Roztržitý lékař však omylem nasměruje tento přenos do dvou kybernetických těl, takže po operaci se probudí dva kyborgové (K_1 a K_2) a oba dva si myslí, že jsou S . Navíc, podle paměťového kritéria 3, oba dva **jsou** S . Oba dva si vybavují zdánlivě vzpomínky S (naposledy si pamatují, že v původním těle ulehali ve vedlejší místnosti na lůžko) a tyto vzpomínky byly způsobeny správným druhem příčiny a věrohodným způsobem uloženy do paměti. Namísto jednoho následovníka má tedy S následovníky hned dva, což se může jevit poměrně neintuitivně, nicméně zatím to nepředstavuje pro paměťové kritérium vážnou překážku. Jedna a táž osoba se prostě může realizovat ve více fyzických tělech, což je sice v rozporu s tělesným kritériem personální identity, není však bezprostředně jasné, že by to muselo být v rozporu s paměťovým kritériem.

Zkusme však sledovat osud K_1 a K_2 po delší časové období. Jejich cesty se rozejdou, každý z nich prožívá svůj vlastní život, v jiném prostředí, s jinými lidmi; nové zkušenosti, nové vzpomínky ukládané do kybernetické paměti. Po určité době mají K_1 a K_2 zcela nové vzpomínky, každý své, díky nimž se mezi nimi postupně rozevírají nůžky různosti: K_1 není podle paměťového kritéria identický s K_2 . Zároveň ale platí, že K_1 je identický s S a zároveň je s S identický i K_2 . A zde již vzniká pro paměťové kritérium velký problém, protože naráží na hranice logiky: je-li x rovno s y , x rovno s z , potom (dle zákonů logiky) je y rovno s z . Pakliže tedy platí, že S je rovný s K_1 , S je rovný s K_2 , potom musí platit $K_1 = K_2$. Víme, že $K_1 \neq K_2$ (empirie). Mohli bychom si samozřejmě zkoušet pohrávat s platností logických zákonů, naprostá většina z nás však bude chovat větší důvěru v logiku a menší důvěru v paměťové kritérium personální identity.

Paměťové kritériu 3 by bylo možné zachovat pouze za cenu přijetí velmi neintuitivního předpokladu, že přenos paměti bude vždy uskutečněný pouze do jednoho kybernetického těla. V případě, že po operaci kyborgizace otevře oči pouze jeden jediný kyborg, můžeme se radovat: operaci jsme přežili. Kdyby však došlo k přenosu paměti do dvou a více nebiologických organismů, měli bychom smůlu, protože operace by představovala konec naší existence. Požadavek jediného přeživšího (*unique survivor*) je však obtížně přijatelný, neboť klade náš osud do rukou zcela vnějším faktorům a svazuje ho s počtem produktů operace přenosu paměti. Většina autorů proto považuje paměťové kritérium personální identity v libovolné formulaci za neplatné. Kontinuita paměti nezaručuje možnost kyborgizace lidských osob.

5. Psychologické kritérium

Paměť nezaručuje naše přežití procesu kyborgizace, možná jsme ale zvolili příliš specifické kritérium persistence. Namísto o paměti bychom mohli obecněji hovořit o psychologickém vztahu mezi námi – lidskými organismy – a kyborgy. Mnozí autoři se dnes hlásí k psychologickému přístupu k personální identitě a persistenci v čase, jenž v obecné rovině říká, že persistence osob v čase zahrnuje nějaká psychologická fakta. Eric T. Olson definuje psychologický přístup následujícím způsobem⁴³⁷:

Psychologické kritérium. Nutně platí: pro libovolné časové okamžiky t' a t^* a pro libovolnou osobu P_1 v čase t' a libovolnou osobu P_2 v čase t^* , $P_1 = P_2$ tehdy a jedině tehdy, nachází-li se čtveřice P_1, P_2, t' a t^* v určitém psychologickém vztahu R .

Psychologický vztah R může mít různou podobu. Mohli bychom např. říci, že dvě osoby⁴³⁸ jsou přímo psychologicky spojené, pokud osoba umístěná v čase později obsahuje psychologické stavy (vzpomínky, charakterové rysy, intence apod.), které kauzálně závisí na psychologických stavech osoby v čase předcházející. Obě dvě osoby jsou časovými stádii téže osoby, jestliže platí, že jsou propojeny sérií osob takovým způsobem, že každý člen této série je přímo psychologicky spojený s osobou bezprostředně v čase předcházející⁴³⁹.

Uvažme opět případ, kdy se subjekt S ukládá na lůžko v rámci přípravy na operaci kyborgizace. Procitnuvší kyborg bude sice v mnoha směrech radikálně odlišnou bytostí, ta však bude psychologicky spojena s S , neboť mentální stavy kyborga budou kauzálně záviset na mentálních stavech S , bez ohledu na to, že substrát realizace těchto mentálních stavů bude jiný u S (organický mozek) a u K (kybernetický mozek).

Psychologické kritérium personální identity přináší evangelium (řecké slovo εὐαγγέλιον znamená „dobrá zpráva“) všem nadšeným zastáncům radikálního enhancementu lidských bytostí, neboť praví, že kyborgové psychologicky spojení s původními (nezdokonalenými) lidskými bytostmi jsou s těmito bytostmi

⁴³⁷ Olsonova definice je ve skutečnosti poněkud složitější, my se však přidržíme této jednodušší (byť zřejmě méně korektní) specifikace psychologického kritéria personální identity. Olson E.T.: *The Human Animal. Personal Identity Without Psychology*. New York: Oxford University Press 1997.

⁴³⁸ Zatím netvrdíme, že se jedná o dvě stádia téže osoby.

⁴³⁹ Shoemaker S., Swinburne R.: *Personal Identity*. Oxford: Basil Blackwell 1984 p. 90.

numericky identičtí, navzdory zcela radikálně odlišnému prostředí hostícímu lidské mentální stavy. Každý z nás se může stát kyborgem.

Každý z nás se může stát kyborgem. A to je hlavný problém psychologického kritéria personální identity. To se sice zaměřuje na otázku diachronní identity (identity v průběhu času), naznačuje však i odpovědi na otázky synchronní personální identity, na otázky „co je (lidská) osoba“. Podívejme se na jednoduchý příklad. Kritériem identity množin (ve shodě s axiomem extenzionality) je tvrzení, že dvě množiny jsou identické, pokud mají stejné prvky. Z tohoto kritéria se dozvídáme zajímavé informace ohledně identity množin samotných, neboť vyjadřuje fakt, že množina – její identita – je určena svými prvky⁴⁴⁰. Podobně psychologické kritérium personální identity vyjadřuje cosi podstatného o esenci osob: osoby jsou psychologické bytosti, jejichž persistence je determinována psychologickými fakty. A právě proto, že jsou psychologické (nikoli tělesné) bytosti, nemusejí být se svým „hostitelským“ tělesným organismem spjaty poutem numerické identity.

Američtí filosofové Patrick Lee a Robert P. George zdůrazňují, že psychologické kritérium personální identity vnáší do lidských bytostí radikální dualistické rozdělení, neboť klade distinkci mezi biologický organismus lidského druhu a lidskou osobu⁴⁴¹. Lidský organismus má jiná kritéria persistence (vzniká v okamžiku oplození a zaniká v okamžiku smrti organismu) než lidská osoba, která vzniká až v okamžiku, kdy vzniká cosi jako perspektiva první osoby (schopnost vnímat se jako já, jako subjekt zkušenosti). Jestliže lidský organismus vzniká dříve, než lidská osoba, nejedná se o identické skutečnosti a – zdá se – nic nebrání tomu, aby lidská osoba existovala i v době, kdy lidský organismus zanikne. Například v těle kyborga.

Zatímco perspektiva možnosti existence v kybernetickém těle je lákavá, jiné důsledky psychologického přístupu k personální identitě již tak lákavé nejsou⁴⁴². Vyplývá z něj např. to, že nikdo z nás – z osob – nikdy nebyl lidským embryem a fětem, neboť tato stádia existence lidského organismu nedisponují kapacitou pro kognitivní funkce a proto se nemohou stát součástí psychologického řetězce zakládajícího personální identitu. Velmi podobné problémy se

⁴⁴⁰ Lowe E.J.: *The Possibility of Metaphysics. Substance, Identity, and Time*. New York: Oxford University Press 1998.

⁴⁴¹ Lee P., George R.P.: *Body-Self Dualism in Contemporary Ethics and Politics*. New York: Cambridge University Press 2008. Nebudeme se zde věnovat konstitucionalismu, který tak přímočaře dualistický není. Nejzajímavější konstitucionalistickou teorií osob rozvinula americká filosofka Lynne Rudder Baker. Baker L.R.: *Persons and Bodies. A Constitution View*. New York: Cambridge University Press 2000; Baker L.R.: *Naturalism and the First-Person Perspective*. New York: Oxford University Press 2013.

⁴⁴² DeGrazia D.: *Human Identity and Bioethics*. New York: Cambridge University Press 2005.

vynořují i na konci lidského života: pacient v persistentním vegetativním stavu či v kómatu představuje organismus biologického druhu, který již není osobou. Nikdo z nás, podle psychologického přístupu, nebyl embryem, fětem, novorozencem, nikdo z nás se nemůže stát pacientem v kómatu. Můžeme se ale stát kyborgy.

Můžeme se stát kyborgy právě proto, že nejsme (esenciálně) biologickými organismy lidského druhu. Trajektorie vývoje lidských organismů a lidských osob se střetávají někdy na začátku lidského života (lidská osoba se vynořuje z biologického substrátu s graduálním vznikem perspektivy první osoby) a mohou se rozejít na konci lidského života (osoba může zaniknout dříve, než organismus, případně může zaniknout později – či takřka nikdy, bude-li se realizovat v umělém mozku kyborga). Tento dualismus pro někoho představuje dostatečný důvod pro odmítnutí psychologického přístupu⁴⁴³, zcela zásadní námítku jsme však již viděli v případě paměťového kritéria personální identity. Představme si, že se Petr připravuje k operaci, během níž se stane kyborgem. Omylem dojde k přenesení obsahu jeho mozku do mozku dvou kyborgů... a zbytek příběhu již známe. Celý argument si můžeme vyjádřit následujícím způsobem⁴⁴⁴:

1. $(\text{Petr} = \text{Kyborg}_1) \wedge (\text{Petr} = \text{Kyborg}_2)$	Premisa
2. $(\forall a, b, c)[(a = b) \wedge (a = c) \rightarrow (b = c)]$	Vlastnost identity
3. $[(\text{Petr} = \text{Kyborg}_1) \wedge (\text{Petr} = \text{Kyborg}_2) \rightarrow \text{Kyborg}_1 = \text{Kyborg}_2]$	
	[z (1) a (2)]

Tudíž:

4. $\text{Kyborg}_1 = \text{Kyborg}_2$	[z (1) a (3)]

Avšak:

5. $\text{Kyborg}_1 \neq \text{Kyborg}_2$	

Psychologický přístup k personální identitě otevírá dveře možnosti kyborgizace lidských bytostí. Je však zřejmě chybný. Zbývá nám nějaká naděje?

⁴⁴³ Olson E.T.: An Argument for Animalism. In: Martin R., Barresi J. (eds.) *Personal Identity*. Oxford: Blackwell 2003 pp. 318–334; Černý D.: Siamo animali? Una difesa dell'animalismo. In: *Unità della persona e intenzionalità*. Divus Thomas 2012 vol 115 no 1 pp. 119–140.

⁴⁴⁴ Černý D.: Personální identita a interrupce. *Filosofický časopis* 2014/62, 6:805–817.

6. Tato země není pro kyborgy

Psychologický přístup k personální identitě je stále velmi populární, někteří autoři se však začínají přiklánět k jiné teorii, která není projektu radikálního enhancementu lidských osob příliš nakloněná. Podle této teorie – nazývané animalismus – naše persistence v čase nezahrnuje nutně psychologická fakta. Lidské osoby jsou esenciálně biologickými organismy lidského druhu a tyto organismy mohou existovat i v okamžicích, kdy nejsou schopny kognitivních, natož vyšších kognitivních funkcí. Animalismus – biologická koncepce personální identity – tedy tvrdí, že lidská osoba (já a vy) persistuje jako biologický organismus lidského druhu⁴⁴⁵. Ponecháme-li výrazu „osoba“ psychologický význam (např. osoba je bytost schopná vyšších kognitivních funkcí), nejedná se podle animalismu o tzv. substanciální sortální termín (odpovídající na otázku „jakého druhu určitá věc je“), ale pouze o tzv. fázový sortál. Jednoduše řečeno, Petr – biologický organismus, živočich lidského druhu – je živočichem nutně; v okamžiku, kdy přestane být živočichem, zanikne *simpliciter*. Živočich je substanciální sortál. Petr může být třeba učitelem; „učitel“ je fázový sortál, neboť pokud Petr přestane být učitelem, nezanikne. Je-li „osoba“ fázový sortál, každý z nás se může stát osobou, být osobou, přestat být osobou, a přesto zůstat sám sebou (Petrem, Janou, Tomášem...). Animalismus říká, že naše bytí osobou je kontingentní a kritéria persistence jsou kritérii persistence biologických organismů⁴⁴⁶:

Biologické kritérium. Osoba P v čase t_1 je identická s biologickým organismem X existujícím v čase t_2 tehdy a jedině tehdy, je-li biologický organismus P kontinuální s biologickým organismem X .

Ve formulaci biologického kritéria se pojem „osoba“ vyskytuje pouze jednou, neboť pokud bychom předpokládali, že určitá bytost musí být osobou jak v čase t_1 , tak i v čase t_2 , vyloučili bychom *ipso facto* ze hry již v rovině pouhé formulace kritéria možnost, že tato bytost je osobou jen určitých fázích své existence, čili, jinými slovy, vyloučili bychom ze hry animalismus. Osoba P je identická s organismem X tehdy, existuje-li mezi P a X kontinuita holistického emergentního procesu, jemuž říkáme život.

⁴⁴⁵ Wilson J.: *Biological Individuality. The Identity and Persistence of Living Entities*. New York: Cambridge University Press 1999.

⁴⁴⁶ Vynikající úvod do problému personální identity a základní přehled kritérií personální identity, z něhož jsme zde vycházeli, představuje Shoemacher D.: *Personal Identity and Ethics. A Brief Introduction*. Peterborough: Broadview 2009.

Mezi člověkem a kyborgem neexistuje kontinuita životních procesů, nelze hovořit o jednom a tom samém biologickém organismu existujícím v různých časových okamžicích a majícím radikálně různé vlastnosti. Animalismus – pokud je pravdivý – říká, že nikdo z nás se nemůže stát kyborgem, třebaže mezi námi a kyborgy může existovat psychologická kontinuita. Ta však nezaručuje, že – pohlédneme-li na to každý z nás z hlediska první osoby – výsledný kyborg budu já, že proces kyborgizace je proces, na jehož začátku jsem já jako zranitelný biologický organismus a na konci povstávám jako biomechanický, takřka nezranitelný organismus. Během procesu kyborgizace zahynu a vzniklý kyborg není nic jiného, než psychologicky mě velmi podobná bytost, mající mé vzpomínky, záměry, plány a naděje, jednající tak, jako bych jednal já. Přesto to nebudu já; já jsem zahynul a mé místo zaujal kyborg.

7. Nezbyvá nám žádná naděje?

Naším nadějším a snům na radikální *enhancement* lidských bytostí je příznivě nakloněné psychologické kritérium personální identity, které však zřejmě není pravdivé. Animalismus, jenž je slibnou teorií naší persistence v čase, kyborgizaci neumožňuje (v tom smyslu, že kyborg vzniklý ze mne – a z vás – nebudeme my, ale bytost psychologicky nám velmi podobná). Zbývá nějaká naděje? Pro někoho ano. Někteří autoři si totiž myslí, že pokud jde o přežití, není identita až tak důležitá⁴⁴⁷. Představme si následující scénář: zlý, šílený vědec nám sdělí, že přenese naši mysl do jiného těla. Ujistí nás, že psychologické kritérium personální identity není platné, takže nová bytost nebudeme my, nicméně bude s námi psychologicky kontinuální, takže po ukončení operace přenosu od nás bude zcela neodlišitelná. Navíc si pochopitelně budeme myslet, že jsme to my. Vědec nám poví, že tuto novou bytost bude brutálně mučit. Uklidní nás představa, že psychologické kritérium je neplatné a tudíž, v pravém slova smyslu, ve smyslu numerické identity, to my nebudeme? Asi stěží. Koneckonců, výsledná bytost si bude myslet, že jsme to my. Bude mít všechny naše zkušenosti, vzpomínky, bude chovat stejné naděje a obavy, plánovat stejné věci, mít identické hodnoty a postoje. Z psychologického hlediska bude od nás zcela nerozlišitelná. Jak by nám abstraktní metafyzická úvaha, že navzdory této psychologické identitě to nebudeme my, mohla přinést úlevu?

Pokud jde o přežití, není – říkají tito autoři – numerická identita až tak důležitá. Důležitá je psychologická kontinuita, díky které máme důvody k něja-

---

⁴⁴⁷ Parfit D.: *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon 1984.

kým praktickým postojům. V případě šíleného vědce postačuje psychologické kontinuita k tomu, abychom se obávali o osud bytosti, která zdědí všechny naše myšlenky a vzpomínky. Analogická situace platí v případě kyborgů, v tomto případě se ale nebudeme obávat, ale spíše radovat: kyborg je bytost, která je psychologicky kontinuální s námi, oproštěná od všech limitů biologických těl, prakticky nesmrtelná, neohrožovaná chorobami, které sužují lidstvo. Že ten kyborg nejsem – z abstraktní metafyzické perspektivy – já? Nevadí. Kyborg si bude myslet, že jsem to já. Bude jednat jako já, rozvíjet mé plány, naplňovat mé tužby, prožívat můj život. Mezi mnou a kyborgem existuje psychologická kontinuita: a to jediné je podstatné.

Nemějme strach a zabydleme svět kyborgy.

To Live a Good or a Better Life **Enhancement in the Modern Medicine**

Summary (Jan Payne)

The contemporary medicine has gone through profound changes in the last one or two centuries while this revolution concerns not only technical progress in all the fields but also development of ethical thinking. One of the crucial ethical questions is also the question of limits that should be put on treatment itself since treatment may accommodate besides plain cure and care demands also requests on sundry tweaks of life. These possible improvements of the quality of life embrace activities starting with simple mental training of distinct capacities through pharmacological enhancement of psychic as well as neurological and other somatic dispositions like doping and further distinct surgical interventions reshaping parts of the body. There is indeed necessary to take into account also miscellaneous genetic manipulations that may regard not only individuals themselves but also all their descendants while such procedures are irreversible and thus modifying the human nature itself. Another possible breach of the nature comes also from application of various technical devices that promise improvement of human faculties so far that we are to ruminate about "kyborgs" or hybrids of technical and biological factors wherefore the question about personal identity must be raised too.

All these possible ways of enhancement come across the problem of moral boundaries since not everything, what can be done should be done as well. Any restriction is necessarily derived from the original notion of the quality of life, which was pondered on by philosophers under the name 'eudaimonia' from the very beginning of the Western tradition. Actually it is urgent also in the modern time and decides about how far physicians are allowed to go.

The book deals with the main topics regarding enhancement while the thorough digest of its main fields is offered in the first chapter of it. The second chapter returns back to Socrates who was original in raising the question of the quality of life systematically. Philosophical reflections on the two main dimensions the thriving life is based on appear in the chapter three and the chapter four regards the crucial condition of life that is considered good by pointing out the emotionality forgotten now more or less. Yet indeed emotionality as well as other mental capacities can be enhanced also by electromagnetic or pharmacological means, what is discussed in the chapter five. The sixth chapter opens up the problematic of surgical interventions that are to remold the body in order to fit one's own expectations or needs. All the next chapters turn much more to the future and resemble thus rather sci-fi thoughts. The seventh one is a critical reflection on the modern spirit of competition that is manifested particularly in doping. The eighth and ninth chapters are devoted in different ways to the problem of transhumanism and posthumanism while diverse ethical consequences are drawn from it. The philosophical question of the human identity face to face changes of the human nature is treated with the use of logic in the last chapter.

Literatura

- Ackerman S.J.: *Hard Science, Hard Choices: Facts, Ethics and Policies Guiding Brain Science Today*. New York: Dana 2006.
- Agar N.: *Liberal Eugenics - In Defence of Human Enhancement*. Oxford: Blackwell 2004
- Agar N.: *Truly Human Enhancement - A Philosophical Defense of Limits*. Cambridge/MA: MIT 2014.
- Ahnaou A., Huysmans H., Jacobs T., Drinkenburg, W.H.: Cortical EEG oscillations and network connectivity as efficacy indices for assessing drugs with cognition enhancing potential. *Neuropharmacology*, 2014/86:362-377.
- Andersen J.L., Schjerling P., Saltin B.: Muscle, Genes and Athletic Performance. *Scientific American*, 2000/283, 3:48-55.
- Andrews W., Parker G., Barrett E.: The SSRI Antidepressants: Exploring Their „Other“ Possible Properties. *Journal of Affective Disorders*, 1998/49, 2:141-144.
- Annas G.J., Andrews L.B., Isasi R.M.: Protecting the Endangered Human: Toward an International Treaty Prohibiting Cloning and Inheritable Alterations. *American Journal of Law & Medicine*, 2002/28 2:151-178.
- Aristotelés: *Etika Nikomachova* (tr: Kříž A.). Praha: Rezek 1996.
- Aristotelés: *Metafyzika* (tr: Kříž A.). Praha: Rezek 2009.
- Aristotelés: *Politika* (tr: Kříž A.). Praha: Rezek 2009.
- Ataka K., Maruyama H., Neichi T., Miyazaki J., Gejyo F.: Effects of Erythropoietin-Gene Electrotransfer in Rats with Adenine-Induced Renal Failure. *American Journal of Nephrology*, 2003/23:315-323.
- Baker L.R.: *Persons and Bodies. A Constitution View*. New York: Cambridge University Press 2000.
- Baker L.R.: *Naturalism and the First-Person Perspective*. New York: Oxford University Press 2013.
- Bauman Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství 1995.
- Baumgartner I., Isner J.M.: Stimulation of Peripheral Angiogenesis by Vascular Endothelial Growth Factor (VEGF). *Vasa*, 1998/27, 4:201-206.
- Baylis F., Robert J.S.: The Inevitability of Genetic Enhancement Technologies. *Bioethics*, 2004/18, 1:1-26.
- Bělohradský V.: *Společnost nevolnosti*. Praha: Slon 2009.
- Bentham J.: *An introduction to the principles of morals and legislation*. Mineola NY: Dover 2007.
- Berhouma M.: *Beyond the pineal gland assumption - a neuroanatomical appraisal of dualism in Descartes' philosophy*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.clineuro.2013.02.023>.
- Blackman M.R., Sorkin J.D. et al.: Growth Hormone and Sex Steroid Administration in Healthy Aged Women and Men: A Randomized Controlled Trial. *The Journal of the American Medical Association (JAMA)*, 2002/288, 12:2282-2292.

- Blank R.H.: *Brain Policy. How the New Neuroscience Will Change Our Lives and Our Politics*. Washington/DC: Georgetown University 1999.
- Bloch E.: *Das Prinzip der Hoffnung* (3rd ed.). Berlin: Suhrkamp Insel 1976.
- Bockman C.R.: Cybernetic-Enhancement Technology and the Future of Disability Law. *Iowa Law Review*. 2010/95 1315-1340.
- Bolt L.E., Mul D.: Growth Hormone in Short Children - Beyond Medicine? *Acta Paediatrica*, 2001/90, 1:69-73.
- Boström N., Roache R.: Ethical Issues in Human Enhancement. In: Boylan M. (ed) *Medical Ethics*, 2nd edition, Malden – Oxford: Willey-Blackwell, 2014 pp. 226-251.
- Boström N., Sandberg A.: Cognitive enhancement - methods, ethics, regulatory challenges. *Sci Eng Ethics*, 2009/15, 3:311-341.
- Boström N., Savulescu J. (eds.) *Human enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2010.
- Boström N.: Human Genetic Enhancements - A Transhumanist Perspective. *Journal of Value Inquiry*, 2003/37, 4:493-506.
- Boström N.: In Defence of Posthuman Dignity. *Bioethics* 2005/19, 3:202-214.
- Boström N.: *Letter from Utopia*. In: *Studies in Ethics, Law, and Technology*, 2008/2, 1: article 6. Dostupné z: <http://www.fhi.ox.ac.uk/letters-from-utopia.pdf>.
- Boström N.: *Superintelligence - Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press 2014.
- Boström N.: *Transhumanist Valeš - Review of Contemporary Philosophy* 2005/4. Dostupné z: <http://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>.
- Bradley L.: *Moving Beyond Prozac, DSM, and The New Psychiatry - The Birth of Postpsychiatry*. Ann Arbor: University of Michigan 2006.
- Brentano F.: *O původu mravního poznání* (tr: Hartl M). Praha: Naše vojsko 1993.
- Brunoni A.R., Ferrucci R., Bortolomasi M., Vergari M., Tadini L., Boggio P.S., Giacopuzzi M., Barbieri S., Priori A.: Transcranial direct current stimulation (tDCS) in unipolar vs bipolar depressive disorder. *Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry*. 2011/35, 1:96-101.
- Budinger TF et al.: Human Enhancement. In: Murray T.M., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons 2000, vol I pp. 485-552.
- Budinger T.F., Budinger M.D.: *Ethics of Emerging Technologies - Scientific Facts and Moral Challenges*. Hoboken/NJ: John Wiley & Sons 2006.
- Buchanan A., Daniels N., Wikler D., Brock D.W., Wikler D.I.: *From Chance to Choice, Genetics and Justice*. Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- Buchanan A.: *Better than Human - The Promise and Perils of Enhancing Ourselves*. Oxford: Oxford University Press 2011.
- Buchanan A.: *Beyond Humanity? The Ethics of Biomedical Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2011.
- Buchanan A.: Enhancement and the ethics of development. *Kennedy Institute of Ethics Journal*. 2008/18, 1:1-34.
- Buchanan A.: Moral status and human enhancement. *Philosophy and Public Affairs*. 2009/37, 4:346-381.

- Burckhardt J.: *Künste und Forschung - Griechische Kulturgeschichte* Bd. II. Stuttgart: Alfred Kröner 1940.
- Bush S.S.: Neurocognitive Enhancement - Ethical Considerations for an Emerging Sub-specialty. *Applied Neuropsychology*, 2006/13, 2:125-136.
- Cabrera L.Y., Evans E.L., Hamilton R.H.: Ethics of the electrified mind - defining issues and perspectives on the principled use of brain stimulation in medical research and clinical care. *Brain Topogr*, 2014/27:33-45.
- Callahan D.: *False Hope - Overcoming the Obstacles to a Sustainable, Affordable Medicine*. New Brunswick: Rutgers University 1999.
- Callahan D.: *Setting Limits - Medical Goals in an Aging Society*. New York: Simon & Schuster, 1987.
- Callahan D.: *The Troubled Dream of Life - Living with Mortality*. New York: Simon & Schuster, 1993.
- Caplan A.L., Elliott C.: Is it Ethical to Use Enhancement Technologies to Make us Better than Well? *PLoS Medicine*, 2004/1, 4:172-175.
- Caplan A.L., McCartney J.J., Sisti D.A. (eds.) *Health, Disease, and Illness - Concepts in Medicine*. Washington/DC: Georgetown University 2004.
- Caplan A.L.: Is It Wrong to Try to Improve Human Nature? In: Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos, 2006 pp. 31-39.
- Caplan A.L.: Straining Their Brains - Why the Case against Enhancement is not Persuasive. *Cerebrum. The Dana Forum on Brain Science*, 2004/6, 4:14-18.
- Cascas F.: Bioethics - A Tentative Balance. *Studia Bioethica* 2003/1, 1:25-34.
- Collingwood R.G.: *An Autobiography*. Oxford: Oxford University Press 1959.
- Collingwood R.G.: *Speculum mentis*. Oxford: Clarendon 1924.
- Condrau G.: *Daseinsanalyse*. Bern: Hans Huber 1989.
- Conrad P., Potter D.: Human Growth Hormone and the Temptations of Biomedical Enhancement. *Sociology of Health and Illness*, 2004/26, 2:184-215.
- Conrad P.: *The Medicalization of Society - On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University 2007.
- Covey S.R.: *7 návyků skutečně efektivních lidí - Zásady osobního rozvoje, které změní Váš život* (tr: Lisa A.). Praha: Management 2012.
- Covey S.R.: *Vedení založené na principech* (tr: Lisa A.). Praha: Management 2009.
- Čapek K.: *R.U.R.* In: Čapek K: *Hry*. Praha: Československý spisovatel 1956 pp. 93-181
- Černý D. et al.: *Lidské embryo v perspektivě bioetiky*. Praha: Wolters Kluwer ČR 2011.
- Černý D., Doležal A., Rusinová K.: Rusinová K.: Biologické paradigma smrti – urgentní výzva pro lékařskou etiku 21. století. In: Ptáček R., Bartůněk P. (eds.) *Etické problémy medicíny 21. století*. Praha: Grada 2014.
- Černý D.: Personální identita a interrupce. *Filosofický časopis* 2014/62, 6:805-817.
- Černý D.: Siamo animali? Una difesa dell'animalismo. In: *Unità della persona e intenzionalità*. *Divus Thomas* 2012 vol 115 no 1 pp. 119-140.
- Černý V.: *Tvorba a osobnost I*. Praha: Odeon 1992.
- Damovsky M.: The Case Against Designer Babies - The Politics of Genetic Enhancement. In: Tokar B. (ed) *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*. London: Zed Books, 2001 pp. 133-149.

- Daniels N.: *Am I My Parents' Keeper? An Essay on Justice Between the Young and the Old*. New York: Oxford University Press 1988.
- Daniels N.: Normal Functioning and the Treatment-Enhancement Distinction. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 2000/9, 3:309-322.
- DeGrazia D.: *Human Identity and Bioethics*. New York: Cambridge University Press 2005.
- Descartes R.: *Vášně duše* (tr: Švec O.). Praha: MF 2002.
- Dewdney Ch.: *Last Flesh - Life in the Transhuman Era*. Toronto: Harper Collins 1998.
- Di Pino G., Maravita A., Zollo L., Guglielmelli E., Di Lazzaro V.: Augmentation – related brain plasticity. *Front Syst Neurosci*, 2014/8, 109:1-22.
- Diogenes Laertios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů* (tr: Kolář A.). Pelhřimov: Nová tiskárna 1999.
- Dockery C.A., Hueckel-Weng R., Birbaumer N., Plewnia C.: Enhancement of planning ability by transcranial direct current stimulation. *J Neurosci*, 2009/29, 22:7271-7277.
- Dooley D., McCarthy J., Garanis-Papadatos T., Dalla-Vorgia P.: *Ethics of New Reproductive Technologies - Cases and Questions*. New York: Berghahn Books 2003.
- Douglas T.: Human enhancement and supra-personal moral status. *Philos Stud*, 2013/162, 3:473-497.
- Douglas T.: Enhancing moral conformity and enhancing moral worth. *Neuroethics*, 2014/7, 1:75-91.
- Douglas T.: Moral enhancement via direct emotion modulation - a reply to John Harris. *Bioethics* 2013/27, 3:160-168.
- Douglas T.: Moral Enhancement. *Journal of Applied Philosophy*. 2008/25, 3:228-245.
- Druckman D., Bjork R.A. (eds.) *Learning, Remembering, Believing - Enhancing Human Performance*. New York: American Management Association 2005.
- Dunlap R.A.: *The Golden Rule and The Fibonacci Numbers* (3rd ed.). New Jersey: World Scientific 2003.
- Durant W.: *Storia della civiltà - La Grecia*. Verona: Arnoldo Mondadori 1959.
- Eilers M., Grüber K., Rehmann-Sutter Ch. (eds.) *The Human Enhancement Debate and Disability - New Bodies for a Better Life*. Houndmills - New York: Palgrave Macmillan 2014.
- Ekman P.: Basic Emotions. In: Dalglish T., Power M. (eds.). *Handbook of Cognition and Emotion*. Sussex: John Wiley 1999.
- Elbert T., Pantev C., Wienbruch C., Rockstroh B., Taub E.: Increased cortical representation of the fingers of the left hand in string players. *Science*, 1995/270(5234):305-307.
- Elliot C.: *Better than Well - American Medicine Meets the American Dream*. New York London: WW Norton and Company 2003.
- Elliott C., Chambers T. (eds.) *Prozac as a Way of Life*. Chapel Hill: University of North Carolina 2004.
- Elliott C.: *A Philosophical Disease - Bioethics, Culture and Identity*. New York London: Routledge 1999.
- Elliott C.: *Better than Well - American Medicine Meets the American Dream*. New York London: Norton & Company 2003.
- Elliott C.: Pursued by Happiness and Beaten Senseless - Prozac and the American Dream. *Hastings Center Report*, 2000/30, 2:7-12.

- Epstein R.: The utilitarian foundations of natural law. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 1989/12, 12:711-752.
- Erikson E.: *The Life Cycle Completed - A Review*. New York: Norton 1982.
- Farah M.J., Illes J., Cook-Deegan R., Gardner H., Kandel E., King P., Parens E., Sahakian B., Wolpe P.R.: Neurocognitive Enhancement - What Can We Do and What Should We Do? *Nature Reviews Neuroscience*, 2004/5, 5:421-426.
- Farah M.J., Wolpe P.R.: Monitoring and Manipulating Brain Function: New Neuroscience Technologies and Their Ethical Implications. *The Hastings Center Report*, 2004/34, 3:35-45.
- Feser E.: *Locke*. Oxford: Oneworld 2007.
- Flower R.: Lifestyle Drugs: Pharmacology and the Social Agenda. *Trends in Pharmacological Sciences*, 2004/25, 4:182-185.
- Fossel M.: *Reversing Human Aging*. New York: William Morrow 1996.
- Freudenberger H.J.: Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 1974/30, 1:159-165.
- Fries J.: Aging, Illness, and Health Police - Implications of the Compression of Morbidity. *Perspectives in Biology and Medicine*, 1988/31, 3:407-428.
- Fuchs J.: *Problém osobnosti - filosofie 6*. Praha: Krystal 2002.
- Fuchs M., Lanzenrath D., Hillebrand I. (eds.) *Enhancement - die ethische Diskussion über biomedizinische Verbesserungen des Menschen*. Bonn: DRZE 2002.
- Fuchs M.: Die Einschätzung des Kleinwuchses als ein Streitfall im Recht und die medizinethische Debatte um Therapie und Enhancement (Verbesserung). In: Honnefelder L., Streffer C. (eds.) *Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik*. Berlin - New York: de Gruyter, 2002, vol VII pp. 283-293.
- Fukuyama, F.: *Our Posthuman Future*, New York: Farrar, Straus and Giroux 2002.
- Funes M.A., Lupiáñez J., Humphreys G.: Top-down and bottom-up deficits in conflict adaptation after frontal lobe damage. *Cogn Neuropsychol* 2010/27, 4:360-75.
- Fuster J.M.: *The Prefrontal Cortex* (4th ed.). Amsterdam: Elsevier 2008.
- Gardner W.: Can Human Genetic Enhancement Be Prohibited? *Journal of Medicine and Philosophy*, 1995/20, 1:65-84.
- Gerkin Ch.V.: *Crisis Experience in Modern Life*. Nashville: Abingdon 1979.
- Gerlai R.: Memory Enhancement - The Progress and Our Fears. *Genes, Brain and Behavior* 2003/2, 4:187-190.
- Gert B., Culver C.M.: Therapy and Enhancement. In: Mitcham C. (ed) *Encyclopedia of Science, Technology and Ethics*. Farmington Hills: Thomson & Gale, 2005 pp. 1938-1942.
- Gewirth A.: *Reason and Morality*. Chicago: University of Chicago 1978.
- Glannon W. (ed.) *Defining Right and Wrong in Brain Science - Essential Readings in Neuroethics*. New York: Dana 2007.
- Glannon W. (ed.): *Defining Right and Wrong in Brain Sciences*. New York: DANA 2007.
- Glannon W.: *Biomedical Ethics*. New York: Oxford University Press 2005.
- Glannon W.: Extending the Human Life Span. *Journal of Medicine and Philosophy*, 2002/27: 339-354.
- Glannon W.: Identity, Prudential Concern and Extending Lives. *Bioethics*, 2002/16, 3:266-283.
- Glannon W.: Neuroethics. *Bioethics*, 2006/20, 1:37-52.

- Glannon W.: Psychopharmacology and Memory. *Journal of Medical Ethics*, 2006/32, 2:74-78.
- Glover, J.: *What Sort of People Should There Be?* Harmondsworth: Penguin 1984.
- Gordijn B., Chadwick R. (eds.) *Medical Enhancement and Posthumanity*. New York: Springer 2008.
- Greely H.T.: Regulating Human Biological Enhancements - Questionable Justifications and International Complications. *Santa Clara Journal of International Law*, 2006/4, 2:87-110.
- Greely H.T.: Remarks on Human Biological Enhancement. *Kansas Law Review*, 2008/11, 6:1139-1157.
- Grey de A., Ames B.N., Andersen J.K.: Time to Talk SENS - Critiquing the Immutability of Human Aging. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2002/959:452-462.
- Grey de A., Rae M.: *Ending Aging - The Rejuvenation Breakthroughs That Could Reverse Human Aging in Our Lifetime*. New York: St. Martin's 2008.
- Gruman G.: A History of Ideas about the Prolongation of Life. *Transactions of the American Philosophical Society*, 1966/56:5-97.
- Guthrie W.K.C.: *The Sophists*. Cambridge: Cambridge University Press 1977.
- Habermas J.: *Budoucnost lidské přirozenosti - Na cestě k liberální eugenice?* Praha: Filosofie 2003.
- Habermas J.: *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Wege zu einer liberalen Eugenik?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- Halberstam J., Livingston I. (eds.) *Posthuman Bodies*. Bloomington: Indiana University 1995.
- Hall S.S.: The Quest for a Smart Pill. *Scientific American*, September 2003:54-65 (<http://www.sciam.com> – cit. 4.10. 2014).
- Hall W.: Feeling 'Better Than Well'. *EMBO Reports*, 2004/5: 1106-1109.
- Hare R.M.: *Sorting Out Ethics*. Oxford: Oxford University Press 1997.
- Harris J., Holm S.: Extending Human Lifespan and the Precautionary Paradox. *Journal of Medicine and Philosophy*, 2002/27: 355-368.
- Harris J.: *Enhancing Evolution. The Ethical Case for Making Better People*. Princeton: Princeton University Press 2007.
- Harris J.: Is Gene Therapy a Form of Eugenics? In: Kuhse H, Singer P (eds.) *Bioethics. An Anthology*. Oxford: Blackwell 1999 pp. 165-170.
- Harris J.: Moral enhancement and freedom. *Bioethics* 2011/ 25, 2:102-111.
- Hauskeller M.: *Better Humans? Understanding the Enhancement Project*. Durham: Acumen 2013.
- Hayward G., Goodwin G.M., Harmer C.J.: The role of the anterior cingulate cortex in the counting Stroop task. *Exp. Brain Res.* 2004/154:355-358.
- Heidegger M.: *Bytí a čas* (tr: Chvatík I., Kouba P., Petříček M., Němec J.). Praha: Oikoumené 2008.
- Heidegger M.: *Die Grundbegriffe der Metaphysik - Welt Endlichkeit Einsamkeit (Vorlesungen 1929-1930)*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2004.
- Heidegger M.: *Die Grundbegriffe der Metaphysik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1983.
- Heidegger M.: *Nietzsche II*. Stuttgart: Günter Neske Pfullingen 1961.

- Heidegger M.: *O pravdě a bytí* (tr: Němec J.). Praha: Vyšehrad 1971.
- Heidegger M.: *Unterwegs zur Sprache*. Tuebingen: Guenter Neske Pfullingen 1959.
- Heidegger M.: *Zollikoner Seminare*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1987.
- Hejdáněk L.: *Nepředmětnost v myšlení a ve filosofii*. Praha, Oikoumené 1997.
- Heller J.: *Human Enhancement and Nanotechnology - A Foresight Nanotech Institute Policy Issues Brief*. Foresight Nanotech Institute. 2006.
- Henry L.M.: *The Jurisprudence of Dignity*. University of Pennsylvania Law Review. 2011/160, 169-233.
- Hildt E., Franke A.G. (eds.) *Cognitive Enhancement - An Interdisciplinary Perspective*. Dordrecht: Springer 2013.
- Hintz R.L.: *Growth Hormone - Uses and Abuses*. *British Medical Journal*, 2004/328, 7445:907-908.
- Hogle F.L.: *Enhancement Technologies and the Body*. *Annual Review of Anthropology*, 2005/34: 695-716.
- Holtug N.: *Does Justice Require Genetic Enhancements?* *Journal of Medical Ethics*, 1999/25, 2: 137-143.
- Howerton W.P. (ed) *The Augmentation of Man's Intellect by Machine*. Washington: Spartan Books 1963.
- Hull D.L.: *On Human Nature*. In: Hull D.L., Ruse M. (eds.) *The Philosophy of Biology*. New York: Oxford University Press 1998.
- Human Dignity and Bioethics - Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*. The President's Council on Bioethics Washington, D.C., March 2008 dostupné na https://bioethicsarchive.georgetown.edu/pcbe/reports/human_dignity/.
- Hume D.: *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon 1978.
- Husain M., Mehta M.A.: *Cognitive enhancement by drugs in health and disease*. *Trends Cogn Sci*, 2011/15, 1:28-36.
- Husserl E.: *Die Lebenswelt*. Dordrecht: Springer 2008.
- Husserl E.: *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii I* (tr: Rettová A., Urban P.). Oikoumené: Praha, 2004.
- Huxley A.: *Konec civilizace*. Praha: Mafá 2011.
- Chambers J., Ray P.: *Achieving growth and excellence in medicine - the case history of armed conflict and modern reconstructive surgery*. *Annals of Plastic Surgery*, 2009/63, 5: 473-478.
- Chan J., Harris J.: *Cognitive Regeneration or Enhancement - The Ethical Issues*. *Regenerative Medicine*, 2006/1, 3: 361-366.
- Chapman A.R.: *Human Dignity, Bioethics and Human Rights*. Amsterdam Law Forum. 2011/3 1:3-12.
- Chen J.F.: *Adenosine receptor control of cognition in normal and disease*. *Int Rev Neurobiol*, 2014/119:257-307.
- Ilieva I.P., Farah M.J.: *Enhancement stimulants - perceived motivational and cognitive advantages*. *Front Neurosci*, 2013/7, 198:1-6.
- Illes J. (ed) *Neuroethics - Defining the Issues in Theory, Practice and Policy*. Oxford: Oxford University Press 2005.
- Illhardt F.J.: *Medizinische Ethik*. Berlin Heidelberg New York Tokyo: Springer 1985.

- Illich I.: *Medical Nemesis – The Expropriation of Health*. New York: Pantheon 1976.
- Illich I.: *Limity medicíny – Nemesis medicíny - zaprodané zdraví*. Praha: Emitos 2012.
- Illich I.: *Tools for Conviviality*. Kurasa: Kuchapishwa 1973.
- Jäger W.: *Paideia - Die Formung des griechischen Menschen*, Bd. II, 3. Berlin: Walter de Gruyter, 1959.
- Jaspers K.: *Drei Gründer des Philosophierens – Plato Augustin Kant*. Stuttgart-Hamburg: Deutscher Bücherbund 1957.
- Jiráni O.: *Řecká a římská vzdělanost ve vývoji evropském*. Praha: Melantrich 1921.
- Johnston J., Tazelaar J., Rivera V.M., Clackson T., Gao G.P., Wilson J.M.: Regulated Expression of Erythropoietin from an AAV Vector Safely Improves the Anemia of Beta-Thalassemia in a Mouse Model. *Molecular Therapy*, 2003/7, 4:493-497.
- Jonas H.: *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikúmené 1997.
- Jonas H.: The Burden and Blessing of Mortality. *The Hastings Center Report*, 1992/22, 1:34-40.
- Jongh R. de, Bolt I., Schermer M., Olivier B.: Botox for the brain - enhancement of cognition, mood and pro-social behavior and blunting of unwanted memories. *Neurosci Biobehav Rev*, 2008/32, 4:760-776.
- Juenger E.: *Chůze lesem*. Praha: Oikumené 1994.
- Juengst E.: Anti-Aging Interventions - Ethical and Social Issues. In: Post SG (ed) *Encyclopedia of Bioethics*. New York Detroit: Thomson, Macmillan Reference USA, (3rd ed.), 2004, vol I pp. 112–116.
- Juengst E.: Can Enhancement Be Distinguished from Prevention in Genetic Medicine? *Journal of Medicine and Philosophy*, 1997/22, 6:125-42.
- Juengst J.T., Binstock R.H., Mehlman M.J., Post S.G., Whitehouse P.: Biogerontology, "Anti-Aging Medicine", and the Challenges of Human Enhancement. *The Hastings Center Report*, 2003/33, 4:21-30.
- Kamm F.M.: Is There a Problem With Enhancement. *American Journal of Bioethics*, 2005/5, 3:5-14 .
- Kant I.: *Kritika praktického rozumu*. (tr: Loužil J.). Praha: Svoboda 1996.
- Kant I.: *Základy metafyziky mravů* (tr: Znoj M.). Praha: Svoboda 1990.
- Kass L.R.: Ageless Bodies, Happy Souls - Biotechnology and the Pursuit of Perfection, *The New Atlantis*, 2003/12, 1:9-28.
- Kass L.R.: The Right to Life and Human Dignity. *The New Atlantis*, 2007/16, 4: 23-40.
- Kevles D.: *In the Name of Eugenics - Genetics and the Uses of Human Heredity*. Cambridge Mass: Harvard University 2001.
- Kierkegaard S.: *Současnost* (tr: Žilina M). Praha: MF 1969.
- Kierkegaard S.: *Nemoc k smrti* (tr: Thulstrup-Mikulová M). Mnichov: Opus Bonum 1981.
- Kierkegaard S.: *Philosophische Brosamen und Unwissenschaftliche Nachschrift* (Diderichsen B. a S.). München: Deutscher Taschenbuch 2005.
- Kirkwood T.: *Time of Our Live - The Science of Human Aging*. New York: Oxford University Press 1999.
- Klein Ch.: Revolution der Medizin? Möglichkeiten und Grenzen der Gentechnik am Menschen. In: Goebel G., Kruij G. (eds.) *Gentechnologie und die Zukunft der Menschenwürde*. Münster: LIT, 2003 pp. 9–19.

- Knutson B., Wolkowitz O.M., Cole S.W., Chan T., Moore E.A., Johnson R.C., Perpstra J., Turner R.A., Reus V.I.: Selective Alteration of Personality and Social Behavior by Serotonergic Intervention. *The American Journal of Psychiatry*, 1998/155, 3:373-379.
- Komenský J.A.: *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Waldpress 2005.
- Konner M.J.: One Pill Makes You Langer - The Ethics of Enhancement. *Minnesota Medicine*, 1999/82, 8: 26-32.
- Koops B.J., Lüthy C.H., Nelis A. (ed) *Engineering the Human - Human Enhancement Between Fiction and Fascination*. Berlin Heidelberg: Springer, 2013.
- Kramer P.: *Listening to Prozac*. New York: Viking, 1993.
- Kranzler J.H., Rosenbloom A.L., Proctor B., Diamond F.B., Watson M.: Is Short Stature a Handicap? A Comparison of the Psychosocial Functioning of Referred and Nonreferred Children with Normal Short Stature and Children with Normal Stature. *Journal of Pediatrics*, 1999/136, 1:96-102.
- Kurzweil R.: *The Singularity Is Near - When Humans Transcend Biology*. New York: Penguin 2005.
- La Mettrie J.O.: *Člověk stroj - výbor z díla* (tr: Kozák J.B.). ČSAV: Praha 1958.
- Layman E., Guyden J.A.: Reducing your risk of burnout. *Health Care Manager* 1997/15, 3:1-78.
- Lee P., George R.P.: *Body-Self Dualism in Contemporary Ethics and Politics*. New York: Cambridge University Press 2008.
- Lenk C.: *Therapie und enhancement - Ziele und Grenzen der modernen Medizin*. Münster Hamburg London: LIT 2002.
- Léplège A., Hunt S.: The Problem of Quality of Life in Medicine. *JAMA*. 1997/278, 1:47-50.
- Lewontin R.: *The Doctrine of DNA - Biology as Ideology*. New York: Harper Perennial 1992.
- Livio M.: *The Golden Ratio - The Story of PHI, the World's Most Astonishing Number*. New York: Broadway 2002.
- Lorenz K.: *Základy etologie* (tr: Rýdl M). Praha: Academia 1993.
- Lowe E.J.: *The Possibility of Metaphysics. Substance, Identity and Time*. New York: Oxford University Press 1998.
- Luber B., Lisanby S.H.: Enhancement of human cognitive performance using transcranial magnetic stimulation (TMS). *Neuroimage*, 2014/85:961-970.
- Lynch G.: Memory Enhancement - The Search for Mechanism-Based Drugs. *Nature Neuroscience*, 2002/5 1035-1038.
- Lynch Z.: Neurotechnology and Society (2010–2060). *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2004/1013:229-233.
- MacIntyre A.: *Enciclopedia, genealogia e tradizione - Tre versioni rivali di ricerca morale* (tr: Bochese A, D'Avenia M). Milano: Massimo 1993.
- Manzocco R.: *Esseri Umani 2.0 Transumanismo, il pensiero dopo l'uomo*. Milano: Springer 2014.
- Marcus S.J. (ed): *Neuroethics - Mapping the Field*. New York: Dana 2002.
- Markwood S.M.: Comment. Creating a Perfect Human Is Not So Perfect - The Case for Restricting Genetic Enhancement. *Penn State Law Review*, 2005/110, 2: 473-492 .
- Martin R., Barresi J.: *Naturalization of the Soul - Self and Personal Identity in the Eighteenth Century*. London and New York: Routledge 2000.

- Martin R., Barresi J.: *The Rise and Fall of Soul and Šéf - An Intellectual History of Personal Identity*. New York: Columbia University 2006.
- Maslen H., Faulmüller N., Savulescu J.: Pharmacological cognitive enhancement-how neuroscientific research could advance ethical debate. *Front Syst Neurosci*, 2014/8:107.
- Maslow A.H.: *Motivation and personality*. New York: Harper 1954.
- McCrory P.: Super Athletes or Gene Cheats? *British Journal of Sports Medicine*, 2003/37, 3:192-193.
- McCrudden C.H.: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*, 2008 /19, 4:655-724.
- McGinn C.: *Logical Properties*. Oxford: Clarendon 2000.
- McKenny G.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Ethics, Therapy vs Enhancement. In: Murray TH, Mehlman MJ (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons, 2000 vol I pp. 507-515.
- McKinley R.A., Bridges N., Walters C.M., Nelson J.: Modulating the brain at work using noninvasive transcranial stimulation. *Neuroimage*, 2012/59, 1:129-137.
- Mehlman J.M.: Genetic Enhancement - Plan Now to Act Later. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 2005/15, 1:77-82.
- Mehlman J.M.: How Will We Regulate Genetic Enhancement? *Wake Forest Law Review*, 1999/34, 3:671-714.
- Mehlman J.M.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Law, Genetic Enhancement, and the Regulation of Acquired Genetic Advantages. In: Murray T.H., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons, 2000, vol I pp. 515-527.
- Mehlman J.M., Wondergenes: *Genetic Enhancement and the Future of Society*. Bloomington: Indiana University 2003.
- Mendel J.G.: Versuche über Pflanzenhybriden. *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn*, Bd. IV für das Jahr 1865; 1866:3-47.
- Miah A.: Rethinking Enhancement in Sport. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006/1093:301-320.
- Mill J.S.: *Utilitarianism*. In: Mill JS: On Liberty and other essays. Oxford: Oxford University Press 1998.
- Miller P., Wilsdon J. (eds.) *Better Humans? The Politics of Human Enhancement and Life Extension*. London: Demos 2006.
- Miller R.: Extending Life - Scientific Prospects and Political Obstacles. *Milbank Quarterly*, 2002/80, 1:155-174.
- Moltmann J.: *Theologie der Hoffnung*. München: Gütersloher 1997.
- Moore A.D.: Owning Genetic Information and Gene Enhancement Techniques: Why Privacy and Property Rights May Undermine Social Control of the Human Genome. *Bioethics*, 2000/14, 2:97-119.
- More T.: *Utopie*. Praha: Mladá fronta 1978.
- Morgan R.M.: *The Genetics Revolution - History, Fears, and Future of a Life Altering Science*. Westport: Greenwood 2006.
- Naam R.: *More Than Human - Embracing the Promise of Biological Enhancement*. New York: Broadway Books 2005.

- Nemiah J.C., Freyberger H, Sifneos P.E.: Alexithymia - a view of the psychosomatic process. In: Hill O.W. (ed) *Modern trends in psychosomatic research vol 3*. London: Butterworth 1976.
- Nestler E.J., Barrit M., DiLeone R.J., Eisch A.J., Gold S.J., Monteggia L.M.: Neurology of Depression. *Neuron*, 2002/34, 1:13-25.
- Neugarten B.L., Havighurst R.J.: *Extending the Human Life Span - Social Policy and Social Ethics*. Chicago: University of Chicago 1977.
- Newson A.: Is there a Cost in the Choice of Genetic Enhancement? In: Almond B., Parker M. (eds.) *Ethical Issues in the New Genetics - Are Genes Us?* Aldershot Brookfield: Ashgate 2003 pp. 23-3.
- Nietzsche F.: *Der Wille zur Macht*. Leipzig: Alfred Kroener 1939.
- Nitsche M.A., Cohen L.G., Wassermann E.M., Priori A., Lang N., Antal A., Pascual-Leone A.: Transcranial direct current stimulation – State of the art 2008. *Brain Stimul*, 2008/1, 3:206-223.
- Norm D.: Growth Hormone Therapy for Short Stature - Can We Support the Treatment/Enhancement Distinction? *Growth, Genetics & Hormones* 8.S1 46-8. 1992.
- Novotný F.: *Platónovy spisy 7*, Faidón. Praha: Laichter 1941.
- Nozick R.: *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books 1974.
- Nussbaum M.C.: *Křehkost dobra*. (tr: Korte D.). Praha: Oikoumené 2003.
- Olshansky S.J., Carnes B.: *The Quest for Immortality - Science at the Frontiers of Aging*. New York: Norton 2001.
- Olson E.T.: An Argument for Animalism. In: Martin R, Barresi J (eds.) *Personal Identity*. Oxford: Blackwell 2003 pp. 318-334.
- Olson E.T.: *The Human Anima - Personal Identity Without Psychology*. New York: Oxford University Press 1997.
- Overall Ch.: *Ageing, Death, and Human Longevity - A Philosophical Inquiry*. Berkeley: University of California 2003.
- Parens E. (ed.) *Enhancing Human Traits - Social and Ethical Implications*. Washington/DC: Georgetown University 1998.
- Parens E.: Enhancement Uses of Medical Technology. In: Post S.G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics* (3rd ed.). New York Detroit: Thomson, Macmillan Reference USA 2004 vol II pp. 753-757.
- Parens E.: Is Better Always Good? Project on the Prospect of Technologies Aimed at the Enhancement of Human Capacities and Traits. *The Hastings Center Report*, 1998/28, 1:1-17.
- Parfit D.: *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon 1984.
- Passmore J.A.: *The Perfectibility of Man*. Indianapolis: Liberty Fund, 3rd edition, 2000.
- Patočka J.: *Negativní platonismus*. Praha: ČS 1990.
- Paul R., Elder L.: *Critical Thinking - Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. Prentice Hall: New York 2002.
- Paul R.: *Critical Thinking*. Rohnert Park CA: CCTMC 1990 p. 207.
- Paul R.: Teaching critical thinking in the 'strong' sense. *Informal Logic Newsletter* 1982/4, 2:2-7.
- Payne J.: Analýza informovaného konsensu. *Časopis lékařů českých* 2015/154, 1: v tisku.

- Payne J.: *Odkud zlo?* Praha: Triton 2005.
- Payne J.: *Smrt - jediná jistota*. Praha: Triton 2008.
- Peck M.S.: *Lidé lži - psychologie lidského zla* (tr: Navrátil J., Krejčová E.). Olomouc: Votobia 1996.
- Pence G.E.: *How to Build a Better Human - An Ethical Blueprint*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2012.
- Persona I., Savulescu J.: Genetic mortal enhancement right - the desirability of mortal bioenhancement. *Bioethics* 2013/27, 3:124-131.
- Persson I., Savulescu J.: *Unfit for the Future - The Need for Moral Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2012.
- Petr J.: *Klonování - Hrozba, nebo naděje?* Praha: Paseka 2003.
- Petrů M.: *Možnosti transgrese - je třeba vylepšovat člověka?* Praha: Triton 2005.
- Pieper J.: *Ctnosti* (tr: Petkevič V.). Praha: Česká křesťanská akademie 2000.
- Platón. *Euthydem* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón. *Faidros* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón. *Hippias menší* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Faidón* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Gorgias* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Kritón* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Listy* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Obrana Sókratova* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Theaitetos* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Platón: *Ústava* (tr: Novotný F.). Praha: Oikoumené 2003.
- Plotz D.: The Ethics of Enhancement - We Can Make Ourselves Stronger, Fast, Startér - Should We? *Slate Magazine* (2003, March 12) - online: www.slate.com/id/2079310 (citováno 22. 10. 2014).
- Popper K.: *Bída historicismu* (tr: Odehnalová J.). Oikoumené: Praha 1994.
- Population Reference Bureau: 2012 World Population Data Sheet.
- Post S.G., Binstock R.H. (ed.) *The Fountain of Youth - Cultural, Scientific and Ethical Perspectives on Biomedical Goal*. Oxford: Oxford University Press 2004.
- Preamble to the Constitution of the World Health Organization*, přijatým na International Health Conference. New York: 19 June - 22 July 1946. Dostupné z: <http://www.who.int/about/definition/en/print.html>.
- President's Council on Bioethics: *Beyond Therapy - Biotechnology and the Pursuit of Happiness*. A Report of the President's Council on Bioethics. New York Washington/DC: DANA 2003.
- Purkinje J.E.: Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Prague *Anat Physiol Ver* 1837, 3:177-180.
- Quirk G.J., Beer J.S.: Prefrontal involvement in the regulation of emotion - convergence of rat and human studies. *Currant Opinion in Neurobiology*, 2006/19, 16:723-727.
- Racine E., Illes J.: Neuroethical Responsibilities. *Canadian Journal Of Neurological Sciences*, 2006/33, 3:260-277.
- Rao N.: Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. *Notre Dame Law Review*. 2011/86, 1:183-271.
- Raz J.: *The authority of law - essays on law and morality*. Oxford: Clarendon 1983.

- Reale G.: *Aristotele - Metafisica III - Sommari e commentario*. Milano: Vita e Pensiero 1993.
- Reale G.: *La Storia della filosofia antica I - Dalle origini a Socrate*. Milano: Vita e Pensiero 1994.
- Reid T.: *Essays on the Intellectual Powers of Man (1785)*. University Park: Pennsylvania State University 2002.
- Resnik D.B.: The Moral Significance of the Therapy - Enhancement Distinction in Human Genetics. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 2000/9, 3:365-377.
- Ricoeur P.: *Filosofie vůle I* (tr: Čapek J.). Praha: Oikoumené 2001.
- Rivera V.M., Gao G., Grant R.L., Schnell M.A., Zoltick P.W., Rozamus L.W., Clackson T., Wilson J.M.: Long-Term Pharmacologically Regulated Expression of Erythropoietin in Primates Following AAV-Mediated Gene Transfer. *Blood*, 2005/105, 4:1424-1430.
- Rizzuto G., Cappelletti M., Maione D., Savino R., Lazzaro D., Costa P., Mathiesen I., Cortese R., Ciliberto G., Laufer R., La Monica N., Fattori E.: Efficient and Regulated Erythropoietin Production by Naked DNA Injection and Muscle Electroporation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 1999/96:6417-6422.
- Rohrich R.J., McGrath M.H., Lawrence W.T., Ahmad J.: Assessing the Plastic Surgery Workforce - A Template for the Future of Plastic Surgery. *Plast Reconstr Surg*, 2010/125, 2:736-46.
- Rothwell W.J.: *Beyond Training and Development - The Groundbreaking Classic on Human Performance Enhancement* (2nd ed.). New York: American Management Association 2005.
- Sabin J.E., Daniels N.: Determining "medical necessity" in mental health practice. *The Hastings Center Report*, 1994/24, 6:5-13.
- Saluvescu J.: Procreative Beneficence - Why We Should Select the Best Children. *Bioethics*, 2001/15, 5-6:413-415.
- Sandberg A., Boström N.: Converging Cognitive Enhancement. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006/1093:201-227.
- Sandel M.J.: *The Case Against Perfection - Ethics in the Age of Genetics Engineering*. Cambridge Mass: Belknap of Harvard University 2009.
- Sargent M.G.: *Biomedicine and the Human Condition - Challenges Risks and Rewards*. Cambridge: Cambridge University Press 2005.
- Savulescu J., Boström N. (ed) *Human Enhancement*. Oxford: Oxford University Press 2009.
- Savulescu J., Foddy B., Clayton M.: Why We Should Allow Performance Enhancing Drugs in Sport. *British Journal of Sports Medicine*, 2004/38:666-670.
- Savulescu J., Hemsley M., Newson A., Foddy B.: Behavioral Genetics - Why Eugenic Selection is Preferable to Enhancement. *Journal of Applied Philosophy*, 2006/23, 2:157-171.
- Savulescu J., Sandberg A., Kahane G.: Well-being and enhancement. In: Savulescu J., Meulen ter R., Kahane G. (eds.) *Enhancing Human Capacities*. Oxford: Wiley-Blackwell 2011 pp. 3-18.
- Savulescu J., ter Meulen R., Kahane G. (eds.) *Enhancing Human Capacities*. Chichester/UK Malden/MA: Wiley-Blackwell 2011.
- Savulescu J.: Enhancement and Fairness. *Journal of Medical Ethics*, 2009/33:284-288.
- Savulescu J.: Justice, Fairness, and Enhancement. *Annales of the New York Academy of Sciences*, 2006/1093:321-338.

- Savulescu J.: New Breeds of Humans - The Moral Obligation to Enhance. *Ethics, Law and Moral Philosophy of Reproductive Biomedicine*, 2005/1, 1:36-39.
- Savulescu J.: Principle of Procreative Beneficence - Why We Should Select the Best Children. *Bioethics*, 2001/15, 5-6:413-426.
- Selzer M. (ed): *The Impact of Increased Life Expectancy - Beyond the Grey Horizon*. New York: Springer 1995.
- Shapiro H.M., Spece R.G., Dresser R., Clayton E.W.: *Cases, Materials and Problems on Bioethics and Law* (2nd ed.). St. Paul: Thomson 2003 pp. 1427-1486.
- Shapiro M.H.: Does Technological Enhancement of Human Traits Threaten Human Equality and Democracy? *San Diego Law Review*, 2002/39, 2:769-842.
- Shiffman M.A., Giuseppe A.Di. (eds.) *Cosmetic Surgery - Art and Techniques*. Berlin Heidelberg: Springer 2013.
- Shoemaker D.: *Personal Identity and Ethics - A Brief Introduction*. Peterborough: Broadview 2009.
- Shoemaker S., Swinburne R.: *Personal Identity*. Oxford: Basil Blackwell 1984.
- Shoemaker S.: Survival and the Importance of Identity. In: Kolak D., Martin R. (eds.) *Self and Identity - Contemporary Philosophical Issues*. New York: Macmillan 1991.
- Schall J.V.: *The Order of Things*. San Francisco: Ignatius 2007.
- Schaufeli W.B., Leiter A., Maslach Ch.: Burnout - 35 years of research and practice. *Career Development International* 2009/14, 3:204-220.
- Schöne-Seifert B., Ach J.S., Opolka U., Talbot D. (eds.) *Nero Enhancement - Ethik vor neuen Herausforderungen*. Paderborn: Mentis 2006.
- Schwann T.: Über die Analogie in der Struktur un dem Wachstum der Thiere und Pflanzen. *Neue Notizen aus dem Gebiete der Natur und Heilkunde* 1838/91, 5:34-36.
- Schwartz P.H.: Defending the Distinction Between Treatment and Enhancement. *American Journal of Bioethics*, 2005/5, 3:17-19.
- Sifneos P.E. The prevalence of 'alexithymic' characteristics in psychosomatic patients. *Psychotherapy and psychosomatics*, 1973/22, 2:255-262.
- Silver L.M.: *Remaking Eden - How Genetic Engineering and Cloning Will Transform the American Family*. New York: Avon Books 1998.
- Singer P.: *Osvobození zvířat* (tr: Gabajová Z., Janík Z.). Praha: Práh 2001.
- Smith G.P.: Genetic Enhancement Technologies and the New Society. *Medical Law International*, 2000/4, 2:85-95.
- Smith M.E., Farah M.J.: Are prescription stimulants "smart pills"? The epidemiology and cognitive neuroscience of prescription stimulant use by normal healthy individuals. *Psychol Bull*, 2011/137, 5:717-741.
- Snowball, A., Tachtsidis, I., Popescu, T., Thompson, J., Delazer, M., Zamarian, L., Cohen Kadosh, R. (2013). Long-term enhancement of brain function and cognition using cognitive training and brain stimulation. *Curr Biol*, 23/11:987-992.
- Society for Aesthetic Plastic Surgery - Cosmetic Surgery National Data Bank Statistics. *Aesthetic Surgery Journal* 2012.
- Sohal R., Weindruch R.: Oxidative Stress, Caloric Restriction, and Aging. *Science*, 1996/273, 5271:59-63.
- Solé-Padullés C., Bartrés-Faz D., Junqué C., Clemente I.C., Molinuevo J.L., Bargalló N., Sánchez-Aldeguer J., Bosch B., Falcón C., Valls-Solé J.: Repetitive transcranial magnetic

- stimulation effects on brain function and cognition among elders with memory dysfunction. A randomized sham-controlled study. *Cereb Cortex*, 2006/16, 10:1487-1493.
- Solomon R.C.: The logic of emotion. *Nous* 1977/11, 1:41-48; Prinz J: The emotional basis of moral judgments. *Philosophical Explorations. An International Journal for the Philosophy of Mind and Action* 2006/9, 1:29-43.
- Sousedík S.: Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. *Filosofický časopis* 1992/40, 1:51-56.
- Stock G.: *Redesigning Humans - Our Inevitable Genetic Future*. New York: Houghton Mifflin 2002.
- Strawson P.: *Individuals*. London: Methuen 1959.
- Svensson E.C., Black H.B., Dugger D.L., Tripathy S.K., Goldwasser E., Hao Z., Chu L., Leiden J.M.: Long-Term Erythropoietin Expression in Rodents and Non-Human Primates Following Intramuscular Injection of a Replication-Defective Adenoviral Vector. *Human Gene Therapy*, 1997/8, 15:1797-1806.
- Svoboda K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Česká akademie věd a umění 1944.
- Šolcová K.: *History of Salvation or History as Gradual Process? On Understanding John Amos Comenius Conception of History*. Paper in Comenius Conference, Naarden 5. 10. 2013.
- Tamburrini C., Tannsjö T. (eds.) *Genetic Technology and Sport - Ethical Questions*. London New York: Routledge 2005.
- Tauer C.A.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Ethics, Human Growth Hormone. In: Murray T.M., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons, 2000, vol I pp. 491-502.
- Terada Y., Tanaka H., Okado T., Shimamura, Inoshita S., Kuwahara M., Akiba T., Sasaki S.: Ligand-Regulatable Erythropoietin Production by Plasmid Injection and in Vivo Electroporation. *Kidney International*, 2002/62, 2:1966-1976.
- Thein K.: Lidská přirozenost a její rozmanitost v Corpus Hippocraticum. In: Fischerová S., Beran A. (eds.) *Medicína mezi jedinečným a univerzálním*. Červený kostelec: Pavel Mervart 2012 pp. 31-59.
- Tillich P. (2004) *Odvaha být* (tr: Mikšík D). Brno: CDK 2004.
- Tirosh-Samuelson H., Mossman K.L. (eds.) *Building Better Humans? Refocusing the Debate on Transhumanism*. Frankfurt am Main: Lang 2012.
- Tokar B. (ed) *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*. London: Zed Books 2001.
- Torres J.M.: On the Limits of Enhancement in Human Gene Transfer - Drawing the Line. *Journal of Medicine and Philosophy*, 1997/22, 1:43-53.
- Toynbee A.J., Somervell D.C.: *A Study of History I* (abridged 3rd ed.). Oxford University Press: Oxford 1988 .
- Tripathy S.K., Goldwasser E., Lu M.M., Barr E., Leiden J.M.: Stable Delivery of Physiologic Levels of Recombinant Erythropoietin to the Systemic Circulation by Intramuscular Injection of Replication-Defective Adenovirus. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 1994/91:11557-11561.
- Trivino J.L.P.: On the need of morla enhancement - a critical comment of 'Unfit for the Future' of I Perssons and J Savulescu. *Dilemata* 2013/5, 12:261-269.

- Tse W.S., Bond A.J.: Serotonergic Intervention Affects both Social Dominance and Affiliative Behaviour. *Psychopharmacology*, 2002/161, 3:324-330.
- Turner D.C., Sahakian B.J.: Neuroethics of Cognitive Enhancement. *BioSocieties*, 2006/1:113-123 (dostupné na <http://journals.cambridge.org> – cit. 8.10. 2014).
- Vardy P.: Being Human: *Fulfilling Genetic and Spiritual Potential*. London: Darton, Longman & Todd 2003 pp. 63–74.
- Vastag B.: Poised to Challenge Need for Sleep, “Wakefulness Enhancer” Rouses Concerns. *Journal of the American Medical Association*, 2004/291:167-170.
- Vint S.: *Bodies of Tomorrow - Technology, Subjectivity, Science Fiction*. Toronto Buffalo: University of Toronto 2007.
- Vondrejs V.: *Otazníky kolem genového inženýrství*. Praha: Academia 2010.
- Voss L.D.: Short Normal Stature and Psychosocial Disadvantage - A Critical Review of the Evidence. *Journal of Pediatric Endocrinology and Metabolism*, 2001/14, 6:701-711.
- Walcher-Andris E.: Ethische Aspekte des pharmakologischen “cognition enhancement” am Beispiel des Gebrauchs von Psychostimulanzien durch Kinder und Jugendliche. *Ethik in der Medizin*, 2006/18, 1:27-36.
- Walter H., Abler B., Ciaramidaro A., Erk S.: Motivating Forces of Human Actions - Neuroimaging Reward and Social Interaction. *Brain Research Bulletin*, 2005/67, 5:368-381.
- Weaver R.M.: *Ideje mají následky* (tr: Pilucha J.). Praha: Občanský Institut 2011.
- Wells J.L. (ed) *The Oxford Handbook of Eschatology*. Oxford University Press: Oxford 2010.
- Whitehouse P.J., Marling C.R.: Human Enhancement Uses of Biotechnology, Ethics, Cognitive Enhancement. In: Murray T.H., Mehlman M.J. (eds.) *Encyclopedia of Ethical, Legal, and Policy Issues in Biotechnology*. New York: John Wiley & Sons, 2000, vol I pp. 485–491.
- Whiting J.E.: Personal Identity - The Non-Branching Form of “What Matters”. In: Gale R. (ed), *The Blackwell Guide to Metaphysics*. Malden, M.A.: Blackwell 2000 pp. 190–218.
- Wilkes K.V.: *Real People - Personal Identity without Thought Experiments*. New York: Clarendon 1993.
- Williams B.: *Problems of the Self*. New York: Cambridge University Press 1973.
- Williams B.: *The Makropulos Case - Reflections on the Tedium of Immortality in his Problems of the Self*. Cambridge: Cambridge University Press 1973.
- Wilson J.: *Biological Individuality - The Identity and Persistence of Living Entities*. New York: Cambridge University Press 1999.
- Wofram S.: *Philosophical Logice - An Introduction*. London and New York: Routledge 1989 p. 209.
- Wolpe P.R.: Treatment, Enhancement and the Ethics of Neurotherapeutics. *Brain and Cognition*, 2003/50, 3:387-395.
- Xenofón: Sókratova obhajoba. In: *Vzpomínky na Sókrata* (tr: Bahník V). Praha: Svoboda 1972.
- Zhou S., Murphy J.E., Escobedo J.A., Dwarki V.J.: Adeno-Associated Virus-Mediated Delivery of Erythropoietin Leads to Sustained Elevation of Hematocrit in Nonhuman Primates. *Gene Therapy*, 1998/5, 5:665-670.
- Zylinska J.: *Bioethics in the Age of New Media*. London Cambridge Mass: MIT 2009.

Autoři

Roman Cardal

Ústav humanitních studií v lékařství, 1. lékařská fakulta UK v Praze;
Vysoká škola CEVRO Institut.
roman.cardal@centrum.cz

David Černý

Ústav humanitních studií v lékařství, 1. lékařská fakulta UK v Praze;
Ústav státu a práva AV ČR.
david.p.cerny@gmail.com

Adam Doležal

Ústav humanitních studií v lékařství, 1. lékařská fakulta UK v Praze;
Ústav státu a práva AV ČR.
adam.dolezal@zdravotnictvi.cz

Wendy Drozenová

Filosofický ústav AV ČR; Husitská teologická fakulta UK v Praze.
wendy.drozenova@seznam.cz

Anna Hogenová

Husitská teologická fakulta UK v Praze.
hogen@volny.cz

Josef Kuře

Ústav lékařské etiky, Lékařská fakulta MU.
jkure@med.muni.cz

Jan Payne

Ústav humanitních studií v lékařství, 1. lékařská fakulta UK v Praze.
jan.payne@volny.cz

Lenka Payne

Ústav humanitních studií v lékařství, 1. lékařská fakulta UK v Praze.
lpayne@atlas.cz

Josef Syka

Ústav experimentální medicíny AV ČR.
syka@biomed.cas.cz

Roman Šmucler

Asklepion Lasercentrum Praha, Stomatologická klinika,
1. lékařská fakulta UK v Praze.
smucler@asklepion.cz